6(2):2023

Turkish Research Journal of Academic Social Science

Published By

Turkish Science and Technology Publishing (TURSTEP)

http://www.turkishsocialscience.com

E-ISSN: 2667-4491

Turkish Research Journal of Academic Social Science (TURAJAS) aims to publish original and cutting-edge research results and reviews on Academic Research related Social Science. Emphasis will be given to studies involving;

Demography and social statistics, methods and computing,
Development studies, human geography and environmental planning,
Economics, management and business studies,
Education, social anthropology, and linguistics,
Law, economic and social history,
Politics and international relations,
Psychology and sociology,
Science and technology studies,
Social policy and social work,

Dergi Kurulları

Editor Board

Editor in chief
Prof.Dr. Hüdaverdi Bircan, Sivas Cumhuriyet University, Turkey

Managing Editor
Prof.Dr. Ahmet Şekeroğlu, Ömer Halisdemir University, Turkey

Foreign Relations
Prof.Dr. Abdürreşit Celil Karluk, Yıldırım Beyazıt University, Turkey

Technical Editor
Prof.Dr. Hasan Eleroğlu, Sivas Cumhuriyet University, Turkey

Area Editors
Prof.Dr. Bekir Çınar, Ömer Halisdemir University, Turkey
Prof.Dr. Aykut Gül, Çukurova University, Turkey
Prof.Dr. Yusuf Doğan, Cumhuriyet University, Turkey
Prof.Dr. Abdürreşit Celil Karluk, Yıldırım Beyazıt University, Turkey
Prof.Dr. Abdullah Yılmaz, Anadolu University, Turkey
Prof.Dr. Eren Yürüdür, Gaziosmanpaşa University, Turkey
Prof.Dr. Zekeriyya Arı, Bursa Uludağ University, Turkey
Prof.Dr. Seyfettin Arslan, Dicle University, Turkey
Prof.Dr. Hüdaverdi Bircan, Sivas Cumhuriyet University, Turkey
Prof.Dr. Erkan Göksu, Dokuzeylül University, Turkey

Publishing Board

Prof.Dr. Bekir Çınar,, bcinar@ohu.edu.tr, NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ
Prof.Dr. Aykut Gül, aykutgul@cu.edu.tr, Çukurova University
Prof.Dr. Yusuf Doğan, ydogan@cumhuriyet.edu.tr, SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Prof.Dr. Abdürreşit Celil Karluk, ackarluk@ybu.edu.tr, ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
Prof.Dr. Eren Yürüdür, eren.yurudur@gop.edu.tr, TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ

Cilt: 6 - Sayı: 2

Research Article

Araştırma Makalesi

1. Tedarik Zinciri Esnekliğinin Tedarik Zinciri Performansı Üzerindeki Etkisi

Vahed GANJİZADEH MORADLOU Dilşad GÜZEL

Sayfa : 113-120, PDF

Araştırma Makalesi

2. Pandemi Sonrası Normalleşme Sürecinde Kaygı Düzeyinin Ölçülmesi: Türkiye Örneği

Olkan BUDAK Nurgül ERDAL Mustafa FİLİZ

Sayfa : 121-128, PDF

Araştırma Makalesi

3. Enhancing the Competitiveness of Enterprises Through Creativity in a Global Economy

Iryna SKAVRONSKA

Sayfa : 129-138, PDF

Araştırma Makalesi

4. The Impact of Political Elections on Financial Markets as Political Risk Factor: A Case Study of the 2023 Turkey Presidential Elections

Esra KARPUZ Yasemin Deniz KOÇ Onur DEMİR

Sayfa : 139-146, PDF

Araştırma Makalesi

7. Klasik Türk Şiirine Tasavvufun Tesiri: Rumelili Mutasavvıf Şairler Örneği

Mehmet ÜNAL

Sayfa : 165-173, PDF

Araştırma Makalesi

8. Mef'Uller Ve Münâdânın Amili Konusunda Basra Ve Kûfe Nahiv Ekolleri Arasındaki Nahiv İhtilafları

Ramazan ŞAHİN Hakan TURĞUT

Sayfa : 174-179, PDF

Araştırma Makalesi

9. Personages Subject to Proverbs in Arabic Literature

Halis DEDE

Sayfa : 180-187, PDF

Araştırma Makalesi

10. Amerika Kongre Kütüphanesi Sultan II. Abdülhamid Dijital Koleksiyonundaki Okul Görsellerinin İncelenmesi ve Tarih Konularının Öğretiminde Kullanım Potansiyelinin Değerlendirilmesi

Ali YALÇIN

Sayfa : 188-198, PDF

Araştırma Makalesi

11. Üniversite Gençliğinin Ekolojik Ayak İzi Farkındalığının Araştırılması: TRA1 Bölgesi Örneği

Erkan OKTAY Yavuz DEMİR Ebubekir YAZICIOĞLU

Sayfa : 199-210, PDF

İnceleme Makalesi

12. Türkiye'deki Selefilik Hareketinin Arka Planı ve DEAŞ

Yusuf DOKUR Sayin DALKIRAN

Sayfa : 211-224, PDF

Araştırma Makalesi

13. BİST'te İşlem Gören Sigorta Şirketlerinin Performans Analizi: MARCOS Metodu

Burhan ERDOĞAN Yüksel AYDIN

Sayfa : 225-232, PDF

Derlemeler

Teorik Makale

5. Türkiye Örneğinde Kalkınmanın Yapı Taşları Olarak Kamu İktisadi Teşebbüsleri

Adem DOĞAN

Sayfa : 147-153, PDF

Derleme

6. Aile Sosyal Destek Programının(ASDEP) Covıd-19 Pandemisi Süreci ve Sonrasındaki Rolü

Aziz ARMUTLU

Sayfa : 154-164, PDF

Dizinler

Türk Akademik Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi (TURAJAS) aşağıda verilen Alan Endeksleri tarafından taranmaktadır;

Turkish Research Journal of Academic Social Science, 6(2): 113-120, 2023
DOI: https://doi.org/10.59372/turajas.1232174

Turkish Research Journal of Academic Social Science

Available online, ISSN: 2667-4491 | www.turkishsocialscience.com | Turkish Science and Technology Publishing (TURSTEP)

The Impact of Supply Chain Flexibility on Supply Chain Performance

Vahed Ganjizadeh Moradlou[1,a] , Dilşad Güzel[1,b,*],

[1]*Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme, Üretim Yönetimi ve Pazarlama Anabilim Dalı, Erzurum, Türkiye*
**Corresponding Author*

ARTICLE INFO

Research Article

Received : 10-01-2023
Accepted : 31-01-2023

Keywords:
Supply chain performance
Supply chain flexibility
Survey
Erzurum
Türkiye

ABSTRACT

The aim of this study is to investigate the effect of supply chain flexibility on supply chain performance. Survey was made in Turkey and Iran. The cities of Erzurum in Turkey and Urmia in Iran were selected and production enterprises (furniture, metal, chemical-gas, food, feed, printing-packaging, recycling and other) were included in the focus group of the research. A total of 299 enterprises were surveyed, 113 in Erzurum and 186 in Urmia. The collected data were analyzed in the SPSS statistical program. According to the results of the analysis, it has been seen that supply chain flexibility has a positive and significant effect on supply chain performance.

Türk Akademik Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 6(2): 113-120, 2023

Tedarik Zinciri Esnekliğinin Tedarik Zinciri Performansı Üzerindeki Etkisi

Dilşad Güzel, Vahed Ganjı Zadeh Moradlou

MAKALE BİLGİSİ

Araştırma Makalesi

Geliş : 10-01-2023
Kabul : 31-01-2023

Anahtar Kelimeler:
Tedarik zinciri performansı
Tedarik zinciri esnekliğinin
Anket
Erzurum
Türkiye

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, tedarik zinciri esnekliğinin tedarik zinciri performansı üzerindeki etkisini araştırmaktır. Anket çalışması; Türkiye ve İran'da yapılmıştır. Türkiye'de Erzurum, İran'da ise Urmiye şehirleri seçilmiş ve araştırmanın odak grubunda üretim işletmeleri (mobilya, metal, kimyasal-gaz, gıda, yem, baskı-ambalaj, geri dönüşüm ve diğer) yer almıştır. Erzurum'da 113, Urmiye'de ise 186 olmak üzere toplamda 299 işletmeye anket yapılmıştır. Toplanan veriler SPSS istatistik programında analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, tedarik zinciri esnekliğinin tedarik zinciri performansı üzerinde pozitif yönlü anlamlı bir etkisi olduğu görülmüştür.

[a] *ganji62@gmail.com* *https://orcid.org/0000-0003-4604-6883* | [b] *dguzel@atauni.edu.tr* *https://orcid.org/0000-0003-1421-7692*

This work is licensed under Creative Commons Attribution 4.0 International License

Giriş

İşletmelerin tüketici talepleri ve pazardaki değişiklikler sonucu ortaya çıkan karmaşıklıklar ile baş edebilmeleri için; bilgi yönetimini kritik bir unsur olarak dikkate almaları gerekmekte ve tedarik zincirlerine yönelik esneklik ihtiyacı ortaya çıktığının görülmektedir. Bu bağlamda tedarik zincirlerinin çevredeki değişikliklere ve tüketici talebine uyum sağlama yeteneğine sahip olmaları, günümüzün yoğun rekabet şartlarında değer zincirindeki işletmelere yönelik avantajlar sağlamaktadır.

Günümüzde ürün yaşam döngülerinin kısalması, önemli teknolojik değişimler yaşanması, müşterilerin ürün çeşitliliği ve ürünlerin kişiselleştirilmesine yönelik taleplerinin artması esnekliğin, tedarik zincirinde temel bir özellik olarak görülmesini gerekli kılmaktadır. Bu gereklilik doğrultusunda tedarik zincirinde esneklik sağlamanın, işletmede rekabet gücünün artmasını ve verimliliğin korunmasını sağlayarak tedarik zinciri performansını etkilediği görülmektedir.

Tedarik zinciri esnekliği, işletmeler açısından oldukça önemlidir. Bu esnekliğin olmaması durumunda, işletmeler talep değişikliklerine, üretim sıkıntılarına ve diğer olumsuz koşullara karşı yeterince uyum sağlayamayabilirler. Bu da işletmelerin performansını düşürebilir ve hatta işletmenin varlığını tehlikeye atabilir. Diğer yandan esnek bir tedarik zinciri ile işletmeler koşullarını geliştirerek performanslarını artırmaktadırlar. Bu nedenle, işletmeler tedarik zinciri esnekliğine önem vermeli ve bu esnekliği artırmak için gerekli önlemleri almalıdırlar.

İşletmelerin tedarik zinciri performansı yüksek olması, verimliliği artırır ve işletmenin maliyetlerini azaltır. Bu sayede, işletmeler daha rekabetçi hale gelir ve pazar payını arttırma potansiyeli yükselir. Ayrıca, yüksek tedarik zinciri performansı, müşteri memnuniyetini de artırır. Müşteriler, hızlı ve doğru bir şekilde hizmet almak isterler ve bu nedenle tedarik zinciri performansının yüksek olması önemlidir. Tedarik zinciri performansının düşük olması ise, işletmelerin imajını olumsuz etkileyebilir ve müşteri kaybına neden olabilir. Bu nedenle, işletmeler tedarik zinciri performansına önem vermeli ve bu performansı iyileştirme çalışmalarına yönelmelidir.

Araştırmada işletmelerin tedarik zinciri esnekliğinin tedarik zinciri performansı üzerindeki etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Tedarik zincirine yönelik çok sayıda çalışma yapılmış olmasına rağmen, tedarik zinciri esnekliği ve tedarik zinciri performansı değişkenleri arasındaki ilişkiye analiz eden sınırlı sayıda çalışma olduğu görülmüştür. Ayrıca Türkiye ve İran'da tedarik zinciri performansı açısından tedarik zinciri esnekliği üzerindeki etkisinin incelenmesi konusunda çalışmaya rastlanmamıştır. Bu durum çalışmanın hazırlanmasına dayanak oluşturmuştur. Hazırlanan bu çalışma ile üretim işletmelerine ve literatüre katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Tedarik Zinciri Esnekliği

Esneklik; işletmelerin zaman, maliyet ve performansa yönelik en düşük düzeyde kayba uğrayarak, değişimlere uyum sağlayabilme yeteneği şeklinde tanımlanmaktadır. Organizasyonlarda gerek çevreden gerekse organizasyon içindeki en küçük işlerden kaynaklanan pek çok belirsizlik kaynağı bulunmaktadır. Bu anlamda esneklik, organizasyonun belirsizliklere karşı önlemler alabilmesini ve gerçekleşen değişikliklere uyum sağlayabilmesini kolaylaştırmaktadır. Dolayısıyla sistemin esneklik yeteneğine sahip olmasının değer yaratma zincirindeki olumsuz etkileri azalttığı ve esneklik kavramının önem kazandığı görülmektedir (Topoyan, 2011: 511).

Organizasyonun artan müşteri beklentilerini aşırı maliyetler, zaman, organizasyonel kesintiler ve performans kayıpları olmadan karşılama yeteneği olarak ifade edilen esneklik, işletmeler açısından önemli bir strateji olarak görülmektedir. Esneklik, çevresel ihtiyaçların çeşitliliği ile başa çıkmak için organizasyonda kurulan sistemin koşullara göre değişme veya tepki verme yeteneğini yansıtmaktadır. Dolayısıyla dinamik bir pazarda işletmelerin rekabet avantajı elde etmesi ve sürdürmesi esnek organizasyonların varlığı ile mümkün olmaktadır (Grigore, 2007: 66).

Bir işletmenin hızını, hedeflerini, hacimlerini ayarlayabilme gücü işletmede kurulan sistemin esneklik düzeyine göre belirlenmektedir. Esneklik işletmelerin malları gönderebileceği veya alabileceği zamanı ayarlayabilme derecesini belirlemesinden dolayı, tedarik zinciri esnekliği kavramının işletmeler açısından önem kazanmasına neden olduğu görülmektedir (Kumar, Fantazy, Kumar ve Boyle, 2006: 305).

Tedarik zinciri esnekliği, müşteriye ürün veya hizmet sunma sürecinde yaşanabilecek değişimlerin ve belirsizliklerin en hızlı ve en düşük maliyetle üstesinden gelebilmek amacıyla tedarik zinciri birimlerinin faaliyetlerini, ilişkilerini ve tedarik zinciri yapılarını düzenleyebilme yeteneği olarak ifade edilmektedir (Topoyan, 2011: 512). Tedarik zincirinde esneklik, tedarik zincirindeki işletmelerin çevresel değişimlere hızlı bir şekilde uyum sağlayabilmesine yönelik faaliyetleri kapsamaktadır. Bu esneklik, satın alınan malların hacim, karışım ve dağıtım zamanlarındaki değişen gereksinimlerine zamanında ve maliyet etkinliği elde edecek şekilde cevap verilmesini sağlamaktadır. Dolayısıyla reaksiyon-tepki olarak görülen bu tedarik zinciri esnekliği rekabet stratejisinin anahtar-kilit boyutunu ifade etmektedir (Vatansever, 2010: 62-63).

Bir başka tanıma göre ürün esnekliği, hacim esnekliği, yeni ürün esnekliği ve dağıtım esnekliğinin bir birleşimi olarak ifade edilen tedarik zinciri esnekliği, pazardaki değişimlere ayak uydurabilmek ve sistemde ortaya çıkabilecek bozulmaları önleyebilmek amacıyla geliştirilen tedarik zinciri yeteneği şeklinde ifade edilmektedir (Güzel ve Korkmaz, 2020: 1050). Ürün yaşam döngülerinin kısalması, teknolojik değişimler yaşanması, ürün çeşitliliği ve ürünlerin kişiselleştirilmesine yönelik taleplerinin artması esnekliğin, tedarik zincirinde temel bir özellik olarak görülmesini gerekli kılmaktadır. Bu gereklilik doğrultusunda tedarik zincirinde esneklik elde etmek, işletmede rekabet gücünün ve verimliliğin korunmasını sağlayarak işletmelerin performanslarına yönelik avantajlar elde etmelerini sağlamaktadır (Delic ve Eyers, 2020: 1).

İşletmelerin iç ve dış belirsizliklere ve talepteki değişimlere etkin bir örgütsel cevap verebilmelerinin gerekliliği farklı yeteneklere olan ihtiyacı ortaya çıkarmaktadır. Bu anlamda işletmelerin stratejik çeviklik, yalınlık gibi çeşitli yeteneklere sahip olmaları gerekmekte ve bu yeteneklerin başında tedarik zinciri esnekliği

gelmektedir. Tedarik zinciri esnekliğini sağlama ve geliştirmede iş ortaklarının esneklik temelinde üstlendikleri rol sayesinde örgütler arası sistem ve ilişkilerde başarı sağlanabilmektedir. Bu durum tedarik zinciri esnekliğinin önemini artırarak işletmeleri tedarik zincirinde esneklik sağlamaya yöneltmektedir (Boyacıoğulları, 2018: 11).

Küreselleşme, teknolojik değişim, tedarik zinciri aksamaları ve müşteri ihtiyaçlarındaki hızlı değişimler işletmelerin karmaşık, sürekli değişen ve belirsiz bir ortamla karşı karşıya kalmalarına neden olmaktadır. Böyle bir ortamda tedarik zinciri esnekliği sağlamak, işletmeler açısından birincil öncelik olma özelliği taşımaktadır (Manders, Caniels ve Ghijsen, 2017: 964). Ortaya çıkan belirsizlikler değer zinciri boyunca zincir üyelerinin birinden diğerine aktarıldığından değer zinciri içinde belirsizlik ve esneklik arasındaki ilişki oldukça önemli görülmektedir. Dolayısıyla belirsizlik durumlarına karşı doğru kararlar alınmasında, rekabetçi stratejiler geliştirilmesinde ve talep belirsizliğinin üstesinden gelinmesinde avantaj sağlayan bu ilişkinin göz önünde bulundurulması gerekmektedir (Şahin, 2018: 27).

Tedarik Zinciri Performansı

Performans kavramı, işletme amaçlarının gerçekleştirilmesine yönelik olarak birey veya grupların yetenek ve becerileri sayesinde uygun zihinsel teknolojiler kullanarak harcadıkları çaba ve gösterdikleri uyumun bir sonucu olarak tanımlanmaktadır (Karaman, 2009: 413).

Pek çok tanımı bulunan performans, belirli bir zaman birimi içinde üretilen mal veya hizmet miktarı olarak tanımlanmakta ve 'etkinlik', 'verim', 'çıktı' kavramlarıyla ifade edilmektedir. Performans, yetenek ve motivasyon arasındaki etkileşimin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır (Helvacı, 2002: 156). İş yapma tarzı ve işin kalitesi ile ilgili olan bu performans kavramı, amaçlı ve planlanmış bir etkinlik sonucunda elde edilen çıktıların nitel veya nicel olarak ortaya konulmasını sağlamaktadır. Bu çıktılar sayesinde işletmenin kuruluş amaçlarına ne ölçüde ulaştığı değerlendirilmektedir (Bayyurt, 2007: 578).

Malların ve hizmetlerin kalitesinin geliştirilmesi, hesap verme sorumluluğunun ve kontrolünün sağlanması, politikaların oluşturulması, planlama yapılması, bütçe hazırlanması ve hizmetlerin bölüşümünde ve onlara ulaşılabilirliğinde eşitliğin sağlanması hususunda performans ölçümlerinden yararlanılmaktadır (Demirkaya, 2000: 4).

İşletmelerde stratejik amaç ve hedeflerin belirlenmesi ile başlayan performans ölçüm süreci; performans ölçülerinin belirlenmesi, somut hedeflerin tespit edilmesi, ölçüme yönelik bilgilerin elde edilmesi ve raporlanması ve bu raporlama sonucunda elde edilen veriler doğrultusunda iyileşmeye yönelik önlemler alınması ile sonlanmaktadır (Grady, 1991:51). Düzenli, planlı ve döngüsel bir çalışma gerektiren performans ölçümü süreci, stratejik planlama sürecinin bir devamı olarak da değerlendirilebilmektedir. Bunun nedeni performans ölçümü bittiğinde işletmenin tamamlaması ve geliştirmesi gereken konuların ortaya çıkmış olması şeklinde açıklanmakta ve dolayısıyla işletme kendi gelişimine yönelik planlama yapabilmektedir. Ancak başarılı bir performans ölçümü için işletmelerin performans ölçüm sistemlerini geliştirmeleri ve performans ölçütlerini belirlemeleri gerekmektedir (Acar ve Köseoğlu, 2014: 150).

Tedarik zincirlerine yönelik performans ölçüm sistemlerinin başarılı bir şekilde tasarlanmaması tedarik zincirinin mevcut performansının belirlenememesine neden olacak ve dolayısıyla da tedarik zincirlerinin performanslarının iyileştirilmesi için neler yapılması gerektiği saptanamayacaktır. Bu nedenle tedarik zincirlerine özel performans ölçüm sistemlerinin tasarlanması gerekmektedir (Kocaoğlu, 2009: 37). Tedarik zinciri yönetiminde performans değerlendirmesinin doğru bir şekilde yapılabilmesi doğru ölçütlerin belirlenmesi ile mümkün olmaktadır. Bu genel ölçütler aşağıda belirtilmektedir (Demirer, 2010: 104):

- Planlanmış siparişleri değerlendirmek için ölçütler,
- Tedarik zinciri üyeleri arasındaki işbirliğine yönelik ölçütler,
- Dağıtıma yönelik ölçütler,
- Müşteri hizmeti ve tatminine ilişkin ölçütler,
- Lojistik maliyetlerine ilişkin ölçütler şeklindedir.

Tedarik zinciri yönetiminde dikkate alınacak temel performans ölçütleri faaliyet gösterilen pazarın özelliklerine göre değişmektedir. Gelişmekte olan pazarlarda tedarik zinciri performansı; ürün geliştirme ve hizmet düzeyine dayanmaktadır. İstikrarlı pazar dönemlerinde tedarik zinciri performansı; yüksek hizmet düzeyi, içsel verimlilik ve yüksek katma değere dayanmaktadır. Doymuş pazarlarda ise; tedarik zincirinin kapasite kullanımı talep seviyesinin üzerinde olduğundan bu ölçütlere talep esnekliği eklenmektedir (Görçün, 2010: 222-223).

Pek çok performans ölçütü bulunan tedarik zincirleri; stok seviyesi, hizmet seviyesi, genel etkinlik, tedarikçi performansı, müşteriye cevap verme, üretim performansı, maliyet azaltma, müşteri memnuniyeti, varlıkların geri dönüşü ve esneklik ölçütlerini kullanarak tedarik zinciri performanslarını ölçmektedirler. Performans ölçümünün amacına ulaşabilmesi için işletmelerin araştırma amacına uygun performans ölçütünü seçmeye özen göstermeleri gerekmektedir (Demiroğlu: 2018: 29).

Yöntem

Bu araştırmanın amacı tedarik zinciri esnekliğinin tedarik zinciri performansı üzerindeki etkisini tespit etmek ve Türkiye ve İran'daki üretim işletmelerini araştırma değişkenleri açısından karşılaştırmalı olarak incelemektir.

Araştırmanın kapsamını, Türkiye'de Erzurum şehrinde İran'da ise Urmiye şehrindeki üretim işletmeleri oluşturmaktadır. Araştırmanın odak grubunda üretim işletmeleri (mobilya, metal, kimyasal-gaz, gıda, yem, baskı-ambalaj, geri dönüşüm ve diğer) yer almıştır. Çalışmanın kısıtlarından birisi sadece üretim işletmelerini merkeze almasıdır. Hizmet sektöründe faaliyet gösteren işletmeler çalışma kapsamına dahil edilmemiştir.

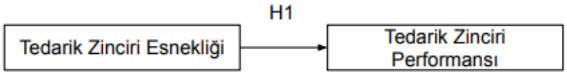

Şekil 1. Araştırmanın Modeli
Figure 1. Research Model

Çizelge 1. Araştırma Kapsamındaki İşletmelerin Özellikleri
Table 1. Characteristics of the Businesses within the Scope of the Research

	Özellik/Grup	Türkiye: 113 işletme		İran: 186 işletme		Toplam: 299 işletme	
		Frekans	Yüzde (%)	Frekans	Yüzde (%)	Frekans	Yüzde (%)
Faaliyet Sınırı	Bölgesel	54	47,8	49	26,3	103	34,4
	Ulusal	49	43,4	97	52,2	146	48,8
	Uluslararası	10	8,8	40	21,5	50	16,7
Faaliyet Alanı	Mobilya	8	7,1	10	5,4	18	6,0
	Metal	15	13,3	22	11,8	37	12,4
	Kimyasal-gaz	7	6,2	29	15,6	36	12,0
	Gıda	33	29,2	27	14,5	60	20,1
	Yem	5	4,4	22	11,8	27	9,0
	Baskı-ambalaj	12	10,6	15	8,1	27	9,0
	Geri dönüşüm	6	5,3	21	11,3	27	9,0
	Diğer	27	23,9	40	21,5	67	22,4

Çizelge 2. Tedarik Zinciri Esnekliğine Yönelik Türkiye ve İran'daki Katılımcıların Algıları
Table 2. Perceptions of Participants in Türkiye and Iran towards Supply Chain Flexibility

Tedarik Zinciri Esnekliği	Türkiye		İran		Toplam	
İfadeler	Ort.	S.S.	Ort.	S.S.	Ort.	S.S.
Tedarikçinin mal ve hizmet siparişi kısa vadeli ayarlanır.	3,30	1,15	3,33	1,30	3,32	1,24
Teslimatlar müşteri değişikliklerine göre ayarlanır.	3,77	1,14	3,82	0,96	3,80	1,03
Üretim sürecinin akış zamanı azaltılabilir.	3,46	1,09	3,59	0,92	3,54	0,99
Ürün geliştirme döngüsü süreleri azaltılabilir.	3,48	0,96	3,65	0,85	3,59	0,89
Üretim süreci yetenekleri ayarlanabilir.	3,67	0,88	3,82	0,87	3,76	0,87
Üretim hacmi kapasitesi artmaktadır.	3,76	1,06	3,95	0,96	3,88	1,00
Yeni ürün tanıtımlarının sıklığı artmaktadır.	3,73	1,13	3,80	1,07	3,78	1,09
Genel	3,60	0,62	3,71	0,51	3,67	0,56

Araştırma kapsamında geliştirilen model Şekil 1'de görülmektedir Araştırma modelinin oluşturulmasında Khanuja ve Jain (2021)'in çalışmasından faydalanılmıştır. Araştırma modeli kapsamında aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir:

- H_1: Tedarik zinciri esnekliği tedarik zinciri performansını etkiler.

Araştırmada tedarik zinciri esnekliği yedi ifade (Swafford ve diğ., 2008) ve tedarik zinciri performansı ise dört ifade (Wong ve diğ., 2017; Qi ve diğ., 2017) ile ölçülmüştür.

Araştırmanın ana kütlesini Erzurum ve Urmiye şehirlerindeki üretim alanında faaliyet gösteren tüm işletmeler oluşturmaktadır. Anket uygulaması yapılacak işletmelerin isimleri her iki şehirdeki Ticaret ve Sanayi odalarından temin edilmiştir. Araştırmanın saha uygulamasında birincil veri toplama yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemlerden anket türü ile veriler toplanmıştır. Araştırmanın değişkenleri ve amacı dikkate alınarak anket formu hazırlanmıştır. Araştırmanın saha uygulaması sonucunda Türkiye'de Erzurum, İran'da ise Urmiye şehirlerinden veri toplanmıştır. Erzurum'da toplamda 113, Urmiye'de ise toplamda 186 işletmeden veri toplanmıştır.

Araştırma değişkenlerinin ölçümünde 5'li Likert Ölçek (5:Tamamen Katılıyorum, 4:Katılıyorum, 3:Kararsızım, 2:Katılmıyorum, 1:Kesinlikle Katılmıyorum) kullanılmıştır. Araştırma kapsamında saha uygulaması sonucu elde edilen veriler SPSS istatistik programında analiz edilmiştir. Verilerin analizinde tanımlayıcı istatistikler, güvenilirlik analizi, açımlayıcı faktör analizi, regresyon analizi kullanılmıştır.

Bulgular

Araştırma Kapsamındaki İşletmelerin Özellikleri

Araştırmaya katılan işletmelerin özellikleri Çizelge 1'de gösterilmiştir. Çizelge 1 sonuçları incelendiğinde, Erzurum'da faaliyet gösteren işletmelerin çoğunlukla gıda, metal, baskı-ambalaj kategorilerinde yer alırken Urmiye'de ki işletmelerin ise kimyasal-gaz, gıda, metal, yem ve geri dönüşüm sektörlerinde faaliyet gösterdikleri görülmektedir.

Araştırmanın Değişkenlerine Yönelik Algılar

Tedarik zinciri esnekliği ve tedarik zinciri performansına yönelik Türkiye ve İran'daki katılımcıların algıları, ifadelere dair ortalama ve standart sapma değerleri verilerek Çizelge 2'de sunulmuştur.

Çizelge 2 sonuçları incelendiğinde, Türkiye ve İran'daki işletmelerde tedarik zinciri esnekliğine yönelik algılar sırasıyla 3,60 ve 3,71 seviyesindedir. İran'daki işletmelerde özellikler üretim hacmi kapasitesi, yeni ürün tanıtımlarının sıklığının arttığı ve üretim süreci noktasında ayarlamaların istenilen bir şekilde yapılabildiği görülmüştür. Bu özellikler bakımından İran'daki işletmelerin Türkiye'deki işletmelerden daha iyi bir seviyede olduğu tespit edilmiştir.

Çizelge 3 sonuçları incelendiğinde, Türkiye ve İran'daki işletmelerde tedarik zinciri performansına yönelik algılar orta seviyenin üstündedir. Türkiye'deki işletmelerde algı ortalaması 3,53 seviyesinde iken İran'daki işletmelerde ise 3,60 seviyesindedir. Her iki ülkede de müşterilerin siparişlerini istedikleri miktarda teslim etmede çok iyi oldukları görülmüştür. Her iki ülkede işlem maliyetleri yüksek ve stok devir hızı ise orta seviyenin üstünde olduğu görülmektedir.

Çizelge 3. Tedarik Zinciri Performansına Yönelik Türkiye ve İran'daki Katılımcıların Algıları
Table 3. Perceptions of Participants in Türkiye and Iran Regarding Supply Chain Performance

Tedarik Zinciri Performansı	Türkiye		İran		Toplam	
İfadeler	Ort.	S.S.	Ort.	S.S.	Ort.	S.S.
Müşterilerimizin siparişlerini istedikleri miktarda teslim ederiz.	4,26	0,92	4,54	0,71	4,43	0,81
Stok devir hızımız yüksektir.	3,71	1,19	3,62	0,91	3,66	1,02
İşlem maliyetlerimiz düşüktür.	2,40	1,04	2,47	0,91	2,44	0,96
Hasarsız/ iyi kalitede sipariş teslim etme yeteneğimiz yüksektir.	3,74	1,08	3,75	0,86	3,75	0,95
Genel	3,53	0,64	3,60	0,47	3,57	0,54

Çizelge 4. Güvenilirlik Testi Sonuçları
Table 4. Reliability Test Results

Ölçekler	Cronbach Alpha
Tedarik zinciri esnekliği	0,863
Tedarik zinciri performansı	0,746

Çizelge 5. Tedarik Zinciri Esnekliğine Yönelik Açımlayıcı Faktör Analizi Sonuçları
Table 5. Exploratory Factor Analysis Results for Supply Chain Flexibility

İfadeler	Faktör Yükleri
Tedarik zinciri esnekliği 2	0,629
Tedarik zinciri esnekliği 4	0,578
Tedarik zinciri esnekliği 5	0,571
Tedarik zinciri esnekliği 7	0,567
Tedarik zinciri esnekliği 3	0,547
Tedarik zinciri esnekliği 6	0,530
Tedarik zinciri esnekliği 1	0,521
Toplam açıklanan varyans: %59,94, KMO: 0,862, Barlett Küresellik Testi: 241,464, df: 21, Sig.: 0,000	

Çizelge 6. Tedarik Zinciri Performansına Yönelik Açımlayıcı Faktör Analizi Sonuçları
Table 6. Exploratory Factor Analysis Results for Supply Chain Performance

İfadeler	Faktör Yükleri
Tedarik zinciri performansı 3	0,933
Tedarik zinciri performansı 1	0,758
Tedarik zinciri performansı 4	0,726
Tedarik zinciri performansı 2	0,607
Toplam açıklanan varyans: %63,16, KMO: 0,876, Barlett Küresellik Testi: 52,354, df: 6, Sig.: 0,000	

Araştırmada Kullanılan Ölçeklerin Güvenilirlik ve Geçerliliklerinin Test Edilmesi

Araştırmada kullanılan ölçeklere yönelik yapılan güvenilirlik analizi sonuçları Çizelge 4'de verilmiştir.

Güvenilirlik analizi sonuçlarına göre, çalışmada kullanılan ölçeklerin cronbach alpha katsayıları 0,70'nin üzerindedir. Bu bağlamda çalışmada kullanılan ölçeklerin güvenilir olduğu söylenebilir.

Tedarik zinciri esnekliği değişkenine yönelik yapılan açımlayıcı faktör analizi sonuçları Çizelge 5'de verilmiştir.

Tedarik zinciri esnekliğine yönelik açımlayıcı faktör analizi sonuçlarına göre; faktör yükleri 0,50'nin üzerinde, KMO değeri 0,862 (0,70'in üzerinde), varyansın açıklanma oranı da %59,94 (%50'nin üzerinde)'tür. Bu analiz sonuçlarına göre ölçek geçerlidir.

Tedarik zinciri performansı değişkenine yönelik yapılan açımlayıcı faktör analizi sonuçları Çizelge 6'da verilmiştir.

Tedarik zinciri performansına yönelik açımlayıcı faktör analizi sonuçlarına göre; faktör yükleri 0,50'nin üzerinde, KMO değeri 0,876 (0,70'in üzerinde), varyansın açıklanma oranı da %63,16 (%50'nin üzerinde)'dır. Bu analiz sonuçlarına göre ölçek geçerlidir.

Araştırma Modelinin Test Edilmesi

Araştırma modeli çerçevesinde tedarik zinciri esnekliğinin tedarik zinciri performansı üzerindeki etkisi regresyon analizi ile test edilmiş ve sonuçlar Çizelge 7'de sunulmuştur.

Çizelge 7'deki sonuçlar incelendiğinde regresyon modeli bir bütün olarak (F, p) 0,05 önem düzeyinde istatistiksel açıdan anlamlıdır ve modelin açıklayıcılık gücü %16,1'dir. Regresyon analizi sonuçlarına göre tedarik zinciri esnekliğinin tedarik zinciri performansı üzerinde 0,05 önem düzeyinde anlamlı bir pozitif etkiye sahip olduğu görülmektedir (B=0,389; p=0,00<0,05). Bu sonuç, 0,05 önem düzeyinde kurum içi bilgi transferinde 1 birimlik artışın tedarik zinciri esnekliğini 0,39 birim artırdığı anlamına gelmektedir. Buna göre tedarik zinciri esnekliği artıkça tedarik zinciri performansının da yükseleceğini ifade etmek mümkündür. Bu açıdan, tedarik zinciri esnekliğinin tedarik zinciri performansı üzerinde etkili olduğunu ön gören H_1 hipotezi kabul edilmiştir.

Türkiye örneklemi dikkate alınarak tedarik zinciri esnekliğinin tedarik zinciri performansı üzerindeki etkisi incelenmiş, regresyon analizi Çizelge 8'de sunulmuştur.

Çizelge 7. Tedarik Zinciri Esnekliğinin Tedarik Zinciri Performansı Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Regresyon Analizi Sonuçları

Table 7. Regression Analysis Results to Determine the Effect of Supply Chain Flexibility on Supply Chain Performance

Bağımlı Değişken Tedarik Zinciri Performansı	R	R^2	Düzeltilmiş R^2	Tahmininin Standart Hatası	
	0,401	0,161	0,158	0,495	
Anova	Kareler Toplamı	Serbstlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F Değeri	p
Regresyon	13,909	1	13,909	56,813	0,000
Artıklar	72,713	297	0,245		
Toplam	86,622	298			
Bağımsız Değişkenler	Standardize Edilmemiş Katsayılar		Standartlaştırılmış Katsayılar	T Değerleri	p
	B	Standart Hata	Beta		
Sabit	2,144	0,191		11,206	0,000
Tedarik Zinciri Esnekliği	0,389	0,052	0,401	7,537	0,000

Çizelge 8. Tedarik Zinciri Esnekliğinin Tedarik Zinciri Performansı Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Regresyon Analizi Sonuçları (Türkiye Örneklemi)

Table 8. Regression Analysis Results to Determine the Effect of Supply Chain Flexibility on Supply Chain Performance (Turkey Sample)

Bağımlı Değişken Tedarik Zinciri Performansı	R	R^2	Düzeltilmiş R^2	Tahmininin Standart Hatası	
	0,444	0,198	0,190	0,576	
Anova	Kareler Toplamı	Serbstlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F Değeri	p
Regresyon	9,072	1	9,072	27,328	0,000
Artıklar	36,848	111	0,332		
Toplam	45,920	112			
Bağımsız Değişkenler	Standardize Edilmemiş Katsayılar		Standartlaştırılmış Katsayılar	T Değerleri	p
	B	Standart Hata	Beta		
Sabit	1,886	0,318		5,922	0,000
Tedarik Zinciri Esnekliği	0,456	0,087	0,444	5,228	0,000

Çizelge 9. Tedarik Zinciri Esnekliğinin Tedarik Zinciri Performansı Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Regresyon Analizi Sonuçları (İran Örneklemi)

Table 9. Regression Analysis Results to Determine the Effect of Supply Chain Flexibility on Supply Chain Performance (Iran Sample)

Bağımlı Değişken Tedarik Zinciri Performansı	R	R^2	Düzeltilmiş R^2	Tahmininin Standart Hatası	
	0,350	0,123	0,118	0,439	
Anova	Kareler Toplamı	Serbstlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F Değeri	p
Regresyon	4,954	1	4,954	25,739	0,000
Artıklar	35,415	184	0,192		
Toplam	40,369	185			
Bağımsız Değişkenler	Standardize Edilmemiş Katsayılar		Standartlaştırılmış Katsayılar	T Değerleri	p
	B	Standart Hata	Beta		
Sabit	2,398	0,238		10,066	0,000
Tedarik Zinciri Esnekliği	0,323	0,064	0,350	5,073	0,000

Çizelge 8'deki sonuçlar incelendiğinde Türkiye örneklemi için oluşturulan regresyon modeli bir bütün olarak (F, p) 0,05 önem düzeyinde istatistiksel açıdan anlamlıdır ve modelin açıklayıcılık gücü %19,8'dir.

Regresyon analizi sonuçlarına göre tedarik zinciri esnekliğinin tedarik zinciri performansı üzerinde 0,05 önem düzeyinde anlamlı bir pozitif etkiye sahip olduğu görülmektedir (B=0,456; p=0,00<0,05). Bu sonuç, 0,05 önem düzeyinde kurum içi bilgi transferinde 1 birimlik artışın tedarik zinciri esnekliğini 0,46 birim artırdığı anlamına gelmektedir. Buna göre tedarik zinciri esnekliği artıkça tedarik zinciri performansının da yükseleceğini ifade etmek mümkündür. Bu açıdan, tedarik zinciri esnekliğinin tedarik zinciri performansı üzerinde etkili olduğunu ön gören $H_{1(Türkiye)}$ hipotezi kabul edilmiştir.

İran örneklemi dikkate alınarak tedarik zinciri esnekliğinin tedarik zinciri performansı üzerindeki etkisi incelenmiş, regresyon analizi sonuçları Çizelge 9'da sunulmuştur.

Çizelge 9'daki sonuçlar incelendiğinde İran örneklemi için oluşturulan regresyon modeli bir bütün olarak (F, p) 0,05 önem düzeyinde istatistiksel açıdan anlamlıdır ve modelin açıklayıcılık gücü %12,3'tür. Regresyon analizi sonuçlarına göre tedarik zinciri esnekliğinin tedarik zinciri performansı üzerinde 0,05 önem düzeyinde anlamlı bir pozitif etkiye sahip olduğu görülmektedir (B=0,323; p=0,00<0,05). Bu sonuç, 0,05 önem düzeyinde kurum içi bilgi transferinde 1 birimlik artışın tedarik zinciri esnekliğini 0,32 birim artırdığı anlamına gelmektedir. Buna göre tedarik zinciri esnekliği artıkça tedarik zinciri performansının da yükseleceğini ifade etmek mümkündür. Bu açıdan, tedarik zinciri esnekliğinin tedarik zinciri performansı üzerinde etkili olduğunu ön gören $H_{1(İran)}$ hipotezi kabul edilmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada, tedarik zinciri esnekliğinin tedarik zinciri potansiyeli üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Araştırma kapsamında Türkiye ve İran'da saha uygulaması yapılmıştır. Türkiye'de Erzurum İran'da ise Urmiye şehrinde anket yapılmıştır. Anket yapılan grup her iki ülkede de üretim işletmeleridir. Erzurum'da 113 Urmiye'de ise 186 işletmeden analize uygun anket verisi toplanmıştır. Anketler SPSS istatistik programında analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, tedarik zinciri esnekliğinin tedarik zinciri performansı üzerinde pozitif yönlü anlamlı bir etkisi olduğu görülmüştür. Esnek bir tedarik zinciri, talep değişikliklerine ve diğer olumsuz koşullara daha iyi uyum sağlar ve bu sayede performansını koruma potansiyeli yüksektir.

Tedarik zinciri esnekliği, bir tedarik zincirinin çeşitli koşullara nasıl uyum sağlayabildiğini gösteren bir ölçümdür. Bu koşullar arasında, talep değişiklikleri, üretim sıkıntıları, nakliye gecikmeleri ve benzeri olumsuz etkenler yer alabilir. Tedarik zinciri esnekliği yüksek olan bir sistem, bu gibi koşullara daha iyi uyum sağlar ve daha az etkilenir.

Tedarik zinciri performansı ise, bir tedarik zincirinin verimliliğini ve etkinliğini ölçen bir kavramdır. Tedarik zinciri performansını etkileyen birçok faktör vardır, bunlar arasında maliyet, hız, doğruluk, güvenilirlik ve kalite yer alır. Tedarik zinciri performansını yükseltmek için, birçok araç ve yöntem kullanılabilir. Örneğin, verimliliği artırmak için iş süreçlerini yeniden tasarlamak ve üretim sürecini otomatikleştirmek gibi çözümler uygulanabilir. Ayrıca, tedarik zinciri içinde çalışan aktörler arasındaki işbirliğini ve iletişimi geliştirmek de performansı artırıcı etkilere sahip olabilir.

Tedarik zinciri esnekliği ve performansını artırmak için geliştirilen bazı öneriler şu şekildedir:

- Çeşitli tedarikçi kaynaklarına sahip olmak: Bu, talep değişikliklerine ve diğer olumsuz koşullara karşı daha esnek bir tedarik zinciri oluşturmanıza yardımcı olabilir.
- Önceden planlamayı iyileştirin: Talep tahminlerini doğru yaparak, üretim ve nakliye gibi işlemleri daha etkin bir şekilde planlayabilir ve esnekliği arttırabilirsiniz.
- İşbirliğini ve iletişimi geliştirin: Tedarik zinciri içinde çalışan tüm aktörler arasındaki işbirliğini ve iletişimi geliştirin. Bu, verimliliği artırıcı etkilere sahip olabilir.
- Otomatikleştirmeyi düşünün: İş süreçlerini otomatikleştirme, hata oranını azaltarak ve işlemleri hızlandırarak tedarik zincirinin performansını artırabilir.
- Maliyetleri azaltın: Tedarik zincirinin maliyetlerini azaltarak, kâr marjınızı arttırabilir ve böylece performansınızı iyileştirebilirsiniz. Bu amaçla, üretim ve nakliye gibi işlemlerde verimliliği artırıcı çözümler uygulayabilirsiniz.
- Kaliteyi ön planda tutun: Kaliteli ürünler ve hizmetler sunmak, müşteri memnuniyetini artırır ve dolayısıyla tedarik zincirinin performansını yükseltir.

Kaynaklar

Acar, Z., Köseoğlu, M. (2014). Lojistik Yaklışımıyla Tedarik Zinciri Yönetimi. Ankara: Nobel Yayıncılık.

Bayyurt, N. (2007). "İşletmelerde Performans Değerlendirmenin Önemi ve Performans Göstergeleri Arasindaki İlişkiler". Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, 577-592.

Boyacıoğulları, H.S. (2018). Tedarik Zinciri Operasyonları Çevikliğinin Satınalmaya Etkisi: İstanbul İli B2b İşletmelerinde Bir Araştırma (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Delic, M., Eyers, D.R. (2020). "The Effect of Additive Manufacturing Adoption on Supply Chain Flexibility and Performance: An Empirical Analysis from the Automotive Industry". International Journal of Production Economics, 228, 1-15.

Demirer, E.B. (2010). Tedarik Zinciri Yönetiminde Performans Ölçümü; Balanced Scorecard Yaklaşımı (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Demirkaya, H. (2000). "Performans Ölçüm Rehberi". Sayıştay Araştırma/ İnceleme/ Çeviri Dizisi. 1-59.

Demiroğlu, A. (2018). Tedarik Zincirinde Performans Ölçümü (Yüksek Lisans Tezi). Alanya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Görçün, Ö.F. (2010). Örnek Olay ve Uygulamalarla Tedarik Zinciri Yönetimi. İstanbul: Beta Yayıncılık.

Grady, M. W. (1991). "Performance Measurement: Implementing Strategy". Management Accounting, 72(12), 49-53.

Grigore, S.D. (2007). "Supply Chain Flexibility". Romanian Economic Business Review, 2(1), 66-70.

Güzel, D., Korkmaz, G. (2020). "Belirsizlik ve Tedarik Zinciri Riski: Risk Azaltımında Tedarik Zinciri Esnekliğinin Aracı Rolü". Atatürk Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi, 34(3), 1045-1064.

Karaman, R. (2009). "İşletmelerde Performans Ölçümünün Önemi Ve Modern Bir Performans Ölçme Aracı Olarak Balanced Scorecard". Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 8(16), 410-427.

Khanuja, A., Jain, R.K. (2021). "The Mediating Effect of Supply Chain Flexibility on The Relationship Between Supply Chain Integration and Supply Chain Performance". Journal of Enterprise Information Management, 1-23.

Kocaoğlu, B. (2009). Tedarik Zinciri Performansı Ölçümü İçin Stratejik Ve Operasyonel Hedefleri Bütünleştiren Scor Modeli Temelli Bir Yapı (Doktora Tezi). İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Kumar, V., Fantazy, K., Kumar, U., Boyle, T.A. (2006). "Implementation and Management Framework for Supply Chain Flexibility". Journal of Enterprise Information Management, 19(3), 303-319.

Manders, J.H.M., Caniels, M.C.J., Ghijsen, P.W.T. (2017). "Supply Chain Flexibility: A Systematic Literature Review And Identification of Directions For Future Research". The International Journal of Logistics Management, 28(4), 964-1026.

Qi, Y., Huo,B., Wang, Z., Yeung, H.Y.J. (2017). "The İmpact Of Operations And Supply Chain Strategies On İntegration And Performance". International Journal of Production Economics, 185, 162-174.

Swafford, P.M., Ghosh, S., Murthy, N.N. (2006). "The Antecedents of Supply Chain Agility of a Firm: Scale Development and Model Testing". Journal of Operations Management, 24(2), 170-188.

Şahin, H. (2018). Tedarik Zincirinde Bilgi Paylaşımının İşletme Performansına Etkileri (Doktora Tezi). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Topoyan, M. (2009). İşletmeler Arası Bilgi Sistemleri Kullanımının Tedarik Zinciri Esnekliği Üzerine Etkisi (Doktora Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Vatansever, K. (2010). Tedarik Zinciri Esnekliğinin Firma Performansı Üzerindeki Etkileri Ve Tekstil Sektöründe Bir Araştırma (Doktora Tezi) , Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Wong, C.W.Y., Sancha, C., Thomsen, C.G. (2017). "A National Culture Perspective İn The Efficacy Of Supply Chain İntegration Practices". International Journal of Production Economics, 193, 554-565.

Turkish Research Journal of Academic Social Science, 6(2): 121-128, 2023
DOI: https://doi.org/10.59372/turajas.1279991

Turkish Research Journal of Academic Social Science

Available online, ISSN: 2667-4491 | www.turkishsocialscience.com | Turkish Science and Technology Publishing (TURSTEP)

Measuring the Anxiety Level in the Post-Pandemic Normalization Process: The Case of Türkiye

Olkan Budak[1,a,*], Nurgül Erdal[2,b], Mustafa Filiz[3,c]

[1]*Beykent Üniversitesi, Maslak Kampus, İstanbul, Türkiye*
[2]*İstanbul Gelişim Üniversitesi İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Lojistik Yönetimi*
[3]*Artvin Çoruh Üniversitesi, İşletme Yönetimi Fakültesi, Artvin, Türkiye*
**Corresponding Author*

ARTICLE INFO

Research Article

Received : 09-04-2023
Accepted : 26-12-2023

Keywords:
Anxiety
COVID – 19
State Anxiety
Normalization Process
Trait Anxiety

ABSTRACT

The COVID-19 pandemic, which emerged suddenly and affected the entire global population, has profoundly impacted our lives with its social, political, economic, and psychological ramifications, leaving irreversible scars. Despite the initiation of the normalization process, the traces of economic, social, and psychological losses persist, causing ongoing anxiety. This research aims to reveal the situational and continuous anxiety states of individuals during the post-COVID-19 normalization process in Turkey. A total of 390 participants aged 18 and above from across Turkey volunteered to participate in the study. The State-Trait Anxiety Inventory was used to collect data. The collected data were analyzed using statistical software commonly employed in the social sciences. The analysis revealed that individuals had an average score of 41.65 on the situational anxiety scale and 44.74 on the continuous anxiety scale. While no significant difference was found in situational anxiety scores between females and males, females were found to have higher continuous anxiety scores than males. The study observed that situational and continuous anxiety did not vary based on the experience of COVID-19, educational level, income status, number of children, or family type. Those indicating psychological distress had higher situational and continuous anxiety scores compared to those without psychological distress. Providing psychological support to individuals during this period may be beneficial in alleviating anxiety.

Türk Akademik Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 6(2): 121-128, 2023

Pandemi Sonrası Normalleşme Sürecinde Kaygı Düzeyinin Ölçülmesi: Türkiye Örneği

MAKALE BİLGİSİ

Araştırma Makalesi

Geliş : 09-04-2023
Kabul : 26-12-2023

Anahtar Kelimeler:
Anksiyete
COVID – 19
Durumluluk Kaygı
Normalleşme Süreci
Sürekli Kaygı

ÖZ

Ani bir şekilde ortaya çıkan ve tüm insanları etkisi altına alan COVID-19 pandemisi, sosyal, siyasal, ekonomik ve psikolojik yansımaları ile yaşamımızı derinden etkilemiş ve geri dönüşü olmayan yaralar bırakmıştır. Normalleşme sürecine girilmesine rağmen yaşanan ekonomik ve sosyal ve psikolojik kayıpların izleri hala devam etmekte ve kaygıya sebep olmaktadır. Bu araştırma, Türkiye'de COVID-19 pandemi sonrası normalleşme sürecinde bireylerin durumluluk ve sürekli kaygı durumlarını ortaya çıkarmak için yapılmıştır. Gönüllülük esasına göre Türkiye geneli 18 yaş üzeri 390 kişi çalışmaya katılmıştır. Verilerin toplanmasında durumluluk ve sürekli kaygı ölçeği anketi, kullanılmıştır. Veriler sosyal bilimlerde kullanılan istatistik paket programları ile analiz edilmiş. Analiz sonucunda bireylerin, durumluluk kaygı ölçeğinin ortalama değerinin 41,65 ve sürekli kaygı ölçeği 44,74 ortalamaya sahip olduğu bulgulanmıştır. Kadın ve erkek arasında durumluluk puanlarında fark bulunmazken, kadınların sürekli kaygı puanlarının erkeklerden yüksek olduğu bulunmuştur. COVID -19 geçirme durumuna, öğrenim düzeyine, gelir durumuna, çocuk sayısına, aile tipine göre durumluluk ve sürekli kaygı durumunun değişmediği görülmüştür. Psikolojik rahatsızlığı olduğunu ifade edenlerin olmayanlara göre daha yüksek durumluluk ve sürekli kaygı puanına sahip oldukları görülmüştür. Bu süreçte kaygıyı azaltmak için bireylere psikolojik destek vermek yararlı olabilir.

[a] *110781036@student.beykent.edu.tr* *https://orcid.org/0000-0002-2276-2300*
[b] *nerdal @gelisim.edu.tr* *https://orcid.org/0000-0002-2961-3906*
[c] *mustafa2108@artvin.edu.tr* *https://orcid.org/0000-0002-7445-5361*

This work is licensed under Creative Commons Attribution 4.0 International License

Giriş

Çin'in Hubei Wuhan şehirin de tespit edilen COVID-19 virüsü kısa zamanda tüm yerküreye yayılmış ve Dünya Sağlık Örgütü (WHO)' de 12 Mart 2020'de pandemi olarak ilan etmiştir (Guo vd., 2020). Yeni COVID-19 virüsü kısa zamanda insanların hayatları ve zihinsel sağlıklarını olumsuz etkilemiş ve acil çözümlenmesi gereken küresel bir halk sağlığı sorunu haline dönüşmüştür. Salgının etkisini azaltmak ve yayılmasını engellemek için çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Pandemiler sona erdiğinde, sağlık başta olmak üzere ekonomik, sosyal ve kültürel alanda birçok olumsuz sonuçlar bırakırlar (Golightley ve Holloway, 2020). 15 Ocak 2023 tarihi itibarıyla dünyada 671.323.775 onaylanmış vaka, 642.409.943 iyileşen varken, virüs nedeniyle 6.730.373 hasta vefat etmiştir (https://tr.wikipedia.org/wiki/COVID-19_pandemisi). Bu bağlamda, yüksek can kaybına yol açması, hastalanma, hastalığın komplikasyonları, yakınların kaybı, değişen ekonomik denge kaygıyı artırmıştır (Memiş Doğan ve Düzel, 2020).

COVID-19 pandemisi değerlendirilirken genel olarak odak nokta, teşhis, tedavi, enfeksiyon kontrolü, etkili aşı ve tedavide iyileşme olmuştur (Wang vd., 2020). Fakat COVID-19'un psiko-sosyal yönü tam olarak ele alınmamıştır (Ahorsu vd., 2020). Bu süreçte birçok COVID-19 kaynaklı fiziksel rahatsızlık görülmüş, bu hastalık diğer hastalıkları tetiklediği için kişilerde aşırı duyarlılık, hastalık kapma korkusu, ölüm korkusu veya akraba kaybı korkusu oluşmuştur (Pappas vd., 2009). Bireylerin yaşantılarındaki köklü değişimler nedeniyle alıştığı rutinin dışına çıkması, karantina ve izolasyonlar, uzaktan çalışmalar sosyal ilişkileri zayıflatmış ve bireyleri, umutsuzluğa, mutsuzluğa, strese ve kaygıya sokmuştur (Pakpour ve Griffiths, 2020; Sani vd., 2020). Literatürde, insanların duygularını ve psikolojisini anlatan birçok çalışma bulunmaktadır (Tükel, 2020; Sani vd., 2020).

Ülkemizde ve dünyanın birçok yerinde normalleşme sürecinde, kademeli bir şekilde geçiş sağlanmış ve iş hayatına tekrar başlanmıştır. Bu sürede çalışanlarda işe uyum sağlama ile ilgili sorunlar yaşanılmış ve çeşitli psikolojik yansımalar görülmüştür (Zhang vd., 2020) görülmüştür. Bu dönemde iş güvensizliği ortaya çıkmış, şiddetli korku hissi ve kaygı oluşmuştur (Gasparro vd, 2020). Bu doğrultuda iş yerlerinin korona virüs tedbirlerine uymaması, işin devamına yönelik duyulan güvensizlik, yüksek düzeyde COVID-19 korkusu gibi faktörler kaygının oluşmasına yol açmıştır. Diğer taraftan değişen çalışma koşulları, evden çalışma vb. uygulamalar nedeniyle yaşanan kaygılar nedeniyle iş güvenliği kapsamının tekrar revize edilmesi gerektiğini ortaya çıkarmıştır. Ayrıca dijital alanlarda yapılan uygulamalarda siber güvenlik kaygıları müşteri – işletme ilişkilerini etkilemiştir (Efe, 2022). Normalleşme döneminde kaygı seviyesini etkileyen önemli konulardan birisi de COVID-19 aşısı olmuştur. Bireyler aşı olup olmama konusunda kararsız kalmışlardır. Aşı karşıtlığında, aşının yeni olmasına, yan etkileri ve üretici firmaya güvenmeme gibi faktörler etkili olmuştur (Yılmaz vd., 2021).

Toplumun her alanını etkileyen pandeminin incelenmesi ve bu durumun değerlendirilmesi için çok önemlidir. Bu çalışma COVID-19 normalleşme döneminde Türkiye' de yaşayan bireylerin çeşitli değişkenlere göre durağan ve sürekli kaygılarını ortaya çıkarmak için yapılmıştır.

Literatür

Durumluk ve Sürekli Kaygı

Kaygı, çeşitli etkenlerden kaynaklanan tehlike durumunda yâda tehlikeyi algıladığında kurtulmak için geliştirilen uyum sağlayıcı ve çok yönlü bir duygudur. Yani bireyin içinde bulunduğu durumdan rahatsızlık hissetmesidir (Gökbulut ve Şahin, 2022). Kaygı bozuklukları çeşitli zihinsel bozukluklardır ve gelecekteki olaylar için endişe ve korku duymadır. Kaygı da kalp atış hızı artar titreme oluşabilir. Kaygı belirtileri ise kaygıya neyin sebep olduğu ile ilişkilidir (https://www.eduolog.com/durumluk-ve-surekli-kaygi-olcegi). Spielberger (1972) ise kaygının, bireylerin yaşamlarında herhangi bir stres yaratacak etki oluştuğunda bireylerde meydana gelen üzüntü, algılama ve gerginlik duygularının oluşmasını ve dışarıdan da fark edilebileceğini belirtmektedir.

Tehlikeli durumların yarattığı geçici durumda meydana gelen kaygıya "*durumluk kaygı"*; bireyin içinden oluşan, kendine ait değerlerin tehdit edildiğine inanan ve içinde bulunduğu halleri stresli olarak algıladığında "*sürekli kaygı*" oluşur (Öner ve Le Comte, 1985). Durumluk ve sürekli kaygı ilk kez Cattell ve Scheier'in (1961) de yaptığı çalışmada ortaya çıkmış ve Spielberger ve arkadaşları (1964) çalışmaları sonucunda iki faktörlü kuram haline dönüşmüştür (Ayaz vd., 2017). Durumluk kaygı, kişilerin içinde bulunduğu stresli durumlar nedeniyle hissettiği belli bir süre devam eden korku ve gerilim ve huzursuzluk duygularının göstergesidir. Sürekli kaygı, belirli bir durum veya zamana göre ortaya çıkmaz ve devamlı kaygı durumudur.

COVID-19 Normalleşme Dönemi ve Kaygı

COVID-19 pandemisi normalleşme döneminde, toplumun sağlığını korumak, kamu düzenini gerçekleştirmek, riskleri ortadan kaldırmak ve virüsün yayılımını önlemek için temizlik, maske ve mesafe kurallarına ek olarak çeşitli önlemler alınmıştır. Sıkı önlemler, karantinalar, evde kapanmalar sonrasında 14 Nisan 2021-17 Mayıs 2021 tarihleri arasında uygulanan kısmi ve tam kapanma dönemleri başlamış ve 17 Mayıs 2021 tarihinden itibaren **"***kademeli normalleşme***"** dönemine geçilmiştir (https://www.icisleri.gov.tr/81-il-valiligine-kademeli-normallesme-tedbirleri-genelgesi-gonderildi). 8 Nisan 2022 tarihli Resmi gazete ile 30/6/ 2021 tarihli ve 31527 sayılı resmi gazetede yayınlanan '' *COVID-19 Kapsamında Kamu Kurum ve Kuruluşlarda Normalleşme ve Alınacak Tedbirler*'' yürürlükten kaldırılmıştır. Salgın ile mücadele için Sağlık bakanlığı ve COVID-19 bilim kurulunun önlemlerine uyulması istenmiştir (Resmi Gazete, 2022).

Küreselleşme ile birlikte internetin yaygın kullanımı dünya üzerinde yaşanan salgını ve salgının olumsuz etkilerini gözler önüne sermiştir. Pandemi döneminde alışılmadık beklenmeyen etkilerle karşı karşıya kalan, sosyal medyadaki haberlerden etkilenen bireylerin kaygıları iyice artmıştır (Erden ve Sarı, 2022). Ayrıca pandemi ile ilgili çok bilgi veya yanlış haberlerin kaygı yarattığı ifade edilmektedir (Grant vd., 2020). Bireylerde ölüm riski ile birlikte psikolojik baskı da görülmüştür (Duan ve Zhu, 2020). Pandemi sonucunda tüm insanlarda çok çeşitli psikolojik durumlar ortaya çıkmıştır. Bu

psikolojik etkilerin en belirgini ise korkudur (Pakpour ve Griffiths, 2020). Pandemi başlangıcından itibaren yüksek sayıdaki mortalite, morbilite ve çok abartılı haberler ile bireylerde kaygı artması sonucu önemli derecede psikolojik bozukluklar oluşmuştur (Lai vd., 2020).

COVID-19 döneminde oluşan psikolojik belirtiler kayıtsızlıktan aşırı korkuya kadar devam eden bir çeşitlilik gösterebilmektedir. Bu belirtiler çoğunlukla kısa süreli oluşmamakta, şiddetli ve kalıcı ruhsal bozukluklara da sebebiyet verebilmektedir. En çok görülenler ise psikolojik travmalar, duygusal deformiteler, stres ve kaygıdır (Tükel, 2020). Birçok ülke de salgının kontrolsüz büyümesini engellemek ve vaka sayılarını azaltmak için çeşitli stratejiler uygulamıştır. Hala yeni yöntemler geliştirmeye ve uygulamaya devam edilmektedir. Herhangi bir bulaşıcı hastalık oluştuğunda insanlarda kaygı ile ilişkili semptom düzeylerinin arttığını bilinmektedir (Huang ve Zhao, 2020).

Literatürde, sağlıkçılarla yapılan araştırmalarda, sağlıkçıların depresyon, anksiyete, uykusuzluk ve fiziksel deformitelere maruz kaldıkları görülmüştür (Huang vd., 2020; Huang ve Zhao, 2020; Lai vd., 2020). Pandemi döneminde gerçekleştirilen ulusal ve uluslararası bir çok bilimsel çalışmalarda bireylerde korku ve kaygının oluştuğu bilinmektedir (Memiş Doğan ve Düzel, 2020; Öz ceviz vd., 2020). COVID-19‘un neden olduğu kaygı ile ilgili çok araştırma yapılmıştır. Üniversite öğrencileri ile yapılan araştırmalar (Öz ceviz vd., 2020; Durgun vd., 2021). Sporcular ile yapılan çalışmalar (Ağduman, 2021; Aslan vd., 2021). Sağlıkçılar ile yapılan çalışmalar (Sakaoğlu vd., 2020; Oruç vd.,2021). Çeşitli meslek grupları ile yapılan çalışmalar (Göksu ve Kumcağız, 2020; Çölgeçen ve Çölgeçen, 2020) olduğu görülmüştür.

Yöntem

Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Çalışmada gönüllü olarak katılım sağlamış 18 yaş üstü 390 kişi, örneklemi oluşturmaktadır. Örneklem büyüklüğünün hesaplanmasında Yazıcıoğlu ve Erdoğan (2004)’nın 1,000,000-100,000,000 arasındaki evreni 384 örneklemi, %95 güven aralığı ve %5 hata payı ile temsil ettiğine dair ölçütleri dikkate alınmıştır. Buna göre 390 kişilik örneklemin çalışma için yeterli olduğuna karar verilmiştir.

Araştırmada Kullanılan Veri Toplama Araçları

Araştırmada, bireysel bilgi formu ile durumluluk ve sürekli kaygı ölçeği kullanılmıştır.

Bireysel bilgi formu: Bu bölümde toplamda 19 adet soru sorulmuş ve sorular araştırmacılar tarafından oluşturulmuştur. Katılımcıların yaş, cinsiyet gibi kişisel özellikleri, gelir, meslek gibi sosyal faktörler, COVID-19 geçirme, COVID-19 testi yapma gibi salgınla ile ilgili ifadeler yer almaktadır.

Durumluluk ve Sürekli Kaygı Ölçeği: Spielberger vd., (1970) yılında geliştirilmiştir. Ölçeklerde toplamda 40 adet madde bulunmaktadır. 20 adet durumluluk kaygısı, 20 adet ise sürekli kaygı düzeyi ile ilgilidir. Durumluk Kaygı Ölçeğinde (1-2-3-4) ifadeleri bulunur ve bunlar, hiç, biraz, çok ve tamamıyla maddelerini karşılar. Sürekli Kaygı Ölçeğindeki ise (1-2-3-4) ifadeleri bulunur ve bunlar, hemen hiçbir zaman, bazen, çok zaman ve hemen her zaman ifadelerine karşılık gelir. Bunların değerlendirilmesi 20-80 puan arasında yapılır. Bu ölçekler Öner ve Le Compte (1983) tarafından Türkçe ‘ye uyarlanmıştır. Durumluluk kaygı ölçeği 20 madde ve sürekli kaygı ölçeği de 20 madde olmak üzere toplam 40 maddedir. Bunlar 4’lü Likert tarzında düzenlenmiştir ve her soru için puanlama 1-4 arasında yapılmaktadır.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmada kullanılan veriler 03.01.2023-10.01.2023 tarihleri arasında Türkiye geneli çevrimiçi olarak toplanmıştır. Elde edilen veriler SPSS 25 paket programında kodlanmıştır. Çalışmada öncelikle verilere yönelik bir dizi inceleme yapılmış olup eksik veri, normalliği bozan veri gibi nedenlerden dolayı 78 adet anket çalışmaya dâhil edilmemiştir. Ölçeklerinin alt boyutlarına ait ortalama puanlar, ilgili boyutun içerdiği maddelere verilen yanıtların ortalaması alınarak hesaplanmıştır. Ölçek maddeleri 1, 2, 3, 4, şeklinde ve negatif olanlar ise ters olarak kodlanmıştır. Veriler analiz edilmeden önce verilerin normallik dağılımının incelenmesi için çarpıklık ve basıklık katsayıları dikkate alınmıştır. Elde edilen değerler (-0,785 ile 0,217) uygun arasında değiştiği ve bu değerleri ölçek verilerinin normal dağılım gösterdiğini göstermektedir (Tabachnick ve Fidell, 2001). Bundan dolayı parametrik testlerden t testi ve Anova testi uygulanmıştır.

Araştırmanın Etik Yönü

Araştırmanın amaç ve veri toplama araçları belirlendikten sonra, çalışmanın etik uygunluğu için Artvin Çoruh Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kuruluna başvuruda bulunmuştur. Kuruldan 30.12.2022 tarihli E-75971 saylı karar ile onay alınmıştır. Anket çevrimiçi uygulanmıştır. Araştırma sürecinde Helsinki Etik Bildirgesine uygun davranılarak araştırmaya katılım sağlayan bireylerden anketi doldurmadan önce rızası alınmıştır.

Bulgular

Çalışmada kullanılan ölçeklere yönelik olarak öncelik güvenirlik analizi ve tanımlayıcı analizler yapılmıştır.

Çalışmaya katılım sağlayan bireylerin demografik bilgileri Çizelge 1’de verilmiştir.

Çizelge 1’de çalışmaya katılım sağlayan bireylerin, %34,1’i 46-55 yaş grubunda olduğu, %41’inin üniversite mezunu olduğu, %75,6’sının üniversite mezunu olduğu, %70,0’ının gelir düzeyini orta düzeyde tanımladıkları, %38,7’sinin 2 çocuğa sahip olduğu ve %90,8’inin çekirdek aile tipine sahip olduğu bulgulanmıştır.

Çizelge 2’de çalışmaya katılım sağlayan bireylerin Covid-19 ile ilgili verileri ve çeşitli tanımlayıcı bilgiler verilmiştir.

Çizelge 2’ye göre katılımcıların %72,6’sı kronik hastalığı olduğu, %63,1’inin Covid-19 kaynaklı iş düzeninde değişiklik olduğu, %6,2’sinin psikolojik rahatsızlığı olduğu, %60’ının Covid-19 nedeniyle psikolojik değişim yaşadığı, %70,8’inin Covid-19 ile ilgili herhangi bir eğitim almadığı görülmüştür. Ayrıca %98,5’inin Covid-19 nedeniyle psikolojik tedavi almadığı, %63,1’inin Covid-19 testi yaptığı, %88,5’inin Covid-19 geçirdiği ve %86,9’unun pandemi sürecini ailesiyle geçirdiği görülmüştür.

Çizelge 3’te ölçeklere yönelik elde edilen temel bulgular paylaşılmıştır.

Çizelge 1.Örneklemin Demografik Bulguları
Table 1. Demographic Findings of the Sample

Değişkenler		n	%	Değişkenler		n	%
Yaş	18-25	69	17,7	Gelir	Kötü	28	7,2
	26-35	42	10,8		Orta	273	70,0
	36-45	100	25,6		İyi	89	22,8
	46-55	133	34,1	Çocuk Sayısı	Yok	115	29,5
	55 ve üstü	46	11,8		1	92	23,6
Eğitim	İlkokul	12	3,1		2	151	38,7
	Ortaokul	91	23,3		3	28	7,2
	Lise	59	15,1		4 ve üstü	4	1,1
	Üniversite	160	41,0	Aile Tipi	Çekirdek aile	354	90,8
	Lisansüstü	68	17,4		Büyük aile	36	9,2
Cinsiyet	Kadın	295	75,6				
	Erkek	95	24,4				

Çizelge 2. Katılımcıların Covid-19 ve Çeşitli Sağlık Verileri
Table 2. Covid-19 and Various Health Data of Participants

Değişkenler		n	%	Değişkenler		n	%
Kronik Hastalık	Var	107	27,4	Covid-19 kaynaklı psikolojik tedavi aldınız mı?	Evet	6	1,5
	Yok	283	72,6		Hayır	384	98,5
Pandemi kaynaklı iş düzeni değişti mi?	Evet	246	63,1	Siz veya Yakınınız Covid-19 testi yaptınız mı?	Evet	246	63,1
	Hayır	144	36,9		Hayır	144	36,9
Psikolojik rahatsızlığız var mı?	Evet	24	6,2	Covid-19 geçirdiniz mi?	Hayır	45	11,5
	Hayır	366	93,8		Evet	345	88,5
Covid-19 nedeniyle psikolojinizde değişiklik oldu mu?	Evet	234	60,0	Pandemi sürecini ailenizle birlikte mi geçirdiniz?	Evet	339	86,9
	Hayır	156	40,0		Hayır	51	13,1
Covid-19 ile ilgili herhangi bir eğitim aldınız mı?	Evet	339	29,2				
	Hayır	51	70,8				

Çizelge 3. Çalışmada Kullanılan Ölçeklere Yönelik Tanımlayıcı Veriler
Table 3. Descriptive Data for the Scales Used in the Study

Ölçekler	Cronbach Alpha a	Soru sayısı	Min.	Maks.	Ort.	S.S
Durumluk Kaygı Ölçeği	0,935	20	20,00	74,00	41,65	11,08
Sürekli Kaygı Ölçeği	0,778	20	28,00	66,00	44,74	6,50
Tüm ölçek	0,930	40	50,00	138,00	86,38	16,330

Çizelge 3'te durumluluk kaygı ölçeğinin güvenirlilik katsayısının 0,935 bulunmuştur ve bu değer $0,80 \leq \alpha < 1,00$ olduğu için yüksek derecede güvenilir olduğuna karar verilmiştir. Sürekli kaygı ölçeğinin ise güvenirlik katsayısının 0,778 olduğu ve bu değer $0,60 \leq r < 0,80$ arasında olduğundan, ölçek oldukça güvenilirdir (Karagöz, 2019).

Çizelge 3'te katılımcıların durumluluk kaygı ölçeğinin ortalama değerinin 41,65 olduğu ve bu değer ölçeğin düşük (20-36), orta (36-41) ve yüksek (41-80) kaygı sınıflandırılmasına göre, katılımcıların yüksek düzeyde kaygıya sahip oldukları söylenebilir. Sürekli kaygı ölçeği 44,74 ortalamaya sahip olduğu ve bu değerin yüksek düzeyde sürekli kaygı olduğu söylenebilir.

Çizelge 4'te katılımcılarının t testi sonuçları verilmiştir. Buna göre kronik hastalığın varlığına göre ve COVID-19 geçirme durumuna göre durumluluk ve sürekli kaygı durumunun değişmediği görülmüştür ($p>0,05$).

Katılımcıların psikolojik rahatsızlığını olduğunu ifade edenlerin olmadığını söyleyene göre daha yüksek durumluluk ve sürekli kaygı puanına sahip oldukları görülmüştür (ort:50.48./ 41.10; 48,08/44,51; $p<0,05$).

Cinsiyete göre durumluluk kaygı ortalamaları arasında fark bulunmazken ($p>0,05$), sürekli kaygı ortalamalarının ise değiştiği ($p<0,05$) görülmüştür. Buna göre kadınların sürekli kaygı ortalama değerlerinin (45,234), erkeklere (42,200) göre daha yüksek olduğu görülmüştür.

Medeni duruma göre durumluluk kaygı ortalamaları arasında fark bulunmazken ($p>0,05$), sürekli kaygı ortalamalarının ise değiştiği ($p<0,05$) görülmüştür. Buna göre bekârların sürekli kaygı ortalama değerlerinin (45,629), evlilere (44,240) göre daha yüksek olduğu görülmüştür.

Katılımcıların Covid-19 testi yapma durumlarına göre durumluluk ve sürekli kaygı durumunun değişmediği görülmüştür ($p>0,05$). Diğer ifade ile kaygı düzeyi COVID-19 testi yapma durumuna göre değişmemektedir.

Katılımcıların COVID-19 'den dolayı psikolojik halin değişme durumuna göre durumluluk ve sürekli kaygı durumunun anlamlı şekilde farklılaştığı görülmektedir ($p<0,05$). Buna göre psikolojim değişti diyen katılımcıların ortalama durumluluk kaygı düzeylerinin (2,23), değişmedi diyen katılımcılara (1,86) göre, benzer şekilde psikolojim değişti diyen katılımcıların ortalama sürekli kaygı düzeylerinin (2,31), değişmedi diyen katılımcılara (2,13) göre daha yüksek düzeyde oldukları görülmektedir. Diğer ifade ile psikolojim COVID-19 nedeniyle değişti diyen bireylerin durumluluk ve sürekli kaygıyı daha fazla yaşadıkları görülmektedir.

Çizelge 4.T testi Sonuçları
Table 4.T test Results

Ölçekler	Kronik Hastalığınız Var mı?	n	Ort.	ss	t	P
Durumluk Kaygı Ölçeği	Var	107	40,58	11,236	-1,161	,246
	Yok	283	42,05	11,0121		
Sürekli Kaygı Ölçeği	Var	107	44,00	6,190	-1,381	,168
	Yok	283	45,08	6,605		
Ölçekler	Psikolojik bir rahatsızlığınız var mı?	n	Ort.	ss	t	P
Durumluk Kaygı Ölçeği	Evet	24	50,48	12,529	2,621	,009
	Hayır	366	41,10	10,760		
Sürekli Kaygı Ölçeği	Evet	24	48,08	7,945	4,016	,000
	Hayır	366	44,51	6,347		
Ölçekler	COVİD -19 geçirdiniz mi?	n	Ort.	ss	t	p
Durumluk Kaygı Ölçeği	Evet	250	39,73	11,282	-1,127	,260
	Hayır	140	41,90	11,045		
Sürekli Kaygı Ölçeği	Evet	250	43,72	6,995	-1,223	,222
	Hayır	140	44,87	6,433		
Ölçekler	Cinsiyetiniz?	n	Ort.	ss	t	P
Durumluk Kaygı Ölçeği	Kadın	295	42,238	11,348	1,846	,065
	Erkek	95	39,831	10,039		
Sürekli Kaygı Ölçeği	Kadın	295	45,234	6,684	2,910	,004
	Erkek	95	42,200	5,658		
Ölçekler	Medeni durumunuz?	n	Ort.	ss	t	p
Durumluk Kaygı Ölçeği	Evli	250	41,196	11,364	-1,085	,279
	Bekar	140	42,468	10,537		
Sürekli Kaygı Ölçeği	Evli	250	44,240	6,398	-2,031	,043
	Bekar	140	45,629	6,611		
Ölçekler	COVİD-19 testi yaptırdınız mı?	n	Ort.	ss	t	P
Durumluk Kaygı Ölçeği	Evet	245	2,08	0,540	-,060	,952
	Hayır	145	2,09	0,578		
Sürekli Kaygı Ölçeği	Evet	245	2,21	0,315	-1,889	,060
	Hayır	145	2,28	0,338		
Ölçekler	COVİD-19 nedeniyle psikolojik durumunuzda değişiklik oldu mu?	n	Ort.	ss	t	P
Durumluk Kaygı Ölçeği	Evet	234	2,23	,548	6,860	,000
	Hayır	156	1,86	,494	6,989	,000
Sürekli Kaygı Ölçeği	Evet	234	2,31	,316	5,760	,000
	Hayır	156	2,13	,307	5,796	,000

Çizelge 5. Anova Testi Sonuçları
Table 5. Anova Test Results

Değişkenler	Ölçekler	Gruplar arası ort.	Gruplar içi ort.	F	p
Yaş	Durumluk Kaygı	166,674	40,978	3,918	,004
	Sürekli Kaygı	466,810	119,144	4,067	,003
Öğrenim Durumu	Durumluk Kaygı	69,501	41,988	0,389	0,816
	Sürekli Kaygı	48,063	123,506	1,655	0,160
Gelir Durumu	Durumluk Kaygı	454,303	40,141	14,945	,000
	Sürekli Kaygı	1711,131	11,498	11,318	,000
Çocuk Sayısı	Durumluk Kaygı	50,406	42,250	1,190	,313
	Sürekli Kaygı	80,916	122,836	1,207	,305
Aile Tipi	Durumluk Kaygı	166,674	40,978	,659	,418
	Sürekli Kaygı	466,810	119,144	1,193	,275

Çizelge 5'te çalışmada yapılan Anova testi sonuçları verilmiştir. Buna göre katılımcıların yaş grupları arasında durumluluk ve sürekli kaygı düzeyleri arasında anlamlı farklılığın olduğu görülmüştür (p<,05). Farklılığın hangi gruplar arasında kaynakladığını tespit etmek amacıyla Post Hoc testlerinden LSD testi uygulanmıştır. Buna göre 46-55 yaş grubunda (38,95) yer alan bireylerin, 18-25 (42,48), 26-35 (43,12) ve 36-45 (44,37) gurubunda yer alan bireylere göre daha düşük düzeyde durumluluk kaygı düzeyine sahip oldukları görülmüştür. Sürekli kaygı düzeyinde ise 46-55 yaş grubunda (43,39) yer alan bireylerin, 18-25 (46,41), 26-35 (45,62) ve 36-45 (45,71) gurubunda yer alan bireylere göre daha düşük düzeyde sürekli kaygı düzeyine sahip oldukları görülmüştür.

Katılımcıların öğrenim düzeyine göre durumluluk ve sürekli kaygı düzeyinin değişmediği görülmüştür (p>,05). Diğer ifade ile bireyin kaygı düzeyi öğrenim düzeyine göre değişmemektedir.

Katılımcıların gelir durumuna göre durumluluk ve sürekli kaygı düzeylerinin değiştiği görülmüştür (p<,05). Farklılığın hangi gruplar arasında kaynakladığını tespit etmek amacıyla Post Hoc testlerinden LSD testi uygulanmıştır. Buna göre düşük gelire sahip bireylerin (48,57), orta (42,45) ve yüksek (37,02) gelirli bireylere göre daha fazla durumluluk kaygı düzeyine sahip oldukları görülmüştür. Sürekli kaygı düzeyinde ise düşük gelire sahip bireylerin (47,54), orta (45,30) ve yüksek (42,13) gelirli bireylere göre daha fazla sürekli kaygı düzeyine sahip oldukları görülmüştür.

Katılımcıların sahip oldukları çocuk sayısına göre durumluluk ve sürekli kaygı düzeyinin değişmediği görülmüştür (p>,05). Diğer ifade ile bireyin kaygı düzeyi çocuk sayısına göre değişmemektedir.

Katılımcıların aile tiplerine göre durumluluk ve sürekli kaygı düzeyinin değişmediği görülmüştür (p>,05). Diğer ifade ile bireyin kaygı düzeyi sahip oldukları aile tipine göre değişmemektedir.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

COVID-19 pandemisi tüm dünya insanlarında derin yaralar bırakmış ve hayatlarına bakış açıları değişmiştir. Normalleşme sürecinin başlamasına rağmen gerek maddi gerekse manevi kaygılar bireylerde birtakım sorunlara yol açmış ve sorunlarda onların iş ve sosyal hayatını etkilemiştir. Bazı bireyler bu süreci az hasarlarla atlatırken bazıları ise daha ağır düzeyde atlatmıştır. Türkiye' de dünyada birçok ülkede COVID-19 kaygısı ile ilgili araştırmalar yapılmıştır. Wang ve Zhao'nun (2020) Çin'de üniversite öğrencileri ile yapılan araştırmada, pandemi sonrası kaygılarının pandemi öncesinden yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca öğrencilerde negatif psikoloji bozukluklar oluşmuştur ve kaygı ortalaması ise 40.00±10.15. olarak bulmuştur. Loda vd., (2020) araştırmasında benzer şekilde yine Alman öğrencilerin kaygı puanlarının ortalaması 45,12±4,73 tespit edilmiştir.

COVID-19 normalleşme öneminde yapılan bu çalışmada bireylerin, durumluluk kaygı ölçeğinin ortalama değerinin 41,65 olduğu ve sürekli kaygı ölçeği ise 44,74 ortalamaya sahip olduğu ortaya çıkarılmıştır. Buradan da anlaşıldığı gibi bireylerde sürekli kaygı olduğu görülmektedir. Bu çalışma daha önce yapılan çalışmalar ile örtüşmektedir. Örneğin, Öz Ceviz vd., (2020) yaptığı çalışmada öğrencilerin durumluk kaygı puanlarının 21-80 olduğu ve ortalaması 42.19±13.79 bulunduğu, sürekli kaygı puanlarının 20-80 olduğu ve 46.21±10.73 bulunduğu gözlenmiştir. Sakaoğlu vd., (2020) durumluk ve sürekli kaygı puanları değerlendirildiğinde; Durumluk kaygı puanı ortalamasının 44,17±4,97 (%95 GA: 43,12-45,21) sürekli kaygı puanı ortalamasının 44,16±5,88 (%95 GA: 43,14-45,18) olduğu görüldü. Çölgeçen ve Çölgeçen (2020) Türkiye'de yaşayan insanların durumluk kaygı puan ortalaması 51,93±7.45, sürekli kaygı puan ortalamalısının ise 43,05±7,34 olduğu görülmüştür. Durgun vd., (2021) durumluluk kaygı puan ortalamasının 47.66 ± 11.91, süreklilik kaygı puan ortalamasının 46.39 ± 8.42 bulunmuştur. Çağatay vd., 2022 yaptıkları araştırmada çalışmaya katılanların durumluk kaygı puan ortalaması ($\bar{X}$=41,79±11,49), sürekli kaygı puanı ($\bar{X}$=42,71±10,59) bulunmuştur.

Kayaoğlu vd., (2021) Durumluk Kaygı Ölçeği puan ortalamasının 47,98±11,24 (orta düzey), Sürekli Kaygı Envanteri puanı ortalamasının 45,22±8,07 (orta düzey) olarak bulmuştur. Buradan da anlaşıldığı gibi COVID-19 pandemisinin kaygıları ile normalleşme dönemi kaygı düzeyleri benzerdir

Çalışmada, kronik hastalığın varlığına göre ve COVID-19 geçirme durumuna göre durumluluk ve sürekli kaygı durumunun değişmediği görülmüştür. Kaygı düzeyi COVID-19 testi yapma durumuna göre değişmemektedir. Kafes vd., (2022) ye göre COVID-19 geçirenlerin kaygılarının geçirmeyenlere göre yüksek olduğu görülmüştür. Çölgeçen ve Çölgeçen (2020) ise COVİD-19 hastalığı geçiren veya yakını olanlar ile geçirmeyenler arasında kaygı durumunda fark görülmemiştir. Öktem vd., (2020) COVİD-19 enfeksiyonu maruz kalan ya da yakını maruz kalanlarla kalmayanlar arasında fark bulunamamıştır.

Katılımcıların psikolojik rahatsızlığını olduğunu ifade edenlerin olmadığını söyleyenlere göre daha yüksek durumluluk ve sürekli kaygı puanına sahip oldukları görülmüştür. Bekârların sürekli kaygı ortalama değerlerinin (45,629), evlilere (44,240) göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Palalıoğlu ve Erbıyık (2022) ise bekârlar ve evliler arasında herhangi bir fark olmadığını bulmuştur. Çakmak vd., (2021) bekâr hekimlerin durumluk kaygı puan ortalamalarından daha yüksek olduğunu belirtmektedir.

Cinsiyet ile kaygı düzeyi ilişkisine bakıldığında, kadınların sürekli kaygı ortalama değerlerinin (45,234), erkeklere (42,200) göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Daha önce yapılan birçok araştırmada kadınların erkeklere göre kaygılı oldukları görülmüştür (Duan ve Zhu, 2020; Wang, vd., 2020; Zhang, vd., 2020; Göksu ve Kumcağız, 2020; Öz ceviz vd., 2020; Kafes vd., 2022; Çağatay vd., 2022).

Psikolojim COVID-19 nedeniyle değişti, diyen bireylerin durumluluk ve sürekli kaygıyı daha fazla yaşadıkları görülmektedir. Bu pandemi insanlarda fiziksel ve psikolojik olumsuzluklar ortaya çıkarmıştır (Qiu vd., 2020). Ama psikolojik hasarda oldukça fazladır (Huang ve Zhao, 2020). Psikolojik rahatsızlıklar çok önemlidir ve uyku problemlerinden intihar eğilimine kadar gidebilmektedir (Lai vd., 2020). Kaygı düzeyleri yüksek bireylerin yaşam kalitesini olumsuz etkilenmektedir (Öktem vd., (2020) yaptıkları çalışmada sporcuların fiziksel ve psikolojik olarak onları olumsuz etkilediği belirtilmektedir.

46-55 yaş grubunda (38,95) yer alan bireylerin, 18-25 (42,48), 26-35 (43,12) ve 36-45 (44,37) gurubunda yer alan bireylere göre daha düşük düzeyde durumluluk kaygı düzeyine sahip oldukları görülmüştür. Sürekli kaygı düzeyinde ise 46-55 yaş grubunda (43,39) yer alan bireylerin, 18-25 (46,41), 26-35 (45,62) ve 36-45 (45,71) gurubunda yer alan bireylere göre daha düşük düzeyde sürekli kaygı yaşadıkları tespit edilmiştir. Palalıoğlu ve Erbıyık (2022), ise yaş grupları arasında önemli bir farklılık bulmamıştır. Çakmak vd., (2021), 43 tan büyük doktorların, süreklilik kaygı seviyelerinin diğer yaşlara göre daha düşük olduğu bildirilmiştir. Memiş Doğan ve Düzel (2020) yaptıkları araştırmada bütün katılımcıların sürekli kaygı yaşadıkları ve durumluk kaygının ise 18-22 yaş ve 26 yaş ve üzerinde farklılaştığı bulunmuştur.

Sakaoğlu vd., (2020) yaptığı çalışmada 50-59 yaş grubunda diğerlerine göre durumluk ve sürekli kaygı puanları yüksek bulunmuştur.

Düşük gelire sahip bireylerin (48,57), orta (42,45) ve yüksek (37,02) gelirli bireylere göre daha fazla durumluluk kaygı düzeyine sahip oldukları görülmüştür. Sürekli kaygı düzeyinde ise düşük gelire sahip bireylerin (47,54), orta (45,30) ve yüksek (42,13) gelirli bireylere göre daha fazla sürekli kaygı düzeyine sahip oldukları görülmüştür.

Diğer ifade ile bireyin kaygı düzeyi öğrenim düzeyine göre değişmemektedir. Bu çalışma Palalıoğlu ve Erbıyık (2022) ve Sakaoğlu vd., (2020) ile uyumludur.

COVID-19 kaygılarını azaltmak toplumun geleceği açısından önemlidir. Burada, bireylere, ailelere, işyerlerine, meslek kurumlarına, sivil kuruluşlara ve devletlere çok iş düşmektedir. Bireylerin kaygıları belirlenip, ortadan kaldırıldığında sağlıklı ve başarılı bir toplum oluşabilir.

Durumluluk ve sürekli kaygı düzeyinin altında farklı nedenlerin yattığı bilinmektedir. COVID-19 salgını toplumu birçok açıdan etkilediği için, etkisinin belirlenmesi toplumun geleceği ve sağlığı açısından önemlidir. Gelecekte yapılacak araştırmalarda, bireyin kaygı düzeyini etkileyen faktörlerin belirlenmesi ve bunun salgın sürecinde nasıl değiştiğini incelemek adına nitel bir çalışma yapılmasının yararlı olacağı öngörülmektedir.

Teşekkür ve Açıklamalar

Yazarlar, araştırmaya katılan tüm katılımcılara teşekkür etmektedir.

Kaynaklar

Ağduman, F., (2021). Sporcuların pandemi döneminde Covıd–19'a yakalanma kaygı düzeylerinin incelenmesi. *Germenica Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, *2*(1): 1-14. https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1701656

Ahorsu, D. K., Lin, C. Y., Imani, V., Saffari, M., Griffiths, M. D., & Pakpour, A. H., (2020). The fear of COVID-19 scale: development and initial validation. International Journal of Mental Health and Addiction, 27: 1–9. https://link.springer.com/article/10.1007/s11469-020-00270-8

Aslan, A. K., Cicioğlu, H. İ., & Demir, G. T., (2021). Sporcuların yeni tip koronavirüse (covid-19) yakalanma kaygısının incelenmesi. *Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, *23*(3): 142-153. https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1795257

Ayaz A., Bilgin N., Mollaoğlu N., (2017). Dental anksiyetede durumluk ve sürekli kaygı ölçeğinin kullanımı. ADO Klinik Bilimler Dergisi, 8(2):1553 1560https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/107387

Çağatay, H. T., Salimoğlu, S., Başaran, E., & Elbaş, N. Ö. (2022).Covıd-19 pandemisi döneminde üniversite öğrencilerinin kaygı durumlarının umutsuzluk düzeylerine etkisi. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, *11*(4): 1435-1442. https://doi.org/10.37989/gumussagbil.975859

Çakmak, R., Olmusçelik, O., Kızılaslan, D., & Çiftçi, B. (2021). Yeni tip 2019 covıd ve covıd dışı servislerde çalışan hekimlerde anksiyetenin değerlendirilmesi. *Turk J Intensive Care,* 19(1), 87-94.Turk J Intensive Care 2021;19(Suppl 1):87-94 DOI: 10.4274/tybd. galenos.2021,02419

Çölgeçen, Y. & Çölgeçen, H., (2020). Covid-19 pandemisine bağlı yaşanan kaygı düzeylerinin değerlendirilmesi: Türkiye örneği, *Turkish Studies*, 15(4): 261-275. https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.44399

Duan, L., & Zhu, G. (2020). Psychological interventions for people affected by the COVID-19 epidemic. *The lancet psychiatry*, *7*(4): 300-302. https://www.thelancet.com/action/showPdf?pii=S2215-0366%2820%2930073-0

Durgun, H., Tayfur, C. A. N., Avcı, A. B., & Kalyoncuoğlu, B., (2021). Covid-19 sürecinde hemşirelik öğrencilerinin uzaktan eğitime yönelik görüşleri ve kaygı düzeyleri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, *14*(2): 141-147. https://doi.org/10.46483/deuhfed.824109

Erden, N. K., & Sarı, A. B. (2022). Duygu düzenleme ve koronavirüs kaygısı: algılanan sosyal desteğin aracı rolü. *AYNA Klinik Psikoloji Dergisi*, *9*(2): 424-442. https://doi.org/10.31682/ayna.1065638

Efe, M. N. (2022). İşletmelerde stratejik yönetim politikalarının, covid-19 dönemi sonrası yeni normalleşme sürecinde yapılandırılması. *Pearson Journal*, 7(22): 191-203. EfeDOI Number: https://doi.org/10.46872/pearson

Gasparro, R., Scandurra, C., Maldonato, N. M., Dolce, P., Bochicchio, V., Valletta, A., ... & Marenzi, G. (2020). Perceived job insecurity and depressive symptoms among Italian dentists: the moderating role of fear of COVID-19. *International Journal of Environmental Research and Public Health,* 17(15): 5338. https://doi.org/10.3390/ijerph17155338

Golightley, M., & Holloway, M., (2020). Social work in the time of the COVID19 pandemic: all in this together? *British Journal of Social Work,* 50(3): 637-641https://doi.org/10.1093/bjsw/bcaa036

Göksu, Ö., & Kumcağız, H., (2020). Covid-19 salgınında bireylerde algılanan stres düzeyi ve kaygı düzeyleri. *Electronic Turkish Studies, 15*(4): 463-479. ttps://web.p.ebscohost.com/abstract?direct

Gökbulut, Y., & Şahin, S., (2022). 2010-2021 Yılları arasında Türkiye'de yapılan matematik kaygısı ile ilgili lisansüstü tezlerin bazı değişkenlere göre incelenmesi. *Türkiye Bilimsel Araştırmalar Dergisi,* 7(1): 147-159. https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2265187

Grant WB, Lahore H, McDonnell SL, Baggerly CA, French CB, Aliano JL, Bhattoa HP., (2020). Evidence that Vitamin D supplementation could reduce risk of ınfluenza and covıd-19 ınfections and deaths. *Nutrients*.12(4):988. https://doi.org/10.3390/nu12040988

Guo, YR., Cao, QD., Hong, ZS. *et al.* Koronavirüs hastalığı 2019 (COVID-19) salgınının kaynağı, bulaşması ve klinik tedavileri - durumla ilgili bir güncelleme. *Askeri Med Res* **7** , 11 (2020). https://doi.org/10.1186/s40779-020-00240-0

Huang, J. Z., Han, M. F., Luo, T. D., Ren, A. K., & Zhou, X. P., (2020). Mental health survey of medical staff in a tertiary infectious disease hospital for COVID-19. Zhonghua Lao Dong Wei Sheng Zhi Ye Bing Za Zhi, 38(3):192-195. .https://pesquisa.bvsalud.org/global-literature-on-novel-coronavirus-2019-ncov/resource/fr/covidwho-324704

Huang, Y., & Zhao, N., (2020). Generalized anxiety disorder, depressive symptoms and sleep quality during COVID-19 outbreak in China: a web-based cross-sectional survey. *Psychiatry Research*, *288*: 112954. https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0165178120306077

Kafes, A. Y., Çiller, A., Altın, B., Avcı, A. N., Enes, U. Y. A. R., & Şakiroğlu, M. (2022). Üniversite öğrencilerinin pandemi dönemine ilişkin kaygılarının demografik değişkenler ve covıd-19 tanısı alma açısından karşılaştırılması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, *21*(81): 135-151.DOI:10.17755/esosder.877787

Karagöz, Y.. (2019). *SPSS VE AMOS Uygulamalı Nicel-Nitel-Karma Bilimsel Araştırma Yöntemleri ve Yayın Etiği* (2.Basım). Nobel Yayın Dağıtım.

Kayaoğlu, K., Polat, H., Asi Karakaş, S., & Şahin Altun, Ö. (2021). COVID-19 enfeksiyonunun hemşirelerin kaygı ve umutsuzluk düzeylerine etkisi. *Turkiye Klinikleri Journal of Nursing Sciences, 13*(4).https://web.s.ebscohost.com/abstract?direct

Lai, J., Ma, S., Wang, Y., Cai, Z., Hu, J., Wei, N., ... & Hu, S., (2020). Factors associated with mental health outcomes among health care workers exposed to coronavirus disease 2019. *JAMA Network Open*, *3*(3): e203976-e203976.file:///C:/Users/nurgu/Downloads/lai_2020_oi_200192%20(1).pdf

Loda, T, Löffler, T, Erschens, R, Zipfel, S. and HerrmannWerner, A. (2020). Medical education in times of covıd-19 german students' expectations – a arosssectional study. *Plos One*, 15 (11): 1-11. https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0241660

Memiş Doğan, M., & Düzel, B., (2020). Covid-19 özelinde korku-kaygı düzeyleri. *Turkish Studies,* 15(4): 739-752. https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.44678

Oruç, M. A., Ayar,N., Yılmaz, M., & Yavuz, E., (2021). COVID-19 pandemisi nedeniyle misafirhane ve otellerde konaklamayı tercih eden sağlık çalışanlarının kaygı düzeylerinin belirlenmesi. *Turkish Journal of Family Medicine and Primary Care, 15*(4): 769-775. https://doi.org/10.21763/tjfmpc.986453

Qıu, J., Shen, B., Zhao, M., Wang, Z., Xıe, B., & Xu, Y. (2020). A Nationwide Survey of Psychological Distress Among Chinese People in The COVID-19 Epidemic: Implications and Policy Recommendations. *General Psychiatry,* 33(2): 10.1136/gpsych-2020-100213

Öner, N. ve Le Compte, W. A. (1985). Durumluk-sürekli kaygı envanteri el kitabı: *Boğaziçi Üniversitesi Yayınları*20. Basım İstanbul

Öz Ceviz, N., Tektaş N., Basmacı G. ve Tektaş, M., (2020). Covid 19 pandemi sürecinde üniversite öğrencilerinin kaygı düzeylerini etkileyen değişkenlerin analizi. *Uluslararası Eğitim Araştırmacıları Dergisi,* 3(2): 312-329. https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1426723

Öktem, T., Şipal, O., Kul, M. ve Dilek, AN (2020). Olimpiyat oyunlarına yönelik aday kitapörlerin COVID-19 kaygı düzeylerinin incelenmesi. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi , 7* (62), 3620-3627. http://dx.doi.org/10.26450/jshsr.221

Pakpour, A. H., & Griffiths, M. D., (2020). The fear of COVID-19 and its role in preventive behaviors. *Journal of Concurrent Disorders,* 2(1): 58-63 https:// concurrentdisorders.ca/2020/04/03 the fear

Palalıoğlu RM, Erbıyık Hİ. (2022). Evaluation of parents' awareness and anxiety levels during the COVID-19 pandemic process in Istanbul. *Turk J Womens Health Neanotol,* 4(2), 47-63 https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2378179

Pappas, G., Kiriaze, I. J., Giannakis, P., & Falagas, M. E., (2009). Psychosocial consequences of infectious diseases. *Clinical Microbiology and Infection,* 15(8): 743–747. https://doi.org/10.1111/j.1469- 0691.2009.02947.x.

Sakaoğlu, H. H., Orbatu, D., Emiroglu, M., & Çakır, Ö., (2020). Covid-19 salgını sırasında sağlık çalışanlarında spielberger durumluk ve sürekli kaygı düzeyi: Tepecik Hastanesi örneği. *Tepecik Eğit. ve Araşt. Hast. Dergisi*, *30*(2): 1-9. doi:10.5222/terh.2020.56873

Sani, G., Janiri, D., Di Nicola, M., Janiri, L., Ferretti, S., & Chieffo, D. (2020). Mental health during and after theCOVID-19 emergency in Italy. *Psychiatry and Clinical Neurosciences*, 74(6): 372-372 https://doi.org/10.1111/pcn.13004

Spielberger, C. D. (1970). Manual for the State-Trait Anxietry, Inventory. Consulting Psychologist.

Tabachnick, B. G., ve Fidell, L. S. (2001). Using multivariate statistics. Needham Heights, MA: Allyn ve Bacon.

Tükel, R. (2020). COVID-19 Pandemi Sürecinde Ruh Sağliği. *Türk Tabipleri Birliği.* COVID-19 pandemisi altinci ay değerlendirme raporu. Istanbul, 617-628.https://www.ttb.org.tr/kutuphane/covid19-rapor_6/covid19-rapor_6_Part71.pdf

Wang C, Pan R, Wan X, Tan Y, Xu L, Ho CS, et al., (2020). Immediate psychological responses and associated factors during the initial stage of the 2019 coronavirus disease (COVID-19) epidemic among the general population in China. *Int J Environ Res Public Healt*. 2020 Mar 6;17(5):1729 file:///C:/Users/nurgu/Downloads/ijerph-17-01729%20(1).pdf

Wang, C. and Zhao, H. (2020).The impact of COVID-19 on anxiety in Chinese University students". *Frontiers in Psychology*, 11 (1168): 1-8. 24. https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2020.01168/full

Yazıcıoğlu, Y. ve Erdoğan, S., (2004). *SPSS Uygulamalı Bilimsel Arştırma Yöntemleri.* Ankara: Detay yayıncılık

Yılmaz, H. İ., Turğut, B., Çıtlak, G., Oğulcan, M. E. R. T., Paralı, B., Engin, M., ... & Alimoğlu, O. (2021). Türkiye'de insanların COVID-19 aşısına bakışı. *Dicle Tıp Dergisi,* 48(3), 583-594. https://doi.org/10.5798/dicletip.988080

Zhang, W. R., Wang, K., Yin, L., Zhao, W. F., Xue, Q., Peng, M., ... & Chang, H. (2020).Mental health and psychosocial problems of medical health workers during the covıd-19 epidemic in China. *Psychotherapy and Psychosomatics*, 89(4): 242-250. https://doi.org/10.1159/000507639

https://www.eduolog.com/durumluk-ve-surekli-kaygi-olcegi/Erişim Tarihi: 10.01. 2023

https://www.icisleri.gov.tr/81-il-valiligine-kademeli-normallesme-tedbirleri-genelgesi-gonderildi Erişim Tarihi: 10.01. 2023

Resmi Gazete, 8 Nisan 2022). Erişim tarihi https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2022/04/20220409-10.pdf i Erişim Tarihi: 15.01. 2023

https://tr.wikipedia.org/wiki/COVID-19_pandemisi Erişim Tarihi: 15.01. 2023

Turkish Research Journal of Academic Social Science, 6(2): 129-138, 2023
DOI: https://doi.org/10.59372/turajas.1335161

Turkish Research Journal of Academic Social Science

Available online, ISSN: 2667-4491 | www.turkishsocialscience.com | Turkish Science and Technology Publishing (TURSTEP)

Enhancing the Competitiveness of Enterprises Through Creativity in a Global Economy

Iryna Skavronska[1,a,*]

[1]*Istanbul Gelisim University: Istanbul, Türkiye*
**Corresponding Author*

ARTICLE INFO

Research Article

Received : 31.07.2023
Accepted : 30.12.2023

Keywords:
Creativity
Enterprise
Entrepreneurship
Competitive advantage
Competitiveness

ABSTRACT

This paper covers a comprehensive study of creativity as a means of enhancing the competitiveness of enterprises in a global economy. The study is intended to examine globalization issues and opportunities faced by enterprises today. The era of innovation has replaced traditional production marking the transition of society to the knowledge-based economy, where creativity has a crucial significance. Correspondingly, this research is aimed at demonstration of a key role played by creativity for enterprises which operate in a highly competitive global environment. Importance of creativity for entrepreneurship is shown with help of analysis of intensive processes of McDonaldization and Disneyization. Further creativity is assessed as one of top in-demand skills which helps businesses to increase efficiency and take advantage over competitors. Moreover, the article shows entrepreneurial creativity as the way for establishment of the newest form of entrepreneurship.

[a] *fashiongirlira@gmail.com* *https://orcid.org/0000-0003-0210-739X*

This work is licensed under Creative Commons Attribution 4.0 International License

Introduction

One of the main phenomena that nations have faced and which has affected all aspects of human life at the modern stage is globalization. Globalization in recent decades has dramatically changed the world creating many advantages for the development of not only national economies but also companies and firms as the very economy of many countries is undergoing significant structural changes (Subaşat, 2015; Ruettimann, 2014; Straw & Glennie, 2012).

Increasing threats (e.g. competition, a business closure, limited resources), on the one hand, and exploiting opportunities (e.g. increase of productivity, trade expansion), on the other, have created a dynamic and unpredictable environment where companies face serious obstacles that challenge them to change and innovate (World Economic Forum, 2019; Lee & Vivarelli, 2006).

Theoretically, in business, all actions should comply with norms that carry little risk. However, entrepreneurship cannot flourish according to the "norms" and needs something completely new. As a result, a major task for businesses today is to search for novelty and creative ways of responding to challenges of a globalized world (Tsai, 2014). Such well-known entrepreneurs as Steve Jobs from Apple Inc. or Bill Gates from Microsoft became leaders demonstrating the spirit of entrepreneurship, creativity and innovation.

Based mostly on ideas and cultural characteristics rather than on physical capital, creativity is an inexhaustible resource, which becomes the driving force of a modern economy, one of the key concepts of economic development (Sacchetti & Sugden, 2007) and the determining stimulus for intensification of the enterprises activity.

Because one of the sources of creativity is art and traditions, currently there is a large number of publications that explain the impact of globalization on different cultures, their emergence and preservation (Hassi & Storti, 2012; Wani, 2011; Nederveen, 2009; Sotshangane, 2002). As a result, creativity is viewed superficially as a derivative of culture. Therefore, there is a need to clearly outline the relationship between globalization and creativity from an economic perspective.

This study is aimed to demonstrate and evidence a key role played by creativity for enterprises which operate today in a highly competitive global environment. Moreover, the paper discusses globalization challenges and opportunities faced by businesses and creativity as a major leadership quality needed in such conditions, highlighting the importance of creativity in redefining the competitive advantages of enterprises. It is necessary to understand what stands behind entrepreneurial creativity and how it affects the way economic entities are performing their activity and operate in the market. With this purpose, except for theoretical studies, reports of NGOs and professional blogs dedicated to top job skills and future jobs requirements have been examined.

Methodology

This paper briefly explains how creativity may trigger competitiveness of enterprises in a global economy. Obviously, there are a lot of studies (McCarthy, 2019; de Vries et al., 2015; KEA European Affairs, 2009) dedicated to creativity in relation to various cultures and cultural peculiarities, but there is a need for better perception of creativity regarding its contribution to business and financial prosperity. For this reason, it is hypothesized that assessment of the role of creativity in enterprise competitiveness has not appeared very clearly. This statement has been the key motivation guiding this new publication.

To understand creativity effect on enterprise competitiveness, it is important to find out the underlying determinants shaping creativity, including originality, flexibility, novelty etc., since it is the ability of businesses to adjust to those forces that can enhance their competitiveness.

The study has been funded from different sources of information (Howkins, 2001; Sacchetti & Sugden, 2007; O'Connor, 2010), which deal with the issue of creativity as in business so in general. The literature on the subject (Morris et al., 2003; Runco & Jaeger, 2012; Cropley, 2019) reveals a broad range of concepts to explanation what creativity is, which are commonly used in the text.

This article is organized in four parts. The first part looks at changes in business environment caused by globalization. The second part highlights the definitional aspects of creativity. The third part is dedicated to the importance of creativity in entrepreneurship. The discussion includes comparison of new production processes based on creativity – Disneyization (Bryman, 2004) and McDonaldization (Ritzer, 2000), followed by an assessment of creativity as one of top in-demand skills in modern business, based on investigations made by the World Economic Forum (2019), and analysis of creativity as a competitive advantage of an enterprise. Finally, the study examines entrepreneurial creativity where the idea generation process is designed.

The complexity of today's business environment is more significant than ever to recognize aspects of growth, integrating such concepts as creativity, innovation, and profits to provide a fuller picture of what is needed and what works. In this context, this research pushes forward on how creativity contributes to competitive advantages of enterprises in a global economy.

Literature Overview

Creativity's contribution to today's economy makes it a key element for business, science, and public endeavors.

From a scientific point of view, creativity is considered as a complex, multifaceted, heterogeneous phenomenon, which is expressed in a variety of theoretical and praxeological aspects of research. Understanding this is an important factor in the humanistic development of both an individual and society as a whole.

The founder of the phenomenon of creativity is considered to be the English scientist of the 19th century F. Galton (Galton, 1869), who studied human abilities, their development and diagnostics. Hence, creativity is an individual's ability to flexible, innovative and original thinking, which precedes the process of creative action. Creativity is not an innate characteristic of a person and can be formed thanks to special conditions of education and training (e.g., freedom of choice, independence, autonomy, self-affirmation). So, when it comes to creativity, such people as Mozart or Einstein spring to mind.

Maslow (1954), in turn, emphasized that creativity was inherent in all people but was lost by the majority of them in the process of upbringing, education and social practice.

In this regard, Hawkins (2001), a well-known expert in the field of creativity, a visiting professor at the Shanghai School of Creativity, a member of the Advisory Council on the Creative Economy of the United Nations, the head of the BOP Consultants company, who advises governments, global corporations and private individuals, claims that creativity is the most interesting and most profitable branch of the economy. J. Hawkins knows well how to make money of ideas and proves a simple, essentially, idea: if a specialist is given freedom in decision-making, the results will be much more interesting and greater than one could imagine.

Gilford (1959) suggests considering creativity through the prism of its following parameters:

- the ability to identify and pose a problem – determining the type of problems that require creative thinking;
- productivity – the ability to produce as many ideas as possible;
- flexibility – the ability to put forward new, unexpected ideas that differ from the general public;
- originality – the ability to react to stimuli in a non-standard way;
- the level of "development" of an idea, i.e. producing an original idea or improving the existing one by adding details to it;
- analysis and synthesis – the ability to solve problems.

In turn, Mumford (2011) singles out five problematic characteristics of creativity: 1) poorly defined; 2) unusual; 3) requested; 4) complex; and 5) suitable for use.

Interesting is the approach of Morris et al. (2003), who use the term "creative intensity" to describe the cumulative effect of the degree and frequency of creativity at the individual, organizational, or societal levels. Individual creativity within an enterprise contributes to its competitiveness and organizational innovation, while collective or team creativity enhances future benefits.

The most attention to the relationship between creativity and entrepreneurship is paid by O'Connor (2010). He points out that creativity provides the ability to combine, communicate and collaborate, which is demanded by modern entrepreneurs and is vitally important for potential employees in today's changing world. Producers are focused on the manufacturing of such products that meet the expectations of the population or, more importantly, generate these expectations. According to O'Connor, creativity in this case can be very beneficial.

It is obvious that many scholars make attempts to explain and analyze creativity as a broad approach and an important trend as for individuals so for societies. However, little research has focused on the significance of creativity for businesses which operate in a global economy. The present study is designed to fill this gap.

Results and Discussion

Globalization Challenges and Opportunities Faced by Enterprises

Globalization is a complex phenomenon which is characterized by the shift away from national level toward international or even global level through increasing of trade flows, labor force mobility, international capital movement, global expansion of businesses and FDI. Especially, globalization has created many opportunities and incentives for enterprises, including lowering costs of production; access to foreign markets and foreign investment (Lee & Vivarelli, 2006); reaching foreign buyers; use of global communication networks, which facilitate flows of important information both to individuals and to companies. Considering these new prospects, more businesses started to go beyond the borders of domestic countries performing their activities abroad and demanding for more resources necessary for their development. However, the ironic thing is that mankind lives in conditions of limited resources.

On the other hand, globalization in business represents expansion of the scope of technical, technological, organizational and other changes, as well as a sharp intensification of competition in world markets which may lead to a business closure or bankruptcy. Confronted with foreign competition, production becomes more competition-oriented (Bendle & Vandenbosch, 2014), which makes enterprises searching for ways how to respond and to build a lasting competitive advantage. In such an environment, competitive advantages are acquired by those companies whose management and employees can quickly critically assess the state of affairs, eliminate old stereotypes in production, develop a strategy for changes in their organization, form new guidelines for activity and self-improvement.

These two factors – limited resources and competition caused by globalization – compel enterprises to look for new alternatives and solutions. One of such solutions became creativity – a major driving force and a constant generator of innovative ideas. The new paradigm is based on human creative potential as an unlimited resource.

Indeed, in the beginning of the XXI century globalization induces the growth in movement across national borders not just of goods, services, capital and people, but also ideas which represent a new way of thinking and formulation of something completely new.

The Concept of Creativity in a Global Economy

As a result of intensive economic changes associated with the reorientation of many countries to market relations, the opening of borders, the accelerated development of certain realms of the economy and the humanization of society, the need for qualified personnel of a new type who can effectively and creatively solve the tasks is steadily growing. Global challenges exist in every sphere of social life and their solution is often associated with the search for non-traditional methods, creativity and generation of collective ideas, as well as the integration of different areas of science. To solve these problems, it is not enough to be competent in one area, but to be competent in various realms in order to find new solutions, that is, to think creatively.

Creativity (Latin *creatio*) (WordPress, 2010) is a creative, innovative activity; it is an individual's capacity for variability, flexibility, innovative and original thinking, which precedes the process of creative action. In Western culture, creativity was associated with a gifted individual who was able to present any invention aesthetically. Creativity is the ability to produce new and original ideas based on one's own knowledge, talent, divergent thinking, cultural values, civilizational foundations of each particular society, etc., and, therefore, creativity is often identified with the sphere of culture or innovative activity. Today creativity can be found everywhere in a global economy, e.g. a unique piece of clothing, designing a website, a unique arrangement of melodies, a podcast, a project idea, gardening design and many more.

Being a multifaceted concept, creativity is interpreted in different ways, but it expresses the possibility of ensuring a conflict-free, non-antagonistic path of development not only of a specific individual but also of an enterprise or any other community as a whole (see Table 1).

Table 1. Critical Assessment of the "Creativity" As a Category

	Definition	Critical review
Creativity	The ability to produce things which are original or novel and appropriate or useful (Runco & Jaeger, 2012).	Creativity is related to the ability of people to think differently and has a psychological nature.
	The latest term that describes the creative abilities of people who simultaneously produce and consume a product (Bruns, 2008).	Creativity is affected by the digital age when a new type of creators emerge.
	Human activity which is used as a tool in problem-solving (Cropley, 2019).	Complex and complicated problems require unconventional thinking to solve them.

Source: compiled by author.

Table 2. Comparison of Disneyization and McDonaldization in Entrepreneurial Activity

Disneyization	McDonaldization
Produces new opportunities for the development of local commercial activity and property based on the use of geographical and historical images, as well as the banal distribution of television.	Principles of efficiency, calculation, predictability and control are used in order to dominate in various spheres of life in modern society.
Disney's theme parks work according to four dimensions which cause their enormous success and popularity: • theming: designs to match user preferences, e.g. a Wild West-style restaurant; • hybrid consumption: a generalized trend, in which forms of consumption are associated with different areas that are connected to each other and that are difficult to distinguish; • merchandising: promotion and sale of goods as image or logo copyright; • 4) performative labor: a growing trend towards work perceived as a performance / show.	A stereotypical situation: eating at a standard McDonald's or Burger King has the advantage of satisfying a basic human need (hunger) cheaply and in a predictable environment.
A key feature of Disney theme parks is the illustration and symbolism of the Disneyization principles.	McDonaldization is usually associated with homogeneity and sameness.
Disneyization restaurants are focused on getting an experience that provides special impression from consumption.	
One of the basic foundations for Disneyization is to increase the attractiveness of goods and services and the conditions, in which they are delivered in the increasingly homogenized environments, that are, in turn, products for McDonaldization.	

Source: compiled by author.

A critical assessment of creativity and its characteristics allows to distinguish two positions regarding understanding of its nature:

Firstly, creativity is an activity aimed at creating new socially significant values. The main attention is paid to the criteria of objective novelty and originality of the products of creative activity.

Secondly, creativity is connected to the self-realization of a person and to the development of motivation of his/her creative activity. The criterion of creativity is its value – the personality of an individual, and not only the product of creative activity.

Consequently, creativity requires:

- personal skills (ability to think non-linearly and be creative);
- technical skills (relating to traditional crafts and handcrafts, which form the basis of material culture);
- social environment (the social structure of education and training, which encourages creativity and values the economy, as the latter invests in the development of creativity).

The Importance of Creativity in Entrepreneurship

In business, theoretically, all actions must comply with norms that carry risk. However, entrepreneurship cannot flourish according to the "norms" and needs something completely new.

From the perspective of entrepreneurship, creativity can be considered a connecting link between innovative activity and profitability in monetary and social dimensions. Creativity is important for entrepreneurs because it is the first stage in the process of innovation or a precursor to innovation and successful commercial exploitation of ideas. Therefore, creativity is a skillful transformation of creative solutions into new products, processes or services (Woodman et al., 1993), while innovation is the successful implementation of creative ideas and their acceptance by various stakeholders in the enterprise (Oldham & Cummings, 1996). Creativity stimulates innovation, which, in turn, improves the business as a whole, increasing competition in the market.

In recent decades, all elements of creativity mentioned above have been significantly modified: the main shift has taken place in the direction from individual to social or collective, which means shifting the position of creativity from the dominance of high culture to the plane of a popular and acceptable way of life. This redefinition indicates the so-called collectivization or "massification" of social processes, which took place in Western countries at the edge of the 19th and 20th centuries, introducing the terms "mass society," "mass production" and "mass culture," thereby causing the possibility of disappearance of any authenticity or originality. As a result of the development of information and communication technologies, a rethinking of creativity arises. In addition to aesthetics, many other elements are included in creativity, e.g., technological, commercial and managerial activities. Vivid examples of the development of creativity at this stage are intensive processes of *McDonaldization* (Ritzer, 2000: 51) that correlate with the diffusion of principles of fast-food operations, or *Disneyization* (Bryman, 2004: 44), which are a globalizing force, as they gradually spread throughout the world (see Table 2).

Table 2 provides comparative analysis of two phenomena – McDonaldization and Disneyization – based on contribution of creativity to business.

As new actors enter the market, entrepreneurs often rely on creativity in the form of novelty, utility, and relevance. Starting from these first manifestations of creativity, entrepreneurs build effective organizations that, in order to survive and develop, regularly produce and transform ideas into commercially valuable forms. Consequently, all enterprises are divided into four types (Alvani, 2009): innovative enterprises, traditional enterprises, enterprises, which take into account events and changes in the external environment, but are not creative enough to respond to them and creative enterprises (see Table 3).

Creative enterprises require special abilities from the employees to increase efficiency and take advantage over competitors. As a result, creativity became one of top in-demand skills, at least by 2027. Moreover, this dimension also belongs to the most important skills according to the World Economic Forum and comes second after analytical thinking in 2023 (see Table 4).

Table 4 shows top 10 skills, which were, are and will be of major importance in 2015, 2020, 2023, and 2025, respectively. Accordingly, creativity / creative thinking is among other in-demand skills improving its significance permanently.

Additionally, about 60% of CEOs consider creativity the most important leadership quality (see Figure 1).

To better demonstrate the importance of creativity for business, it is also worth to mention that 94% of hiring managers consider creativity when hiring a job candidate (see Figure 2).

Besides the fact that creativity is one of major in-demand skills of employees, it provides various benefits to its bearer, e.g. to meet business objectives or get new responsibilities, as it shown in Fig. 2.

Creative professionals gain new responsibilities, including marketing strategy, culture, customer experience, analytics, or even mediation between internal teams. Simultaneously, creative problem solving sessions with teams, which have a minimal amount of training and study in creativity principles and tools generate 350% as many ideas than teams without training. All these ideas are 415% more original.

Table 3. Key Characteristics of Different Types of Enterprises

Innovative enterprises	Organizations, which pay great attention to changes and development of the environment, where they operate, and are characterized by a high level of creativity.
Traditional enterprises	Organizations, which, unlike innovative enterprises, are quite weak to pay attention to events and changes in the external environment, and therefore have a low level of creativity.
Enterprises, which take into account events and changes in the external environment, but are not creative enough to respond to them	Businesses, which simply imitate and use competitive innovations.
Creative enterprises	Enterprises, which do not take into account the changes and development of the external environment.

Source: compiled by author.

Table 4. Top 10 In-demand Skills

Rank	In 2015	In 2020	In 2023	In 2025 (Forecast)
1	Complex Problem Solving	Complex Problem Solving	Analytical Thinking	Analytical Thinking and Innovation
2	Coordinating with Others	Critical Thinking	Creative Thinking	Active Learning and Learning Strategies
3	People Management	Creativity	Resilience, Flexibility and Agility	Complex Problem-Solving
4	Critical Thinking	People Management	Motivation and Self-awareness	Critical Thinking and Analysis
5	Negotiation	Coordinating with Others	Curiosity and Lifelong Learning	Creativity, Originality and Initiative
6	Quality Control	Emotional Intelligence	Technological Literacy	Leadership and Social Influence
7	Service Orientation	Judgment and Decision Making	Dependability and Attention to Detail	Technology Use, Monitoring and Control
8	Judgment and Decision Making	Service Orientation	Empathy and Active Listening	Technology Design and Programming
9	Active Listening	Negotiation	Leadership and Social Influence	Resilience, Stress Tolerance and Flexibility
10	Creativity	Cognitive Flexibility	Quality Control	Reasoning, Problem-Solving and Ideation

Source: compiled by author based on data (Soffel, 2016; Whiting, 2020; Masterson, 2023).

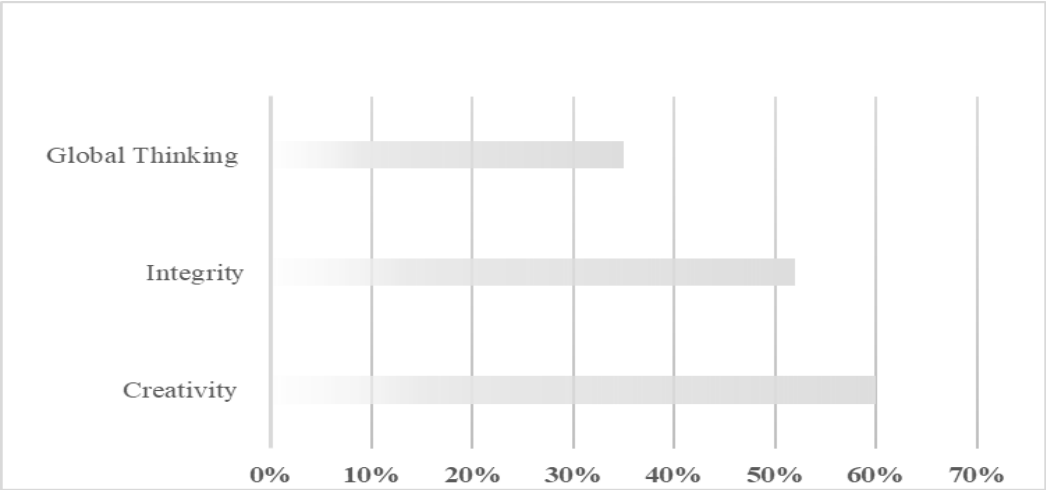

Figure 1. Creativity as a Major Leadership Quality
Source: compiled by author based on data (Upland, 2023).

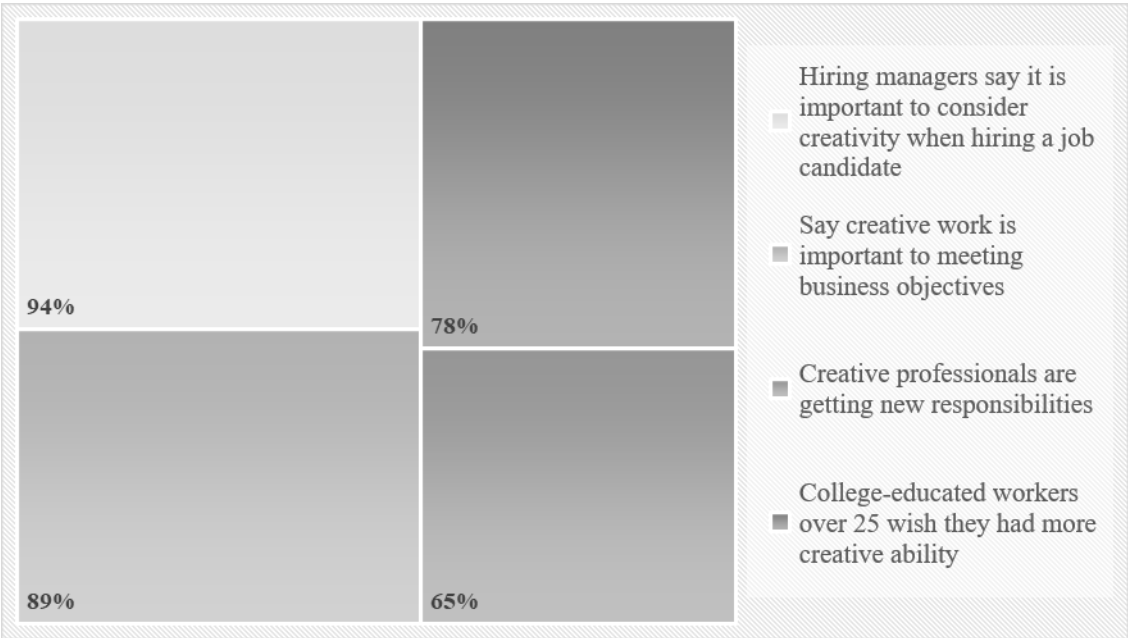

Figure 2. Basic Facts About Creativity in Business
Source: compiled by author based on data (Haydon, 2019; Lytho, 2023).

Usually, businesses operate in the conditions of uncertainty; this requires specific entrepreneurial competencies, e.g. diligence, willingness to take risks etc., which are related to cognitive skills (originality, opportunity evaluation etc.). All these skills are affected by technological changes, market trends, competition among others, which ultimately leads to creativity. Thus, creativity is simultaneously a competitive advantage, a philosophy, a motivation, a problem-solving, and a productivity enhancer (see Figure 3).

It is necessary to mention that there is a transition from operational to creative competitiveness. Existing management practices need updating, namely how businesses are organized and structured, how they interact and cooperate with larger networks, what instruments and technologies they use, what markets they target, who they hire, and how they use capital. When the goal of business activity is efficiency, the concept of management includes ensuring standardization, a high level of coordination and careful risk assessment. When approaching entrepreneurship creatively, management looks completely different: it focuses on the speed of learning and rigorous experimentation.

Entrepreneurial Creativity

Since creativity and entrepreneurship go hand in hand, they lead to a new phenomenon – entrepreneurial creativity. Entrepreneurial creativity refers to the generation and implementation of original ideas in order to establish the newest form of entrepreneurship (Corte & Gaudio, 2017). For instance, world-known company Nike united with production company Unit9 and launched the Epic React shoes in 2018 using an augmented reality videogame. Players could literally try the Epic React on for size. This option inspired 48% of the players to buy the shoes (Herkert, 2020). The ability of enterprises to create, access and commercialize new knowledge in global markets is fundamental to their sustained competitiveness.

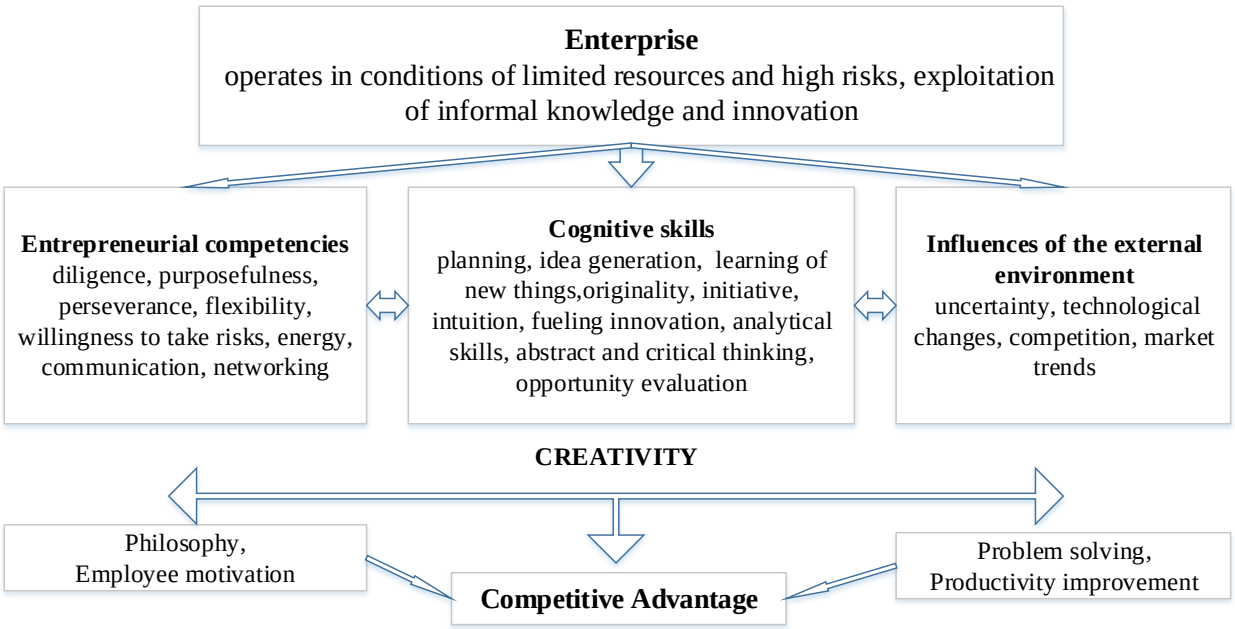

Figure 3. Creativity of Enterprise as a Competitive Advantage
Source: compiled by author based on (Urbancová, 2013; Barnard & Herbst, 2019).

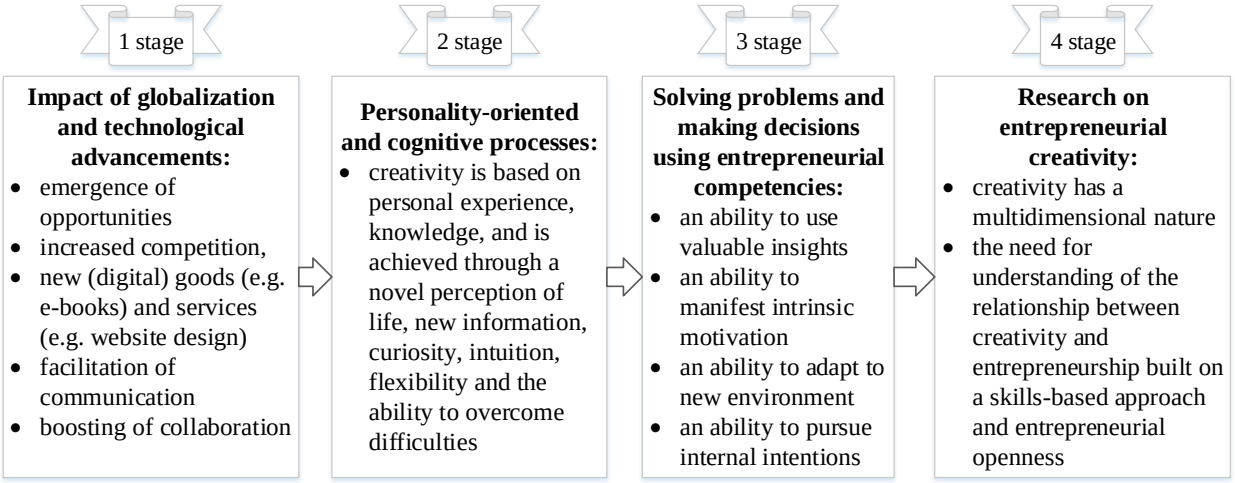

Figure 4. The Conceptual Framework of Entrepreneurial Creativity
Source: compiled by author based on (Peljko & Antončič, 2022; Puhakka, 2012).

Entrepreneurial creativity is observed throughout the life cycle of a particular business, as it is generated by individuals which make decisions. Being able to ask the right questions is far more important (and more difficult) than getting the right answers. As Fig. 4 shows, entrepreneurial creativity requires a combination of external implications, cognitive processes and entrepreneurial competencies combined with an individual's strong interest.

Creative thinking becomes a *must-have* for a modern entrepreneur who is searching for more competitive advantages, since it:

- helps to formulate the best idea;
- allows to explore new horizons;
- allows to ask and evaluate questions, which were not considered before;
- helps in taking decisive actions.

A creative entrepreneur thinks freely but focuses on the main question, the answer to which he is trying to find; on the product he seeks to develop; or on the area he wants to improve (see Figure 5).

Fig. 5 demonstrates the importance of creative thinking for generating creative ideas. The main focus of the creative process revolves around the problem and searching a solution for it. Creative thinking leads to thoughts that were not there before, which is the basis for designing more modern and profitable business practices.

Evidence of this is the huge success of the E-bay company, which in a short time became one of the richest companies in the world, and the foundation of its success was neither an increase in the quantity and quality of human labor and capital, nor the acquisition of new technologies. The most important factor in the company's success was one of its founders' creative idea (Sikder, 2022).

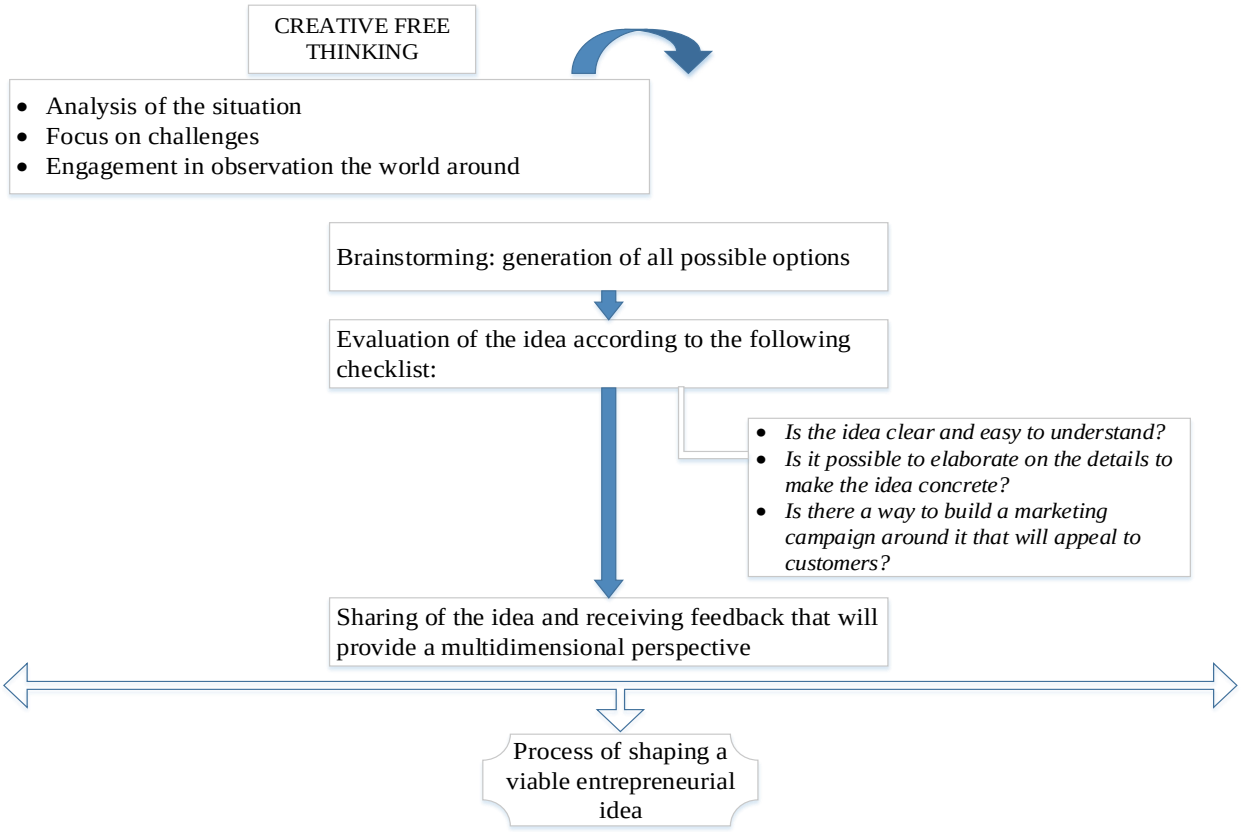

Figure 5. Idea Generation Process
Source: compiled by author based on (Upland, 2023a).

Conclusion

In the beginning of the XXI century, global economy offers many opportunities for businesses providing them with a possibility to benefit from worldwide expansion. But a single space with no borders becomes a battleground for the consumer, the market segment and the increase of incomes. Firms need more than just an efficient production process, cost control and an appropriate technological base to be successful and remain competitive. They need a sustainable brand, motivated staff and management. In this race for survival, the strongest ones become the most creative ones. Thus, creativity turned into an integral part of entrepreneurship.

Creativity is the ability to generate new vision, differentiation, invisible and social values based on personal experience, spontaneity, intuition, memories, imagination and aesthetics, e.g. a project idea, a podcast.

Creativity stimulates innovation, create, access and commercialize new knowledge that help enterprises to become more competitive in the global environment. This idea is proved by processes of McDonaldization and Disneyization used in entrepreneurship where creativity is a force of beneficial changes.

Furthermore, a creative approach in management and thinking of enterprise managers and employees turns into a stabilizing element of the organization's competitiveness. As the study shows, creativity is considered to be the most important leadership quality and one of top in-demand skills. Indeed, the competitive environment is the basis for the implementation and development of innovative and creative thinking, but simultaneously it undergoes transformation due to the influence of creative thinking which reflects dynamic changes in the socio-economic, institutional and organizational spheres of entrepreneurship, that together induces the arise of entrepreneurial creativity. As a result, the synthesis of constant use of innovations and a creative approach to solving problems becomes an effective and efficient innovative development strategy to acquire advantages over the competitors. Such companies, for example, as Nike and E-bay evidence this conclusion having become revenue generators and important players in the market.

The article contributes to the existing studies dedicated to creativity. The importance of this publication lies in the fact that it outlines creativity as one of the factors that strengthens the competitiveness of an enterprise in international markets, where the competition is especially fierce, the consumer is more demanding, and the technologies are more progressive.

Findings of this research cause the necessity to examine other dimensions and components of entrepreneurship, which are influenced or can be affected by creativity, e.g. corporate culture, personal growth, teamwork.

Conflicts of Interest

The author states that did not have conflict of interests

Kaynaklar

Alvani, Sayed Mahdi, General Manager. (2009). Tehran. *Ney Publication*.

Barnard, B. & Herbst, D. (2019). Entrepreneurship, Innovation and Creativity: The Creative Process of Entrepreneurs and Innovators. *Expert Journal of Business and Management 7(1)*, pp. 107-146 [Access Date: June 8, 2023] https://business.expertjournals.com/23446781-709/

Bendle, N. & Vandenbosch, M. (2014). Competitor Orientation and the Evolution of Business Markets. *Marketing Science*, Vol. 33, No. 6, pp. 781-795 (15 pages). Published by: INFORMS

Bruns, A. (2008). The Future Is User-Led: The Path towards Widespread Produsage. *The Fibreculture Journal 11(11)*. [Access Date: June 7, 2023] https://www.researchgate.net/publication/27472557_The_Future_Is_User-Led_The_Path_towards_Widespread_Produsage

Bryman, A. (2004). *The Disneyization of Society*. London: Sage. 199 p.

Corte, V.D. & Gaudio, G.D. (2017). Entrepreneurial Creativity: Sources, Processes and Implications. *International Journal of Business and Management*, Vol. 12, No. 6. Pp. 33-47. doi:10.5539/ijbm.v12n6p3.

Cropley, A. J. (2019). Definitions of Creativity. In M. A. Runco & S. R. Pritzker (Eds.), *Encyclopedia of creativity* (3rd ed.) (pp. 315-322). San Diego, CA: Academic Press. [Access Date: June 6, 2023] https://www.researchgate.net/publication/336246627_Definitions_of_Creativity

De Vries, H., Kirsch, C. & Furnham, A. (2015). Cultural Differences in Creativity: The Role of Immigration. *International Journal for Talent Development and Creativity* – 2(2), December, 2014; 3(1), June, 2015.

Galton, F. (1869). *Hereditary genius: An inquiry into its laws and consequences*. London: Macmillan.

Guilford, J. P. (1959). *Traits of creativity*. In H. H. Anderson (Ed.), Creativity and its cultivation (pp. 142-161). New York, NY: Harper & Row.

Hassi, A. & Storti, G. (2012). *Globalization and Culture: The Three H Scenarios*. In H. Cuadra-Montiel (Ed.), Globalization - Approaches to Diversity. DOI: 10.5772/45655. [Access Date: June 6, 2023] https://www.intechopen.com/chapters/38348

Haydon, K. (2019). 10 Statistics You Need to Know About Creativity at Work. *Psychology Today*. [Access Date: June 8, 2023] https://www.psychologytoday.com/intl/blog/adventures-in-divergent-thinking/201905/10-statistics-you-need-know-about-creativity-work

Herkert, A. (2020). 7 Innovative Companies with Spectacularly Creative Content Marketing. *TruScribe: Drawn to change*. [Access Date: June 10, 2023] https://truscribe.com/blog/7-innovative-companies-with-spectacularly-creative-content-marketing/

Howkins, J. (2001). *The creative economy*. London: Penguin.

KEA European Affairs. (2009). *The Impact of Culture on Creativity*. A Study prepared for the European Commission (Directorate-General for Education and Culture). 240 pages.

Lee, E. & Vivarelli, M. (2006). The Social Impact of Globalization in the Developing Countries. *Discussion Paper No. 1925*. Forschungsinstitut zur Zukunft der Arbeit Institute for the Study of Labor. [Access Date: June 10, 2023] https://docs.iza.org/dp1925.pdf

Lytho. (2023). 5 Creative Professional Statistics for 2023. [Access Date: June 7, 2023] https://www.lytho.com/blog/five-creative-professional-statistics/

Maslow, A. H. (1954). *Motivation and Personality*. New York, NY: Harper & Row Publishers.

Masterson, V. (2023). Future of jobs 2023: These are the most in-demand skills now - and beyond. *World Economic Forum*. [Access Date: May 15, 2023] https://www.weforum.org/agenda/2023/05/future-of-jobs-2023-skills/

McCarthy, M. (2019). Cross-cultural differences in creativity: A process-based view through a prism of cognition, motivation and attribution. *Thinking Skills and Creativity*, Volume 32, pp. 82-91.

Morris, M. H., Schindehutte, M. & LaForge, R. W. (2003). *The emergence of entrepreneurial marketing: nature and meaning*. In Hills, G. E., Hansen, D. J., Solomon, G. T. & Winslow, E. K. Research at the Marketing/Entrepreneurship Interface. University of Illinois. Chicago.

Mumford, Michael D. (2011). *Handbook of Organizational Creativity*. Academic Press. 754 p.

Nederveen, P. J. (2009). *Globalization and culture: global mélange*. 2nd edition. Jan Nederveen Pieterse. 183 pages.

O'Connor, J. (2010). *The cultural and creative industries: a literature review*. 2nd ed. Creativity, Culture and Education Series.

Oldham, Greg R. & Cummings, A. (1996). Employee Creativity: Personal and Contextual Factors at Work. *Academy of Management Journal*, Vol. 39, No. 3, pp. 607-634.

Peljko, Ž. & Antončič, J.A. (2022). Impacts of Entrepreneurial Openness and Creativity on Company Growth. *Front. Psychol*., Volume 13. [Access Date: June 13, 2023] https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2022.860382/full

Puhakka, V.J. (2012). *Entrepreneurial Creativity as Discovery and Exploitation of Business Opportunities*. In book: Entrepreneurship - Creativity and Innovative Business Models. DOI:10.5772/37326.

Ritzer, G. (2000). *The McDonaldization of Society*. Newbury Park: Pine Forge. 278 p.

Ruettimann, Bruno G. (2014). Economic Globalization: The Five Basic Globalization Types. *Globalistics and Globalization Studies*, Pp. 300–312. [Access Date: May 29, 2023] https://www.sociostudies.org/books/files/globalistics_and_globalization_studies_3/300-312.pdf

Runco M. A. & Jaeger G. J. (2012). The standard definition of creativity. *Creativity Research Journal*, 24(1), pp. 92–96. [Access Date: May 13, 2023] https://www.researchgate.net/publication/254301596_The_Standard_Definition_of_Creativity

Sacchetti, S. & Sugden, R. (2007). Creativity and Economic Development. Biannual International Festival of Creativity and Economic Development, Gambettola, Italy, May, University of Birmingham, mimeo, March. [Access Date: June 2, 2023] https://www.researchgate.net/publication/228467298_CREATIVITY_AND_ECONOMIC_DEVELOPMENT

Sikder, T. (2022). eBay: Magical Journey of Becoming Global E-Commerce Business Leader. Wedevs. [Access Date: May 21, 2023] https://wedevs.com/blog/406841/ebay-ecommerce-business-success-stories/

Soffel, J. (2016). Ten 21st-century skills every student needs. *World Economic Forum*. [Access Date: June 10, 2023] https://www.weforum.org/agenda/2016/03/21st-century-skills-future-jobs-students/

Sotshangane, N. (2002). What Impact Globalization has on Cultural Diversity? *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, Vol.1, No.4, pp. 214-231. [Access Date: May 22, 2023] https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/19399

Straw, W. & Glennie, A. (2012). *The Third Wave of Globalization*. Report of the IPPR review on the Future of Globalisation led by Lord Mandelson. Institute for Public Policy Research, 100 pages. [Access Date: June 11, 2023] https://www.ippr.org/files/images/media/files/publication/2012/01/third-wave-globalisation_Jan2012_8551.pdf

Subaşat, T. (2015). What is Globalisation and What Is Not?: A Historical Perspective. Florya Chronicles of Political Economy - Year.1 Number. 1, pp. 1-38 [Access Date: June 5, 2023] https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/620222

Tsai, K.C. (2014). Creativity is the Spirit of Entrepreneurship. Journal of Business and Social Sciences, Vol. 2, No. 1, pp. 106-115. [Access Date: June 1, 2023] https://www.researchgate.net/publication/283083655_Creativity_is_the_Spirit_of_Entrepreneurship

Upland. (2023). 10 Stats on Creativity That Will Change the Way You Do Business. [Access Date: June 7, 2023] https://uplandsoftware.com/kapost/resources/blog/creativity-stats/

Upland. (2023a). How to Take an Idea and Make it Real. [Access Date: June 7, 2023] https://uplandsoftware.com/kapost/resources/blog/content-idea-guide/

Urbancová, H. (2013). Competitive Advantage Achievement through Innovation and Knowledge. *Journal of Competitiveness*, Vol. 5, Issue 1, pp. 82-96. [Access Date: June 8, 2023] https://www.cjournal.cz/files/127.pdf

Wani, H.A. (2011). Impact of Globalization on World Culture. Research J. Humanities and Social Sciences. 2(2), pp. 33-39. [Access Date: June 8, 2023] https://www.researchgate.net/publication/312146733_Impact_of_Globalization_on_World_Culture

Whiting, K. (2020). These are the top 10 job skills of tomorrow – and how long it takes to learn them. *World Economic Forum*. [Access Date: June 17, 2023] https://www.weforum.org/agenda/2020/10/top-10-work-skills-of-tomorrow-how-long-it-takes-to-learn-them/

Woodman, Richard W., Sawyer, John E., Griffin, Ricky W. Toward. (1993). A Theory of Organizational Creativity. *Academy of Management Review*, Vol. 18, No. 2, pp. 293-321.

WordPress. (2010). History of the concept of creativity. [Access Date: May 27, 2023] https://doraidmohammad.wordpress.com/2010/07/10/history-of-the-concept-of-creativity/

World Economic Forum. (2019). Globalization 4.0. Shaping a New Global Architecture in the Age of the Fourth Industrial Revolution. A Call for Engagement. *White Paper*. 39 pages. [Access Date: June 10, 2023] https://www3.weforum.org/docs/WEF_Globalization_4.0_Call_for_Engagement.pdf

.

Turkish Research Journal of Academic Social Science, 6(2): 139-146, 2023
DOI: https://doi.org/10.59372/turajas.1348877

Turkish Research Journal of Academic Social Science

Available online, ISSN: 2667-4491 | www.turkishsocialscience.com | Turkish Science and Technology Publishing (TURSTEP)

The Impact of Political Elections on Financial Markets as Political Risk Factor: A Case Study of the 2023 Turkey Presidential Elections

Esra Karpuz[1,a,*], Yasemin Deniz Koç[1,b], Onur Demir[1,c]

[1]*Departmant of Finance and Banking, Kütahya Faculty of Applied Sciences, Kütahya Dumlupınar University, Kütahya, Türkiye*
**Corresponding Author*

ARTICLE INFO

Research Article

Received : 23.08.2023
Accepted : 26.12.2023

Keywords:
Presidential Elections
Political Certainty and Risk
Abnormal Returns
Event Study
Investor

ABSTRACT

The aim of the study is to analyze the impact of the 2023 Presidential elections on the BIST-30 index using the event study methodology. When evaluating the findings regarding the impact of the 2023 Presidential elections held in Turkey on the stock returns of companies traded in the BIST-30 index, in the 1st round election is a negative abnormal return while the 2nd round election has a positive abnormal return. According to the research findings, while investors' expectations during the election process were towards the continuation of market stability, the elections proceeding to the 2nd round led to a negative reaction contrary to those expectations. In the second round, the election outcome, which aligned with market expectations, is met with a positive abnormal return in the market. The absence of a study conducted on the 2023 political elections is the originality of the research and its contribution to the literature.

Türk Akademik Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 6(2): 139-146, 2023

Politik Risk Unsuru Olarak Siyasi Seçimlerin Finansal Piyasalara Etkisi: 2023 Türkiye Cumhurbaşkanlığı Seçimleri Olay Çalışması

MAKALE BİLGİSİ

Araştırma Makalesi

Geliş : 23.08.2023
Kabul : 26.12.2023

Anahtar Kelimeler:
Curbaşkanlığı Seçimleri
Politik İstikrar ve Risk
Anormal Getiri
Olay Çalışması
Yatırımcı

ÖZ

Çalışmanın amacı, 2023 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin BİST30 endeksine olan etkisini olay çalışması metodolojisi ile analiz etmektir. Türkiye'de gerçekleştirilen 2023 cumhurbaşkanlığı seçimlerinin BİST30 endeksinde işlem gören şirketlerin pay senedi getirilerine olan etkilerine dair bulgular değerlendirildiğinde; 1. Tur seçiminde seçimlerin etkisi negatif anormal bir getiri şeklindeyken 2. Tur seçiminde pozitif anormal getiri gerçekleşmiştir. Araştırmanın elde ettiği bulgulardan yola çıkarak yatırımcıların seçim sürecindeki beklentilerinin devam etmesi yönündeyken seçimlerin 2. Tura kalması beklenti dışına çıkarak negatif bir tepkiye yol açmıştır. İkinci turda ise piyasa beklentisiyle aynı yönde gerçekleşen sonuç pozitif anormal getiri ile piyasada cevap bulmuştur. 2023 siyasi seçimlerine ilişkin yapılmış bir çalışma olmaması araştırmanın özgünlüğü ve literatüre katkısıdır.

[a] *esra.karpuz@dpu.edu.tr* *https://orcid.org/0000-0003-2765-4082*
[b] *ydeniz.akarim@dpu.edu.tr* *https://orcid.org/0000-0001-8280-7657*
[c] *onur.demir3@ogr.dpu.edu.tr* *https://orcid.org/0009-0000-0837-5577*

This work is licensed under Creative Commons Attribution 4.0 International License

Giriş

En basit haliyle risk gerçekleşenin beklenenden sapması olarak ifade edilmektedir. Riskler genel olarak sistematik ve sistematik olmayan risk olarak iki grupta incelenmekte olup satın alma gücü riski, faiz oranı riski, pazar riski, kur riskinde ve politik risk sistematik riskler arasında değerlendirilmektedir. Sistematik riskler çeşitlendirme ile azaltılamazken sanayi kolu ya da bir şirket kaynaklı ortaya çıkan sistematik olmayan riskler çeşitlendirme ile azaltılabilmektedir (Canbaş ve Doğukanlı, 2001: 288).

Politik risk önemli bir sistematik risk unsuru olup ulusal ya da uluslararası siyasi koşullardaki değişimlerin yatırımcıların yatırım tercihlerinde ortaya çıkabilecek olası kayıpları ifade etmektedir (Oral ve Yımaz,2017). Politik risk siyasi ortamda meydana gelen savaş durumu, hükümet değişiklikleri, vergi uygulamalarında, yasal düzenlemelerde meydana gelen gelişmelerin yatırımcı kararlarını etkileme ihtimali olarak ifade edilmekte olup yabancı yatırımların ve uluslararası sermaye hareketlerinin en önemli belirleyicilerinden biri olarak değerlendirilmektedir (John ve Lawton, 2018: 848). Uluslararası yatırımcıların nakit akımlarını etkileyen olayların bir bütünü olarak ortaya çıkan faktör, politik risk olarak adlandırılmaktadır.

Siyasi seçimler ve bir ülkenin siyasi ortamındaki belirsizlik seviyesinin artması, yatırımların ülkeye çekilmesini zorlaştırırken, siyasi istikrar ülkelere olan güveni artırarak doğrudan ve dolaylı sermaye yatırımlarının akışını hızlandırmaktadır. Seçim dönemlerinde dolaylı sermaye hareketleri anormal getiri ve volatilite olarak piyasalarda etkisini göstermektedir.

Bu çerçevede araştırmanın amacı politik risk unsuru olarak 2023 Türkiye 1.Tur Cumhurbaşkanlığı ve 2. Tur Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin pay senedi piyasasına etkisini olay çalışması metodolojisi ile analiz etmektir. Bu amaçtan hareketle çalışma girişi takiben literatür incelemesi, veri ve yöntem, amprik bulgular ve sonuç olmak üzere beş kısımdan oluşmaktadır. Literatürde politik risk unsuru olarak seçimlerin finansal piyasalara etkisine yönelik çalışmaların sınırlı olması ve son iki siyasi seçimin etkisini araştıran çalışmaya rastlanmaması bu çalışmanın özgün niteliğini vurgulayarak literatüre önemli bir katkı sağlamaktadır.

Literatür Taraması

Siyasi seçimlerin finansal piyasalara etkisine yönelik farklı kapsamlarda ele alınmış çalışmalara ulaşmak mümkündür. Bu çalışmaları politik riskin makroekonomik göstergelere etkisine yönelik çalışmalar [Bakırtaş ve Koyuncu (2005); Parlaktuna ve Bahçe (2006); Bakırtaş ve Koyuncu (2008); Özsağır (2013); politik risk ve unsurlarının finansal piyasalara etkisine yönelik çalışmalar [Brander(1989); Cartner ve Wellershoff (1995); Perotti ve Oijen, (2001); Kim ve Mei, (2001); Chan vd. (2001); Bilson vd. (2002); Turanlı vd. (2002); Ma vd.(2003); Tunçel, (2013)] olarak iki grupta özetlemek mümkündür.

Politik risk unsuru olarak siyasi seçimlerin pay senedi piyasasına etkisini inceleyen çalışmalar incelendiğinde [Brander (1991); Pantzalis vd.(2000); Mandacı (2003); Miya(2007); Bialkowski vd. (2008); He vd. (2009); Irungu (2012); Nezerwe(2013); Goodell ve Vahamaa (2013); Menge vd. (2014); Tay vd. (2016); Bouoıyour ve Selmi (2016); Khan vd. (2017); Obradovic ve Tomic (2017); Kolyvakis(2018); Osuala vd. (2018); Redzwan vd. (2019); Gour (2020); Duffy (2020); Ali ve Saha (2021); Khanifah vd. (2021)] çalışmalarına ulaşılmıştır.

Brander (1991) Kanada genel seçimlerine ilişkin anket çalışmasında Toronto Menkul Kıymetler Borsası'nın muhafazakar popüleritesiyle olumlu ilişkisinin olduğu; Pantzalis vd. (2000) olay çalışması yöntemiyle seçim öncesinde artan belirsizlik nedeniyle pay senedi fiyatlarında bir yükseliş olduğu; Miya (2007) Kenya'da gerçekleşen ulusal seçim sürecindeki borsa davranışlarının pay senetlerinin seçim sonuçlarına güçlü bir şekilde terepki verdiği ve volatilitenin yüksek olduğu, Pay senedi fiyatlarının seçim tarihinden önce düştüğü, seçim tarihinden sonra ise arttığı; Bialkowski vd. (2008) 27 OECD ülke endeks getiri varyansının ülkeye özgü bileşeninin seçim günü civarındaki hafta boyunca kolayca ikiye katlanabileceği; He vd. (2009) 2000 yılı başkanlık seçimlerinin sonuçlanmasındaki gecikmenin, gün içindeki pay senedi alım satımı ile bilgi ve bilgi dışı maliyeti etkilediği; Irungu(2012) Kenya'da gerçekleşen genel seçim sonuçlarını olay çalışması ile araştırdığı çalışmasında seçim sonuçlarının duyurulmasıyla Nairobi Menkul Kıymet Borsası performansı arasında güçlü bir ilişki olduğu; Nezerwe(2013) Mısır'da yapılan iki Cumhurbaşkanlığı seçiminin pay senedi getirileri üstünde olumlu etkisinin olduğu; Menge vd. (2014), Kenya'da gerçekleşen genel seçimlerin Nairobi Menkul Kıymetler Borsası'nda işlem gören şirketlerin borsa getirileri üzerindeki etkisini olay çalışması ile araştırdığı çalışmasında seçimlerden önceki anormal ve gerçek pay senedi getirilerinin seçimlerden sonraki getirilere oranla önemli ölçüde yüksek olduğu; Tay vd. (2016) Malezya genel seçimlerinin pay senedi getirilerini olay çalışması yöntemiyle araştırdığı çalışmasında seçimden önceki ve sonraki 15 gün içerisinde anlamlı ve kümülatif ortalama anormal getirilerin olduğu; Bouoıyour ve Selmi (2016) Amerika Birleşik Devletleri'nde seçim sonuçlarının açıklanması ile pay senedi getirilerinde düşüşler yaşansa da ertesi gün pay senetleri pozitif anormal getiri sağlandığı; Khan vd. (2017) Pakistan'da yapılan siyasi seçimlerin Karachi Menkul Kıymetler Borsası'nda yer alan pay senetleri üstünde önemli bir negatif etki oluşturduğunu, 2013 seçiminin ise pay senedi getirileri üstünde önemli bir pozitif etki oluşturduğu; Osuala vd. (2018), Nijerya'da 2011 ve 2015 yıllarında gerçekleşen cumhurbaşkanlık seçimlerinin gelişmekte olan Nijerya Menkul Kıymetler Borsa'sını seçimlerin kazanan tarafa ve ilgili tarafın uygulamayı planladığı ekonomi ve maliye politikalarına bağlı olarak borsaya etkisinin olduğu; Gour(2020) Hindistan ikili meclisinden birisi olan Lok Sabha 2019 seçiminin Hindistan Borsasında olay çalışması yöntemiyle oy sayımlarının sonunda düşen pay senedi getirilerinin ertesi gün pozitif getiri ile tersine döndüğü bulgularına ulaşmıştır.

Pozitif ilişkili çalışmaların aksine Obradovic ve Tomic (2017) Kasım 2017'de ABD'de gerçekleşen başkanlık seçimi sonrasın New York Borsası'nda olay çalışması yöntemi ile seçimin pay senetleri üstünde istatiksel olarak

anlamlı olumsuz bir etkisinin olduğu; Kolyvakis (2018) İngiliz seçim sonuçlarında İşçi Partisi'nin seçimlerdeki zaferi çoğunlukla pozitif kümülatif getiriler ile ilişkili olduğu ve muhafazakarların kazanmasının kısmen negatif kümülatif anormal getiriler ile ilişkili olduğu; Duffy(2020) seçim anket sonuçlarının açıklanmasını takiben İspanya Borsası'nda işlem gören halka açık şirketlerin pay senedi fiyatları üzerinde önemli değişikliklerin olmadığı ; Ali ve Saha (2021) 2019 yılında yapılan Lok Sabha seçim sonuçlarının duyurusunun BSE SENSEX'te anlamlı negatif getirilere neden olduğu ; Khanifah vd. (2021) Endonezya'da gerçekleşen 2018 yerel ve 2019 cumhurbaşkanlığı seçimleri öncesi ve sonrasında anormal getiri düzeyi arasında fark olmadığı bulgularına ulaşmıştır. 2023 cumhurbaşkanlığı ve genel seçimlerine ilişkin yapılmış herhangi bir çalışmaya rastlanmamış olması bu çalışmanın özgün niteliğini vurgulayarak literatüre önemli bir katkı sağlamaktadır.

Metodoloji ve Veri Seti

Çalışmada 2023 yılında Türkiye'deki Cumhurbaşkanlığı seçiminin Borsa İstanbul pay piyasası üzerindeki etkisi olay çalışması metodolojisi ile araştırılmaktadır. Olay çalışması metodolojisinin amacı, yatırımcıların yeni bilgi içeriği taşıyan bir olaydan ne ölçüde anormal getiri elde ettiğini değerlendirmektir. Bu yöntem şirket haberleri, ekonomik gelişmeler, politika değişiklikleri, doğal afet, salgınlar gibi spesifik bir olayın bir finansal enstrümanın fiyatı üzerindeki etkisini analiz etmek için literatürde sıklıkla kullanılmaktadır [Brown ve Warner (1985); MacKinlay (1997); Kayalı ve Çelik (2009); Chen vd. (2009); Çakır ve Gülcan (2012); Sakarya vd. (2018); Singh vd. (2020); Karpuz ve Koç (2022); Say ve Doğan (2023)].

Olay çalışması metodolojisi ile çalışmanın analizinde izlenen adımlar aşağıda sıralanmaktadır (Brown ve Warner, 1985):

Olay seçimi: Çalışmada Türkiye'de 2023 yılında gerçekleştirilen Cumhurbaşkanlığı seçimleri olay olarak seçilmiştir.

Olay tarihinin belirlenmesi: 14.05.2023 ve 28.05.2023 tarihlerinde yapılan seçimler iki farklı olay günü olarak seçilmiştir.

Olay öncesi ve sonrası dönemlerin belirlenmesi: Olayın etkisini analiz etmek için olay öncesi ve olay sonrası dönemler, olay gününden önceki 15 gün ve olay gününden sonraki 15 gün (+15 -15) olarak belirlenmiştir.

Kontrol grubunun belirlenmesi: BİST30 (XU30) endeksinde yer alan şirketlerin pay senedi getirilerinin olay öncesi ve sonrası fiyat hareketlerine karşı bir referans noktası sağlamak amacıyla BİST30 endeks getirileri kontrol grubu olarak seçilmiştir.

Günlük getirilerin hesaplanması: BİST 30 endeksi ve endekste yer alan şirketlere ilişkin günlük getiriler aşağıdaki eşitlik yardımıyla hesaplanmıştır.

$$R_{i,t} = \ln\left(P_{i,t}/P_{i,t-1}\right)$$

$R_{i,t}$: i payının t dönemdeki getirisi,
$P_{i,t}$: i payının t dönemdeki kapanış fiyatı
$P_{i,t-1}$: i payının t-1 dönemdeki kapanış fiyatını ifade etmektedir.

Anormal getirilerin hesaplanması (AR): Anormal getiriler, olayın gerçekleşmesi ile beklenen getirilerden yüksek veya düşük olan getirilerdir. Çalışmada anormal getiriler, Brown ve Warner (1985)'in çalışmasında olduğu gibi varlık fiyatlama modellerinden olan piyasa modeli dikkate alınarak hesaplanmıştır. Piyasa modeli aşağıdaki gibi gösterilmektedir.

$$R_{i,t} = \alpha_i + \beta_i R_{m,t} + \varepsilon_{i,t}$$

$R_{i,t}$: i payının t dönemdeki getirisi,
$R_{m,t}$: Pazar portföyünün t dönemdeki getirisi,
a_i : sabit terim,
β_i : i payının pazar portföyü getirisine olan duyarlılığını
$\varepsilon_{i,t}$: hata terimini ifade etmektedir.

Piyasa modeli eşitliğinden hareketle anormal getirilerin hesaplanması aşağıdaki formülde gösterilmektedir.

$$AR_{i,t} = R_{i,t} - \left(\alpha_i + \beta_i R_{m,t}\right)$$

$AR_{i,t}$: i payının t günündeki anormal getirisi,
$R_{i,t}$: i payının t günündeki gerçekleşen getirisi,
$R_{m,t}$: Pazar portföyünün t günündeki gerçekleşen getirisi,
a_i : sabit terim,
β_i : i payının pazar portföyü getirisine olan duyarlılığını,
$\varepsilon_{i,t}$: hata terimini ifade etmektedir.

Ortalama anormal getirilerin hesaplanması ($\overline{AR}$): Anormal getirilerin hesaplanmasının ardından, bu anormal getirilerin toplamı endekste bulunan şirket adedine oranlanarak Ortalama Anormal Getiri ($\overline{AR}$) elde edilir (Brown ve Warner, 1985). $\overline{AR}$ hesaplanması aşağıda gösterilmektedir.

$$\overline{AR_{i,t}} = \frac{1}{N} R \sum_{i=1}^{N} AR_{i,t}$$

$\overline{AR_{i,t}}$: i payı için t günündeki ortalama anormal getiri,
$AR_{i,t}$: i payının t günündeki anormal getirisi,
N : Endeksteki şirket sayısını göstermektedir.

Kümülatif ortalama anormal getirilerin hesaplanması ($\overline{CAR}$): Her bir tarih için hesaplanan anormal getiriler ($\overline{AR}$) toplanarak kümülatif ortalama anormal getiriler elde edilmektedir. $\overline{CAR}$ hesaplanması aşağıda gösterilmektedir.

$$\overline{CAR_{i,t}} = \sum_{i}^{N} \overline{AR_{i.t}}$$

$\overline{AR_{i,t}}$: i payı için t günündeki ortalama anormal getiri,
$\overline{CAR_{i,t}}$: i payı için t günündeki ortalama anormal getirilerin toplamıdır.

İstatistiksel analiz: Olay döneminde elde edilen ortalama anormal getirilerin istatistiksel olarak anlamlılığını ölçmek için t istatistiği kullanılmaktadır. T-istatistiğinin hesaplanması için öncelikle t dönemine ait ortalama anormal getirilerin standart sapması aşağıda gösterilen şekilde hesaplanmaktadır.

$$S(\overline{AR}_t) = \sqrt{\left(\left[\frac{1}{N-1}\right]\sum_{i=1}^{N}[AR_{it} - \overline{AR}_t]^2\right)}$$

Standart sapma değerinin hesaplanmasından sonra olay çalışması yönteminin son aşamasında aşağıda gösterilen formül ile olay dönemi için t istatistiği hesaplanmaktadır.

$$t\ istatistik\ değeri = \frac{\overline{AR}_t}{S(\overline{AR}_t)/\sqrt{N}}$$

Yukarıda belirtilen olay çalışması metodolojisinin adımlarından hareketle çalışmada, Türkiye'de 14.05.2023 ve 28.05.2023 tarihlerinde gerçekleştirilen cumhurbaşkanlığı seçimlerinin Borsa İstanbul pay piyasasında en yüksek piyasa değerine sahip 30 şirketin pay getirileri üzerindeki etkisi araştırılmaktadır. Analizde, t0 olayın gerçekleştiği günü temsil ederken, olayın etkilerinin daha yakın ve geniş bir zaman diliminde incelenmesi için olay penceresi [-15, +15] olarak kullanılmaktadır. Bununla birlikte, [-165, -15] periyodu ise analizde tahmin dönemi olarak kullanılmaktadır.

Olay çalışması analizi ile elde edilen bulguları desteklemek üzere çalışmada yürütülen bir diğer analiz bağımlı örneklem t testidir. Bu test olay çalışması metodolojisi ile hesaplanan olay öncesi ve sonraki $\overline{CAR}$ değerleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olup olmadığını tespit etmekte ve söz konusu değerlerin ortalamalarını kıyaslamaya olanak sağlamaktadır.

Ampirik Bulgular

Çizelge 1 14.05.2023 tarihlerinde gerçekleştirilen cumhurbaşkanlığı seçiminin (-15, +15) olay penceresi için BİST30 endeksindeki şirketlere ait $\overline{AR}$, t-istatistik ve $\overline{CAR}$ değerlerini vermektedir. Tablo sonuçları incelendiğinde t istatistik değerlerinin seçimden sonraki günlerde anlamlı olduğu, diğer bir ifade ile seçimin şirketlerin pay senedi getirilerini etkilediği görülmektedir. Bulgulardan hareketle seçimin birinci turunun ortalama anormal getiriler $\overline{AR}$ üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamlı ancak negatif olduğu söylenebilir.

Çizelge 1. 14.05.2023 Cumhurbaşkanlığı Seçimleri (-15 +15) için $\overline{AR}$, $\overline{CAR}$ ve t-istatistik değerleri
Table 1. $\overline{AR}$, $\overline{CAR}$ and t-statistic values for 14.05.2023 Presidential Elections (-15 +15)

Tarih	Olay Penceresi	$\overline{AR}$	t-istatistiği	$\overline{CAR}$
20.04.2023	-15	-0,00248	-2,8004***	-0,00248
24.04.2023	-14	-0,00254	-2,8599***	-0,00502
25.04.2023	-13	-0,00638	-7,1869***	-0,01140
26.04.2023	-12	-0,00339	-3,8243***	-0,01479
27.04.2023	-11	-0,00534	-6,0172***	-0,02013
28.04.2023	-10	-0,00482	-5,4379***	-0,02495
2.05.2023	-9	-0,00752	-8,4780***	-0,03247
3.05.2023	-8	-0,01012	-11,4068***	-0,04259
4.05.2023	-7	0,00116	1,3027	-0,04143
5.05.2023	-6	-0,00075	-0,8408	-0,04218
8.05.2023	-5	0,00016	0,1788	-0,04202
9.05.2023	-4	-0,00288	-3,2471***	-0,04490
10.05.2023	-3	-0,00293	-3,3063***	-0,04783
11.05.2023	-2	-0,00010	-0,1183	-0,04794
12.05.2023	-1	-0,00473	-5,3289***	-0,05266
14.05.2023	0 (olay günü)			
15.05.2023	1	0,01207	13,6106***	-0,04059
16.05.2023	2	0,00860	9,6918***	-0,03199
17.05.2023	3	0,00287	3,2344***	-0,02913
18.05.2023	4	-0,00113	-1,2694	-0,03025
22.05.2023	5	0,00204	2,3015***	-0,02821
23.05.2023	6	-0,00170	-1,9157*	-0,02991
24.05.2023	7	0,00053	0,6001	-0,02938
25.05.2023	8	0,00195	2,1981**	-0,02743
26.05.2023	9	0,00083	0,9400	-0,02659
29.05.2023	10	0,00506	5,7005***	-0,02154
30.05.2023	11	0,00472	5,3244***	-0,01681
31.05.2023	12	0,00685	7,7236***	-0,00996
1.06.2023	13	-0,00117	-1,3242	-0,01114
2.06.2023	14	-0,00193	-2,1709**	-0,01306
5.06.2023	15	-0,0063	-7,0859***	-0,01935

Not: Z anlamlılık değerleri %1*** için 2,57, %5** için 1,96, %10* için 1,645'dir.

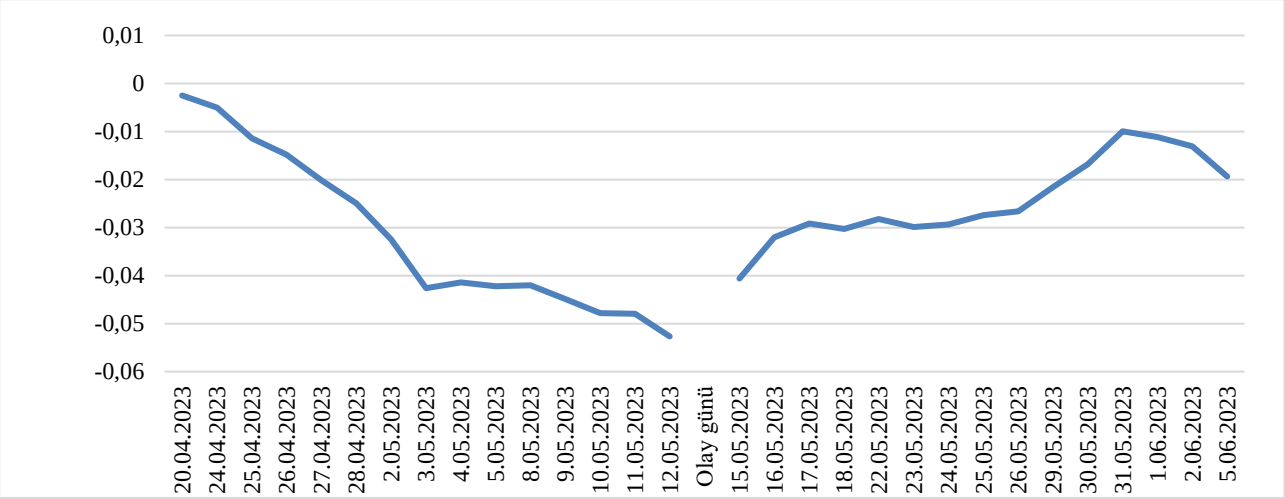

Grafik 1. 14.05.2023 Cumhurbaşkanlığı Seçimleri için $\overline{CAR}$ değerleri

Figure 1. $\overline{CAR}$ values for the 14.05.2023 Presidential Elections

Çizelge 2. 14.05.2023 Bağımlı Örneklem T-Testi Sonuçları

Table 2. 14.05.2023 Dependent Sample T-Test Results

	N	Ortalama	Standart H.	Standart S.	P
Olay Öncesi	15	-0.03152	0.00437	0.01693	0.08*
Olay Sonrası	15	-0.02436	0.00225	0.00872	

Not: *** % 1, ** % 5, *10 seviyesinde istatistiksel olarak anlamlılık değerlerini göstermektedir.

Çizelge 3. 28.05.2023 Cumhurbaşkanlığı Seçimleri (-15 +15) için $\overline{AR}$, $\overline{CAR}$ ve t-istatistik hesaplamaları

Table 3. $\overline{AR}$, $\overline{CAR}$ and t-statistic calculations for 28.05.2023 Presidential Elections (-15 +15)

Tarih	Olay Penceresi	$\overline{AR}$	t-istatistiği	$\overline{CAR}$
5.05.2023	-15	0,000042	0,0540	0,000042
8.05.2023	-14	-0,000249	-0,3198	-0,000207
9.05.2023	-13	-0,002379	-3,0507***	-0,002586
10.05.2023	-12	-0,002381	-3,0542***	-0,004967
11.05.2023	-11	-0,001347	-1,7280*	-0,006314
12.05.2023	-10	-0,00414	-5,3093***	-0,010454
15.05.2023	-9	0,013848	17,7614***	0,003394
16.05.2023	-8	0,008597	11,0263***	0,011991
17.05.2023	-7	0,003033	3,8902***	0,015024
18.05.2023	-6	0,000015	0,0191	0,015039
22.05.2023	-5	0,00257	3,2967***	0,01761
23.05.2023	-4	-0,001381	-1,7717*	0,016228
24.05.2023	-3	0,001166	1,4959	0,017395
25.05.2023	-2	0,00236	3,0269***	0,019755
26.05.2023	-1	0,000483	0,6199	0,020238
	0 (olay günü)			
29.05.2023	1	0,004633	5,9427***	0,024871
30.05.2023	2	0,004329	5,5526***	0,029201
31.05.2023	3	0,007593	9,7391***	0,036794
1.06.2023	4	-0,001049	-1,3458	0,035745
2.06.2023	5	-0,002275	-2,9177***	0,03347
5.06.2023	6	-0,006995	-8,9721***	0,026475
6.06.2023	7	-0,001207	-1,5482	0,025267
7.06.2023	8	0,000587	0,7526	0,025854
8.06.2023	9	-0,000119	-0,1530	0,025735
9.06.2023	10	0,001814	2,3261	0,027549
12.06.2023	11	-0,004115	-5,2775	0,023434
13.06.2023	12	-0,001289	-1,6534	0,022145
14.06.2023	13	-0,005547	-7,1141	0,016598
15.06.2023	14	0,003232	4,1451	0,01983
16.06.2023	15	-0,00123	-1,5773	0,0186

Not: Z anlamlılık değerleri %1*** için 2,57, %5** için 1,96, %10* için 1,645'dir.

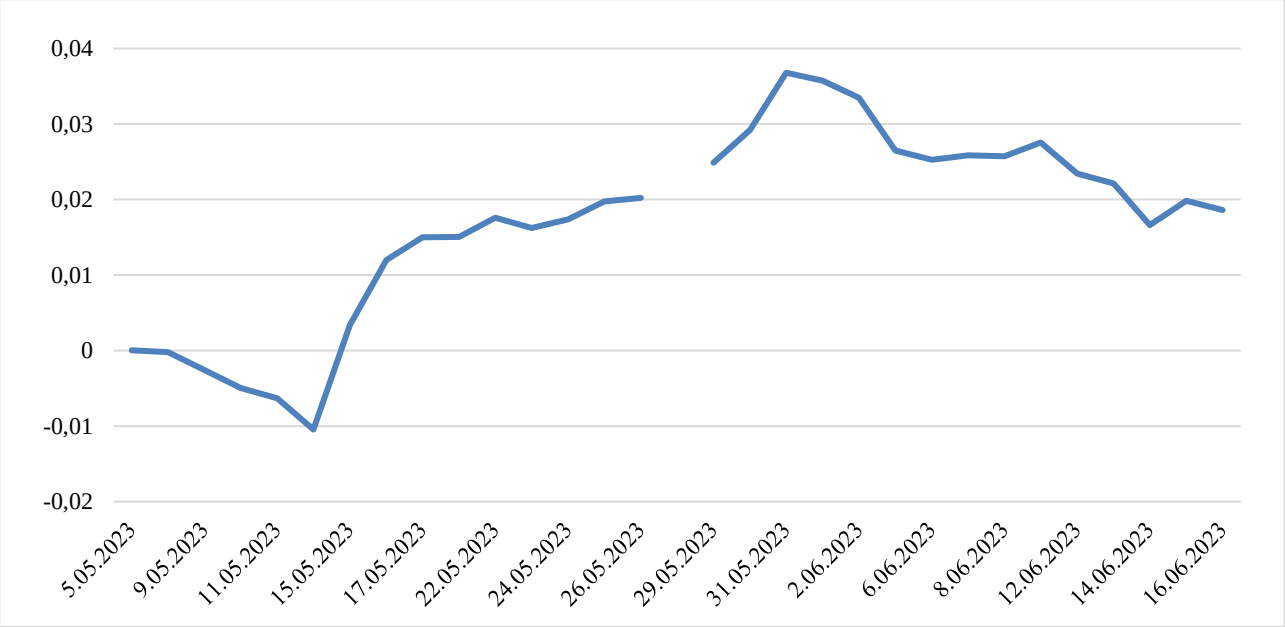

Grafik 2. 28.05.2023 Cumhurbaşkanlığı Seçimleri için $\overline{\text{CAR}}$ değerleri
Figure 2. $\overline{CAR}$ values for the 28.05.2023 Presidential Elections

Çizelge 4. 28.05.2023 Bağımlı Örneklem T-Testi Sonuçları
Table 4. 28.05.2023 Dependent Sample T-Test Results

	N	Ortalama	Standart H.	Standart S.	P
Olay Öncesi	15	0,00748	0,00278	0,01077	0,00***
Olay Sonrası	15	0,02611	0,00152	0,00588	

Not: *** % 1, ** % 5, *10 seviyesinde istatistiksel olarak anlamlılık değerlerini göstermektedir.

Grafik 2 BİST30 endeksinde işlem gören şirketlerin 14.05.2023 tarihli seçim sürecindeki , $\overline{\text{CAR}}$ değerlerini göstermektedir. Grafik incelendiğinde sonuçların tabloda sunulan bulgularla uyumlu olduğu görülmektedir. Seçim sürecinin belirsizliği ile birlikte kümülatif ortalama anormal getirilerin negatif seyrine devam ettiği söylenebilir.

Dirençli sonuçlar elde etmek amacıyla uygulanan bağımlı örneklem t-testi sonuçları 14.05.2023 olay günü için Çizelge 2'de verilmektedir. Bulgular, olay çalışması analizinden elde edilen sonuçları destekler nitelikte olup, test sonuçlarına göre %10 anlamlılık düzeyinde seçim günü öncesi ve sonrası CAR ortalamaları farklılık göstermektedir.

Çizelge 3'te 28.05.2023 tarihlerinde ikinci turu gerçekleştirilen cumhurbaşkanlığı seçiminin (-15, +15) olay penceresi için BİST30 endeksindeki şirketlere ait $\overline{AR}$, t-istatistik ve $\overline{CAR}$ değerlerini göstermektedir. Sonuçlar, ikinci tur seçiminin BİST30 şirketlerinin ortalama anormal pay senedi getirileri üzerinde etkisi olduğunu göstermektedir. T-istatistik değerlerine bakıldığında 28.05.2023 tarihindeki seçim gününü takip eden 3 gün boyunca ortalama anormal getiriler istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlüdür.

Grafik 2 ise BİST30 endeksinde işlem gören şirketlerin 28.05.2023 tarihli cumhurbaşkanlığı seçim sürecindeki $\overline{\text{CAR}}$ değerlerini vermektedir. Grafik sonuçları Çizelge 2'de verilen bulgularla paralellik göstermektedir. Cumhurbaşkanlığı seçiminin tamamlanması ve sonuçların kesinlik kazanması ile birlikte takip eden günlerde kümülatif ortalama anormal getiriler olumlu yönde hareket etmektedir.

BİST30 endeksinde işlem gören şirketlerin 28.05.2023 cumhurbaşkanlığı seçimi öncesi ve sonrası CAR ortalamaları arasındaki farklılığı test eden bağımlı örneklem t-testi sonuçları Çizelge 4'te verilmektedir. Sonuçlar olay öncesi ve sonrasındaki CAR ortalamalarının %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Bu bulgular olay çalışması analizinden elde edilen bulgularla paralellik göstermektedir.

Sonuç

Başkanlık sistemiyle yönetilen ülkelerde, cumhurbaşkanlığı seçimi devletin gelecek dönemdeki yönünü belirlediği için ülkenin istikrarını etkileyebilecek önemli siyasi bir olay olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle, cumhurbaşkanlığı seçimleri özellikle yatırımcılar için güven duygusu yaratma potansiyeli taşımakta ve ilgiyle takip edilmektedir. Başarılı bir şekilde yürütülen bir cumhurbaşkanlığı seçimi ülke riskinin düşük olarak kabul edildiği uygun bir ortam yaratmakta ve bu da yatırımcıların yatırım yapma güvenini artırmaktadır.

Son yıllarda politik riskin yatırımcılara etkisini analiz eden çalışmalara sıklıkla rastlanmaktadır. Bu doğrultuda çalışmada 14.05.2023 1. Tur ve 28.05.2023 2. Tur Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin etkileri iki ayrı olay penceresi ile analiz edilerek yorumlanmıştır. 14.05.2023 tarihli 1. Tur Cumhurbaşkanlığı seçiminde seçimin birinci turunun ortalama anormal getiriler (AAR) üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamlı ancak negatif olduğu tespit edilmiştir. Olay gününden önceki ve sonraki günlerde kümülatif ortalama anormal getirilerin negatif seyretmesi, seçimin 1. Turda sonuçlanacağına ya da

mevcut siyasi sistemin devam edeceğine yönelik piyasa beklentisinin tersi bir sonuçla karşılaşılmasından kaynaklanabileceği gibi Kırkağaç ve Karpuz (2023) ile Say ve Doğan (2023) 'ün çalışmalarındaki bulgulara istinaden 2023 Kahramanmaraş depremlerinin bir nedeni olarak da yorumlamak mümkündür.

28.05.2023 tarihli 2. Tur Cumhurbaşkanlığı seçiminde ise seçim gününü takip eden 3 gün boyunca ortalama anormal getiriler istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlüdür. Bu sonuç mevcut siyasal sistemin ve cumhurbaşkanının devam etmesine yönelik piyasa beklentisinin karşılanmış olmasına yönelik piyasanın olumlu tepkisi olarak yorumlanabilir.

Her iki bulgu birlikte değerlendirildiğinde finansal piyasalar mevcut sistemin devam etmesini beklerken seçimin 2. Tura kalması piyasada negatif bir tepkiye sebep olmuş akabinde 2. Turda seçimin mevcut sistemin devamı şeklinde sonuçlanması piyasanın olumlu tepkisiyle sonuçlanmıştır. 1. Turda elde edilen negatif anormal getiri sonucu literatürde [Obradovic ve Tomic(2017); Kolyvakis(2018); Duffy(2020); Saha ve Dean(2020)] çalışmalarını desteklerken; 2. Turda elde edilen pozitif anormal getiri [Obradovic ve Tomic(2017); Kolyvakis(2018); Duffy(2020); Saha ve Dean(2020); Tay vd. (2016)] çalışmalarını desteklemektedir.

Piyasa riski göstergelerinden biri olan politik risk portföy seçimi ve varlık tahsisinde yatırımcıları etkilerken, siyasi seçimlerin ekonomik ve finansal yansımalarına yönelik bulgular finans literatürü açısından büyük önem taşımaktadır. Literatürde 2023 seçimlerine yönelik yapılmış çalışmaya rastlanmamış olması bu çalışmanın özgün niteliğini vurgulayarak literatüre önemli bir katkı sağlamaktadır.

Kaynaklar

Ali, N. P., & Saha, A. (2021). Market Efficiency of Indian Capital Market: An Event Study Around the Announcement of Results of Lok Sabha Election 2019. International Journal of Financial Research, 12(1), 60-70.

Bakırtaş, İ., (1998), "Politik-Ekonomik Dalgalanmalar Kuramı Kapsamında Türkiye'deki Politik Yapının Ekonomi Üzerindeki Etkisi", Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. 2,47-59.

Bakırtaş, İ. & Koyuncu, C. (2008) "Türkiye'de Finansal Göstergeler Üzerinde Politik Denge Oluşumlarının Etkileri", İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi. 2, 339-352.

Bialkowski, J., Gottschalk K. ve Wisniewski T. P. (2008). "Stock Market Volatility around National Elections." Journal of Banking and Finance. 32, 1941–1953

Bouoiyour, J., & Selmi, R. (2016). The price of political uncertainty: Evidence from the 2016 US presidential election and the US stock markets. arXiv preprint arXiv:1612.06200.

Brander, J. A. (1991), 'Election polls, free trade, and the stock market: evidence from the 1988Canadian general election',Canadian Journal of Economics, vol. 24, pp. 827–43

Brown, S.J., & Warner, J.B. (1985), Using daily stock returns: The case of event studies. Journal of Financial Economics, 14(1), 3-31.

Canbaş S. & Doğukanlı H. (2001) Finansal Pazarlar Finansal Kurumlar ve Sermaye Pazarı Analizleri, Beta Yayın, İstanbul

Cartner, M. & Wellershoff, K. W. (1995), "Is There An Electıon Cycle in Amerıcan Stock Returns?", International Review of Economics and Finance 4(4), 387-407.

Chan, Y. C., Chui, A. C.W. & Kwok, C.C.Y.,(2001), "The Impact of Salient Political and Economic News on The Trading Activity", Pacific- Basin Finance Journal 9, p.195.

Chen, C., Tang, W.W., & Haung, B.Y. (2009). The Positive and Negative Impacts of the Sars Outbreak : A Case of the Taiwan Industries. The Journal of Developing Areas, 43(1), 281–293.

Çakır, H. M. & Gülcan, Z. (2012). "Şirket Birleşme ve Devralma Kararlarının Hisse Senedi Getirilerine Etkisi", Mali Çözüm Dergisi. 79-108.

Dutra Duffy, L. R. (2019). Stock Market reaction to Election Results: an Event Study Analysis.

Goodel, J. W. & Vahamaa, S. (2013), "US Presidential Elections And Implied Volatility: The Role Of Political Uncertainty", Journal of Banking&Finance 37: 1108-1117.

Gour, R. (2020). "Impact of General Election on Indian Stock Market An Event Study on 2019 Lok Sabha Election". International Journal of Research and Analytical Reviews. 7 (1), 173-182.

He, Y., Lin, H., Wu, C. & Dufrene, U. B., (2009), "The 2000 presidential election and the information cost of sensitive versusnon-sensitive S&P 500 stocks", Journal of Financial Markets.12: 54-84.

Irungu, A. K. (2012). Informational content of general election results announcenment at the nairobi securities exchange. Unpublished Doctoral Dissertation, University of Nairobi.

John, A., & Lawton, T. C. (2018). International political risk management: Perspectives, approaches and emerging agendas. International Journal of Management Reviews, 20(4),847-879.

Karpuz, E. & Deniz Koç, Y. (2022). Covıd-19 Pandemisinin Finansal Piyasalar Üzerindeki Etkisi: Borsa İstanbul Örneği. Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi, 7 (14) , 77-89.

Kayali, M. M. & Çelik, S. (2009). The Impact Of International Cross Listings On Risk And Return: Evidence From Turkey. Muhasebe ve Finansman Dergisi, 8(7), 656–664.

Khan, S., Razzi Abbas Jafri, R., Baig, N., Shaique, M., & Usman, M. (2017). Stock index manipulation around election announcements: evidence from Pakistan stock exchange. International Journal of Accounting and Economics Studies, 5(2), 87-91.

Khanifah, K., Triyani, A., & Setyahuni, S. W. (2021). Do Regional Election and Presidential Election Affect Stock Exchange? An Event Study in the Indonesian Stock Exchange. Jurnal Akuntansi dan Bisnis: Jurnal Program Studi Akuntansi, 7(1), 71-80.

Kim, H. Y. & Mei, J. P.,(2001), "What Makes The Stock Market Jump? An Analysis Of Political Risk On Hong Kong Stock Returns", Journal of International Money and Finance: 1003-1015.

Kırkağaç, M. & Karpuz, E. (2023). 2023 Kahramanmaraş Depremlerinin BİST Banka ve Sigorta Piyasasına Etkisi Üzerine Bir Olay Çalışması Analizi. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,13(2),387-401.

Kolyvakis, Z. (2017). The Ef ect of Election Results on British Stock Markets: an Event Study on Healthcare Stock Returns. Obtenido de Erasmus University of Rotterdam Thesis Repository.

Ma, Y., Sun, H. L. & Tang, A. P. (2003); "The Stock Return Effect Of Political Risk Event On Foreign Joint ventures: Evidence From The Tiananmen Square Incident", Global Finance Journal, 14: 49-63.

MacKinlay, A. C. (1997). Event Studies in Economics and Finance. Journal of Economic Literature, 35(1), 13–39.

Mandacı, P. E. (2003). İMKB'de genel seçimler öncesi ve sonrasında anormal fiyat hareketleri. İMKB Dergisi, 7(27), 1-16.

Menge, R.N, Mwangi, M. & Kimani, J.G. (2014) Effect of elections on stock market returns at the Nairobi securities exchange. Prime Journal of Social Science 3(6), 763-768.

Miya, G. H. (2007). Stock market behaviour around national elections in Kenya. Unpublished Doctoral Dissertation, University of Nairobi.

Nezerwe, Y. (2013). Presidential elections and stock returns in Egypt. Review of Business & Finance Studies, 4(2), 63-68.

Obradović, S., & Tomić, N. (2017). The effect of presidential election in the USA on stock return flow–a study of a political event. Economic research-Ekonomska istraživanja, 30(1), 112-124.

Oral İ. & Yılmaz C. (2017). Finansal Ve Politik Risk Endeksinin Bist Sinai Endeksi Üzerindeki Etkisi, 33, 192-202

Osuala, A.E. Onoh, U.A. & Nwansi, G.U. (2018), "Presidential election results and stock market performance evidence from Nigeria", Applied Economics and Finance, Vol. 5 No. 2, pp. 117-124

Özsağır, A. (2013), "Askeri Darbe ve Müdahalelerin Ekonomik Performans Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği", Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12(4), Gaziantep, ss.759-771.

Pantzalis, C., Stangeland, D. A. & Turtle, H. J. (2000), "Political Elections And There Solution Of Uncertainty: The International Evidence", Journal of Banking&Finance, 24, ss.1575-1602.

Parlaktuna, İ. & Bahçe, A.B. (2006), "Politik Konjonktür Dalgalanmalarının Ekonomi Üzerindeki Etkisi ve Türkiye Uygulaması (1980–2006)", Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2:1-15.

Perotti, E.C. & Oijen, P. V. (2001), "Privatization, Political Risk And Stock Market Development İn Emerging Economies", Journal of International Money and Finance 20, pp.43-66.

Redzwan, N., Musa, N., Abdul Latip, A., Abdul Latif, Y., & Ab Rahman, I. (2019). Stock Market Analysis During Election Period in Malaysia. International Journal of Business and Economy, 1(2), 93-102.

Sakarya, Ş., Çalış, N. & Kayacan, M. A. (2018). Temettü Ödeme Duyurularının Hisse Senedi Fiyatlarına Etkisinin Ölçülmesi: Borsa İstanbul'da Bir Uygulama. Sakarya İktisat Dergisi, 7 (2) , 92-106.

Say, S. & Doğan, M. (2023). Depremlerin Hisse Senedi Getirileri Üzerindeki Etkisi: 2023 Yılı Kahramanmaraş Depremi Örneği . Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi , 12 (1) , 90-97.

Singh, B., Dhall, R., Narang, S., & Rawat, S. (2020). The Outbreak of COVID-19 and Stock Market Responses: An Event Study and Panel Data Analysis for G-20 Countries. Global Business Review, 0(0).

Tay, L. Y., Devinaga, R., & Lai, M. M. (2016). Behaviour of Stock Returns in Relation to General Elections: Evidence from Malaysian Stock Market. Information, 19(7 (B)), 2955-2959.

Tunçel, A. K. (2013), "Aşırı Tepki Hipotezinin Test Edilmesi: Borsa İstanbul Örneği", Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2:113-121.

Turanlı, M., Özden, Ü. H., Demirhan, D. (2002), "Seçim Tartışmalarının Hisse Senedi Piyasasına Etkisi", İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi, 2 :1-13.

Turkish Research Journal of Academic Social Science, 6(2): 147-153, 2023
DOI: https://doi.org/10.59372/turajas.1383896

Turkish Research Journal of Academic Social Science

Available online, ISSN: 2667-4491 | www.turkishsocialscience.com | Turkish Science and Technology Publishing (TURSTEP)

State Economic Enterprises as the Building Blocks of Development in the Example of Türkiye

Adem Doğan[1,a,*]

[1]*Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İ.İ.B.F. İktisat Bölümü, Sivas, Türkiye*
**Corresponding Author*

ARTICLE INFO

Review Article

Received : 31.10.2023
Accepted : 08.12.2023

Keywords:
State Economic Enterprises
Economic Development
Turkish Economy
Development and industrialization
Unemployment

ABSTRACT

This study draws attention to the central importance of State Economic Enterprises (SOEs) in the economic development process. SOEs are one of the most important policy tools used by developing countries to initiate the development and industrialization process and to close the development gap with advanced industrial countries. On the other hand, SOEs are the concrete reflection of the development ideal internalized by national states. Morever, SOEs were established with objectives such as ensuring economic development in developing countries, establishing basic industries, reducing unemployment and regional imbalances. In Turkiye, the main reason for establishing SOEs was to ensure economic development. Especially between 1930 and 1950, SOEs formed the backbone of the Turkish economy. In this period, the main functions of SOEs were determined as the establishment of main industries, creation of capital accumulation and development of new technologies, and SOEs performed these functions successfully. The general opinion in the literature is that if there were no SOEs, it would be difficult for the Turkish economy to reach its current level of development.

Türk Akademik Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 6(2): 147-153, 2023

Türkiye Örneğinde Kalkınmanın Yapı Taşları Olarak Kamu İktisadi Teşebbüsleri

MAKALE BİLGİSİ

Derleme Makalesi

Geliş : 31.10.2023
Kabul : 08.12.2023

Anahtar Kelimeler:
Kamu İktisadi Teşebbüsleri
Ekonomik Kalkınma
Türkiye Ekonomisi
Kalkınma ve sanayileşme
İşsizlik

ÖZ

Bu çalışmada ekonomik kalkınma sürecinde Kamu İktisadi Teşebbüslerinin (KİT) merkezi önemine dikkat çekilmektedir. KİT'ler, gelişmekte olan ülkelerin kalkınma ve sanayileşme sürecini başlatmak ve ileri sanayi ülkeleriyle aradaki kalkınma açığını kapatabilmek için başvurdukları en önemli politika araçlarından biridir. Diğer taraftan KİT'lere ulus devletler tarafından içselleştirilmiş olan kalkınma idealinin somut yansıması olarak bakılmaktadır. Bu doğrultuda KİT'ler gelişmekte olan ülkelerde ekonomik kalkınmanın sağlanması, temel sanayilerin kurulması, işsizliğin ve bölgesel dengesizliklerin azaltılması gibi hedeflerle kurulmuştur. Türkiye'de de KİT'lerin temel kuruluş gerekçesi ekonomik kalkınmayı sağlamak olmuştur. Özellikle 1930-1950 yılları arasında Türkiye ekonomisinin omurgasını KİT'ler oluşturmuştur. Bu dönemde KİT'lerin temel işlevleri ana sanayilerin kurulması, sermaye birikiminin oluşturulması ve yeni teknolojilerin geliştirilmesi olarak belirlenmiştir ve KİT'ler bu işlevleri başarıyla ifa etmişlerdir. Literatürdeki genel kanaat KİT'lerin olmaması durumunda Türkiye ekonomisinin bugünkü gelişmişlik düzeyine ulaşmasının zor olacağı yönündedir.

[a] *ademdogan@cumhuriyet.edu.tr* *https://orcid.org/0000-0001-7874-8455*

This work is licensed under Creative Commons Attribution 4.0 International License

Giriş

Dünyanın en büyük şirketleri arasında kamu sermayeli şirketler diğer bir ifadeyle Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT) bulunmakta ve bu şirketler birçok ülkede ekonomik büyüme ve kalkınmada önemli roller üstlenmektedir. KİT'ler hem gelişmiş ülkelerde hem de gelişmekte olan ülkelerde piyasanın en önemli aktörleri konumundadır. Büyüklükleri, misyonları ve stratejik amaçları dikkate alındığında KİT'ler, ekonomik büyüme ve kalkınmanın yönlendirilmesinde eşsiz bir konuma sahiptirler. Sermayesinin tamamı veya önemli bir kısmı kamuya ait bu firmalar, piyasanın büyük oyuncuları olarak mal ve hizmetlerin daha yüksek kalitede üretilmesinde ve yüksek standartların benimsenmesinde öncü rol alabilmektedir. Sektörel düzeyde bakıldığında KİT'lerin doğal kaynakların işletilmesinde ve madencilik sektöründe ağırlıklı bir yere sahip oldukları gözükmektedir. Ayrıca hükümetler KİT'ler aracılığıyla pek çok sektörü kontrol etmekte ve kendine gelir sağlamaktadır. Diğer taraftan KİT'ler yerel teknolojilerin ve becerilerin geliştirilmesine yardımcı olmakta, enerjiye ulaşım riskinin azalmasına katkıda bulunmaktadır.

Birçok ülkede bireylerin ve firmaların elektrik, su ve ulaşım gibi temel ihtiyaçları kamu sermayeli işletmeler aracılığıyla karşılanmaktadır. Kamu sermayeli işletmeler ölçekleri, faaliyet alanları, devlet kontrolü ve sahipliğinin yaygınlığı açısından büyük bir çeşitliliğe sahiptir. Bazıları temelde hükümetin bir kolu gibi faaliyet gösterirken, bazıları ise kamu ve özel sektör sermayelerinin payına göre bağlı ortaklık veya iştirak şeklinde daha ticari bir anlayışa sahip olabilmektedir. Gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerde büyük şirketler arasında önemli sayıda KİT yer almaktadır.

20. yüzyılda KİT'lerin büyüklüğünün ve öneminin arttığı görülmektedir. Fransa, Almanya, İtalya, İspanya ve Birleşik Krallık gibi Avrupa ülkeleri 1900'lü yılların başlarında kilit endüstrileri kamulaştırmışlardır. Bu eğilim İkinci Dünya Savaşı sonrasında Orta ve Doğu Avrupa'da sömürgeciliğin sonlanmasıyla birlikte 1950 ve 1960'lı yıllarda Afrika ve Asya' da devam etmiştir. 1980'li yılların başlarında gelişmiş ülkelerde toplam üretimin yüzde 8'i, gelişmekte olan ülkelerde ise yüzde 15'i KİT'ler aracılığıyla üretilmekteydi (IMF, 2020: 47). Dünya Bankası verilerine göre, 2000 yılında KİT varlıklarının değeri yaklaşık 13 trilyon dolar düzeyinde bulunmaktaydı. 2018 yılına gelindiğinde bu rakam 45 trilyon dolara kadar yükselmiştir. Belirtilen rakam 2018 yılı itibariyle dünya GSYİH'nın yaklaşık yarısına tekabül etmekteydi. 2018 yılı itibariyle küresel düzeyde yurt içi üretimin yüzde 40'ı, istihdamın yüzde 5'i ve yatırımların yüzde 20'si KİT'ler aracılığıyla gerçekleştirilmekteydi (WB: 2023).

KİT'ler aracılığıyla devlet ekonomiye üretici olarak müdahil olmaktadır. Elbette ki kapitalist bir ekonomik sistemde devletin piyasaya üretim yapan aktör olarak girmesi geçmişten günümüze büyük ve saygın eleştirilere konu olmuştur ve olmaya da devam etmektedir. Modern iktisat biliminin kurucusu kabul edilen A. Smith, liberalizmin öncü düşünürleri; F. Hayek, L. von Mises, M. Friedman ve kamu tercihi kuramının öncüsü J. Buchanan gibi çok sayıda mütefekkir ayrıntılarda farklılıkları olsa da temelde kamu girişimlerinin piyasada rekabet eşitliğini bozduğuna dolayısıyla piyasa etkinliğini azaltarak kaynak israfına yol açtığına dikkat çekmişlerdir (Şanlıoğlu, 2003: 866). Bütün bu eleştirilere rağmen kalkınma ve sanayileşme sürecine geç başlayan gelişmekte olan ülkelerin birçoğunda kalkınma sürecine hız kazandırmak ve gelişmiş ülkelerle aradaki kalkınma açığını azaltabilmek amacıyla kamu girişimciliğine başvurulmuştur.

Bu çalışmada KİT'lerin ekonomik kalkınma sürecine yaptıkları katkıların daha belirgin hale getirilmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda çalışma iki ana bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde KİT'lerin kalkınma sürecinde oynamış olduğu merkezi role dikkat çekilmekte ve bu husus teorik literatürden örneklerle izah edilmektedir. İkinci bölümde ise ilk bölümdeki teorik yaklaşımın saha örneği ve somut bir uygulaması olarak Türkiye'nin kalkınma sürecinin temel taşlarını teşkil eden KİT'lerin kuruluşundan özelleştirme sürecine kadar geçirmiş olduğu süreç ana çizgileriyle tahlil edilmektedir.

Ulusal Kalkınmanın Bir Aracı Olarak Kit'ler

Kamu İktisadi Teşebbüsleri en geniş ve kapsayıcı manada "*kamuca kurulan, pazarlanabilen mal ve hizmet üreten, mülkiyetinin ve/veya denetiminin yeterince devlet elinde olması nedeniyle yönetim kurullarının hükümetçe atandığı; cari maliyetlerini finanse eden gelirlerin çoğunun hazineden elde edilmediği teşebbüsler olup, ilke olarak sosyal faydanın maksimizasyonu amacına göre kaynak tahsis edecek kuruluşlar*" olarak tanımlanmaktadır (Kök, 1995: 18). Bu tanıma göre KİT'ler esas itibariyle sosyal faydayı maksimize etmek amacıyla kurulmaktadır. Sosyal faydayı maksimize etme amacı, kamu sermayeli teşebbüsleri özel teşebbüslerden ayıran en önemli unsurdur. Ancak, KİT'lerin kaynak tahsisi sağlarken özel teşebbüse benzer biçimde kâr motifini de dikkate aldıklarını gözden kaçırmamak gerekir. KİT'ler hem kâr hem de sosyal faydayı azamileştirme prensibine göre faaliyet gösteren teşebbüslerdir.

Kalkınma ve sanayileşmede geç kalan gelişmekte olan ülkelerin kalkınma ve sanayileşme sürecini başlatmak ve ileri sanayi ülkeleriyle aradaki kalkınma açığını kapatabilmek için başvurdukları en önemli politika araçlarından birini KİT'ler teşkil etmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde sadece özel teşebbüsle kalkınma hamlesini başlatmanın zorluğu ortadır. Çünkü bu ülkelerin ekseriyetinde özel teşebbüs sanayileşme hamlesini başlatmak ve sürdürülebilir kılmak için gereken sermaye, tasarruf, teknoloji ve bilgi birikimine sahip bulunmamaktadır. Bu durumun farkında olan politika yapıcılar devletin bir girişimci olarak ekonomiye müdahil olmasının zorunluluğunu hissetmişlerdir. Bu çerçevede kaçınılmaz olarak kamu sermayeli firmaların kurulması gündeme gelmiştir.

Gelişmekte olan bir ülkede kalkınma sürecinin hızlandırılması Rostow tipi bir kalkış aşamasına geçilebilmesinin en önemli unsurları olarak üretken yatırımların milli gelir içindeki payının arttırılması, yüksek hızla gelişecek birkaç imalat sektörünün kurulması ve yerli kaynaklardan elde edilecek sermayenin harekete geçirilmesi sayılmaktadır (Rostow, 1980: 66-67).

Gelişmekte olan ülke hükümetleri KİT oluşturarak bu üç koşulu sağlamayı diğer bir ifadeyle üretken yatırım seviyesini artırmayı, sanayileşmenin temelini oluşturacak imalat sektörlerini kurmayı ve ülke içi tasarrufları verimli biçimde harekete geçirmeyi hedeflemişlerdir. Tasarrufların mobilize edilmesi KİT'lerin kurulmasının en uzun süre üzerinde durulan ve en sık başvurulan gerekçesini teşkil etmiştir. KİT kurma kararları sosyo-politik mülahazalara bağlı olduğunda dahi tasarrufları harekete geçirme mantığı, genellikle bu mülahazalar için tamamlayıcı bir argüman olarak kullanılmıştır (Gillis, 1980: 260).

Gelişmekte olan ülke yönetimleri KİT'leri ulusal kalkınma idealini gerçekleştirmeye dönük müşahhas örnekler olarak görmektedirler (İnsel, 1996: 220). Kalkınmanın başlangıç evrelerinde imalat sektörünün kullandığı ara mal girdilerinin çok büyük bir bölümü KİT'ler tarafından üretilmekte, yeni teknolojilerin yayılması KİT'ler tarafından sağlanmakta ve özel imalat sektörü için gereken talep yine KİT'ler tarafından sağlanmaktadır. KİT'ler ekonomik kalkınmanın yanında sosyal kalkınmanın sağlanmasına da hizmet etmektedirler (Eren ve Şimşek, 2022: 342). Sosyal ve kültürel açıdan değerlendirildiğinde KİT'ler, hem vatandaşlık bilincinin yerleşmesine katkı sağlamakta hem de çalışanlarına konut imkanları dışında sosyal ve kültürel ortamlar yaratmaktadırlar. Sunmuş oldukları lojman, lokal, kreş ve tatil tesisleri gibi imkanları ile sosyalleşmeye ve kültürel gelişmeye katkıda bulunmaktadırlar.

Gelişmekte olan ülkelerde KİT'ler başlangıçta, özel sektörün sermaye gücünün yetersiz olması, özel girişimcilerin kurucu ve yönetici güçlerinin yetersiz olması, büyük sermaye ve ileri teknoloji isteyen alanlarda devletin müteşebbis olarak sahneye girmesi gereği gibi motiflerle kurulmuş (Kılıçbay, 1991: 17) ancak zamanla kamu iktisadi teşebbüslerinin ekonomideki rolleri artmış ve çeşitlenmiştir. Devletin ekonomiye KİT'ler aracılığı ile müdahale etmesinin motifleri çeşitli şartların zorlamasından kaynaklanarak zamanla artmıştır. Gelişmiş ülkelerde ekonomik durgunlukların aşılması, ulusal ekonomi bakımından stratejik önem taşıyan büyük sermaye tesislerinin kurulması ve bazı sosyal hedeflerin gerçekleştirilmesi ön plana çıkarken, gelişmekte olan ülkelerde ise ekonomik kalkınmanın sağlanması, temel sanayilerin kurulması, işsizliğin azaltılması, bölgesel dengesizliklerin azaltılması gibi hedefler öne çıkmaktadır (Altunbağ ve Türkoğlu, 2015: 35).

Değişik zamanlarda içerisinde bulunulan ortam ve ülkeye göre farklı gerekçelerle kurulan KİT'lerin kuruluş gerekçelerinin literatürde ekonomik, siyasi, mali ve sosyal gerekçeler olarak dört ana başlıkta toparlandığı görülmektedir (Altunbağ ve Türkoğlu, 2015: 36). Ekonomik gerekçeler olarak; ekonomiye yön vermek ve düzenlemek, ekonominin dengeli gelişmesini sağlamak, büyük sermaye ve teknoloji gerektirmesi nedeniyle özel sektörün giremediği demir-çelik, enerji, ulaştırma ve madencilik gibi alanlarda altyapı yatırımlarını gerçekleştirmek, yatırımları ülkenin az gelişmiş bölgelerine yaymak, istihdam yaratmak gibi etkenler sıralanabilir. Siyasi düşünce ve isteklerin sonucu olarak ülkenin ekonomik yönden bağımsızlığını sağlamak, stratejik sektörlerde yabancı sermayeyi gidermek, milli savunmaya yönelik hedefleri gerçekleştirmek gibi etkenler siyasi gerekçeler olarak öne çıkmaktadır. Bazı malların üretimini devlet tekeline alacak biçimde mali tekel uygulamalarına gidilmesi devletin kendisine gelir kaynağı oluşturması anlamında mali gerekçeyi, kentlerdeki elektrik, su, toplu taşıma gibi hizmetlerin sağlanarak toplumun refah düzeyinin artırılmasına yönelik uygulamalar da sosyal gerekçeleri oluşturmaktadır. Belirtilen bu gerekçeler dikkate alındığında KİT'ler kuruluşlarında kâr amacının hiçbir zaman temel etken olmadığı söylenebilir.

ABD ve İngiltere dışındaki günümüzün gelişmiş ülkelerinin çoğunda özellikle sanayileşme sürecinin başlangıç dönemlerinde, riskli ve büyük ölçekli girişimleri üstlenebilecek yeterli sayıda özel girişimcinin bulunmadığı zamanlarda, KİT'ler kurulmuştur. Devletler fiilen kamu-özel sektör ortaklığı olan bazı özel sektör girişimlerine önemli ölçüde sübvansiyon sağlamışlardır. 18. yüzyılda Alman sanayileşmesinin öncüsü olan Prusya, keten, kumaş dokuma ve demir çelik endüstrilerini pek çok sübvansiyonla desteklemiştir. Japonya'da çelik, gemi yapımı ve demiryolu endüstrileri devlet mülkiyeti ve seçici sübvansiyonlar vasıtasıyla kurulmuştur. 19. yüzyılın sonlarında İsveç devleti demiryollarının geliştirilmesinde öncü bir rol oynamış ve 1913 yılı itibariyle ülkedeki demiryollarının üçte birine sahip olmuştur. Aynı şekilde bu ülkede telgraf, telefon ve hidro-elektrik sektörlerinin gelişiminde kamu-özel sektör ortaklığı devam etmiştir (Chang, 2015: 96).

İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra, birçok Avrupa ülkesi çelik, demiryolları, bankacılık ve enerji (kömür, elektrik ve nükleer) gibi anahtar sektörlerdeki özel girişimleri ya kamulaştırdılar ya da yeni KİT'ler kurdular. Fransa, Finlandiya, Norveç, Avusturya gibi ülkelerde KİT'ler özel sektörün riskli bulduğu yüksek teknolojili sanayilere girerek Altın Çağ/Golden Age (1950-1973) zamanındaki yüksek büyümenin oluşmasında anahtar bir rol oynadılar. Bu ülkelerin İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki iktisadi başarısında, özellikle 1980'li yıllara kadar, KİT'lerin büyük katkısı vardır. (Chang, 2017: 84, Chang, 2015: 99). Norveç'te ekonomiye doğrudan devlet müdahalesi petrolden elde edilen artı zenginliği, ekonomiyi ve para birimini korumak amacıyla yapılırken, Finlandiya'da ülkenin bağımsızlığından sonraki on yılda özel risk sermayesinin olmayışının bir sonucu olarak KİT'ler ağırlıklı olarak imalat sanayinde faaliyet göstermişlerdir (Barca vd, 2015: 5). 1960'lı yıllarda İtalyan mucizesinin doğmasında, 1970'li yıllarda İspanya'nın hızla sanayileşmesinde KİT'lerin önemli katkıları olmuştur. Endüstriyel gelişmesini tamamlamış Avrupa ülkelerinde elektronik ve informatik gibi stratejik sektörlerde kamu yatırımları öncü rolünü oynamışlardır (Sağlam, 1980: 3).

KİT'ler, yaygın kabullerin tersine, genellikle kapitalizmin yerine geçmek için değil kapitalist kalkınma süreçlerini başlatmak ve hızlandırmak için kurulmuşlardır (Chang, 2015: 188). Bu anlamda KİT'ler devletçi kapitalizmin temel iktisadi aygıtı konumundadır. KİT'ler kapitalist sistem içinde ulus devletin toplumsal sorumluluğunu yerine getirmek halk için gerekli yatırımları yapabilmek için ihtiyaç duyduğu bir araç olarak ortaya çıkmıştır ve esas olarak devletin mal ve hizmet arzını sağlamak üzere oluşturduğu teşebbüslerdir. Bu anlamda KİT'ler ulus devletin bir ürünü olarak değerlendirilebilir (Eren ve Şimşek, 2022: 341).

Siyasal bağımsızlığını görece geç elde eden gelişmekte olan ülkelerin ekseriyetinde siyasal bağımsızlığın iktisadi bağımsızlıkla kuvvetlendirilmesi hedeflenmiştir. İktisadi bağımsızlığı elde etmenin yolunun yerli ve milli üretimin artırılmasından geçtiği kanaati yaygın olarak kabul görmüştür. Yerli ve milli üretimin artırılması ihtiyacı kamu iktisadi teşebbüslerinin kurulmasının önemli gerekçelerinden biri olmuştur. Yerli ve milli üretimin arttırılması aynı zamanda siyasal iktidarların toplumsal meşruiyetininin sağlanmasına da hizmet etmektedir. Bu anlamda KİT'ler iktisadi işlevlerinin yanında siyasi bir işlevde icra etmektedir. Yerli üretim sayesinde ulusal sermaye birikimine pozitif katkı yapan KİT'ler yabancı sermayeye olan bağımlılığın azalmasına da katkı yapmaktadırlar. Diğer taraftan silah ve savunma sanayi alanları ile stratejik öneme sahip sektörlerde üretim yapmak suretiyle devletin siyasi gücünün artmasına da hizmet etmektedirler.

Gelişmekte olan ülkelerde büyük yatırım harcaması gerektiren ulaştırma, enerji ve maden gibi sektörlerle, demir-çelik, petro-kimya gibi ara malları üretiminde KİT'lerin rol alması kaçınılmaz olmaktadır. Bu temel faaliyet kollarının doğrudan kamu eliyle yürütülmesi, özel teşebbüsün teknik ve finansman yetersizliği nedeniyle zorunluluk arz etmektedir. Bu zorunluluktan dolayı, Meksika, Brezilya, Hindistan, Güney Kore ve Türkiye gibi ülkeler enerji temini ve ağır sanayilerin kurulma süreçlerini kamu teşebbüsleri eliyle yürütmüşlerdir. Eğer bu sektörlerde özel kesimin sermaye birikimini beklemek icap etseydi, çok uzun bir sürenin geçmesi gerekebilir ve sanayileşme sürecinde geç kalınmış olurdu (Sağlam, 1980: 3).

Ülkelerin kalkınma sürecinde lokomotif görevi üstlenen ve başarılı performanslarıyla dikkat çeken KİT'lere dünyanın değişik bölgelerinden birçok örnek vermek mümkündür. Örneğin bir devlet teşebbüsü olan Singapur Havayolları dünyadaki en saygın havayolu şirketlerinden biridir. Benzer biçimde Güney Kore'de Pohang Demir ve Çelik Şirketi başarılı bir kamu teşebbüsünün çarpıcı bir örneğini teşkil etmiştir (Chang, 2015: 179).

Ancak neo-liberal iktisadi anlayışın genel kabul gördüğü 1980'li yıllardan itibaren kamu işletmelerine ülkelerin kalkınmasını hızlandıran bir araç olarak değil, daha çok mali açıklara yol açan bir yük olarak bakılmaktadır. Yetersiz yönetim ya da fiyatlamalar nedeniyle kamu girişimlerinin düşük getiri elde ettikleri hususuna dikkat çekilmektedir. Bu nedenlerle ya bu kurumlarının performansının iyileştirilmesine yönelik yeni modellerin ve politikaların geliştirilmesine ya da bu kurumların özelleştirilmelerine odaklanılmaktadır. Bu çerçevede dikkat çekilmesi gereken husus, bir girişimin etkinliğini belirleyen başat unsurun o girişimin mülkiyet biçimi olmadığıdır. Bir girişimin etkinliğini belirleyen ana unsurların başında o girişimin içerisinde faaliyet gösterdiği ekonominin kurumsal yapıları gelmektedir. Niçin Güney Kore'de hem kamu hem de özel girişimler Hindistan'dan daha etkin bir şekilde işlemektedir. Bu sorunun cevabı Güney Kore'deki kurumların Hindistan'daki muadillerine göre ekonomik faaliyetler için daha uygun bir ortam oluşturmasında aranmalıdır (Newbery, 1992: 31).

KİT'lerin etkinliğini azaltan temel neden, hükümetlerin bu kurumlara yüklemiş oldukları ticari olmayan sosyal ve politik rollerdir. Hükümetlerin KİT'lere yüklediği ticari olmayan amaçlar; hazine için gelir yaratan stratejik sektörlere sahip olmak, yabancı veya yerli spesifik çıkarları dengelemek, tekel gücünü regüle etmek, bölgesel kalkınmayı ilerletmek, istihdam yaratmak ve gelirin yeniden dağılımını sağlamak olarak sıralanabilir. Bu gibi amaçlara ulaşılabilmesi genellikle fazladan işçi istihdamını sürdürmeyi, mal ve hizmetlerin piyasa fiyatları bazen maliyetlerinin altında fiyatlandırılmasını, ekonomik olmayan alanlarda tesis lokasyonu yahut ekonomik olmayan tesislerin açık tutulmasını gerektirmektedir (Shirley ve Nellis, 1991: 17). KİT'lere ticari olmayan amaçların yüklenmesi öngörülmeyen olumsuz sonuçlara yol açmaktadır. KİT'lerin ürettikleri mal ve hizmetlerin fiyatlarının suni olarak düşük tutulması sadece bütçe açıkları ve borçların artması ile sonuçlanmamakta, aynı zamanda kamu ve özel sektör yatırım kararlarının etkinliğini azaltmakta ve kaynak israfına yol açmaktadır. Diğer taraftan KİT'ler istihdamı teşvik etmek amacıyla fazladan işçi çalıştırdıklarında emek verimliliği düşmekte ve vasıfsız işçiler özel sektörden daha fazla gelir elde eder hale gelmektedir. KİT'ler ticari olmayan amaçlar için sübvanse edildiğinde ilgili teşebbüsün yönetimi iktisadi etkinliği dikkate almama eğiliminde olmakta ve sonuçta ekonomide darboğazlar ve kıtlıklar yaratan bir verimsizlik durumu ortaya çıkmaktadır (Shirley ve Nellis, 1991: 17). Bu olumsuzlukların önüne geçebilmek amacıyla KİT'ler için ticari işleyişiyle uyumlu ve ulaşılabilir açık hedeflerin belirlenmesi, yönetime firmanın işleyişi üzerinde daha fazla özerklik sağlanması, KİT'lerin yatırım kararlarına hükümetlerin katılımının belli kurallara bağlanarak müdahalenin sınırlarının açıkça belirlenmesi ve KİT'lere konulan hedeflerin müzakere edilerek belirlenmesi ile ulaşılan sonuçlardan yöneticilerin sorumlu tutulması suretiyle başarılı yöneticilerin ödüllendirilmesi önerilmektedir (Shirley ve Nellis, 1991: 21).

Türkiye'nin Kalkınma Sürecinde Kit'ler

1920'li yıllarda Türkiye ekonomisinde yaşanan kaynak yetersizliği, girişimci, teknik bilgi ve beceri eksikliği gibi sorunlara ilave olarak, dünya ekonomisindeki daralma ve bunalım, ekonomik kalkınmayı kamu yatırımlarıyla başlatmayı kaçınılmaz hale getirmiştir. Bu dönemde kişi başına gelir seviyesinin düşük olması, sanayinin gelişim düzeyinin yetersiz olması, tarım kesiminin yaygınlığı kalkınma çabalarının önündeki başlıca engellerdi. İlaveten İmparatorluktan devralınan borçlar ve gümrükle ilgili hükümler ağır bir yük oluşturmaktaydı. Cumhuriyetin kurulmasından önce varlık gösterememiş Türk girişimcileri, henüz yatırımcı potansiyeline sahip değillerdi ve girişim unsuru esas itibariyle kamunun elindeydi. Bu ortam ve dönemin güç koşulları KİT'lerin kurulmasını zorunlu hale getirmiştir. Özetle Türkiye'de KİT'ler, dogmatik bir kararın değil, günün koşullarının zorladığı uygun bir çözüm olarak kalkınmanın bir aracı niteliğinde kurulmuşlardır (Karluk, 1994: 18). Dönemin hükümeti üretim araçlarında özel mülkiyet yerine devlet mülkiyetini ikame etmeyi hiçbir zaman düşünmemiştir. Sanayide devlet kapitalizmi, hükümetin özel mülkiyet ve girişimcilikle kalkınmayı arzulayan temel stratejilerinin almaşığı değil tamamlayıcısı olarak görülmüş ve kullanılmıştır (Tezel, 1986: 398).

Girişimci bir sınıfın ve sermaye birikiminin henüz oluşmadığı bu yıllarda KİT'ler ekonomik kalkınmayı sağlama yanında ekonomiye yön verip düzenleme ve yeniden yapılandırma, özel sektör tarafından başarılamayacak büyüklükteki sanayileri kurma ve özel sektöre öncülük etme, üretim, dağıtım ve ürün fiyatlarını düzenleme, devlet olarak tekelleri işletme ve sosyal ihtiyaçları karşılama gibi amaçlarla kurulmuştur (Delice ve Yavilioğlu, 2010: 297). Böylece KİT'lerin kurulmasının amacının özel sektöre rakip olma değil daha çok yol gösterme ve tamamlama olduğu söylenebilir.

1930'lu yıllar Türkiye'nin sanayileşme doğrultusunda ilk ciddi adımlarını attığı yıllardır. Türkiye'de 1930'lu yıllarla birlikte kalkınmanın ana unsurunu teşkil eden sanayi sektörünün sanayi programlarıyla yönlendirilmesi hedeflenmiştir. Birinci Beş Yıllık Sanayi Programı (1934-1938) çerçevesinde sanayi alanında başlayan kamu girişimciliği ile öncelikle imalat sanayi ve madencilik sektörlerinde önemli adımlar atılmıştır. 1925 yılında Türkiye'nin ilk KİT'i olan Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuş ve Osmanlı döneminden kalan dört kamu işletmesi bu bankaya devredilmiştir. Bu işletmeler; Beykoz Deri ve Kundura, Bakırköy Pamuklu Dokuma, İstanbul Feshane Yünlü Dokuma ve Hereke İpekli Yünlü Dokuma fabrikalarıdır. Sanayi ve Maadin Bankası'nın özel sektör ağırlıklı sınai kalkınma sağlanıncaya kadar geçici bir süre işletmecilik yapması, özel sektörün gelişmesi ile birlikte işlettiği fabrikaları özel kesime devretmesi öngörülmüştür (Karluk, 2009: 280). Bankanın kuruluş kanununda "Banka kendisine devredilen fabrikaları yüzde 51'i nama muharrer senetle kendisine ve Türk efrat ve eşhası hükmiyesine ait olmak üzere, tesis edeceği anonim şirketlere devrederek işletmeye mezundur" ifadesi yer almıştır. İlgili kanunla kamuya ait sanayi kuruluşlarının özel kesime devredilmesi amaçlanmıştır (Başkaya, 1986: 48). Mali yetersizlik nedeniyle Sanayi ve Maadin Bankası faaliyetlerini sürdürememiş ve sınai işletmecilik görevleri 1932 yılında kurulan Devlet Sanayi Ofisi'ne bankacılık faaliyetleri ise Türkiye Sanayi ve Kredi Bankası'na devredilmiştir. Ancak bu iki kuruluşun da kendilerinden beklenilen görevleri yerine getirememeleri üzerine, bu iki kuruluş birleştirilerek 1993 yılında Sümerbank kurulmuştur. Sümerbank, bir kalkınma bankası modelinde kamu fonlarıyla yaratılmış, özel hukuk düzeni içinde, kâra yönelik olarak piyasa koşullarına göre belirlenmiş işletmecilik ilkelerine göre faaliyet göstermiştir. Sümerbank Türkiye'de gerçek anlamda ilk kamu iktisadi teşebbüsüdür (Karluk, 2009: 280).

1930'lı yıllarda devlet sermaye kesimleri karşısında göreli bir özerkliğe kavuşmuş ve üretici sermayenin/sanayi sermayesinin çıkarları doğrultusunda politikalar ve sanayileşme planları uygulamıştır. Gerek devletin üstlendiği işlerde gerek özel sektörle ilgili politikalarda ticaret sermayesini zayıflatma ve sanayi sermayesi lehine taraf tutma açıkça görülebilmektedir (Keyder, 1993: 175). 1932 ile 1939 arasında imalat sanayii üretimi iki katına çıkmıştır ve bu üretim hacminin dörtte bir kadarı kamu iktisadi teşebbüslerine aittir (Keyder, 1989: 92). 1930-1939 yılları arasında sanayinin sabit fiyatlarla yıllık büyüme hızı ortalaması yüzde 11,6 düzeyinde gerçekleşmiştir (Boratav, 1993: 54).

1930'lu yıllarda kurulan KİT'lerin sermayesinin tamamı devlete ait olmuş ve bu kuruluşların temel amacının ekonomik kalkınmayı sağlamak olduğu ifade edilmiştir. Bu yıllarda KİT'ler ekonomik kalkınmanın en önemli yapı taşları olarak görülmüştür (Övgün, 2009: 15). 1930'dan itibaren sonraki yirmi yıl Türkiye'de KİT'lerin kuruluş dönemi olarak kabul edilebilir. 1930-1950 döneminin KİT'lerin kuruluş dönemi olarak nitelendirilmesi iki temel gerekçeye dayanmaktadır. Birincisi bu dönemde yirmi bir tane KİT'in ekonomiye kazandırılmış olması; ikincisi ise, KİT'lerin bu dönemde iktisadi kalkınma programının merkezi aracı olma fonksiyonunu üstlenmiş olmasıdır (Övgün, 2009: 22).

1930'lu yıllarda uygulanmaya başlanılan devletçilik rejimiyle birlikte devlet ekonomiye yatırımcı ve üretici olarak girmiş ve kurulan iktisadi devlet teşekkülleri aracılığıyla imalat sanayi ve madencilik sektörlerinde Türkiye'nin önemli adımlar atmasını sağlamıştır. Enerji ve madencilik alanlarında faaliyet göstermek üzere 1935 yılında Etibank, Maden Tetkik ve Araştırma Enstitüsü ile Elektrik İşleri Etüd İdaresi kurulmuştur (Karluk, 2009: 281). Bu dönemde kurulan ve yukarıda bir kısmı ifade edilen KİT'lerin merkezi planlamacı katı bir devletçilik anlayışıyla değil, ekonomi açısından önemli sanayi dallarında etkinlik gösterecek özel sektör işletmelerinin kurulması ve geliştirilmesi için oluşturulduğu söylenebilir. KİT'ler özel kesim şirketlerinin sermayelerine iştirak etmek, kredi sağlamak ve nitelikli personel yetiştirmek amacıyla etkinliklerini sürdürerek özel kesimi teşvik etme amacını taşımıştır. Sümerbank ve Etibank temel sanayi, maden ve enerji işletmelerinin kurulmasında, modern işletmecilik tekniklerinin uygulanmasında, sanayi için vasıflı insan gücünün yetiştirilmesinde ve iştirakler kurarak şirketleşmenin geliştirilmesinde çok önemli görevler üstlenmişlerdir. Bu iki kuruma ait birçok işletme, daha sonra kurulan bazı KİT'lerin çekirdeğini oluşturmuştur (Akdemir, 2008: 328).

1930-1950 yılları arasında kalkınma sürecinde Türkiye ekonomisinin omurgasını KİT'ler oluşturmuştur. Bu dönemde KİT'lerin temel işlevleri ana sanayilerin kurulması, sermaye birikiminin oluşturulması ve yeni teknolojilerin geliştirilmesi olarak belirlenmiştir. Ekonomik kalkınma için kritik öneme sahip bu işlevlerine binaen KİT'ler hem nicelik hem de nitelik olarak genişlemişlerdir (Övgün, 2009: 52).

1950 yılında iktidara gelen Demokrat Parti KİT'leri özel sektöre devretme programıyla yola çıkmasına rağmen, günün ekonomik koşullarının zorlaması ve hızlı bir kalkınmanın gerçekleştirilmesi gereği, yeni KİT'lerin kurulmasına veya mevcutların daha da gelişmesine sebep olmuştur. 1950'lerden sonra KİT'ler özel sektörü her yönden güçlendirmek için bir araç olarak kullanılmıştır. 1953 yılından itibaren izlenilen ithal ikameci politikalara paralel olarak devlet şeker, çimento ve demir-çelik gibi birçok sanayi dalında üretimi geliştirmek için yatırım yapmış, et, süt ve balık gibi tarımsal ürünlerin pazarlanmasıyla ilgili yeni KİT'ler kurmuştur (Karluk, 1994: 21). Özel kesime öncelik veren ekonomi politikasının egemen olduğu bir dönemde kamu kesiminin nicel ve nitel olarak genişletilmesi yoluna gidilmiştir. Kamu kuruluşlarının, hükümet programında belirtildiği gibi özel kesime devri yerine bunun tamamen karşıtı bir politikanın izlenmesi yalnız KİT'leri satın alacak özel sermayenin bulunmadığı gibi yüzeysel nedenlere bağlanamaz (Kepenek ve Yentürk, 1994: 89). Bu KİT'lerin

kurulması ve ekonomiye kazandırılmasının altında yatan nedenler olarak; özel kesimin artan iç talebi karşılamada yeterli olmaması, kamu kesiminin özel kesimi destekleyici olması gerektiği anlayışının hüküm sürmesi, özelleştirilmesi düşünülen KİT'leri satın alabilecek özel şirketlerin var olmaması, özel sektör kuruluşları için bazı KİT alanlarının çok kârlı hale gelmemesi, dönem iktidarı Demokrat Parti'nin ülke ekonomisinin kalkınmasında özel sektörün kilit rolü üstlenemeyeceğini görmesi, KİT'lerin özel sektörün üstlenemeyeceği yatırımları üstlenmesi ve KİT'lerin istihdam yaratma gücünden yararlanılmak istenmesi sayılabilir (Övgün, 2009: 67).

1950 yılında KİT'lerin toplam yatırımlar içindeki payı yüzde 9 düzeyinde iken 1960 yılında yüzde 18'e yükselmiştir. Böylece 1950-1960 döneminde KİT'lerin ekonomideki payının iki katına çıktığı görülmektedir (Eren ve Şimşek, 2022: 347). KİT'lerin üretimi ve katma değeri, reel olarak, 1950'den 1960'a kadarki on yılda ikiye katlanmıştır (Yenal, 1999: 151). Bu gelişmenin ardındaki diğer bir neden ise, gereksiz bir şekilde KİT istihdamının arttırılmasıdır. KİT'lerin özellikle aşırı istihdamla çalışması bu dönemde karşılaşılan rasyonel olmayan bir uygulama niteliğindedir. KİT'ler adeta kent işsizliğine ara bir çözüm olarak kullanılmıştır (Eren ve Şimşek, 2022: 347). İlk kez bu dönemde KİT'lerin istihdam yaratma gücünden politik olarak faydalanılmıştır (Karluk, 2009: 281). 1959 yılında Türkiye'de toplam memurların yüzde 20'si toplam işçilerin ise yüzde 22'si KİT'lerde istihdam edilmiştir (Övgün, 2009: 68).

Demokrat Parti döneminde (1950-1960) KİT'lere politik baskılar artmış, yatırımlar için yer seçiminde rasyonellikten uzaklaşılmış, aşırı istihdam meydana gelmiş ve yöneticiler politik baskılara maruz kalmıştır. KİT'ler yoluyla özel kesime destek sağlanarak bu kesimi güçlendirme politikası, bir yandan enflasyonist baskıyı artırmış, diğer yandan ücret-fiyat ilişkisini fiyatlar lehine bozarak kaliteli yönetici ve işçilerin KİT'lerden ayrılmasına yol açmıştır. Bu gelişmeler bazı KİT'lerin zarar etmesine yol açmıştır (Karluk, 1994: 21). Yaşanan bu olumsuzluklara rağmen bütün olarak değerlendirildiğinde KİT'lerin bu dönemde toplamda sadece 1954 yılında zarar ettikleri ve dönemin diğer yıllarında toplamda kâr ettikleri görülmüştür. Dolayısıyla ekonomik kalkınmaya katkıda bulunmak, özel sektörün dolduramadığı alanlarda itici güç olmak ve özel sektörü güçlendirmek işlevlerinde KİT'lerin kendilerinden beklenilen görevleri yerine getirmeleri açısından başarısız olduklarını söylemek çok kolay değildir (Övgün, 2009: 72).

1960 ihtilalini müteakiben 1961 yılında Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kurulmuş 1963 yılıyla birlikte planlı kalkınma dönemine girilmiştir. Planlı kalkınma döneminde de KİT'lerin karma ekonomi modeli içindeki yerleri ve fonksiyonları kesin ve açık bir biçimde belirlenememiştir (Karluk, 2009: 281). Ancak KİT'leri yeniden düzenleyerek etkin ve verimli çalışmasını sağlayacak önlemler alınmaya çalışılmış, beş yıllık kalkınma planlarında öngörülen büyüme hızının gerçekleştirilmesi ve dengeli kalkınmanın sağlanması amacıyla yeni KİT'ler kurulmuştur (Akdemir, 2008: 328). 1960'lı yıllarda KİT'lerin etkinliklerinin artırılması ve yeniden düzenlenmelerine ilişkin birçok kanuni düzenleme yapılmıştır. Bu dönemde yeni KİT'ler kurulurken diğer taraftan mevcut KİT'ler yoğun bir yatırım faaliyetine girişmişlerdir (Altunbağ ve Türkoğlu, 2015: 35). Belirtilen dönemde KİT'lerin hem toplam yatırımlar hem de kamu yatırımları içindeki payı artmıştır. Birinci BYKP döneminde (1963-1967) KİT'lerin toplam yatırımlar ve toplam kamu yatırımları içindeki payı sırasıyla %15.9 ve %34.8 düzeyinde iken bu oranlar sırasıyla İkinci BYKP döneminde (1968-1972) %20.6 ve %43.8'e, üçüncü BYKP döneminde (1973-1977) döneminde ise %23.4 ve %50.0 düzeyine yükselmiştir (Delice ve Yavilioğlu, 2010: 307). 1960-1980 arasında KİT'ler izlenilen ithal ikameci sanayileşme modeli doğrultusunda ülkenin ithalata bağımlılığını asgariye indirme amacına ulaşmada en önemli kuruluşlar olarak ön plana çıkmıştır. Ayrıca köyden kente göç olgusunun yarattığı istihdam sorununa kısmen çözüm aracı olmuşlardır (Övgün, 2009: 110-111).

24 Ocak 1980 kararlarıyla birlikte devletin ekonomiye müdahalesi ve ekonomideki ağırlığını azaltmaya yönelik uygulamalara başlanmıştır. Bu doğrultuda KİT'lerin piyasa koşullarında etkinlik esasına göre çalışmasının gerektiği düşüncesi egemen olmaya başlamış ve bu anlayış ekseninde etkin olmayan KİT'lerin özelleştirilmeleri gündeme gelmiştir. 1980'lerin başından 1990'lı yıllara kadar ekonomide etkisini hissettiren deregülasyon anlayışı ekonomik kalkınmada kamu kesiminin alanını daraltarak özel sektörün önünü açarken, tekel alanları da dahil olmak üzere KİT'lerin faaliyette bulundukları birçok alana özel teşebbüsün sokulmasına yol açmıştır. Bu yeni anlayış ve düzenlemelerin sonucu KİT'lerin faaliyet alanlarının daralması, ürettikleri mal ve hizmetlerin fiyatlarını serbest piyasa kurallarına göre belirlemeleri ve piyasa koşullarında özel sektör kuruluşları gibi çalışmaları olmuştur (Barca vd, 2015: 7).

Türkiye'de KİT'lerin özelleştirilmesine yönelik ilk yasal adımlar 1980'li yılların ortalarında atılmış, ancak bu çabalar büyük ölçüde sonuçsuz kalmıştır. 1985-1988 yılları özelleştirme uygulamalarının emekleme dönemini teşkil etmiştir. 1990'lı yılların başından itibaren özelleştirmeler hız kazanmış ve Özelleştirme Yasası'nın çıkarıldığı, Özelleştirme İdaresi Başkanlığı ve Özelleştirme Yüksek Kurulu'nun kurulduğu 1994 yılı, Türk özelleştirme tarihi için bir dönüm noktası olmuştur. Uygulamada özelleştirmeler 2004 yılından itibaren ciddi bir ivme kazanmıştır (Delice ve Yavilioğlu, 2010: 314).

Sonuç

KİT'ler, gelişmekte olan ülkelerin ileri sanayi ülkeleriyle aradaki kalkınma açığını kapatabilmek için başvurdukları en önemli araçlarından biridir. Gelişmekte olan ülke hükümetleri KİT oluşturarak üretken yatırım seviyesini artırmayı, sanayileşmenin temelini oluşturacak imalat sanayi sektörlerini kurmayı ve ülke içi tasarrufları verimli biçimde harekete geçirmeyi hedeflemişlerdir.

Kamu iktisadi teşebbüsleri ulusal kapitalizmin yerine geçmek diğer bir ifadeyle merkezi planlamacı ulusal sosyalizm kurmak için değil ulusal kapitalizmi başlatmak için kurulmuşlardır. Bu anlamda KİT'ler devletçi kapitalizmin veya karma ekonomik sistemin temel iktisadi aygıtı konumundadır. Gelişmekte olan ülkelerde büyük yatırım harcaması gerektiren ulaştırma, enerji, maden gibi sektörlerle, demir-çelik petro-kimya gibi ara malları üretimi KİT'lerin kurulmasını kaçınılmaz kılmıştır. Çünkü bu temel faaliyet kollarının doğrudan kamu eliyle

yürütülmesi, özel teşebbüsün teknik ve finansman yetersizliği nedeniyle zorunluluk arz etmiştir. Çoğu Avrupa ülkesinde görüldüğü üzere gelişmiş ülkelerde de sanayileşme sürecinin başlangıç dönemlerinde, riskli ve büyük ölçekli girişimleri üstlenebilecek yeterli sayıda özel girişimcilerin bulunmadığı zamanlarda KİT'ler kurulmuştur.

1920'li yıllarda Türkiye ekonomisindeki kaynak yetersizliği, girişimci, teknik bilgi ve beceri eksikliğine ek olarak, 1929 bunalımının sonucu olarak dünya ekonomisindeki daralma devletin ekonomik kalkınmayı daha çok kamu yatırımlarıyla başlatması zaruretini doğurmuştur. Türkiye'de KİT'ler, dogmatik bir kararın değil, günün koşullarının zorladığı uygun bir çözüm olarak kalkınmanın bir aracı niteliğinde kurulmuşlardır. 1930'lu yıllarda kurulan KİT'lerin sermayesinin tamamı devlete ait olmuş ve bu kuruluşlarının temel amacı ekonomik kalkınmayı sağlamak olarak belirlenmiştir.

1930-1950 yılları arasında Türkiye ekonomisinin omurgasını KİT'lerin oluşturduğunu söylemek mümkündür. Bu dönemde KİT'lerin temel işlevleri ana sanayilerin kurulması, sermaye birikiminin oluşturulması ve yeni teknolojilerin geliştirilmesi olarak belirlenmiştir. Ekonomik kalkınma için kritik öneme sahip bu işlevlerine binaen KİT'ler hem nicelik hem de nitelik olarak genişlemişlerdir. 1960-1980 arasında izlenilen ithal ikameci sanayileşme modeli doğrultusunda ülkenin ithalata bağımlılığını asgariye indirme amacına ulaşmada KİT'ler önemli bir fonksiyon icra etmiştir. Ayrıca köyden kente göç olgusunun yarattığı istihdam sorununa kısmen çözüm aracı olmuşlardır. 24 Ocak 1980 kararlarını müteakiben KİT'lerin piyasa koşullarında etkinlik esasına göre çalışmasının gerektiği düşüncesi egemen olmaya başlamış ve bu anlayış ekseninde etkin olmayan KİT'lerin özelleştirilmeleri gündeme gelmiştir.

Son söz olarak KİT'lerin Türkiye'nin kalkınmasında, refahın dengeli dağılımının sağlanmasında, topluma belirli nitelikte ve düşük fiyatlı mal ve hizmet arzında, ekonomik istikrarın korunmasında ve sosyal adaletin sağlanmasında kendilerinden beklenilen görevleri başarıyla yerine getirdiklerini söylemek mümkündür. KİT'ler olmasaydı Türkiye ekonomisi bugünkü gelişmişlik düzeyine ulaşmada daha çok zorlanırdı.

Kaynaklar

Altunbağ, D. D. ve Türkoğlu, İ. (2015). Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Türkiye Ekonomisindeki Yeri, Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 3, ss: 32-58.

Akdemir, S. (2008). Türkiye'de Özelleştirme Uygulamaları ve Ekonomik Sonuçları, İçinde, Çeşitli Yönleriyle Cumhuriyettin 85. Yılında Türkiye Ekonomisi (Editör: Elmas Arslan, G.), Gazi Üniversitesi Hasan Ali Yücel Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Ankara, ss: 321-3469.

Barca, M. Erdil, E. Akdeve, E. ve Türkeli, S. (2015). Türkiye'de ve Dünya'da Kamu İşletmeleri: Karşılaştırmalı Araştırma, İnceleme Raporu ve Siyasa Önerileri, TKİB Yayınları:1, Ankara.

Başkaya, F. (1986). Türkiye Ekonomisinde İki Bunalım Dönemi Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına, Birlik Yayınları, Ankara.

Boratav, K. (1993). Türkiye İktisat Tarihi, Dördüncü Baskı, Gerçek Yayınevi.

Chang, Ha-J. (2015). Sanayileşmenin Gizli Tarihi, (Çeviren: Akçaoğlu, E), 6. Basım, Efil Yayınevi, Ankara.

Chang, Ha-J. (2017). Ekonomi Rehberi, (Çeviren: Doğan, Mihriban), 2. Basım, Say Yayınları, İstanbul.

Delice, G. ve Yavilioğlu, C. (2010). Dönemler İtibariyle Türkiye'de Devlet Ekonomi İlişkileri, İçinde, (Dünya'da ve Türkiye'de Özelleştirme Uygulamaları: Teorik ve Tarihsel Bir Perspektif, (Editörler: Yavilioğlu, C. Delice, G. ve Özsoy, O.) T.C. Başbakanlık Özelleştirme İdaresi Başkanlığı Yayını No: 1, Ankara, ss: 289-322.

Eren, A. A. ve Şimşek, O. (2022). Kamu İktisadi Teşebbüslerinin ve Özelleştirmenin Ekonomi-Politiği: Türkiye Örneği, Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 23 (1), ss: 337-361.

Gillis, M. (1980). The Role of State Enterprises in Economic Development Social Research, Vol. 47, No. 2 (SUMMER 1980), pp: 248-289.

IMF. (2020). Fiscal Monitor, April 2020: Policies to Support People During the COVID-19 Pandemic, IMF.

İnsel, A. (1996). Düzen ve Kalkınma Kıskacında Türkiye, (Çeviren: Sönmezay, A.), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Karluk, R. (1994). Türkiye'de Kamu İktisadi Teşebbüsleri ve Özelleştirme, ESBANK, İstanbul.

Karluk, R. (2009). Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisindeki Dönüşüm, 12. Baskı, Beta Basım, İstanbul.

Kepenek, Y. ve Yentürk, N. (1994). Türkiye Ekonomisi, Geliştirilmiş 6. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Keyder, Ç. (1989). Türkiye'de Devlet ve Sınıflar, (Çeviren, Tekay, Sabri), İletişim Yayınları, İstanbul.

Keyder, Ç. (1993). Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İkinci Basım, İstanbul.

Kılıçbay, A. (1991). Türkiye Ekonomisi: Modeller Politikalar Stratejiler, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.

Kök, R. (1995). Ekonomi-Politik Popülizm: Özelleştirme ve KİT'ler, Dergâh Yayınları, İstanbul.

Newbery, D. M. (1992), The Role of Public Enterprises in the National Economy, Working Paper Series, Institute for Policy Reform, IPR45, Washington, D.C.

Övgün, B. (2009). Türkiye'de Kamu İktisadi Teşebbüsü Olgusu, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara.

Rostow, W. W. (1980). İktisadi Gelişmenin Merhaleleri, (Çeviren: Güngör, Erol), Kalem Yayınları, Ankara.

Sağlam, D. (1980). Türkiye'de Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Yapısı ve Zarar Nedenleri, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Ankara.

Shirley, M. ve Nellis J. (1991). Public Enterprise Reform: The Lessons of Experience, EDI Development Studies, The World Bank, Washington, D.C.

Şanlıoğlu, Ö. (2003). Türkiye'de Özelleştirmenin Önündeki Başlıca Engeller ve Daha İyi Bir Özelleştirmenin Çerçeve Koşulları, Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: VII, Sayı: 3-4, ss: 871-894.

Tezel, Yahya S. (1986). Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950), Genişletilmiş İkinci Basım. Yurt Yayıncılık. Ankara.

World Bank. (2023). State-Owned Enterprises: Understanding Their Market Effects And The Need For Competitive Neutrality, https://thedocs.worldbank.org/en/doc/739371594131714315 0130022020/original/15444WBSOEWEB.pdf (19.06.2023).

Yenal, O. (1999). Yarım Yüzyıllık İktisadi Milliyetçilik, 1923-1974, İçinde, İktisat Siyasası Üzerinde İncelemeler, (Yenal, O.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, ss: 145-159.

.

Turkish Research Journal of Academic Social Science, 6(2): 154-164, 2023
DOI: https://doi.org/10.59372/turajas.1386122

Turkish Research Journal of Academic Social Science

Available online, ISSN: 2667-4491 | www.turkishsocialscience.com | Turkish Science and Technology Publishing (TURSTEP)

The Role of Family Social Support Programme (Asdep) During and After the Covid-19 Pandemic

Aziz Armutlu[1,a,*]

[1]*Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Gaziantep, Türkiye*
**Corresponding Author*

ARTICLE INFO

Review Article

Received : 04.11.2023
Accepted : 31.12.2023

Keywords:
COVID-19
Social Work
ASDEP
Disadvantaged Groups
Psychosocial Support

ABSTRACT

The COVID-19 pandemic had serious impacts on health, economy and social structure globally in 2020. While the pandemic has led to an increase in poverty rates, it has increased the value of social protection programmes. Similar effects were experienced in Turkey and social policy instruments came to the fore in this process. One of these instruments, the Family Social Support Programme (ASDEP) implemented by the Ministry of Family and Social Services, has played an important role in supporting especially disadvantaged groups. The pandemic has challenged the capacity of societies to cope with social, economic and psychological challenges, and the functionality of programmes such as ASDEP in these crisis periods has been critical in supporting the resilience of societies. This study examines the role of ASDEP in Turkey during and after the COVID-19 pandemic. Using document analysis methodology, this study analysed the measures taken and support provided by ASDEP during the pandemic. The findings show that ASDEP reached those in need in the first months of the pandemic. It also contributed to the mental health of citizens by establishing a psychosocial support line. ASDEP helped to manage the social impacts of the pandemic. In conclusion, it is recommended to strengthen ASDEP in terms of human resources and budget for future crises.

Türk Akademik Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, (2): 154-164, 2023

Aile Sosyal Destek Programının(ASDEP) Covıd-19 Pandemisi Süreci ve Sonrasındaki Rolü

MAKALE BİLGİSİ

Derleme Makalesi

Geliş : 04.11.2023
Kabul : 31.12.2023

Anahtar Kelimeler:
COVID-19
Sosyal Hizmet
ASDEP
Dezavantajlı Gruplar
Psikososyal Destek

ÖZ

COVID-19 salgını, 2020 yılında küresel olarak sağlık, ekonomi ve sosyal yapı üzerinde ciddi etkiler bırakmıştır. Salgın, yoksulluk oranlarının artmasına sebep olurken, sosyal koruma programlarının kıymetini artırmıştır. Türkiye'de de benzeri etkiler yaşanmış ve bu süreçte sosyal politika araçları ön plana çıkmıştır. Bu araçlardan biri olan Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığınca uygulanan Aile Sosyal Destek Programı (ASDEP), özellikle dezavantajlı grupların desteklenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Pandemi, toplumların sosyal, ekonomik ve psikolojik zorluklarla mücadele etme kapasitelerini zorlamış ve ASDEP gibi programların bu kriz dönemlerindeki işlevselliği, toplumların dayanıklılığını destekleme açısından kritik olmuştur. Bu çalışma, Türkiye'de ASDEP'in COVID-19 pandemisi sırasında ve sonrasında üstlendiği rolü incelemektedir. Doküman analizi yöntemi kullanılarak yapılan bu çalışmada, ASDEP'in salgın döneminde aldığı tedbirler ve sunduğu destekler analiz edilmiştir. Bulgular, ASDEP'in pandeminin ilk aylarında ihtiyaç sahiplerine ulaştığını göstermektedir. Ayrıca psikososyal destek hattı kurarak vatandaşların ruhsal sağlığına katkı sunmuştur. ASDEP, salgının toplumsal etkilerini yönetmeye yardımcı olmuştur. Sonuç olarak, gelecekteki krizler için ASDEP'in insan kaynağı ve bütçe açısından güçlendirilmesi önerilmektedir.

[a] *azizarmutlu86@gmail.com* *https://orcid.org/0000-0003-2838-7588*

This work is licensed under Creative Commons Attribution 4.0 International License

Giriş

COVID-19 salgını, 2020 yılında tüm dünyada sağlık, ekonomik ve sosyal alanlarda derin etkiler yaratmıştır. Salgın, birçok ülkede yoksulluk oranlarının artmasına yol açarken, sosyal koruma programlarının önemini de bir kez daha ortaya koymuştur. COVID-19 pandemisi, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de ciddi sağlık, sosyal ve ekonomik sorunlara yol açmıştır. Salgının olumsuz etkileriyle mücadelede sosyal politika araçları kritik bir öneme sahip olmuştur. Bu bağlamda Türkiye'de Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından yürütülen Aile Sosyal Destek Programı (ASDEP), pandemi döneminde dezavantajlı gruplar başta olmak üzere vatandaşların desteklenmesinde hayati bir işlev görmüştür.

COVID-19 pandemisi, tüm dünyada sosyal, ekonomik ve psikolojik zorluklara yol açarak toplumların dayanıklılığını test etmiştir. Bu zorlayıcı süreçte, ASDEP gibi sosyal destek programlarının rolü, toplumların bu krizi atlatmasında ve sosyal refah seviyelerini korumasında kritik bir öneme sahip olmuştur. Bu nedenle, ASDEP'in pandemi sırasında ve sonrasında nasıl bir katkı sağladığını anlamak, hem toplumsal dayanıklılığı artırmak hem de benzer krizlere karşı daha hazırlıklı olmak adına büyük bir önem taşımaktadır. Bu çalışma ile ASDEP'in COVID-19 sürecindeki politika ve uygulamalarının analiz edilmesi, etkili sosyal koruma mekanizmalarının oluşturulmasına katkı sunulması hedeflenmektedir.

COVID-19 salgını ile mücadelede sosyal politika araçlarının etkinliği üzerine çalışmalar mevcut olsa da, Türkiye'de bu süreçte uygulanan ASDEP'e odaklanan akademik çalışmalar oldukça sınırlıdır. Mevcut literatür, COVID-19 pandemisinin sosyo-ekonomik etkilerini ve devletlerin bu krize genel tepkilerini ele almış olmasına rağmen ASDEP gibi özgün sosyal destek programlarının pandemiye özgü tepkileri konusunda detaylı çalışmaların eksikliği dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, bu çalışma ASDEP'in salgın sürecindeki rolünü ve uygulamalarını bütüncül bir yaklaşımla inceleyerek literatürdeki bu boşluğu doldurma amacı taşımaktadır.

Bu çalışmanın amacı, COVID-19 pandemisi sırasında ve sonrasında ASDEP'in nasıl bir rol üstlendiğini, bu süreçte hangi hizmetleri ve uygulamaları hayata geçirdiğini ve pandeminin getirdiği sosyal zorluklara karşılık programın toplumsal refahın sürdürülmesi ve iyileştirilmesi adına nasıl bir katkı sağladığını detaylı bir şekilde incelemektir. Ayrıca ASDEP'in salgın döneminde sunduğu destekleri ve toplumsal refahın korunmasındaki katkısını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Konuyla ilgili yapılan akademik çalışmalar incelendiğinde belli başlı çalışmalar ve çalışma konuları aşağıdaki şekilde sıralanabilir:

Yelboğa ve Açıkgöz'ün (2020) çalışmasına göre, koronavirüs salgınının sosyal dönüşümlerini ve psikososyal etkilerini sosyal çalışma disiplini açısından ele alınmıştır. Bu araştırmada, bireyden topluma kadar her seviyede gerekli görülen özellikle psikososyal destek olmak üzere bazı mesleki uygulamaların nasıl gerçekleştirileceği konusunda tavsiyeler sunulmuştur.

Birinci ve Bulut'un (2020) çalışmasında, sosyal hizmetin artan önemi üzerinde durulmuş ve farklı ülkelerin pandemiye yönelik aldıkları tedbirler sosyal hizmet perspektifiyle incelenmiştir. Bu bağlamda, "COVID-19, sosyal hizmet için bir dönüm noktası mıdır? Pandemiyle birlikte sosyal hizmet mesleği daha fazla öne çıkabilir mi? Sosyal hizmet, sosyal adalet çerçevesinde fark yaratma potansiyeline sahip midir?" gibi soruların yanıtlarını bulma çabası içerisine girilmiştir.

Karataş'ın (2020) yaptığı çalışmada, Türkiye'de COVID-19 pandemisinin ortaya çıktığı andan itibaren bireylerde yarattığı sosyal etkiler, değişiklikler ve travma sonrası gelişimle ilgili sosyodemografik faktörlerin bağlantısı değerlendirilmiştir.

Kara'nın (2020) gerçekleştirdiği çalışmasında ilk olarak COVİD-19 salgını sonrası literatürde belirlenen dezavantajlı gruplar ele alınmıştır. Ardından, genel topluluk ve bu dezavantajlı grupların ihtiyaçlarına odaklanarak, sosyal hizmet profesyonellerinin salgın sürecinde üstlenebileceği olası roller üzerine değerlendirmeler yapılmıştır.

Kaya-Örk ve arkadaşlarının (2021) çalışmasına göre, COVID-19 pandemisi sosyal hizmet uzmanlarının kişisel ve profesyonel yaşamını olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Bu uzmanlar, pandemi sonrasında ortaya çıkan değişen durumun sosyal hizmetin çeşitli uygulama sahalarını ve bu sahalardaki mesleki faaliyetleri direkt olarak etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Bulut ve Demir'in (2022) gerçekleştirdiği çalışmada, çeşitli bakanlık ve kurumların pandemi sürecinde sunmuş olduğu maddi ve manevi sosyal desteklerin toplu bir değerlendirmesi yapılmıştır. Araştırma sırasında, ilgili mevzuat, bakanlık açıklamaları ve yayınları incelenmiş ve pandemi boyunca çeşitli hedef gruplarına yönelik birçok programın hayata geçirildiği tespit edilmiştir.

Çalışmada yöntem olarak doküman analizi kullanılmıştır. Doküman analizi, Wach (2013) ve Corbin & Strauss (2008) tarafından açıklandığı üzere, yazılı belgelerin içeriğini sistemli ve titiz bir şekilde analiz etmek için kullanılan bir nitel araştırma yöntemidir. Bu yöntem, hem basılı hem de elektronik materyalleri kapsayarak, ilgili konu hakkında anlam çıkarma, derin bir anlayış geliştirme ve ampirik bilgi üretme amacıyla verilerin incelenmesini ve yorumlanmasını gerektirir. Doküman analizi, nitel araştırmanın diğer yöntemleri gibi, belgelerin detaylı değerlendirilmesini içerir ve bu sayede araştırma konusu hakkında kapsamlı bir bakış açısı sunmaktadır. Çalışmada Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının ASDEP ile ilgili stratejik ve performans planları incelenmiştir.

Çalışma kapsamında öncelikle Covıd-19 pandemisinin küresel etkisi ve sosyal destek programlarının önemi incelenecek olup ASDEP'in genel yapısı ve amacı ele alınacaktır. Akabinde ASDEP kapsamında sunulan hizmetler ile pandemi sürecinde ve sonrasında ASDEP'in rolü analiz edilecektir; sonuç bölümüyle çalışma tamamlanacaktır. Böylece ASDEP'in COVID-19 ile mücadeledeki rolü kapsamlı bir şekilde incelenmiş olacaktır.

Covıd-19 Pandemisinin Küresel Etkisi ve Sosyal Destek Programlarının Önemi

Tarihsel olarak birçok salgın, tedbirlerdeki gecikmeler nedeniyle geniş alanlara yayılarak ağır sonuçlara yol açmıştır. Tıbbi ilerlemelere rağmen yeni salgınlar, büyük

kayıplara neden olmaktadır. Örneğin, COVID-19, 2019 sonlarında Çin'in Wuhan şehrinde ortaya çıkmış ve hayvanlardan insanlara bulaşarak hızla yayılmıştır. Bu SARS-CoV-2 virüsü kaynaklı hastalık, kısa sürede pandemiye dönüşmüştür (Erdem, 2020:374; Yanardağ ve Selçuk, 2020:1).

COVID-19 virüsünün ortaya çıkışı, kısa sürede tüm dünyada etkisini gösteren küresel krize yol açmıştır. 2020 yılının Mart ayından itibaren hızla yayılan virüs, sosyal ve ekonomik hayatı ciddi şekilde olumsuz etkilemiş, milyonlarca vaka ve can kaybına neden olmuştur. Salgının yayılmasını önlemek amacıyla alınan sosyal izolasyon ve karantina önlemleri, birçok sektörde üretim ve hizmet sunumunun kesintiye uğramasına yol açmıştır. İstihdam olanaklarının azalması, özellikle kırılgan nüfus kesimleri olarak adlandırılan düşük gelirli grupları olumsuz etkilemiştir.

21. yüzyılda Covid-19, sadece bir sağlık krizi olarak değil, aynı zamanda ekonomik, sosyal ve siyasal alanlarda da etkisiyle ön plana çıkmıştır. Mevcut sosyal riskler göz önüne alındığında, pandeminin belirsiz doğası, bu risklerin daha da büyümesine ve derinleşmesine yol açmıştır (Sandher, J. ve Kleider, 2020). Bu süreçte, devletler sosyal destek programları aracılığıyla toplumun ihtiyaç sahibi kesimlerine yardım elini uzatmıştır. Özellikle nakit destek ve gıda yardımları, yoksul kesimlerin temel ihtiyaçlarını karşılamaya devam etmelerini sağlamıştır. İstihdamın korunmasına yönelik Kısa Çalışma Ödeneği gibi uygulamalar da ekonomik kırılganlığı azaltmada önemli rol oynamıştır. COVID-19 salgını, sosyal koruma sistemlerinin ve dayanışmanın ne denli elzem olduğunu bir kez daha göstermiştir.

Virüsle mücadelede, genellikle dünya genelindeki kaynaklar ve güçlerden çok, ulusal ve yerel düzeyde alınan önlemler ve yapılan müdahaleler daha belirgin bir rol oynadığı gözlemlenmiştir(Makarychev ve Romashko, 2021). 2019 yılının sonlarından itibaren ulusal bazda devletin salgınla mücadele kapasitesi önemli bir deneme sürecinden geçtiği ifade edilebilir (Urhan ve Arslankoç, 2021:947). 2019 yılı sonlarından itibaren Türkiye'de ulusal bazda devletin salgınla mücadele kapasitesi önemli bir deneme sürecinden geçmiştir. Bu süreçte hayata geçirilen önemli yerel önlemlerden biri, ASDEP olmuştur. ASDEP, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından salgının toplum üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmaya yönelik bir sosyal politika aracı olarak devreye alınmıştır. Program kapsamında yürütülen çalışmalar ile yönlendirme ve psikososyal destek sunulmuştur. Böylece merkezi hükümet düzeyinde salgınla mücadele edilirken yerel düzeyde de ASDEP ile toplumsal refahın korunması hedeflendiği düşünülmektedir.

Türkiye'de, Sağlık Bakanlığı'nın liderliğinde Bilim Kurulu oluşturulmuş ve Covid-19'a yönelik önlemleri şekillendirerek salgının toplumsal etkilerini ele almıştır. Bu tedbirler, günlük yaşamın akışını önemli ölçüde yavaşlatmıştır (Roberts, 2020: 607; İnce ve Evcil, 2020:237). Ekonomik ve sosyal baskının hafifletilmesinde, sosyal destek sistemlerinin önemli bir yeri olmuştur, bireysel ya da kurumsal düzeyde sunulan bu destekler, pandemi sürecinde kritik bir işlev görmüştür(Bulut ve Demir, 2022:37).

Türkiye'de Covid-19 ile mücadele kapsamında alınan önlemler günlük hayatı önemli derecede yavaşlatmış, ekonomik ve sosyal zorlukları artırmıştır. Bu zorluklar karşısında, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın yürüttüğü ASDEP, özellikle pandemi sürecinde toplumsal etkilere karşılık sosyal destek sağlayarak, hem bireylerin hem de ailelerin bu baskıyı hafifletmelerine yardımcı olmuştur. ASDEP, sağlık tedbirlerinin yanı sıra, sosyal ve ekonomik zorluklarla baş etmekte ve sosyal destek sağlamada kilit bir rol oynamıştır.

Hükümetlerce planlanan sosyal destek ile ilgili birçok tanım bulunmaktadır. Ancak sosyal desteği tanımlamaya başlamadan önce, aşağıdaki bilgilerden en az birinin sosyal destek kavramının bir parçası olduğunu kabul etmemiz gerekmektedir:

- Bireyin kendini değerli ve sevildiğine dair hissetmesine olanak tanıyan bilgi,
- Bireyin kendisini saygın ve kıymetli olarak görmesine yardımcı olan bilgi,
- Bireyin bir iletişim ağına katıldığına ve karşılıklı yükümlülükler içinde olduğuna dair inancını güçlendiren bilgi (Cobb,1976:300).

Sosyal hizmet, bireyleri onların çevresiyle birlikte değerlendirir, insan haklarına odaklanır ve sosyal adaletin gerçekleşmesini hedeflemektedir (Tekindal ve ark, 2020:4). Bu hedef toplumun her kesiminden insanların refahını ve toplumsal eşitliği destekleyerek bireylerin yaşam kalitesini artırmayı amaçlamaktadır. ASDEP, IFSW tarafından belirlenen COVID-19'a yanıt olarak sosyal hizmet alanının rollerini hayata geçirmek için tasarlanmıştır; dezavantajlı ve korunmasız bireylerin entegrasyonunu sağlayarak, temel ihtiyaçlara erişimde toplumları destekleyerek, sosyal dayanışmayı güçlendirerek, savunuculuk yaparak ve sağlık ile sosyal hizmet uygulamalarını güçlendiren politikaları savunarak bu krize müdahale etmiştir (IFSW, 2020). Sosyal hizmet mesleği, insan haklarına ve sosyal adalet anlayışına odaklanarak bilimsel temeller üzerine kurulmuştur ve toplumu güçlendirme, sosyal adaptasyonu artırma ve değişimi destekleme misyonunu üstlenmiştir. Özellikle yaşlı, engelli, kadın, çocuk, genç, mülteci ve ekonomik zorluklar yaşayan bireylerin yaşam standartlarını iyileştirmeye yönelik çabalarıyla tanınmaktadır. Kaynak erişimi, hak kullanımı ve toplumsal katılımı artırmaya yönelik çalışmalarla dezavantajlı grupların toplumda etkin rol alması hedeflenerek bu doğrultuda çeşitli sosyal sorunlara müdahale edilmektedir(Kuruhalil ve ark. 2020:2).

Pandemi döneminde, sosyal izolasyonun getirdiği kısıtlamalarla birlikte, çocukların refahı sosyal hizmetin insan hakları ve adalet odaklı çerçevesinde öncelikli bir konu olmuştur. Sosyal hizmetin ilişki kurma ve değerlendirme gibi temel ilk aşamaları, şimdi daha fazla iletişim zorluklarıyla karşı karşıya kalmıştır. Ev ziyaretleri ve çocuk koruma değerlendirmelerinin yapılamaması aile yapısının ve risklerin tam olarak anlaşılmasını zorlaştırmış ve vakaların çözümünde aksamalara yol açmıştır (Swazoom, 2020).

Pandemi sürecinde, sosyal hizmet uzmanları olarak rol alan bu profesyonel meslek elemanları, kamu ve özel sektörde sivil toplum kuruluşlarında ve belediyelerde rutin görevlerine devam ederken daha yoğun bir çalışma temposuyla hizmet vermeye devam etmişlerdir. Bu yoğunluk nedeniyle hem fiziksel hem de ruhsal olarak pandeminin olumsuz etkilerini kendileri de yaşamışlardır (Yanardağ ve Selçuk, 2020).

Pandemi sürecinde, ailelerin ziyaretlere ve görüşmelere karşı gösterdiği çekimserlik, salgının onlar üzerinde oluşturduğu sosyal, psikolojik ve ekonomik yük nedeniyle daha da artmıştır. Ancak sosyal hizmet, etik değerler ve ilkeleri ışığında, salgının yol açtığı bu zorluklara karşılık dezavantajlı kesimleri koruma misyonunu sürdürmüştür. Bu meslek, etik değerleri doğrultusunda bireylerin refahını yükseltme ve temel ihtiyaçlarını karşılamaya yöneliktir. Bu bağlamda sosyal hizmet, COVID-19'un sebep olduğu olumsuzlukların hafifletilmesinde kritik rolleri üstlenmiştir (Selçuk, 2021:3748-3749). Bu çerçevede ASDEP, pandemi nedeniyle artan sosyal ve psikolojik ihtiyaçlar karşısında, dezavantajlı ailelerin yanında olup onların refahını ve sosyal dayanıklılığını güçlendirmeyi hedefleyen önemli bir destek mekanizması olarak işlev görmüştür.

Pandemi süreci, sosyal hizmet uzmanlarını çalışmalarını durdurmaktan çok salgın koşullarına uyum sağlayabilecek yeni yöntemler araştırmaya itmiştir. Bu zorlu zamanlarda sosyal hizmet profesyonelleri, ihtiyaç içinde olan birey ve ailelere sağladığı destekte yenilikler getirmiştir. Karantina ve buna bağlı olarak uygulanan kısıtlamalar, pandeminin getirdiği en zorlayıcı durumlardan biridir. Bu kısıtlamalar bireylerin, ailelerin ve toplumun genel yaşantısını olumsuz etkilemiş mevcut zorlukları ve stresi daha da artırmıştır (Miller ve Lee, 2020). Bu bağlamda o dönem ki kurumsal adıyla Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, şehit aileleri, gaziler, 65 yaş ve üzeri bireyler, engelliler ve onların bakıcılarına, ayrıca karantinada kalanlara ve yardım talep eden diğer bireylere psikososyal destek sağlamıştır. Bu hizmet, psikolog ve sosyal hizmet uzmanlarından oluşan ekipler aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. 65 yaşın üzerindeki bireyler, talepleri olsun ya da olmasın aktif olarak telefonla aranmış ve onlara yardımcı olunmuştur. Telefonla yapılan 20-30 dakikalık görüşmelerle bireylerin psikolojik ihtiyaçlarına yanıt verilmiştir. Destek için özel hatlar kurulmuş ve bu yaklaşım sayesinde haftada yaklaşık 14 bin kişiye yardım edilmiştir(ÇSGB, 2020). Bu süreçte ASDEP personeli de olağanüstü çaba harcamıştır. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, maddi yardımların yanı sıra psikolog, evde bakım ve sosyal hizmet uzmanlarından oluşan desteklerle de pandemi sürecinde zor durumda kalan bireylerin hem maddi hem de manevi ihtiyaçlarını karşılamıştır (Bulut ve Demir, 2022:45). Bu dönemde, ASDEP'in sunduğu hizmetler, toplumun farklı kesimlerinin pandemiyle başa çıkma süreçlerinde önemli bir dayanak noktası olmuş ve toplumsal dayanıklılığın artırılmasında etkili bir rol oynamıştır. Ayrıca, bu desteklerin sağlanması, pandemi gibi kriz zamanlarında toplumsal hizmetlerin ne kadar hayati öneme sahip olduğunu bir kez daha göstermiştir.

Pandemi süreci, toplumun çeşitli kesimlerini etkileyen sosyal risklerin ve sosyal sorunların daha fazla fark edilmesine yol açmıştır. Gelecek algısı, olumlu beklentiler kadar, karşılaşılabilecek riskler, tehlikeler ve belirsizliklerle de yoğun bir şekilde iç içedir. Beklenmedik ve kasıtsız sonuçlar giderek daha hakim bir güç kazanmış, hesaplanması güç riskler ve algının ötesine geçen tehlikeler dikkat çekici hale gelmiştir (Beck, 2019: 25-27). Bu durum, toplumların krizlere karşı hazırlıklarını ve müdahale stratejilerini yeniden gözden geçirmelerini gerektirmiştir. Pandemi, özellikle beklenmeyen sonuçlar ve hesaplanması zor risklerin ne kadar önemli olduğunu ortaya koymuş, bu nedenle toplumlar, bu tür riskleri ve tehlikeleri anlamak ve yönetmek için yeni yöntemler geliştirmeye yönelmiştir. Bu süreç, bireylerin ve toplumların risklere karşı daha dirençli ve esnek olmalarının önemini vurgulamakta ve gelecek planlamalarında bu tür faktörlerin dikkate alınmasını önemi ortaya koymaktadır.

Artan COVID-19 salgını, geç modernlik döneminden itibaren ortaya çıkan risk faktörlerini tüm dünyanın gerçekliği haline getirmiştir. Önceleri toplumlar arasında izole edilmiş olaylar olarak görülen birçok durum, postmodern dönemde köklü değişiklikler yaratmıştır. COVID-19'un yayılmasından önce teorik olarak ele alınan bu yaklaşımlar, pandemi ile birlikte somut bir gerçekliğe dönüşmüştür. Yeni dünya düzeninde, bir toplumda yaşanan riskler artık tüm toplumları etkileyebilmekte ve bu risklerle mücadele herkesin ortak sorunu haline gelmektedir. Pandemi, insanları hastalık, yalnızlık, ölüm gibi sorunlarla daha yoğun bir şekilde yüz yüze bırakmıştır ve birçok insan bu sorunlarla başa çıkmakta zorlanmıştır (Ceylan ve Alus, 2022). Bu durum, ASDEP'in amacına da ışık tutmaktadır. Toplumun karşı karşıya kaldığı bu yeni ve geniş kapsamlı risklere yönelik etkin müdahaleler ve destek mekanizmaları geliştirerek, bireylerin ve toplulukların bu zor zamanlarda sağlıklı ve güçlü kalabilmelerini sağlamaktadır. ASDEP, bu süreçte sosyal hizmetlerin sadece bireyin ihtiyaçlarını karşılamakla kalmayıp aynı zamanda toplumsal dayanıklılığı artırmada da kritik bir role sahip olduğunu göstermiştir.

Salgın zamanlarında, her toplum kendi içinde özgün zayıflıklar geliştirir ve bu zayıflıklar, toplumun yapısını ve karakterini anlamak için önemli ipuçları sunar (Snowden, 2019: 7). Salgın dönemleri, diğer krizlerden farklı olarak, kişisel etkileşimlerde önemli değişiklikler gerektirir ve bu durum, toplumsal dayanışmanın zayıf ve güçlü yönlerini, çözülme ve kırılma noktalarını belirginleştirir. Bu bağlamda, Covid-19 salgını sırasında ortaya çıkan toplumsal tepkiler, toplumların güçlü ve zayıf yönlerine dair önemli göstergeler olarak ele alınmıştır (Adebayo ve ark., 2017). Bu kapsamda, ASDEP'in amacı, pandemi gibi kriz dönemlerinde ortaya çıkan bu toplumsal zayıflıklara ve kırılma noktalarına odaklanarak, bireylerin ve toplulukların bu zorluklardan etkili bir şekilde sıyrılabilmeleri için gerekli desteği sağlamak ve toplumsal dayanıklılığı güçlendirmek olmuştur.

Covid-19 pandemisi, salgının evrenselleşmesiyle tüm toplumlar için bir risk faktörüne dönüşmüştür. Yine de, salgından önce sosyal yaşamda var olan pek çok risk bulunmaktaydı ve bu riskler genellikle toplumun belirli kesimlerini etkilediği için alınan tedbirler ve mücadele yöntemleri her zaman yeterli olmuyordu. Günümüzde yaşanan pandemi, mevcut sosyal sorunları daha da pekiştirerek çeşitli sosyal problemlere yol açmaktadır. İnsanların yaşam alanlarının kısıtlanması, sosyal ve fiziksel mesafelerin artması, evde kalma zorunluluğu gibi durumlar şiddet ve saldırgan davranışların artışına neden olurken, üretim ve ticaretin kısıtlanması da birçok birey ve kurumu ekonomik olarak zor duruma düşürmektedir. Risk faktörlerinin bir araya gelmesi, salgın sürecinde toplumsal sağlıkla ilgili zorlukları artırmaktadır. Salgının devamı veya sona ermesi durumunda da bu risk faktörleri ağır basacak gibi görünmektedir. Bu nedenle, olası sosyal

problemlerin genişlemesi öncesinde önleyici tedbirler alınması büyük önem taşımaktadır(Yıldırım, 2020:1335). Bu durum, ASDEP gibi sosyal hizmet programlarının önemini ve aciliyetini daha da artırmıştır. Özellikle salgının getirdiği kısıtlamalar ve sosyal izolasyon toplumun dezavantajlı kesimlerinin ihtiyaçlarını daha görünür hale getirdiği söylenebilir. ASDEP, özellikle pandemi sürecinde rehberlik ve yönlendirme, psikososyal destek gibi hizmetleriyle bireylere destek sağlayarak toplumsal dayanıklılığı ve esnekliği artırmaya yönelik önemli bir rol üstlendiği söylenebilir.

ASDEP'in Genel Tanımı ve Amacı

ASDEP, Türkiye'de Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından yürütülen kapsamlı bir sosyal destek programıdır. Program kapsamında yoksulluk riski altındaki birey ve ailelerin temel ihtiyaçlarının karşılanması, sosyal yardım ve hizmetlere erişiminin sağlanması ve yaşam koşullarının iyileştirilmesi amaçlanmaktadır. 2012 ve 2014 yıllarında ASDEP programının pilot uygulama gerçekleştirilmiş, 2017'de ise bu program tüm ülkede hayata geçirilmiştir. ASDEP'in profesyonel ekipleri, ülke genelinde yaygınlaşması süren Sosyal Hizmet Merkezleri (SHM) bünyesinde görev yapmaktadır. ASDEP kapsamında görev yapan, Sosyal Hizmet, Psikoloji, Sosyoloji gibi alanlarda eğitim almış meslek elemanları, ihtiyaç sahibi aileleri yerinde ziyaret ederek onların durumlarını ve ihtiyaçlarını tespit etmekte, Bakanlık tarafından sunulan nakdi/ayni yardım ve hizmetlerden faydalanmalarını sağlamakta, gerektiğinde sağlık, eğitim, istihdam gibi diğer kamu hizmetlerine yönlendirmekte ve süreç boyunca rehberlik yapmaktadırlar.

Bu bağlamda, Bakanlık bünyesinde Aile Sosyal Destek Programı (ASDEP) başlatılmış ve aile sosyal destek danışmanları atanmıştır. ASDEP, sosyal yardım ve hizmetlere ihtiyaç duyan aile ve bireyleri objektif kriterlere dayalı olarak tanımlamayı, bilgilendirmeyi, sosyal yardım ve hizmetlerden yararlandırmayı, diğer kamu hizmetlerinden faydalanmalarını sağlamayı ve bu süreçte yaşam koşullarını iyileştirmeyi ve refah seviyelerini artırmayı amaçlayan bireylere rehberlik eden bir programdır. (Özkan & Kılıç, 2013: 36). Şekil 1'de ASDEP kapsamında istihdam edilen personel sayısının 2016-2023 yılları arasındaki değişimini gösterilmektedir.

Şekil 1 incelendiğinde ASDEP kapsamında uygulamanın ilk yılında 2016'da 1500 personel istihdam edilerek başlanmıştır. 2017'de personel sayısı iki kattan fazla artarak 3.000'e yükselmiştir. Bu artışın programın ilk yıllarında personel altyapısının genişletilmesi amacıyla yapıldığı düşünülebilir. 2017 ve 2018'de personel sayısında küçük artışlar olmuştur. 2019'da Covid-19 salgınının da etkisiyle personel sayısında 2017 yılına göre azalma yaşanmış ve 2.699'a düşmüştür. Bu düşüşün nedenleri arasında salgının devam etmesi sonucu saha çalışmalarının azalması olabilir. 2020'de 3.441 personele ulaşılırken 2021'de ise küçük bir artışla 3.524 personele yükselmiştir. 2022'de personel sayısında ciddi bir artış olmuştur.

2023 Eylül ayı itibariyle ise 4.794 personel istihdam edildiği görülmektedir. Genel olarak bakıldığında, programın ilk yıllarında personel sayısı hızla artarken, salgının başlamasıyla birlikte ciddi düşüşler yaşandığı söylenebilir. 2023'de eski seviyelere geri dönülmeye başlandığı anlaşılmaktadır. Bu durum, ASDEP'in uzun vadeli personel planlamasının ve pandemi gibi kriz durumlarına adaptasyon yeteneğinin önemini vurgulamaktadır. 2016 ve 2017 yıllarında toplamda 3 bin personel alımı ile ülke geneline yaygınlaşan ASDEP, 2017 sonunda yapılan düzenlemelerle kamu işçisi olarak kadroya dahil edilmiştir. ASDEP, aile ve bireylerin yaşam koşullarını iyileştirmeyi hedefleyen bir yaklaşım benimserken, tespit edilen konuların bakanlık görev alanında çözüme kavuşturulmasını amaçlamaktadır.

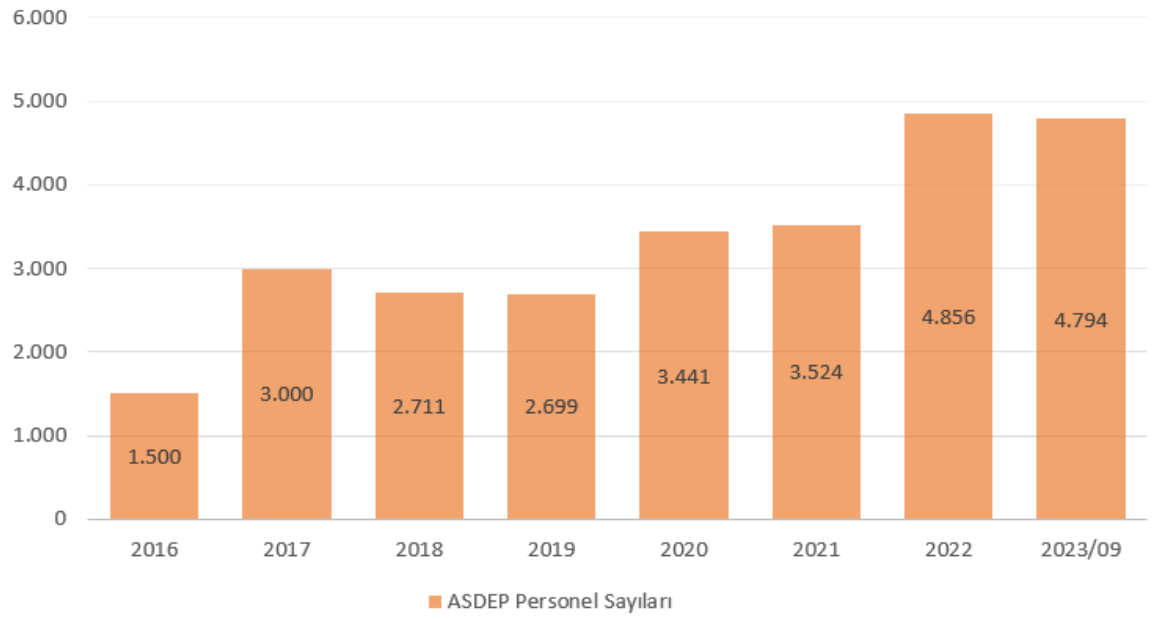

Şekil 1. ASDEP Kapsamında İstihdam Edilen Personel Sayıları
Kaynak: Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Kurum Arşivi, 2023
Figure 1. Number of Personnel Employed within the Scope of ASDEP
Source: Ministry of Family and Social Services Institutional Archive, 2023

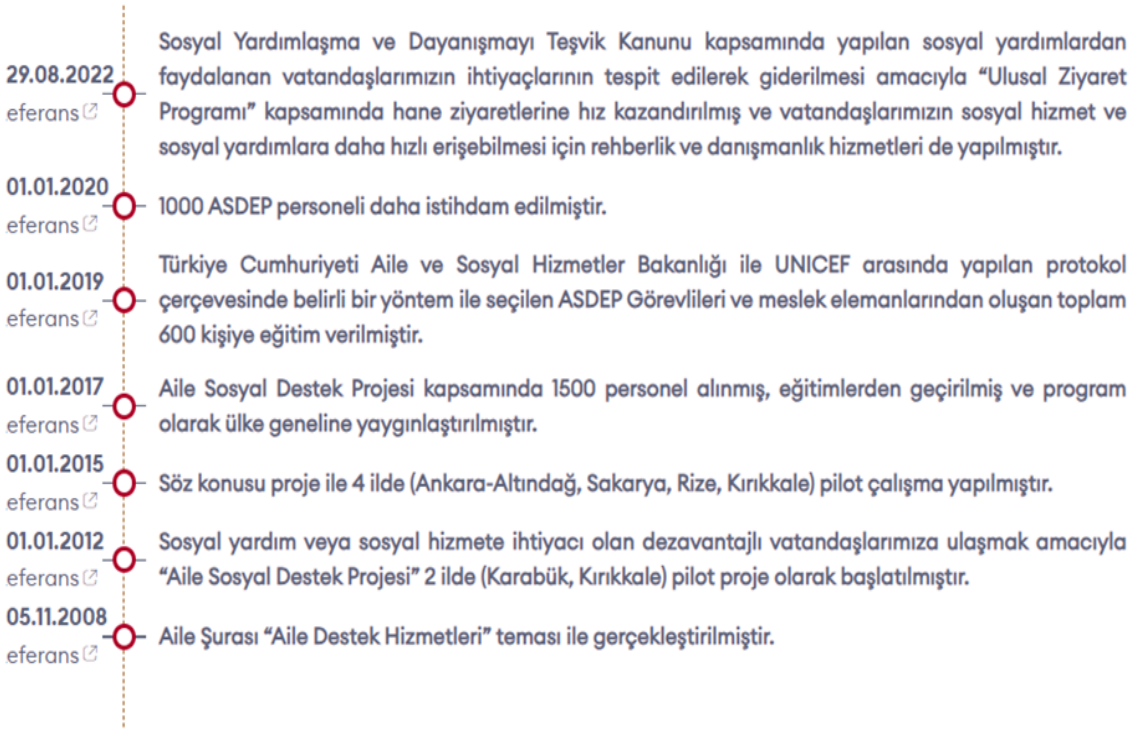

Şekil 2. ASDEP'in Ortaya Çıkış Sürecinde Önemli Tarihler ve Konular
Kaynak: https://turkiyeyuzyili.com/proje-aile-sosyal-destek-programi-asdep
Figure 2. Important Dates and Issues in the Emergence Process of ASDEP
Source: https://turkiyeyuzyili.com/proje-aile-sosyal-destek-programi-asdep

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, ASDEP ile sosyal hizmet anlayışını genişleterek ihtiyaç odaklı yaklaşımların ötesine geçmiş ve ailelere doğrudan hizmet ulaştırmada büyük adımlar atmıştır. Bu program, bireysel ve aile bazında sosyal yardım ihtiyaçlarını saptayıp uygun hizmetler planlarken diğer kamu destekleriyle de koordinasyon içinde çalışmaktadır. ASDEP'in sunduğu rehberlik ve danışmanlık hizmetleri, ailelerin kendi yaşam alanlarında özellikle zor durumda olanların güçlenmelerinde katkıda bulunmaktadır (Türkiye Yüzyılı, t.b.). Şekil 2'de ASDEP'in ortaya çıkış sürecinde önemli tarihler ve konular gösterilmiştir.

Bu tarihler ve etkinlikler, ASDEP'in zaman içinde nasıl geliştiğini ve genişlediğini göstermektedir. ASDEP, 2008 yılında "Aile Destek Hizmetleri" teması ile başlayarak, 2022 yılına kadar sürekli olarak geliştirilen ve genişletilen bir projedir. Projede pilot uygulamalar, personel alımları, eğitimler ve farklı kurumlarla iş birlikleri gerçekleştirilmiştir. Son olarak, 2022 yılında, projenin "Ulusal Ziyaret Programı" kapsamında genişletildiği ve vatandaşların sosyal hizmet ve yardımlara daha hızlı erişimini sağlamak için yenilikler yapıldığı görülmektedir. ASDEP, zaman içinde sosyal hizmetlerin ve yardımların daha etkili ve verimli bir şekilde sunulabilmesi için sürekli olarak optimize edilen ve güncellenen bir yapıya sahiptir.

ASDEP Kapsamında Sunulan Hizmetler

2011'de pilot uygulamalarıyla başlayıp 2017'de aktif hale gelen ASDEP programı, psikososyal destek ve sosyal hizmetlerde önemli değişiklikler getirmiştir. Bu programın etkisini tam olarak değerlendirebilmek adına, başlangıcından önceki ve sonraki durumları ayrı ayrı incelemek gereklidir. ASDEP'in başlaması, öncesine kıyasla psikososyal destekte belirgin değişimlere sebep olmuştur. Programın karşılaştığı zorlukların üstesinden gelinerek hizmetlerin daha sistematik bir şekilde sunulması durumunda, bu başarının artacağı belirtilmektedir. Öte yandan, özellikle salgınlar, savaşlar, krizler ve doğal felaketler gibi olağanüstü durumlar sırasında hassas durumda bulunan kırılgan gruplar, mevcut dezavantajlarını daha da yoğunlaştırarak toplumsal risklere karşı daha korunmasız bir hale gelmektedirler (Can, 2020:48; Özpolat, 2021:244-246). Bu bağlamda, ASDEP'in geliştirilmesi ve güçlendirilmesi, bu kırılgan ve dezavantajlı grupların toplumsal risklere karşı daha dirençli hale gelmelerine yardımcı olacak stratejilerin geliştirilmesinde kritik bir rol oynayabilir.

Covid-19'un küresel yayılışı insanlara ani bir kırılganlık duygusu vermiş ve alışkanlık haline gelen günlük rutinleri altüst etmiştir. Pandemi, bireysel ve ulusal düzeyde derin değişimlere sebep olurken kişisel güvenlik yanında toplumsal güvenliğin de ne derece hayati olduğunu vurgulamıştır (Ayata ve Çamur, 2020:22). COVID-19 pandemisi sırasında; karantina, işten çıkma, sevdiklerini yitirme ve geleceğe dair belirsizlik gibi faktörler nedeniyle anksiyete, stres, kaygı ve depresyon gibi olumsuz duygusal tepkiler ortaya çıkmıştır(Güngör ve Özdoğan, 2021:41). Bu noktada, ASDEP devreye girerek, pandemi döneminde artan bu psikososyal sorunlara müdahale etmiş, özellikle en çok etkilenen ve destek ihtiyacı olan birey ve ailelere yönelik sosyal hizmetler ve psikososyal destek sağlamak için çaba göstermiştir. ASDEP, böylece toplumsal ve bireysel güvenlik sağlama amacıyla kritik bir tamamlayıcı rol üstlenmiştir.

Psiko-sosyal destek terimi, bireylerin yaşam rutinlerinin beklenmedik şekilde değişmesiyle karşılaştıkları zorluklara yanıt olarak ve günlük yaşantılarına geri dönebilmeleri adına sunulan yardımlar olarak tanımlanabilir. Psiko-sosyal destek hizmetleri, danışmanlık ve rehberlik, bireysel görüşme, krize müdahale ve destek hizmetleri örnek verilebilir. Bu nedenle, psiko-sosyal destek, bireylere yaşamda baş edebilme yeteneği kazandırma ve kriz anlarında direnç gösterebilme kapasitelerini artırma amacı taşır(INEE, 2018). Psiko-sosyal destek, kavramsal, teorik ve pratik açıdan bazı belirsizlikleri barındırmasına rağmen, bireyin yaşantısında derin etkilere sahip bir olgudur. Gerçekten de bu terim, insan merkezli tüm profesyonel alanlarda dönüm noktası olarak görülmektedir. Bu kavrama verilen bu büyük önemin altında, özellikle kriz, felaket ve acil hallerde gerekliliğinin fark edilmesi yatmaktadır. Bu, onun ruhsal, sosyal, zihinsel ve fiziksel anlamda bir çeşit ilk yardım seti olarak değerlendirilmesiyle alakalıdır (Afetlerde Psikososyal Hizmetler Birliği, 2011). Bu bağlamda, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ile Sağlık Bakanlığı, personelini uzmanlaştırmak adına düzenli eğitimler ve iş organizasyonları yapabilir ve sosyal hizmet uzmanlarının uzmanlık alanlarını geliştirmelerine yardımcı olabilir (Oktar ve Uyanık Negiz, 2022:273). ASDEP, bu tür psiko-sosyal ihtiyaçları karşılayacak şekilde tasarlanmış bir programdır ve bireylerle ailelerin bu zorlu süreçlerde toparlanmalarına yardımcı olacak hizmetleri sunmaktadır.

COVID-19 salgını, tüm toplumu etkilemiş olup bazı gruplar bu etkileri daha ağır bir şekilde deneyimlemiştir. Özellikle kadınlar, çocuklar, yaşlılar, engelliler, işsizler ve yoksullar gibi dezavantajlı bireyler, pandemi sürecinde artan zorluklarla karşı karşıya kalmışlardır. Bu durum, sosyal hizmetlerin önemini ve gerekliliğini daha da belirginleştirmiştir. Pandemi döneminde, sosyal hizmet uzmanları iletişim, danışmanlık, vaka yönetimi, kaynak yönlendirmesi ve bireyleri güçlendirme gibi rollerle ön planda yer almışlardır. COVID-19, bireylerin yaşamlarında ve toplumsal düzenlerde önemli değişikliklere sebep olmuş, sosyal hizmet sunum biçimlerinde de değişikliklere yol açarak bir krize neden olmuştur. Bu krize müdahale ederken sosyal hizmet alanı, ortaya çıkan bu yeni durumlara adapte olmuş ve etkin çözümler geliştirmeye çalışmıştır (Altun, 2016:187; Kuruhalil ve ark., 2020:2). COVID-19 pandemisiyle karşı karşıya kalan toplumda, dezavantajlı grupların karşılaştığı artan zorluklara yanıt olarak ASDEP, sosyal hizmet uzmanları tarafından yürütülen savunuculuk, danışmanlık ve destekleyici hizmetlerle bu grupların toplumsal düzenlerine ve yaşamlarına adaptasyonlarında merkezi bir rol oynamıştır. Covid-19 pandemi süreci boyunca yaşlı bireylere yönelik sosyal hizmet müdahalesinin, özellikle psikososyal destek bağlamında gerçekleştirildiği gözlemlenmiştir. Bu dönemde sosyal hizmet uzmanları, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı(O dönem ki adıyla Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı) tarafından hayata geçirilen "Alo Psikososyal Destek Hattı" ve Sağlık Bakanlığı Ruh Sağlığı Daire Başkanlığı çatısı altındaki "Psikososyal Destek Hattı" sistemlerinde, psikologlar, psikolojik danışmanlar ve diğer profesyonellerle birlikte çalışarak Türkiye genelinde psikososyal destek sağlamışlardır (ASHB, 2020).

Sunulan hizmetler arasında, nakdi yardımlar, eğitim ve istihdam destekleri, psikolojik danışmanlık ve rehberlik hizmetleri yer almaktadır. Özellikle şiddet mağduru kadınlar için kurulan dayanışma merkezleri, ASDEP'in sunduğu önemli hizmetler arasında bulunmaktadır.

ASDEP çerçevesinde görev yapan profesyoneller, ailelerin mevcut zorluklarından sıyrılmalarını ve kendilerini güçlendirmelerini desteklemek için yanlarındadır. ASDEP personelleri şu konulara odaklanmaktadır:

- Ailelerin mevcut sorunlarına ve gereksinimlerine odaklanır,
- Ailelerin güçlü yanlarını ve var olan kaynaklarını belirler,
- Aileleri haklarına ve mevcut hizmetlere yönlendirir,
- Ailelerin özgüven ve özsaygılarını artırır,
- Ailelerin problem çözme ve karar alma yeteneklerini destekler,
- Ailelerin sosyal bağlantılar kurmalarını ve destek mekanizmaları oluşturmalarını teşvik eder.

Bu eylemlerle, ASDEP ekibi ailelere sadece geçici yardım sunmakla kalmaz, aynı zamanda onların zorluklarla başa çıkmalarına yardımcı olacak uzun vadeli beceriler kazandırmaktadır. Aileler, bu süreçte sadece yardım alan bireyler değil, aynı zamanda kendi yaşamlarını yönlendirme kabiliyetine sahip aktif katılımcılar olarak görülmektedir. ASDEP meslek elemanları, ailelerin kendi sorunları için çözüm yolları bulmalarına yardımcı olurken aynı zamanda onların kendi güçlerini fark etmelerini ve bu güçleri kullanmalarını desteklemektedirler. Sonuç olarak, arz odaklı bu yaklaşım ailelere sadece anlık rahatlama değil, aynı zamanda sürdürülebilir bir gelişim ve iyileşme fırsatı sunar (Armutlu, 2023:89-90).

Pandemi Sürecinde ve Sonrasında ASDEP'in Rolü

Covid-19 salgınının hızlı bir şekilde yayılması karşısında birçok ülke, salgının etkilerini minimize etmek, vatandaşlarını korumak ve olası sağlık ile sosyo-ekonomik zararları sınırlamak amacıyla çeşitli tedbirler ve stratejiler belirlemiştir (Previtali, Allen ve Varlamova, 2020:506). Bireylerin yaşamları boyunca onları etkileyen çevresel, bilişsel ve biyolojik etmenler vardır. Bu faktörler, bireylerin yaşamını doğrudan etkileyen temel öğelerdir ve bu etmenlerin sunduğu imkanlar, yaşam kalitesinin yükseltilmesinde kritik bir rol oynamaktadır. Farklı sebeplerle bu kaynaklara erişimde karşılaşılan engellerin üstesinden gelmek amacıyla, bireylerin sahip olduğu potansiyellerin fark edilmesine yönelik sosyal hizmet uygulamaları önemlidir. Bu sosyal hizmet yaklaşımları, bireylerin karşılaştıkları zorluklara çözüm sunarken, aynı zamanda sosyal etkinliklerine katılımlarını da teşvik eder (Baran, 2000: 70). ASDEP, Covid-19 salgınının yarattığı zorlukları azaltma çabası içinde, bireylerin çevresel, bilişsel ve biyolojik etmenlerle şekillenen yaşamlarında karşılaştıkları engellere yönelik destek sunarak ve yaşlılık dönemindeki insanların sosyal katılımlarını teşvik ederek yaşam kalitesinin artırılmasında stratejik bir rol oynamaktadır. ASDEP'in psikososyal destek sağlama çabaları kamu politikası incelemelerine göre daha çok sosyal yardım mekanizması olarak algılanmakta, bu da programın psikososyal destek yönünün güçlendirilmesi gerektiğini göstermektedir (Özpolat, 2021:4). ASDEP, talep temelli bir yaklaşımla oluşturulmuş olup en riskli bölgelerdeki haneleri öncelikli olarak ziyaret etmektedir.

Programın çalışmaları, alan taraması yöntemiyle yürütülmekte olup Sosyal Hizmet Merkezleri (SHM) bünyesinde hizmet vermektedir. SHM'ler, koruyucu ve önleyici hizmetlerle beraber; kadın, çocuk, yaşlı, engelli, şehit yakınları, gaziler ve ihtiyaç sahibi bireylere destek olmaktadır. 9 Şubat 2013'te yayımlanan 28554 sayılı resmi gazete ile SHM'lerin hizmet kriterleri belirlenmiştir. Bu merkezlerde ayrıca, psikolojik destek ve Aile ve Boşanma Süreci Danışmanlığı gibi hizmetler ücretsiz sunulmaktadır (Özpolat, 2021:79). Bu çerçevede, ASDEP'in sunduğu hizmetlerin etkinliği ve erişilebilirliği artırılarak, özellikle pandemi gibi kriz dönemlerinde toplumun en savunmasız kesimlerine yönelik koruyucu ve destekleyici müdahalelerin güçlendirilmesi, toplumsal dayanıklılığın ve bireylerin yaşam kalitesinin yükseltilmesinde önemli bir adım olacağı değerlendirilmektedir.

Şekil 3'te 2017-2023 yılları arasında Türkiye'de Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın gerçekleştirdiği ASDEP kapsamında ulaşılan hane ve kişi sayıları verilmiştir.

Şekil 3 incelendiğinde genel olarak ASDEP programı kapsamında ulaşılan hane ve kişi sayılarının yıllar içinde arttığı görülmektedir. 2017'de 1 milyon 49 bin hane ve 1 milyon 57 bin kişiye ulaşılmıştır. 2018'de bu rakamlar sırasıyla 1 milyon 727 bin hane ve 1 milyon 218 bin kişi olmuştur. 2019 yılında 2 milyon 409 bin hane ve 2 milyon 54 bin kişiye ulaşıldığı görülmektedir.

Toplamda 6.735.048 haneye ulaşılmış olup 10.951.228 kişiye ulaşılmıştır. 2020 ve 2021 yıllarında ise hem hane hem de kişi sayılarında düşüş yaşandığı anlaşılıyor. Bunun nedeni muhtemelen Covid-19 salgınının etkisiyle yüz yüze görüşmelerin azalması olabilir. Ancak 2022 ve 2023 verilerine bakıldığında tekrar artış eğiliminde olduğu söylenebilir. 2023 Eylül ayı itibariyle 2 milyon 464 bin haneye ve 1 milyon 581 bin kişiye ulaşılmıştır. Genel olarak ASDEP programı ile her yıl daha fazla ihtiyaç sahibi hane ve kişiye destek verildiği anlaşılıyor. Ancak salgın nedeniyle 2020-2021 yıllarında bir miktar gerileme gözlendiği söylenebilir. ASDEP programının etki alanının genişlemesine rağmen, COVID-19 salgınının getirdiği yüz yüze etkileşim kısıtlamaları nedeniyle 2020 ve 2021 yıllarında hizmet ulaşan hane ve kişi sayılarında bir gerileme yaşanmıştır; ancak 2022 ve 2023 verileri, programın toparlanma sürecine girdiğini ve önceki yıllardaki hizmet ağına geri döndüğünü göstermektedir.

Şekil 4'de 2017-2023 yılları arasında ASDEP kapsamında yapılan rehberlik ve yönlendirme sayıları gösterilmektedir.

Şekil 4 incelendiğinde genel olarak 2017'de 50 bin 121 rehberlik ve yönlendirme yapılmıştır. 2018'de bu sayı 97 bin 864'e yükselmiştir. 2019'da 21 bin 857'ye düşmüştür. 2020'de 19 bin 998 olmuştur. 2021'de 50 bin 738'e çıkmıştır. 2022'de 85 bin 712 olmuştur. 2023 Eylül ayı itibariyle 8 bin 286 rehberlik ve yönlendirme yapıldığı görülmektedir. Toplamda 334.576 kişiye rehberlik ve yönlendirme yapılmıştır.

2017-2018 yılları arasında rehberlik ve yönlendirme sayılarında belirgin bir artış gözleniyor. Ancak 2019'da ciddi bir düşüş yaşanmıştır. 2020 ve 2021 rakamları, 2019 rakamlarının oldukça altındadır. Bunun nedeni olarak Covid-19 salgınının etkisi gösterilebilir. Salgın nedeniyle yüz yüze rehberlik ve yönlendirmelerin azaldığı düşünülebilir. 2022'de rakamlar tekrar yükselişe geçmiştir. 2023 verisi kısmi olduğu için yılsonu için bir yorum yapmak güçtür. Ancak genel eğilimin tekrar artış yönünde olduğu söylenebilir. ASDEP programı tarafından gerçekleştirilen rehberlik ve yönlendirme hizmetlerinde, COVID-19 salgınının etkisiyle 2020 ve 2021 yıllarında hizmetlerde azalma görülse de, 2022'de hizmet sayılarının toparlanmaya başladığı anlaşılmaktadır.

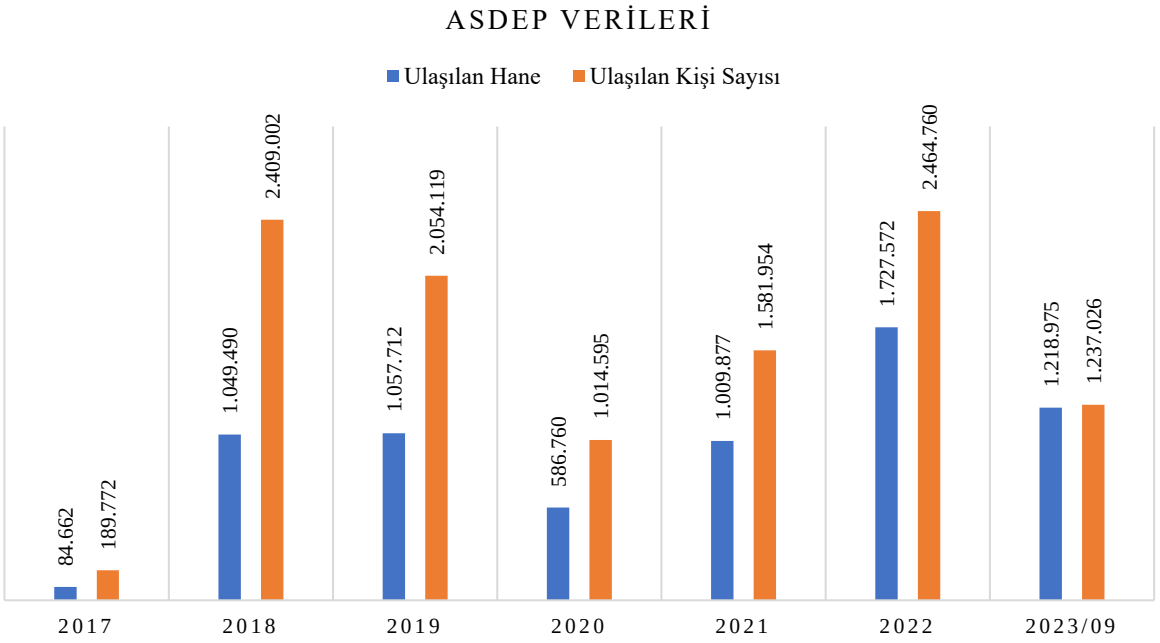

Şekil 3. 2017-2023/09 Yıllarına ait Ulaşılan Hane ile Kişi Sayılarında Asdep Verileri

Kaynak: Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Kurum Arşivi, 2023

Figure 3. Asdep Data on Number of Households and People Reached for the Years 2017-2023/09

Source: Ministry of Family and Social Services Institutional Archive, 2023

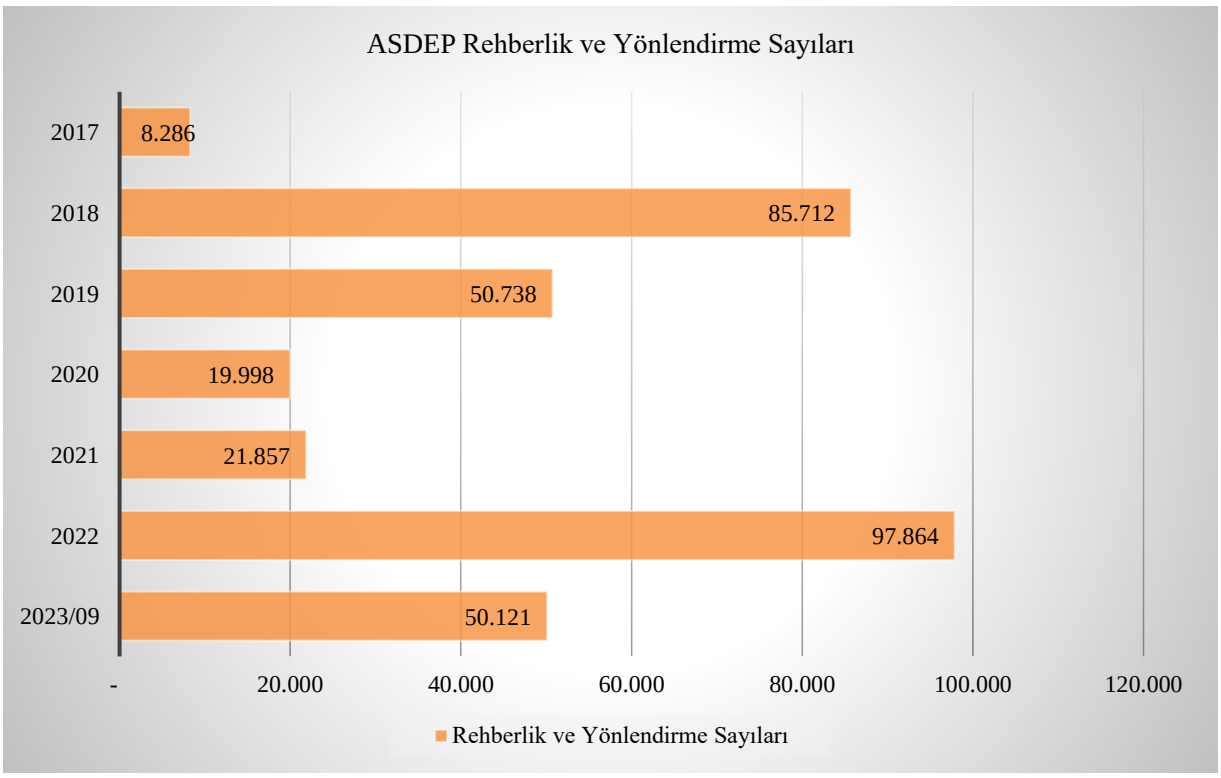

Şekil 4. ASDEP Hane Ziyaretleri Kapsamında Rehberlik ve Yönlendirme Sayıları

Kaynak: Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Kurum Arşivi, 2023

Figure 4. Numbers of Guidance and Referrals within the Scope of ASDEP Household Visits

Source: Ministry of Family and Social Services Institutional Archive, 2023

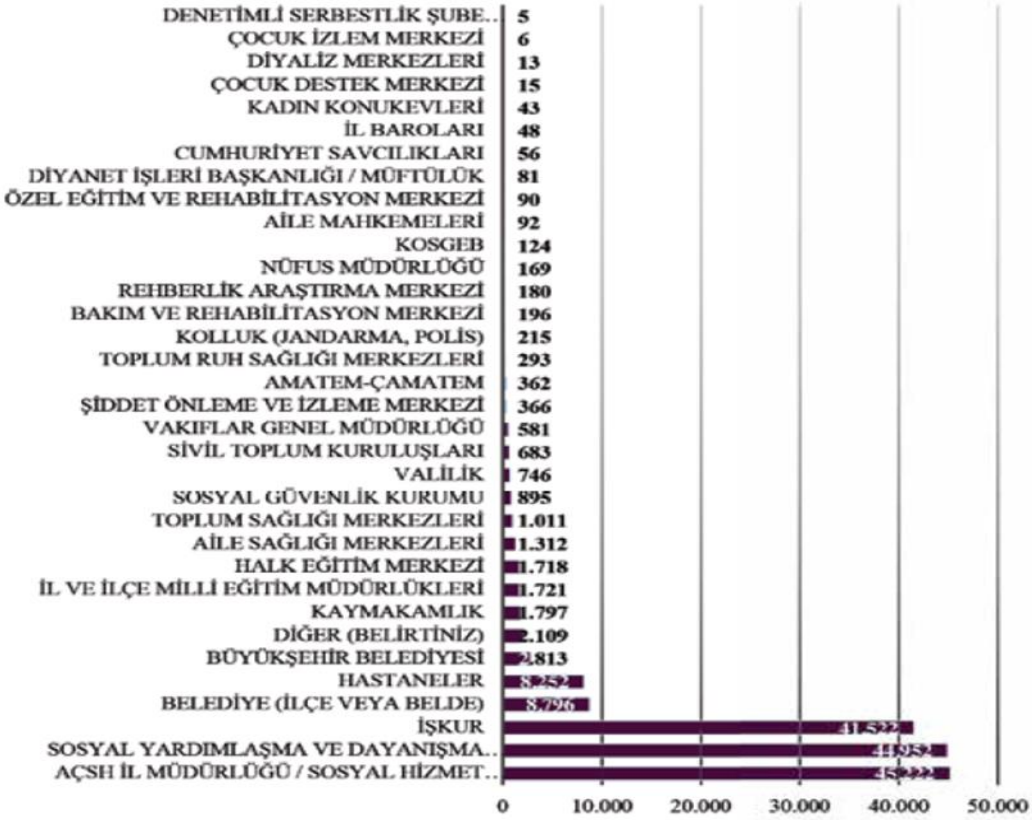

Şekil 5. ASDEP'in Kurumlara Yönlendirme Sayıları

Kaynak: Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Kurum Arşivi, 2021 Akt; Özpolat, 2022:160

Figure 5. ASDEP's Number of Referrals to Institutions

Source: Ministry of Family and Social Services Institutional Archive, 2021, Transferred by Özpolat, 2022:160

ASDEP kapsamında gerçekleştirilen hane ziyaretleri sonucu, diğer kurumlara yapılan yönlendirme sayıları Şekil 5'te verilmiştir. Hane ziyaretleri sonucu en fazla yönlendirmenin Sosyal Hizmet Merkezi'ne, İŞKUR'a, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı'na yapıldığı görülmektedir.

Sonuç

COVID-19 pandemisi, küresel ölçekte birçok alanda değişikliklere ve zorluklara neden olmuştur. Bu zorlu süreçte, sosyal destek programları öne çıkan kritik araçlardan biri olmuştur. Türkiye'de ASDEP, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından başlatılan ve yürütülen önemli bir sosyal destek programıdır. Pandemi sürecinde ve sonrasında, ASDEP'in rolü ve katkısı, bireylerin ve ailelerin sosyal, ekonomik ve psikolojik zorluklarla başa çıkmasında belirleyici olmuştur. Bu çalışmada, Türkiye'de ASDEP'in COVID-19 pandemisi sırasında ve sonrasında üstlendiği rol analiz edilmiştir. ASDEP, pandemi sırasında özellikle dezavantajlı gruplara yönelik kritik destek sağlamıştır. Program, ihtiyaç sahiplerine ulaşarak, psikososyal destek hattı kurarak vatandaşların ruhsal sağlığını koruma ve ekonomik açıdan savunmasız kesimlere rehberlik ve yönlendirme gibi çeşitli yollarla toplumun dayanıklılığını güçlendirmeye katkıda bulunmuştur. Elde edilen bulgular, ASDEP gibi programların, psikososyal destek hattı oluşturarak vatandaşların ruhsal sağlığının korunmasına katkı sunduğunu, bireylerin ve ailelerin zor zamanlarda ayakta kalmasına ve toplumsal dayanışmanın güçlenmesine katkıda bulunduğun göstermektedir. Sonuç olarak, ASDEP Türkiye'de COVID-19'a karşı alınan sosyal politika önlemlerinin temelini oluşturmuş ve salgının toplum üzerindeki olumsuz etkilerini yönetmeye yardımcı olmuştur. Gelecekteki yaşanabilecek olası krizler için ASDEP'in insan kaynağı ve bütçe açısından güçlendirilmesi, böylece toplumsal refahı korumadaki rolünün pekiştirilmesi önem taşımaktadır.

Kaynaklar

Adebayo, G., Neumark, Y., Gesser-Edelsburg, A , Abu Ahmad, W., Levine, H. (2017). Zika pandemic online trends, incidence and health risk communication: A time trend study. BM] Global Health, 3 (2:e000296).https://doi.org/10.1136/ bmjgh-2017-000296Aile Sosyal Destek Programı(ASDEP). (t.b.) Türkiye Yüzyılı. https://turkiyeyuzyili.com/proje-aile-sosyal-destek-programi-asdep

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2020). https://www.aile.gov.tr/haberler/bakanligimiz-Covid19-nedeniyle-vatandaslara-telefonla-psikososyal-destek-veriyor/

Afetlerde Psikososyal Hizmetler Birliği. (2011). Psikososyal Uygulamalar. https://mavilotusdotorg.files. wordpress.com/ 2014/05/afetlerde-psikososyaluygulamalar-ec49fitimi-kitabc4b1.pdf

Altun, F. (2016). Afetlerde Psikososyal Hizmetler: Marmara ve Van Depremleri Karşılaştırmalı Analizi. Çekmece İzü Sosyal Bilimler Dergisi, 4 (8-9), 183-197.

Armutlu, A. (2023). Sosyal Bilimlerde Güncel Tartışmalar 14. Bulut, M. (Ed.) Aile Sosyal Destek Programı(Asdep): Kapsamı, Uygulamaları Ve Sosyal Refah Sağlamadaki Yeri (1. Baskı) içinde (85-102). Bigde Yayınları.

Ayata, R. ve Çamur, G. (2020). Sosyal hizmet perspektifinden covid-19 pandemi süreci ve sosyal sorunlara yönelik kriz değerlendirmesi. Sosyal Politika ve Sosyal Hizmet Çalışmaları Dergisi, 1(1), 21-38.

Baran, A.G. (2000). Yaşlılıkta sosyal uyum sorunu, G. Erkan ve V. Işıkhan (Ed.), Antropoloji ve Yaşlılık içinde (68-76 ss.), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksek Okulu Yayını, Ankara.

Beck, U. (2019). Risk toplumu: Başka bir modernliğe doğru. (Çev. K. Özdoğan, B. Doğan). İstanbul: İthaki Yayınları.

Birinci, M. & Bulut, T. (2020). Covıd-19'un Sosyo-Ekonomik Yönden Dezavantajlı Gruplar Üzerindeki Etkileri: Sosyal Hizmet Bakış Açısından Bir Değerlendirme . Sosyal Çalışma Dergisi , 4 (1) , 62-68.

Bulut, H.G. & Demir M. (2022). Covid-19 pandemi sürecinde Türkiye'de uygulanan sosyal destek politikaları. İşletme ve Girişimcilik Araştırmaları Dergisi, 2022(1), 36-47.

Can, H.B. (2020). Sosyal Hizmet. Özdemir, A. (Ed.), Olağanüstü Durumlarda Geliştirilen Sosyal Politikaların Dezavantajlı Gruplar Üzerindeki Etkisinin Sosyal Hizmet Perspektifinden Değerlendirilmesi: Covid-19 Pandemisi Türkiye Örneği (1. Baskı) İçinde (pp.47-63). Sosyal Hizmet Derneği Yayını.

Ceylan Y. & Alus Y. (2022). Pandemic Risks and Social Capital in the Context of COVID-19. İnsan & Toplum, 12(1), 22 - 36. 10.12658/M0643

Cobb, S. (1976). Social Support as a Moderator of Life Stress. Psychosomatic Medicine, 38(5), 300– 314.

Corbin, J. & Strauss, A. (2008). Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory. Thousand Oaks: Sage

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (2020). "Sosyal Koruma Kalkanı", Ankara.

Erdem, İ. (2020). Koronavirüse (Covid-19) karşı Türkiye'nin karantina ve tedbir politikaları. Turkish Studies, 15(4), 377-388.https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.43703

Güngör, A. G. & Özdoğan, Y. (2021).COVID-19, Pandemi Sürecinin Psikolojik Etkileri ve Duygusal Yeme Davranışı . Türkiye Sağlık Bilimleri ve Araştırmaları Dergisi , 4 (2) , 34-43 . DOI: 10.51536/tusbad.935208

IFSW. (2020, 04 26). Updated Information On IFSW and COVID - 19. International Federation of Social Workers: https://www.ifsw.org/updated -information -on -ifsw -and - the -covid -19 -virus/ adresinden alındı

İnce F, & Evcil F. (2020). Covid-19'un Türkiye'deki İlk Üç Haftası. Süleyman Demirel Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 11(2), 236 - 241. DOİ:10.22312/sdusbed. 719168Inter-Agency Network for Education in

Emergencies (INEE). (2018). Psikososyal destek kılavuzu – psikososyal iyi olma hâlinin ve sosyal ve duygusal öğrenmenin desteklenmesi. (Çev. Alpar, Z.). Mavi Kalem Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği Yayınları.

Kara, E. (2020). KOVİD-19 Pandemisindeki Dezavantajlı Gruplar ve Sosyal Hizmet İşgücünün İşlevi. Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi 4(1), 28-34.

Karataş, Z. (2020). COVID-19 Pandemisinin Toplumsal Etkileri, Değişim ve Güçlenme.Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi 4(1), 3-15.

Kaya-Örk, E., Özkul, M. ve Akçay, S. (2021). Covıd-19 pandemisinin sosyal hizmet uzmanları ve sosyal hizmet uygulamalarına yansımaları, Toplum ve Sosyal Hizmet, Covid-19 Özel Sayı Cilt 1, 23-45. DOI: 10.33417/tsh.985572

Kuruhalil, İ., Özyazıcı, A. & Hosseinnezhad, F. (2020). Türkiye'de Covid-19 Pandemisi Döneminde Sosyal Hizmet. Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi 5(1), 1-18.

Makarychev, A. ve Romashko, T. (2021). Precarious Sovereignty in a Post-liberal Europe: The COVID-19 Emergency in Estonia and Finland, Chinese Political Science Review., 6, 63–85.

Miller, V. J., ve Lee, H. (2020). Social work values in action during covıd-19. Journal of Gerontological Social Work, 1-5.

Oktar, M. N. & Uyanık Negiz, Z. (2023). Covid-19 Salgın Döneminde Psiko-Sosyal Destek Uygulamasında Aktif Çalışan Sosyal Hizmet Uzmanları Üzerine Nitel Bir Araştırma . Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 10 (1), 246-276 .

Özkan, Y. & Kılıç, E. (2013). Ailenin Psiko Sosyal Destek İhtiyacını Karşılamada Yeni Bir Model Önerisi:Aile Sağlığı Mekezlerinde Aile Psiko-Sosyal Destek Birimi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi,*7(30), 25-44.

Özpolat, A. (2021). Türkiye'de Risk Altındaki Ailelerin Psikososyal Destek İhtiyaçlarının Analizine Yönelik Bir Model Önerisi. [Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi. (Tez No:655116)

Previtali, F., Allen, L.D. ve Varlamova, M. (2020). Not Only Virus Spread: The Diffusion of Ageism during the Outbreak of COVID-19. Journal of Aging and Social Policy, 32(4-5), 506-514.

Roberts, A. (2020). "The Third and Fatal Shock: How Pandemic Killed theMillennial Paradigm", Public Administration Review, 80(4) 603–609.

Sandher, J. ve Kleider, H. (2020). COVID-19 Could Change The Welfare State Forever, World Economic Forum. 30 June 2020.

Selçuk, O. (2021). Sosyal Hizmet ve COVID-19: Salgın Sürecinde Sosyal Hizmet Mümkün Mü? . OPUS International Journal of Society Researches ,Pandemi Özel Sayısı , 3745-3763 .DOI: 10.26466/opus.829178

Snowden, F. M. (2019). Epidemics and society: From the black death to the present. New Haven: YaleUniversity Press.

Swazoom (2020). Sociaal werk toegevoegd aan lijst cruciale beroepen. Social work added to the list of crucial professions. Retrieved from: Haziran, 2023 tarihinde https://swazoom.nl/nieuws/sociaal-werk-toegevoegd-aan-lijst-cruciale-beroepen adresinden alındı.

Tekindal, M. , Ege, A. , Erim, F. & Gedik, T. E. (2020). Sosyal Hizmet Bakış Açısıyla COVID- 19 Sürecinde Yaşlı Bireyler: Sorunlar, İhtiyaçlar ve Öneriler . İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi , 5 (2) , 159-164 .

Urhan, G. & Arslankoç, S. (2021). COVID-19 Pandemi Sürecinde Sosyal Politika ve Yerel Yönetimler: İstanbul İlçe Belediyeleri Örneği . Çalışma ve Toplum, 2 (69), 945-980.

Wach, E. (2013). Learning about qualitative document analysis.

Yanardağ, U. ve Selcuk, O. (2020). COVID-19 Pandemi Surecinde Sosyal Hizmet. Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi, 4(1), 1-2.

Yelboğa, N. & Açıkgöz, N. (2020). Sosyal hizmet perspektifinden kovid-19: psikososyal etkiler ve sosyal dönüşümler, Turkish Studies - Social, 15(6), 3235-3256. https://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.42958

Yıldırım, S. (2020). Salgınların sosyal-psikolojik görünümü: Covid-19 (Koronavirüs) pandemi örneği. *Turkish Studies, 15*(4), 1331-1351. https://dx.doi.org/10.7827 /TurkishStudies.43585

Turkish Research Journal of Academic Social Science, 6(2): 165-173, 2023
DOI: https://doi.org/10.59372/turajas.1388508

Turkish Research Journal of Academic Social Science

Available online, ISSN: 2667-4491 | www.turkishsocialscience.com | Turkish Science and Technology Publishing (TURSTEP)

The Influence Of Sufism On Classical Turkish Poetry: The Example Of Sufi Poets From Rumelia

Mehmet Ünal[1,a,*]

[1]*Uşak Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Uşak, Türkiye*
**Corresponding Author*

ARTICLE INFO

Research Article

Received : 09.11.2023
Accepted : 04.12.2023

Keywords:
Islamic Literature
Divan Poet
Rumelia
Sect
Sufism

ABSTRACT

Sufism is known as a field that is defined as the knowledge of the heart and focuses on spiritual experiences. It is one of the important sources of Turkish classical literature. No matter how things and events are looked at, the effects of Sufism can be seen in the poems of almost every divan poet. While some poets deal with Sufism in their poems, some poets use Sufism as a subtle motif. The realization of Sufism was through sects. A mature guide, that is, a perfect murshid, is needed to join a cult. With the leadership of the masters, sub-branches were formed in the sects, and in time, many branches emerged due to differences in understanding and method. For centuries, sects have been indispensable elements of Muslims in the Ottoman Islamic society. They have become voluntary institutions by providing religious, moral and social services to the public through sects, lodges and zaviyes. Sufism and sects had an important place in the socio-cultural life as well as in the Ottoman religious life. This effect can be seen in the lives and poems of divan poets. According to the tezkires, the poets joined one of the Mevlevi, Nakşi, Halveti, Bektashi, Gülşeni, Bayrami, Kadiri, Celveti, Hamzavi, Şa'bani, Hurufi and Üveysi sects. Sects have been a source of spiritual inspiration to poets and have led to the use of mystical motifs in their poems. The poets expressed their loyalty to the sects in their poems and put forward a worldview shaped by the teachings of these sects. In this way, sects became an important part of Ottoman literature and culture. In this period, many poets were interested in Sufism due to the conditions required by the time and became an authority through the course of suluk. Some of them assumed this duty by rising to the posts of postnishinlik and sheikh. In this study, 17-18 years old Rumelia origin. In this study, some poets who lived in the 19th century, who were members of the sect and who had a divan, will be discussed.

Türk Akademik Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 6(2): 165-173, 2023

Klasik Türk Şiirine Tasavvufun Tesiri: Rumelili Mutasavvıf Şairler Örneği

MAKALE BİLGİSİ

Araştırma Makalesi

Geliş : 09.11.2023
Kabul : 04.12.2023

Anahtar Kelimeler:
İslam Edebiyatı
Divan Şairi
Rumeli
Tarikat
Tasavvuf

ÖZ

Tasavvuf, kalp bilgisi olarak tanımlanan ve manevi deneyimlere odaklanan bir alan olarak bilinir. Türk klasik edebiyatının önemli kaynaklarından biridir. Eşyalara ve olaylara nasıl bakılırsa bakılsın, hemen her divan şairinin şiirlerinde tasavvufun etkileri görülür. Bazı şairler şiirlerinde tamamen tasavvufu işlerken, bazı şairlerde ise tasavvuf sadece motif olarak görülür. Tasavvufun hayata geçirilmesi tarikatlar vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Bir tarikata katılmak için bir olgun rehbere, yani mürşid-i kâmile ihtiyaç vardır. Tarikatlarda mürşitlerin liderliğiyle alt şubeler oluşmuş ve zamanla anlayış ve yöntem farklılıkları nedeniyle birçok şube ortaya çıkmıştır. Osmanlı toplumunda tarikatlar, Müslümanların vazgeçilmez unsurları olmuştur. Zaviye ve tekkelerin bir amacı da topluma dini, ahlaki ve sosyal faaliyetler sunarak gönüllü müesseseler haline gelmişlerdir. Tasavvuf ve tarikatlar Osmanlı dini yaşamında olduğu kadar sosyo-kültürel hayatta da önemli bir yere sahipti. Bu etki, divan şairlerinin hayatlarında ve şiirlerinde görülebilir. Tezkirelere göre, şairler Halveti, Gülşenî, Celvetî, Hamzavî, Mevlevî, Nakşî, Bektaşî, Bayramî, Kadirî, Şa'banî, Üveysî ve Hurufî tarikatlarından birine intisap etmişlerdir. Tarikatlar, şairlere manevi ilham kaynağı olmuş ve şiirlerinde tasavvufi motiflerin kullanılmasına vesile olmuştur. Şairler, tarikatlara bağlılıklarını şiirlerinde ifade etmiş ve bu tarikatların öğretileriyle şekillenen bir dünya görüşü ortaya koymuşlardır. Bu şekilde, tarikatlar Osmanlı edebiyatının ve kültürünün önemli bir parçası olmuştur. Bu dönemde, birçok şair, zamanın gerektirdiği şartlardan ötürü tasavvufa ilgi duymuş ve seyr-i sülûk yoluyla makam sahibi olmuştur. Bazıları ise şeyhlik ve postnişinlik makamına yükselerek postnişin olmuştur. Bu çalışmada, Rumeli menşeli 17-18. yüzyılda yaşamış bazı tarikat mensubu divan sahibi bazı şairler üzerinde durulacaktır.

[a] *mehmet.unal@usak.edu.tr* *https://orcid.org/0000-0002-8467-1113*

This work is licensed under Creative Commons Attribution 4.0 International License

Giriş

Tasavvuf, klâsik edebiyatımızın en önemli kaynaklarından biridir. Divan şairlerinin nazmında, eşya ve olaylara nasıl baktıklarına bakılmaksızın, genellikle tasavvufun etkileri görülür. Bazı şairler tasavvufu şiirlerinde tamamen ele alırken, diğerlerinde tasavvuf bir motif olarak işlenmiştir. Tasavvufun hayata geçirilmesi ise genellikle tarikatlar aracılığıyla gerçekleşir. Tarikatlarda, bir mürşid-i kâmile bağlanmak temel bir gerekliliktir. Tarikatlarda postta oturan pirlerin inisiyatifiyle alt şubeler oluşmuştur. Zaman içinde tarikatlardaki usul farklılıkları nedeniyle birçok kola ayrılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde tasavvuf ve tarikatlar, din alanının yanı sıra sosyo-kültürel yaşamda da büyük bir yer tutmuştur. Bu durum, divan şairlerinin hayatlarında ve şiirlerinde de etkili olmuştur. Tezkirelere göre, şairlerin yaklaşık on iki tarikata intisap ettiği bilinmektedir. Bu tarikatlar arasında Gülşenî, Bektâşî, Halvetî, Celvetî, Bayrâmî, Mevlevî, Hamzavî, Nakşî, Kâdirî, Üveysî, Hurûfî ve Şabânî tarikatları yer almaktadır. Divan sahibi birçok şair, dönemin gerektirdiği şartlardan dolayı tasavvuf yolunda ilerlemiş ve hatta bazıları şeyhlik makamına yükselmiştir. Balkan kökenli 17-18. yüzyıl birçok divan şairinin eserlerinde temel tema tasavvuf ve tarikatlar olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin temel unsurlarından biri gaza ve fetih ruhudur. Ancak bu imparatorluğa medeniyet oluşturma yeteneği kazandıran en önemli unsur tasavvuf olarak söylenebilir. 1346'da Anadolu'dan Rumeli'ye geçen Akıncı Osmanlı gazileriyle başlayan Balkanlardaki fetih ruhu, takva bilinciyle gerçekleştirilmiştir. Bu yolculuk sufi kültürüyle birlikte muhabbet ve manevi hasletlerle devam etmiştir. Ömer Lütfi Barkan'ın, "*İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler*" adlı kitabında, Osmanlı Devleti'nin oluşumunda rol oynayan ve devletin temel taşları olan tasavvufî tarikatların gücünü ve işlevini Babailer hareketiyle ilişkilendirir. Gücünü imandan alan sufi akıncı dervişlerin, hem davranışlarıyla hem de sözleriyle propaganda yaparak gayri-müslim halkların kalbini kazandıklarını belirtir. Balkanların İslamlaşmasında Ahiyan-ı Rûm, Bâciyân-ı Rûm, Gaziyan-ı Rûm ve Abdâlân-ı Rûm gibi alperenlerin katkılarının sadece bunlarla sınırlı kalmadığını ifade eder.[1]

Balkanlarda İslamla yeni tanışan toplumların siyasî, dinî, kültürel ve ekonomik sisteme uyum sağlama ve bütünleşme gibi sorunları aşmada tasavvufî ortam önemli bir etken olmuştur. Bu süreç, İslam'ın temel prensiplerini sufî perspektifle algılama, dünyevi meseleleri sufî yaşam felsefesi ve pratiğiyle kavrama, olayları fena ve beka zıtlığına göre yorumlama gibi unsurlara dayanmaktadır. Tarikatlar, yerli nüfusun yeni yönetimle uyum sağlamasına yardımcı olan bir mekanizma görevi görmüş ve günlük hayatın İslamî ilkelerle şekillenmesi gerekliliği karşısında yumuşatıcı rol üstlenmiştir. Aynı zamanda, önceki kültürel ve sosyal geleneklerin yeni yaşam tarzıyla kısmen veya farklılaşarak yaşatılması yoluyla, yeni düzenin oluşumunda katalizör bir işlev görmüşlerdir. [2]

Gayri-müslim bir ortamda faaliyet gösteren Balkanlar'daki tekke ve zaviyeler, Anadolu'daki tasavvufî oluşumlardan farklı bir yapıya sahiptir. Bu konuda derinlemesine araştırmalar yapılmış ve bu kurumların varoluş nedenleri ile toplumsal, kültürel ve edebî hayattaki rolü incelenmiştir. Tarikatların üstlendiği ahlak ve maneviyat eğitimi, diğer bir deyişle nefis terbiyesi, tekke ve zaviyelerde kurumsal ve fiziksel yapılarla gerçekleştirilmiştir. Şeyhlerle ilmi yeterliliğe haiz tarikat mensupları, edebiyatı müritlere sufi yaşam tarzının toplumsal ve ahlaki ilkelerini kazandırmak ve eğitmek için bu mekânları bir araç olarak görmüşlerdir. İşkodra, Sofya, Prizren, Belgrad, Üsküp, Selanik, Bosna, Edirne, Hanya gibi birçok şehirde hizmette bulunan tekkeler; tarım, güzel sanatlar, mimari gibi alanlarda görevlerinin yanı sıra toplumun bilgi ve aydınlanma ihtiyaçlarına cevap veren kuruluşlar olmuşlardır.

Tekke ve Zaviyeler

Tekkeler, İslam medeniyetinin bir ürünü olarak tasavvufi anlayış ve düşüncenin, terbiyesinin işlendiği ve derinleştirildiği halka sunulduğu yerlerdir. Tasavvufun temeli olan faziletin ve erdemin bir mürşit gözetiminde kazanıldığı mekanlar tekkelerdir. Ribat, Müslümanlar tarafından yeni fethedilen yerlerde mücahit gazilerin barınmalarını temin etmek üzere kurulan müstahkem zaviyelerdir. İlk dönemlerde sadece askeri bir gaye için kurulan ribatlar bu özelliği devam ettirmekle beraber sûfîlerin barınağı olmuştur. Hz. Peygamber döneminde ehl-i suffa ile başlayan bu gelenek, ilk dönemlerde; I/VII. Yüzyıldan III/IX. Yüzyıla kadar çeşitli vesile ve vasıtalarla hayata ve insanlara bir yol göstermeyi ve kendisini kabul ettirmeyi başarmıştır.[3] Tekkeler kurumsallaşmasını tamamlayıp pratik hayatta yerini alınca bu isimle birlikte aynı gayeye hizmet eden mevlevîhâne, zaviye, kalenderhâne, hangâh, ribat, Pîrevi, dergâh, sofîhane, kadirhane ve asitane gibi isimlerle anılmıştır. İlerleyen yüzyıllarda tekkeler kendilerine ait olan kültür, terim ve müesseseleriyle etki alanını genişletmiş ve değişik mesleklere mensup insanları etki alanına almıştır. Dini ilkeler ışığında kurulan bu kurumlar, çeşitli ilke ve bölgelerde yaygın olmasını, insan yaratılışına en uygun sosyal kurumlar olmalarına borçludur. İnsan kalbi ve gönlü bu ocaklar aracılığıyla tatmin olmuş, tereddütleri sükûna, tecessüsleri huzura dönüşmüştür. Tekkelere gelenlerin sayısının çoğalmasında sosyal tesirlerin varlığı da kendini hissettirir. Tekke ve tarikatlar İslam'ın yaşanmasında etkili oldukları gibi, yayılmasında da büyük başarı sağlamıştır. Türklerin İslamiyeti kabul etmesiyle beraber tekkeler, şiir, musiki ve düşünce tarzıyla da dini hayatı etkilemiştir.[4]

---

[1] Ömer Lütfi Barkan, "İstila Devri Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi 2* (1942), 283.

[2] Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*: *Sunuş* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2005), XXI; Halil İbrahim Kocabıyık, "Ebû Hayyân ve El-Bahru'l-Muhît Adlı Tefsîri (II)", *Academic Platform Jounal of İslamic Researches*3/3 (2019), 378-388.

[3] Halis Dede, "Arap Edebî Eleştiri Sanatına Genel Bir Bakış". *Arap Edebiyatının Gelişim Serüveni*, Konya: Palet Yayınları, 2022, s. 54-55.

[4] Mehmet Necmettin Bardakçı, *Sosyo-Kültürel Hayatta Tasavvuf*, (Isparta: Fakülte Kit., 2000), 250-251; Halil İbrahim Kocabıyık, "Ebû Hayyân ve el-Bahru'l-Muhît Adlı Tefsîri", *Academic Platform Jounal of İslamic Researches* 3/2 (2019),

Balkanlarda Kurulan Tekkelere Kısa Bir Bakış

Balkan devletlerindeki tasavvufî hayatın gelişerek yaygın hale gelmesinde bu yörelerde kurulan tarikat tekkeleri hayli öneme haizdir.[5] Balkan ülkelerinden Bosna-Hersek, Yunanistan, Bulgaristan, Arnavutluk, Makedonya, Slovenya, Romanya ve Hırvatistan gibi ülkelerde kurulan tekke ve zâviyelerin varlığından söz edilebilir. Balkan coğrafyasında fethedilen bölgelerde kurulan ve İslamlaşmada çok mühim tesirleri görülen zaviye ve tekkelerin, kuruldukları yörelerde nüfusun hızla artması ve buraların cazibe merkezleri olması ve bununla birlikte tarikatların, Müslümanlaşma ile Müslümanların yaşadıkları merkezlerin gelişmesinde önemli işlevleri olmuştur.[6]

Bazı yerlerin isimlerini derviş veya tanınan bir sufiden alması da bu hususu gözler önüne sermektedir. Tekkelerin yerleştikleri bölgede kasaba kasaba, köy köy, dolaşarak gerçekleştirdikleri samimi hizmetlerine karşılık insanlar nezdinde mübarek insanlar olarak bilinen dervişlerin, mezarları üzerine yapılan türbelerinin de cazibe merkezi haline geldiği bilinmektedir. Bunların önemli bir bölümünün tekkelerin içinde ya da hemen yanı başında bulunması, insanların tekkeleri daha fazla ziyaret etmesine de imkân vermiştir. Ekrem Hakkı Ayverdi, Balkanlarda bulunan Osmanlı mimarisi üzerine yaptığı çalışmalarında 220'den fazla türbenin varlığından söz etmiştir ki, bu azımsanacak bir sayı değildir.[7] Balkanlarda kurulan tekkelere kısaca bakacak olursak; günümüzde Bulgaristan'da toplam 200 kadar tekke bulunduğu görülmektedir. Bunlardan bazılarını şöyle sıralayabiliriz; Sofya 18, Köstendil 16, Filibe 15, Ruscuk 15, Şumnu 13, Niğbolu 10, Pazarcık 10. Bu şehirlerde diğer şehirlere göre daha fazla tekkelerin olduğuna şahit olmaktayız. Bulgaristan'da faaliyetine devam eden tarikatlar ise; Halvetiyye, Mevleviyye, Nakşibendiyye, Bektaşiyye, Bayramiyye, Kadiriyye, Rifâiyye, Sa'diyye ve Şâzeliyyedir. Bu tarikatların en nüfuzlusu muhtelif şubeleriyle Halvetiyye tarikatı olduğu ve mahsusan Filibe ve Sofya'da çok geniş bir etkiye sahip olduğu görülmektedir.[8]

Yunanistan sınırları dâhilinde yer alan şehir ve köylerde tesis edilen tekke sayısının 325 civarında olduğu görülmektedir. Bunlardan bazıları şu şekilde sıralanmaktadır: Selanik şehrinde 56, Yenişehir'de 46 ve Serez'de de 42 adet tekke bulunmakta, yine bu şehirleri Girit adası 18, Dimetoka 11, Yanya 18, Gümülcine 10 adet, Tırhala 10, Ferecik 10 ve Drama 10 tekke ile takip etmektedir. Yunanistan'daki tarikatlarsa; Bektaşiyye, Halvetiyye, Mevleviyye, Kadiriyye, Nakşibendiyye, Rifaiyye, Sadiyye, Bayramiyye ve Suhreverdiyye-Zeyniyye'dir. Yunanistan'da da Bulgaristan'daki gibi en büyük ve yaygın tarikatın çeşitli kollarıyla Halvetiyye olduğu söylenebilir.[9]

Arnavutluk'un bütün yörelerinde faaliyetini sürdüren tekkeler ve intisap ettikleri tarikatlarla ilgili yapılan araştırmalar neticesinde Arnavutluk'ta kurulan tarikatların büyük bir kısmının faaliyetlerine devam ettiğini ve kırk civarında yerleşim yerinde 340'ın üzerinde tekkenin tesis edildiği görülmektedir. Bektaşiyye, Sa'diyye, Halvetiyye, Rifaiyye, Kadiriyyye, Mevleviyye, Nakşibendiyye, Bayramiyye gibi öneme haiz tarikatların Arnavutluk'ta faaliyet gösterdiği görülmektedir. Halvetiyye tarikatı, çeşitli kollarıyla Arnavutluk'ta en yaygın tarikatların başında gelmektedir.[10]

Ayrıca; eski Yugoslavya olarak bilinen, sonradan dağılmış olan Makedonya, Bosna-Hersek, Slovenya ve Hırvatistan gibi ülkelerin şehir ve köyleri olmak üzere yaklaşık olarak 330'dan fazla tekkenin varlığından söz edilmektedir. Bu coğrafyada hizmetlerine devam eden tarikatlar ise; Nakşibendiyye, Halvetiyye, Rifaiyye, Mevleviyye, Sa'diyye, Kadiriyye, Bektaşiyyeve Melamiyye-i Bayramiyye'dir. Bu tekkelerin 47'si Saraybosna'da bulunmaktadır. Diğer şehirlerde bulunan tekkelerse şu şekilde sıralanmaktadır: Üsküp 21, Belgrat 17, Prizren14, İştip 10, Uzice 9, Manastır 8, Foca 8, Niş 7, Zvornik 8, Hilivne 6, Kalkandelen 6, Pirepol 5, Debre 6, Caynice 5

Tekke yoğunluğu açısından önem arz eden şehirlerin başında Üsküp, Saraybosna, İpek ve Prizren gelmektedir. Üsküp şehrinde Halvetiyye, Nakşibendiyye, Bektaşiyye, Kadiriyye, Mevleviyye, Bayramiyye ve Rifaiyye tarikatları faaliyetlerine devam ederken Prizren şehrinde de hemen aynı tarikatlar faaliyetlerini sürdürmektedir. Sadece bu şehirde Mevleviyye tarikatının bir merkezi yoktur. Ayrıca, diğerlerinden farklı olarak Sa'diyye tekkesi vardır. Saraybosna'da ise Mevleviyye, Halvetiyye, Nakşibendiyye, Bektaşiyye, Rifaiyye ve Kadiriyye; İpek bölgesinde de Halvetiyye, Mevleviyye, Rifaiyye, Sa'diyye ve Kadiriyye gibi değişik tarikatlar varlığını sürdürmektedir. Diğer Balkan coğrafyasında görüldüğü gibi eski Yugoslavya diye bilinen merkezlerde en yaygın tarikatın, kurulan tekke adedine bakıldığı zaman yine çeşitli kollarıyla Halvetiyye tarikatı olduğu görülmektedir.[11] Ayrıca, Romanya sınırları dâhilinde olan bölgelerde faaliyetlerine devam eden tarikatlar Bektaşiyye, Nakşibendiyye, Kadiriyye ve Şazeliyye'dir. Özellikle Nakşibendiyye tarikatının mezkûr ülkede çok güçlü olduğu ve Bektaşî tarikatının da Dobruca Türkleri arasında yayıldığı belirtilmektedir.[12]

195-208; M. Rami Awwad-Halis Dede, *Zühd Öğüt ve Hikmet Bağlamında Arap Şiirinden Seçme Kasideler.* Ankara: Sonçağ Akademi, 2022, s. 19-24.

[5] Reşat Öngören, "Balkanlarda Tasavvuf ve Tarikatlar", *Balkanlarda İslam: Gönül Fethinden Zihniyet Temsiline*, Ed.Muhammet Savaş Kafkasyalı (Ankara: Başbakanlık Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı, 2016), 3/39.

[6] Yaşar Yücel, "Balkanlarda Türk Yerleşmesi ve Sonuçları", *Bulgaristan'da Türk Varlığı: Bildiriler* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1985), 67-91.

[7] Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri: Yugoslavya 3* (İstanbul: İstanbul Fethi Derneği, 1981), 48.

[8] Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimarî Eserleri 4: Bulgaristan Yunanistan Arnavutluk* (İstanbul: İstanbul Fethi Derneği, 1982), 141-143; Osman Keskioğlu, *Bulgaristan'da Türkler: Tarih ve Kültür* (Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1985), 51

[9] Öngören, *Balkanlarda Tasavvuf ve Tarikatlar*, 59-63.

[10] Öngören, *Balkanlarda Tasavvuf ve Tarikatlar*, 43-46.

[11] Ayverdi, *Osmanlı Mimarî Eserleri 3: Yugoslavya*, 338-347; Metin İzeti, *Balkanlar'da Tasavvuf* (İstanbul: Gelenek yayıncılık, 2004), 249-257.

[12] Öngören, *Balkanlarda Tasavvuf ve Tarikatlar*, 49.

Rumeli Tekke ve Zaviyelerinde Edebi Kültür

Tasavvufun öncelikli işlevlerinden biri salikleri ve muhibleri tarikatın sufî öğretisi ile tanıştırma ve onları terbiye etmektir. Tasavvufî neşveyi kazanmış ve ruhî yönü incelmiş tasavvuf erbabının ilmi derecesinin imkân vermesi halinde düşünce ve hislerini söze ve yazıya dökmesi ile zengin bir ilmi ve kültürel külliyat oluşmuştur. Balkanlarda içinde yaşanılan çok dinli ve kültürlü, etnik yapısı renkli ilişkiler düzeninde bir tür yazılı iletişim vasıtası olan edebi metinler aynı zamanda Müslümanların kendi kimliklerini yansıtma ve değerlerini yaşatma vasıtası olmuştur. Rumeli Osmanlı Devletinin diğer tarafları ile çok canlı bir ilişki içinde olduğu için buradan çıkan meşayihin irşad çalışmaları merkeze olan aidiyet duygusunu pekiştirmiştir. Ortaya konulan yazılı metinlerin miktarı eğitimin ciddiye alındığını ve merkezi yönetimin ihtiyaç duyduğu ilim adamı ve bürokratın Rumeli kökenli olmasından anlaşılmaktadır.

"[…]Kasaba-i mezkûre Rumili'nde menbit-i serv ü semen-i ma'rifet olan hâkdân ve menba'-ı cûy-ı nazm u nesr olan gülistan olmagla meşhûr bir şehr-i şöhret-âyîndür. Rivayet ederler ki, Prizren'de oğlan doğsa adından akdem mahlas korlar. Vardar Yenicesi'nde doğan oğlan baba diyecek vakit Farisî söyler. Priştine'de oğlan doğsa diviti belinde doğar derler. Binaen alâ zâlik, Prizren şair menbaı, Yenice Farisî ocağı, Priştine kâtip yatağıdır" (Kılıç, 2010: 94).

Balkan kökenli şeyhlerin verdiği mürettep veya mürettep olmayan divanlar, tercüme kaynaklı mesnevi vb. eserler, didaktik nazım metinleri ile Rumeli, edebi sahada İstanbul ve Bursa dışında en zengin bölge olmuştur. Araştırmalar sonucu yaklaşık olarak 125 divan şairi yetiştiren Rumeli bölgesinde en fazla divan şairi yetiştiren bölge 19 şairle Saraybosna olmuş, onu sekizer şairle Prizren ve Üsküp izlemiştir. Bu 125 divan sahibi şairlerden 116 tanesinin divanı olduğu kesinleşmiştir. Dokuz şairin divanı hakkında kaynaklarda bilgi bulunamamış, çeşitli mecmualarda çok sayıda şiirlerinin olduğu belirtilmiştir. Divanı kesinleşen 116 şairden 29 şairin divanı hala bulunamamıştır. Bulunan bu divanların büyük çoğunluğu basılmış ya da yüksek lisans veya doktora tezi olarak hazırlanmıştır. Balkan kökenli şairlerin çoğunun mesleği divan katip ya da değişik katipliklerde görevleri bulunan memurlardan oluşmaktadır. Daha sonra ise, müderris ve muallimler yer almaktadır. Yine müderrislerin çoğu aynı zamanda kadılık da yapmıştır. Bunlardan başka alay komutan, kaymakam, mutasarrıf, mesnevihan, nişancı, reisü'l-küttap, sadaret mektubi kalemi… gibi mesleklerde görev yapmışlardır. Balkan kökenli şairler Mevlevî tarikatından başka sırasıyla Nakşî, Halvetî ve Gülşenî tarikatına intisap etmişlerdir. 17. ve 18. yüzyıllarda balkan kökenli divan şairinin toplam sayısı yaklaşık olarak 49'dur. Rumeli şairlerin çoğunluğu öğrenimini İstanbul'da görmüştür. İstanbul'a gelemeyenler öğrenimlerini memleketlerinde görmüşlerdir. Bazı şairlerin ise öğrenimlerini nerede gördükleri ise net olarak belli değildir (Çeltik, 2008: 11-22).

Tarikat Müntesibi Balkan Kökenli Bazı Divan Şairleri

Fevzî, Mehmed (Celvetî)

Bosna'da doğan mutasavvıfın asıl adı Mehmed'dir. İstanbul'da eğitimini tamamlamış, Üsküdar'da ikamet etmiştir. Daha sonra saray kâtipliği görevinde bulunmuş, bir süre sonra da bu görevden iznini istemiştir. Celvetî tarikatı şeyhlerinden Selâmi Efendi'den el alarak şeyhinin hizmetinde bulunmuş, ondan tarikatla ilgili bilinmesi gereken adap ve erkânı öğrenmiştir. 1084/1673'te dar-ı bekaya ulaşmıştır.[13]

Dîvân'ı tespit edilen tek eseridir. Dîvân'ında mensur dibace, üç terkib-i bent, bir terci'-i bent, bir müsemmen, üç tahmis, bir musammat kaside, altısı Farsça yüz kırk beş gazel, yirmi iki tarih, beşi Farsça yirmi sekiz rubaî ve üç kıt'a mevcuttur.[14]

Safâyî, Fevzî'nin nesir ve nazımdaki yeteneğinden bahsetmektedir. Fevzî ile aynı zamanda yaşayan Mezâkî, Vecdî ve Nâilî gibi şairlerin şiirlerine nazireler yazmıştır. Ayrıca Şehrî, Fehîm ve Nef'i gibi şairlerin birkaç şiirini tahmis ederek etkilendiği şairlerle ilgili ipuçları vermiştir. Sade üslubu benimseyen Fevzî, bazen Sebk-i Hindî etkisini hissettiren şiirler de keleme almıştır. Kaynaklarda Fevzî'nin Divan sahibi olduğu kaydedilmiştir. [15]

Fevzi Divanı'ndan:

"Şeb ta seher hayalün ile çeşm-i pür-seher
Dad u sitad-ı kamdadur işretüm budur

Ehl-i haşr kulak çeke nazran şikafına
Mahşerde sine-çak olayum niyyetüm budur

İdman idüp keman-ı belaya bu menzilün
Ta gayetinde taş dikeyüm himmetüm budur

Ben bu kabayı şala virem gibi akıbet
Divane oldı dirler ise ragbetüm budur" [16]

Gurbî, Ahmed (Bektaşî)

Derviş Ahmed olarak da bilinen Ahmed el-Gurbî, Sırbistan'ın Sancak bölgesinde yer alan Yenipazar (Novipazar) kasabasında doğmuştur. Gerçek adı "Ahmed"dir. Divan'ında yer alan bir şiirinde 1135/1722-23'te yirmi beş yaşında olduğunu belirtmesi, 1110/1698-99 yıllarında Gurbî'nin doğduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca Edirne civarında Eimmetü'l-asliyye'de Kızıldeli Sultan Ocağı'na mensup Seyyid Ali Dergâhı'nda "Rahmi" takma adıyla manzumeler kaleme alan Muhammed Muslî isimli Bektaşi'ye intisap ettiğini söylemektedir. Yenipazar'da bulunan Gurbî'nin türbesinde iki tane kitabe mevcuttur. Tahminen öğrencisi olan Abdulkadir'in kaleme aldığı kitabelerden biri, "Zâhir ve hüvallah" ifadesiyle birlikte 1183 tarihini vererek şairin ölüm tarihini belirtmektedir. Kitabenin son kısmında "1185" tarihi rakamla yazılmıştır. Buradan Gurbî'nin vefat tarihi, 1769-70 ile 1771-72'den biri olmalıdır. Türbesi Yenipazar'dadır. Halkın önemli bir ziyaret yeri olarak bilinmektedir.[17]

[13] Pervin Çapan, *Mustafa Safâyî Efendi Tezkîre-i Safâyî Nuhbetü'l-Âsâr Min Fevâ'idü'l-Eş'âr* (Ankara: AKMB Yay., 2005), 451; Abdülkerim Abdulkadiroğlu, *İsmail Belîğ Nuhbetü'l-Âsâr li-Zeyli Zübdeti'l-Eş'âr* (Ankara: AKMB Yay., 1999), 327.

[14] Yunus Kaplan, *Fevzî Dîvânı*, (e- kitap, http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-292534/h/ fevzi-divani.pdf, 2012), 282-284. [erişim tarihi: 10.01.2023].

[15] Çapan, Mustafa Safâyî Efendi, 508.

[16] Kaplan, Fevzi Divanı, 195-196.

[17] Sibel Akbulut Selçuk, *XVIII. Yüzyıl Şairi Gurbî'nin Divanı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 8-11.

Gurbî'nin eğitim-öğretimi hakkında kaynaklarda bir malumata ulaşılamamıştır. Fakat bazı sözcüklerin imlasını karıştırmasından dolayı iyi bir tahsil hayatının olmadığı ve iyi bir eğitim almadığı sonucuna varılabilir. Manzumelerinde ayet ve hadislere yer verir. Bu durum Gurbî'nin dini ilimler hakkında bilgi sahibi olduğu söylenebilir. Divan'ın son kısmında Farsça şiirler bulunmaktadır. Gurbî, Allah, peygamber ve ehl-i beyt sevgisine şiirlerinde sıkça değinir. Şiirlerinde batıni âleme duyduğu hasret, dünyalık hevesleri terk etme, devir nazariyesi ve nefsini köreltme gibi konuları işler.[18]

İki eseri vardır:

1. Dîvân: Gurbî Divan'ının tespit edilebilen tek nüshası, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yazma Eserler Kütüphanesi Atatürk Kitaplığı'nda, 109 numara olarak kayıtlıdır. Bu eserde Yenipazar'a dair birçok bilgi bulunmaktadır. Özellikle bir kasidesinde, Yenipazar'ın tarih ve coğrafyasını ayrıntılı bir şekilde betimlemektedir ki bu klasik edebiyatımızda alışılmışın dışında bir yaklaşımdır. Şehrin ırmakları, mesire yerleri, dağları belirtilir. Yenipazar bölgesinde eğitim alan devlet ricali ve âlimleri, köprüleri, medreseleri, camileri, bitki örtüsü, ormanlar, madenler ve halkın geçim kaynakları gibi birçok konu bu kasidede anlatılmaktadır. Bu kaside, önemli ve orijinal bir manzumeyi temsil etmektedir. Gurbî'nin Divan'ında seksen gazelle beraber farklı nazım şekli ve aruz vezninden örnekler bulunmaktadır. Hem hece hem de aruz vezniyle yazdığı manzumleri olan Gurbî'nin, aruzla yazdıklarının oldukça sağlam ve akıcı olduğu görülmektedir. Divan'ında yaklaşık 200 civarında manzume bulunmakla birlikte, mürettep bir yapıya sahip değildir.

2. Eimmetü'l-Asliyye: "Fâilâtün fâilâtün fâilün" kalıbında yazılan, 195 beyitten oluşan bir eserdir. Aslında mesnevi tarzında düzenlenen bu eserde birkaç nazım ve bir tesdis bulunmaktadır. Bu eser Divan nüshasının başında yer almaktadır. Eser, 1157/1744-45 tarihinde yazılmış ve 12 İmam övgüsü içermektedir. Gurbî, Divan'ını yazdığı tarihi 1160 olarak belirttiği için, bu bağımsız eserin Divan'ından ayrı olduğu düşünülmektedir. [19]

Bektaşilikle ilgili bir şiiri:

"Varidat-ı Hakkı ilham ile inkar eyleme
Kim hadis-i Mustafa var istihara Kaimi

Haliya her nutkı zahir olmada bi-reyb ü şekk
Gözleri açık görürler görmez a'ma Kaimi

Bunda söz çok söylemek gayet degüldür bilmiş ol
Ehline malum egerçi cümle eşya Kaimi

Derviş Ahmed bir kemine kem-ter-i Al-i Aba
Hacı Bektaş-ı Velinün bendesi ba-Kaimi" [20]

Adnî, Receb Dede (Mevlevî)

Receb Dede, Selanik'e bağlı olan Serez şehrinde doğmuştur. Şairin asıl adı Receb'dir. Babası ulema sınıfından olduğu için iyi bir eğitim imkânı bulan şair, gençlik yıllarında doğduğu şehirde ilim ve fazilet sahibi kişiler arasına katılarak Câmi'-i Kebîr olarak bilinen camide bir süre imam-hatip olarak görev yapmıştır. Âlim bir kişi olan Receb Dede, " mecâzi aşk " için dünyadan vazgeçmiştir. Ramazan Dede Serez Mevlevihanesi şeyhidir. Onun meclisinde bu durum dile getirildiğinde, şeyh Receb Dede'yi mevlevihaneye davette bulunur. Receb Dede, Şeyh Ramazan Dede'nin davetine icebet ederek ona intisap eder ve burada sikke giyerek çile çekmeye başlar. Şeyhinin güvenini kısa sürede kazanan şaire önce imam-hatip görevi verilir, ardından da hilafet için icazet verilir. Şeyh Ramazan Dede tarafından şaire "Adnî" mahlası da verilir. [21] Adnî Receb Dede, Şeyh Ramazan Dede'nin vefatından sonra şeyhlik makamını devralır. Bir süre sâliklere rehberlik eden Adnî Receb Dede, kırk yaşlarında Abdülhalim Çelebi döneminde Konya'ya gider. Mevlana Celaleddin'in ve Şemseddin Tebrizî'nin dergâhlarında Mesnevi dersleri alır. Dönemin önde gelen kişilerinden olan Vânî Mehmed,in tarikat aleyhinde vaazları ve eleştirileri başlar. Dönemin sadrazamı olan Kara Mustafa Paşa, Adnî'nin görüşlerini almak için İstanbul'a davet eder. Görüşmenin etkisiyle Vânî Efendi'nin zulmü önlenir. Adnî, Edirne Hankahı'na geçmek için İstanbul'dan Edirne'ye geçer. Neşâtî'yle burada tanışıp hasb-i hal eder. Gelibolu'ya giderek Mevlevihane şeyhi olan Ağazâde'nin yanına yerleşir ve burada kısa süre kalır, Ağazâde'nin ilminden faydalanır. Tekkede irşad hizmeti yapar. Bu esnada Belgrad'da yeniden inşa edilen Mevlevihane için şeyh aranırken Adnî Receb Dede bu göreve atanır. Belgrad Mevlevihanesi şeyhi olarak görev yaparken 1100/1689 yılında vefat eder.[22]

On yedinci yüzyılın Mevlevi şairlerinden olan Adnî Receb Dede, edebî kişiliğinde şarihlik ve şairlik gibi farklı yönlere de sahiptir. Manzumelerinde sebk-i Hindî anlayışını başarılı bir şekilde kullanan güçlü bir şairdir. Şiirlerinde İran edebiyatının önemli isimleri Urfî ve Hâfız'ın Türk edebiyatında ise Nef'î'nin etkisi görülür. Gerçek bir mutasavvıf olarak bilinen Adnî Receb Dede, kasidelerinde övdüğü kişileri genellikle Mevlevi çevresinden seçer. Gazellerinde ise tasavvuf ve Mevlevilik temalarına yer verir.

Eserleri:

1. Dîvân:

Adnî Receb Dede hakkında bilgi veren hemen hemen bütün kaynaklar divan sahibi olduğu görüşündedirler. Divanı, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yazma Eserler kısmında, Üniversite A Koleksiyonu Numara 272'de kayıtlıdır ve 110 varaktır. Adnî Divanı, 38 kaside (2 tanesi Farsça), 313 gazel, 1 terkib-i bend ve 4 tahmis içermektedir. Bu kasidelerin 2 tanesi tevhid, 13 tanesi na't, 1 tanesi Hasan Hüseyin'e mersiye, 1 tanesi Hz. Ali'ye na't, 1 tanesi Şems-i Tebrîzî'ye na't, 7 tanesi Hz. Mevlana'ya na't, 1 tanesi Mesnevi'ye na't, 1 tanesi Seyyid Abdülbâkî Efendi'ye medhiye, 2 tanesi Seyyid Muhammed Efendi'ye medhiye, 2 tanesi Abdülhalim Efendi'ye medhiye, 2 tanesi Abdülhalim Efendi'nin oğluna medhiye, 1 tanesi Muhammed İzzetî'ye medhiye, 1 tanesi kalemiyye, 1 tanesi

[18] İsmail Özmen, *Alevi-Bektaşî Şairleri Antolojisi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1998), 3/297.

[19] Komisyon, "Gurbî", *Türk Ansiklopedisi* (Ankara: MEB Yayınları, 1970), 18/116.

[20] Selçuk, *Gurbî'nin Divanı*, 171.

[21] Zehra Göre, *Adnî Receb Dede, Hayatı ve Eserleri* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004), 21-22.

[22] Göre, *Adnî Receb Dede*, 22-25.

Sâkînâme 1 tanesi de Şarâbnâme'ye aittir. Divan'ında bulunan tek terkîb-i bendi ise dört halifenin övgüsünü içermektedir. Hâfız'ın 3 gazeline Farsça 3 tahmis, Şeyhülislâm Yahya'nın gazeline ise Türkçe tahmis yapılmıştır.

2. Nahl-i Tecellî: Nahl-i Tecellî:

Araştırmalar sonucunda bulunabilen tek yazma nüshası Mevlânâ Müzesi'nde bulunan, İhtisas Kütüphanesi, numara 2094'te kayıtlı olan "*Nahl-i Tecellî*" isimli Mesnevî şerhi, dikkate değer bir eserdir. Bu şerhte toplamda 2144 beyit yer alır ve Mevlânâ'nın Mesnevî'sinden seçilen 333 beyitte "aşk" kelimesi geçmektedir. Bu beyitler, beşer beyitlik şerhlerle birlikte sunulmuştur[23]

3. Şerh-i Kasâid-i Urfî:

Örfî-i Şîrâzî'nin Tevhid-i Bârî, Na't-ı Peygamberî ve Menkabet-i 'Ali hakkındaki kasidelerin mensur şerhi'dir.[24]

4. Pend-i Adnî:

Bu manzum nasihatname, 210 beyitlik bir kasideden oluşur.[25]

Divan'ından bir gazel:

"Malik-i mülk-i ebed Hazret-i Abdü'l-kadir
Hüsrev-i arş-ı sened Hazret-i Abdü'l-kadir

Alem-efraz-ı beka beka tabl-ı nevaz-ı himmet
Sahib-i adn ü meded Hazret-i Abdü'l-kadir

Fatih-i şab-ı tılısmat-ı defin-i tevhid
Vakıf-ı raz-ı ehad Hazret-i Abdü'l-kadir

Mazhar-ı ilm-i Hüda küfl-güşa-yı esma
Vasıl-ı nur-ı Samed Hazret-i Abdü'l-kadir

Adni'ye eyle nazar bende-i Mevlana'dur
Çünki yok lutfila had Hazret-i Abdü'l-kadir"[26]

İşkodralı Âcizî Süleyman Dede (Sâ'dîyye)

İşkodra'da doğmuş bir şairdir ve Sâdî tarikatına mensuptur. Sâdilik, Sadeddin El-Cebavî'ye atfedilen bir tarikat olup, Balkanlar'da kök salmıştır. Bu tasavvuf yolunda fütüvvet anlayışı ön planda tutulmuştur. Şair, şiirlerinde genellikle Âcizî mahlasını kullanmış olup asıl adı Süleyman'dır ve daha çok İşkodralı Âciz Baba veya Âcizî Dede olarak tanınmıştır. Şiirlerinde Türkçe dilinde yer yer Kosova ağzının özelliklerini yansıtmıştır. Şiirlerindeki temalardan biri kesret-vahdet ikiliğinden kurtulmaktır. Âcizî Dede, İşkodra'da doğmuş ve Sa'dîyye tarikatının Âcizîyye şubesini kurmuştur. [27]

Âcizî, tahsil hayatını İstanbul'da tamamlar. Daha sonra Pir Cibâvî dergâhına katılır. Dergâhın şeyhi olan İbrahim Ebu'l-Vefâ'dan icazet almıştır. Ardından Âcizî Rumeli bölgesine geçmiştir. 1699-1700 yıllarında Yakova'ya yerleşerek irşat faaliyetlerine burada devam etmiştir. Ayrıca oğlu Vehhab ile birlikte 1730'dan önce Prizren şehrine yerleşmiştir.[28]

Âcizî, Prizren şehrinde vefat etmiş olup mezarı Maraş semtinde bulunmaktadır. Ölüm tarihi konusunda çeşitli tartışmalar bulunmaktadır. Bursalı Mehmed Tahir, Âcizî'nin 1151/1738 yılında vefat ettiğini belirtmektedir. Diğer bir görüş ise Sa'diyye tarikatına ait iki silsilenameye dayanarak Âcizî'nin 1748-49 tarihlerinde öldüğüdür. Âcizî Dede'nin türbesindeki levhada ise 1160/1747 tarihinde vefat ettiği yazmaktadır. Türbedeki levhada yer alan şiirde ise Aciz Baba'nın vefat tarihi olarak 1160 belirtilmiştir. [29]

Hasan Sezayî (Gülşenî)

Mora/Korent (Gördes)'te 1080/1669 doğumlu olan Hasan Sezâyî'nin hayatı, Mektûbât adlı eserinde yer alan biyografisine dayanmaktadır. Hasan Sezâyî, Gülşeniyye tarikatının Sezâiyye kolunun banisi olan Sezâyî'nin asıl adıdır. Babası, Gördes semtinde tanınmış bir kişi olan Kurtbeyzâde Hasan'ın oğludur. Hasan Sezâyî, hayatının ilk yıllarını Mora yarımadasına bağlı Gördes semtinde geçirmiş, kendisini iyi yetiştirmiş ve sağlam bir eğitim almıştır. 18 yaşına geldiğinde 1098/m.1687 yılında Venediklilerin Mora yarımadasını işgal etmesi üzerine İstanbul'a gelmiş ve ardından Edirne şehrine gitmiştir. Hasan Sezâyî, gemi yolculuğu ile İstanbul'a giderken Halvetîyye tarikatının önde gelenlerinden biriyle tanışmış ve onunla Halvetîyye tarikatı üzerine istişarede bulunmuştur.

Hasan Sezâyî, resmi görevinin yanı sıra tasavvuf ve dini bilgiler alanında kendini geliştirmek için çaba göstermiş ve Âşık Musa'nın dergâhında bulunan Şeyh Mehmed Sırrî Efendi'ye öğrenci olmuştur. İki yıl boyunca bu tarikatta kalarak tarikatın adab ve erkânını öğrenmiş ve çileler çekmiştir. Şeyhinin vefatı üzerine tahta geçen La'lî Fenâyî Efendi'nin emrine girmiştir. Fenâyî Efendi, Sezâyî'yi dergâhın vakıflarının kira tahsilâtı görevine atamıştır. Bu görev nedeniyle Sezâyî'ye "Câbî Dede" takma adı verilmiştir.[30]

Fenâyî Efendi'nin vefatından sonra yerine şeyh olarak Mahmud Hamdi Efendi geçmiş, ancak altı ay sonra Mahmud Efendi hayatını kaybetmiştir. Hasan Sezâyî, Veli Dede Dergâhı'na damadı olan Şeyh Müsellem Efendi'yi postnişin olarak atamış ve La'lî Fenâyî'nin makamına kendisi oturmuştur. [31]

Hasan Sezâyî, İbrahim Gülşenî'ye intisabı nedeniyle Mısır'a gitmiştir. Kahire'de bulunan Gülşenî Dergâhı'nda görevli İbrahim Çelebi vasıtasıyla Gülşenî tarikatının ikinci şeyhi olarak atanmıştır. Kendi ismiyle ünlenen Sezâyî Tekkesi olarak bilinen dergâhta 38-39 yıl boyunca şeyhlik görevini sürdürmüş ve ölümüne kadar bu görevini icra etmiştir. Ancak Sezâyî'nin vefatından sonra dergâh, harap bir duruma gelmiş ve sonunda satılmıştır. [32]

Sezâyî Efendi, 1151/1738 yılında şeyhlik görevinde bulunduğu Edirne'de, yaptığı Âşık Musa Dergâhında vefat eder.[33],

[23] Göre, *Adnî Receb Dede*, 53-77.
[24] Göre, *Adnî Receb Dede*, 641-683.
[25] Göre, *Adnî Receb Dede*, 684-707.
[26] Göre, *Adnî Receb Dede*, 336.
[27] Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Haz. A Fikri Yavuz - İsmail Özen (İstanbul: Meral Yayınları, 1972), 1/54.
[28] Hüsniye Koro, *Âciz Baba Divanı ve Sözlük Bilimi Açısından İncelenmesi*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003), 2-3.
[29] Koro, *Aciz Baba Divanı*, 4.
[30] Sadık Erdem, *Râmiz ve Âdâb-ı Zurefâ'sı* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1994), 60.
[31] Himmet Konur, *Sezâî'yi Gülşenî*, 37/81
[32] Özuygun, *Hasan Sezâyî Divanı,* 22.
[33] Özuygun, *Hasan Sezâyî Divanı,* 25.

Mevleviyye tarikatı ile Gülşeniyye tarikatının münasebetleri oldukça iyi durumdadır.[34] Mevlevilik, etkisini Mevlevî olmayan Hasan Sezâyî gibi şairler üzerinde de göstermiştir.

Hasan Sezayi Hazretleri, 18. asrın önde gelen mutasavvıf şairlerindendir. Şiirlerinin üslup açısından kusursuz olduğu kabul edilir. Şiirlerinde tasavvuf bilgisini ve mazmunları ustalıkla kullanmıştır. Divan ve Tekke Edebiyatı özelliklerine hâkim olan Hasan Sezâyî, gazelleriyle büyük ün kazanmış ve tezkireci Salim'e göre Osmanlıların Hâfız-ı Şirazî'si olarak adlandırılmıştır. İbrâhim Gülşenî ve Gülşenîlik konusuna büyük önem vermiş ve divanının birçok bölümünde Gülşenîlik tarikatına intisap ettiğini ifade etmektedir. Eserleri;

1. Divan:

Divanı, çoğunluğu tasavvufî konuları içeren şiirlerden oluşmaktadır. Eserde 396 gazel, 5 kaside, 2 muhammes, 2 terkib-i bend, 2 müseddes, 12 murabba, 2 tahmîs, 10 kıta, 6 rubâî, 6 müfred, 3 tarih, 33 nazım, 7 İlâhi ve 31 matla yer almaktadır.[35]

2. Mektûbât-ı Sezâî:

Eser, Hasan Sezâyî'nin müridlerine, damadına, oğluna ve yakınlarına, halifelerine ve devletin ileri gelenlerinin bazıları için kaleme aldığı mektuplardan oluşur. Mehmed La'lî' Efendi'nin *Şerh-i Ma'nevî-yi Şerifi ve Mektûbât-ı Hazret-i Sezâî* adlarıyla yayımlandı. [36]

3. Şerh-i Gazel-i Niyâzî-i Mısrî:

Niyâzî-i Mısrî tarafından yazılan *"Halk içre bir âyîneyim herkes bakar bir an görür*" mısrasıyla başlayan gazeline yapılan şerh, Şahver Çelikoğlu tarafından hazırlanan divanın son bölümünde yer almaktadır.[37]

4. Makale-i Şerîfeleri:

Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Numara 26200'de kayıtlıdır.

5. Nutk-ı 'Ârifâne:

Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa Numara:619

6. Risâle-i Eşrât-ı Sâ'at:

Süleymaniye Kütüphanesi Serez Numara: 3832

Gülşenilik hakkındaki bir gazeli:

"Tarikat putesinün kimyası Gülşenilerdür
Maarif lüccesinün aşinası Gülşenilerdür

Bu erbabun melamet üzredür cünbişleri ey dil
Anunçün ehl-i aşkun müntehası Gülşenilerdür

Giyüp bin dürlü suretler gelüp arz-ı cemal eyler
O mahbubun ezelden mübtelası Gülşenilerdür

Ne nam u nişan gözler harab-ender-harab olmış
Tarık erbabınun ehl-i fenası Gülşenilerdür

Eya emraz-ı inkara olanlar mübtelası gelsün
Sezayi derd-i inkarun devası Gülşenilerdür"[38]

Hâtem, Akovalızâde Ahmed (Nakşî)

Akovalızâde Hâtem, Mora'nın yakınlarında bulunan Akova'da doğmuştur. Asıl adı Ahmed olan Hâtem, babası olan Akovalı Osman Şehdî Efendi'nin Divan-ı Hümayun kalem memuru olmasından dolayı Akovalızade olarak tanınmaktadır. Babasının teşvikiyle ilimlere ve ilmî eserlere ilgi duyan Hâtem, "makâmât-ı ulûm" adlı birçok eser okumuştur. 1115/1703-04 yılında "Hâdim-i aşk" terkibini takip ederek İstanbul'a gitmiş ve Dâru'l-Fuhûl'a kaydolmuştur. İlk olarak Fatih Cami'nde Nakşibendi tarikatının şeyhi olan Tokatlı Mehmed Emin'e intisap etmiş, bir süre sonra Mekke'ye giderek Şeyh Ahmed Cüryânî'nin hizmetine girmiştir. Daha sonra Mısır'da yaklaşık on yıl boyunca irşad görevini üstlenmiş ve burada fen ilimleriyle de iştigal etmiştir. Sicill-i Osmânî'ye göre ise Şeyh Ahmed Cüryânî'ye halife olmuştur. Son yıllarını Fener Yenişehir'de geçiren Hâtem, halkın dini konulardaki eksikliklerini gidermek için dersler vermiştir. Akovalızâde Hâtem, dönemin önemli isimlerinden biri olmasının yanında alçakgönüllü bir yapıya sahiptir.

Fener Yenişehri'nde uzun yıllarını geçirdikten sonra, 1168/1755 yılında hayata gözlerini yumdu. Farklı şairler, vefat tarihine dair farklı kayıtlar bırakmışlardır. Kendisi, Fener Yenişehri'nde bulunan Murad Ağa Camii ile Kozlu Camii arasındaki mezarlıkta defnedilmiştir. [39]

Eserleri:

1. Dîvân:

Hâtem'in Dîvân'ı, Türkçe, Arapça ve Farsça şiirlerden oluşmaktadır. Divan'da 16 kaside, 127 gazel, 44 tarih manzumesi, 3 şarkı, 1 müstezad, 7 kıt'a, 2 muhammes, 1 lügaz, 67 muamma ve 22 müfred vardır. Kasidelerden biri naat olup diğerleri Sultan I. Mahmud'a (6), Said Bey'e (1), Silahdar Ali Ağa'ya (5), Baltacı Mehmed Paşa'ya (1) ve Muhammed İshak'a (1) yazılmıştır. Ayrıca, bir kasidesi de müzik usul ve makam isimlerine dairdir. Dîvân'ın 19 el yazması kopyası Türkiye, Almanya ve Mısır'daki kütüphanelerde tespit edilmiştir ve bir de taş baskı nüshası mevcuttur. Dîvânı yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. [40]

2. Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî:

Muğlalı olan İbrahim Şâhidî Dede, Tuhfe isimli Türkçe-Farsça manzum lügatinin şerhi, Türkiye ve Mısır yazma kütüphanelerinde 14 tane kopyası bulunan bir eserdir. Bu eser, Emir Yahya Paşa'nın isteği üzerine kaleme alınmış olup H.1143 (M. 1730/1731)'te yazılmıştır.

3. Şerhu'l-Luma' fi'l-Hisâb:

Matematikle ilgili bir eserinin şerhi, Arapça olarak yazılmış olup Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi'nde (28 Hk 3653) bir nüshası mevcuttur.

4. Manzûme fi'l-Ahlâk:

Arapça olarak kaleme alınmış olan bir ahlak eseridir. Kastamonu İl Halk Kütüphanesi'nde (37 Hk 4058/1) numarasıyla kayıtlı bir nüshası bulunmaktadır.

5. Mültekâ Şerhi:

İbrahim bin Muhammed el-Halebî'nin Hanefî fıkhıyla ilgili *Mültekâ'l-ebhûr* adlı eserine ait bir şerhtir.

---

[34] Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, (İstanbul: İnkılap ve Aka Yayınları, 1983), 322.

[35] Şahver Çelikoğlu, *Sezâyî-i Gülşenî Dîvân* (İstanbul: Yazı Yayınları, 1985), 277.

[36] Cezair Yarar, *Mektubat- ı Hazret- i Sezâî*, (İstanbul: Divan Yay., 2001), 252.

[37] Himmet Konur, *Sezâî'yi Gülşenî*, 37/81.

[38] Ali Rıza Özuygun, Hasan Sezayi'nin Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri, Divanı'nın Tenkitli Metni ve İncelemesi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999, 350-351.

[39] Mehmet Celal Varışoğlu, *Hatem, Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Divanının Tenkitli Metni ve İncelemesi* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997), 259-279.

[40] Varışlıoğlu, *Hatem Divanı*, 203-410.

6. Şerh-i Elfâzı'l-Küfr:

Bedri'r-Reşîdî'nin Elfâz-ı Küfr Risalesi'ne ait Arapça şerhtir.

7. Fevâid-i Hâtem:

Muhammed Said Efendi, şairin Arapça takrirlerini derleyerek bir araya getirerek bu eseri oluşturmuştur.

Abdullah Bosnevî (Bayramî-Melamî)

992/1584 tarihinde Bosna'da doğan mutasavvıf şair Abdullah b. Muhammed, Sicilli Osmânî adlı eserde belirtildiği üzere Hasan adında bir müderris olan oğlu bulunan ve Kudüs Mollalığı görevini üstlenen bir şahsiyettir. Abdullah Efendi, ilk tahsilini Bosna'da tamamladıktan sonra İstanbul'a gelerek ünlü bilginlerinden İslamî ilimler okumuştur. Hem aklî hem de naklî ilimlerde derin bilgisi olan Bosnevî, Bursa'ya gidip Hasan Kabadûz'a intisap etmiştir. Onun sayesinde yüksek mevkilere erişmiştir ve Şeyh Abdülmecid Halvetî'den de ilham almıştır. Daha sonra Bursa'dan ayrılarak Mısır ve Hicaz'a giderek hac farizasını yerine getiren Abdullah Bosnevî, tasavvufî ve ilmî yetenekleriyle tanınmış ve Melamilik akımının yayılmasına katkı sağlamıştır. Hac vazifesini tamamladıktan sonra Şam'a uğrayan ve eserlerini burada yazmaya çalışan Abdullah Bosnevî, İbn-i Arabî'nin mezarını ziyaret ederek burada bir süre inzivaya çekilmiştir. İbn-i Arabî'nin yazdığı eserlere duyduğu ilgisi nedeniyle "*Şârih-i Füsûs*" olarak ünlenmiştir. Bosnevî buradan Konya'ya gelmiştir. İbn-i Arabî'nin fikirleri arasında mühim bir halkayı oluşturan Sadreddin Konevî'nin mezarını ziyaret etmiştir. Konya'da 1054/1644 tarihinde hayatını kaybetmiştir. Sadreddin Konevî'nin türbesinin yakınına vasiyeti üzerine, defnedilmiştir. Abdullah el-Bosnevî, er-Rûmî, el-Bayramî'nin garibi olan Allah'ın yerde ve gökteki garibi Abdullah el-Bosnevî'nin kabridir. Türbesi Şeyh Sadreddin Konevî'nin Türbesi'nin yanında yer almaktadır.[41]

Divan edebiyatına kazandırdığı eserler göz nüne alındığında Bosnevî'nin oldukça velüd bir kişi olduğu söylenebilir. Eserlerinden anladığımız kadarıyla tasavvufî mensur ve manzum metinlerin şerhi üzerinde çokça duran Abdullah Efendi, tasavvufî konulardan oluşan altmışın üzerinde eser bırakarak bu alandaki önemini ve kıymetini ortaya çıkarmıştır. Birçok eserinde asıl konu İbn-i Arabî'ye bağlılığı ve vahdet-i vücud konularıdır. Bosnevî, derin sûfî şairdir, Farsça ve Arapça dillerine hâkim olarak bu dilleri eserlerinde sanat ve edebiyatla birleştirmiştir.

Bazı eserleri:

1. Tecelliyâtü Araisi'n-Nusûs Fî Manassâti Hikemi'l-Fusûs:

Türk ve Arap edebiyatında "Şarihü'l-Fusûs" olarak ünlenmesine sebep olan Fusûs şerhini Abdullah Bosnevî, 1019 tarihinde bitirmiştir. Bu şerh, şairin ilk eseridir. Abdullah Bosnevî, "vahdet-i vücudun" farklı sorunlarını 12 bölümde ele aldığını belirtmektedir. Eserin yazma nüshaları Süleymaniye Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa kısmında 1244, H. 1019 numarasıyla birlikte mevcuttur; diğer bir kopya ise yine Süleymaniye Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa kısmında H. 1021, 1246 numarasıyla bulunmaktadır.

2. Şerh-i Fusûs:

Arap coğrafyasında Fusûs'un Türkçe şerhinin ün kazanması üzerine, Arap âlimlerin önde gelenleri eserin Arapça olarak şerh edilmesi için Bosnevî'ye başvuruda bulunmuşlardır. Abdullah Bosnevî de bu sebeple Fusûs adlı eserini Arapça şerh etmiştir. Bu eser, Süleymaniye Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa kısmında 1247 numarasıyla kayıtlıdır.

3. Şerh-i Cezire-i Mesnevi:

Abdullah Efendi'nin ahlak ve tasavvuf konularında yazdığı *Şerh-i Cezire-i Mesnevî* adlı eseri, klasik edebiyatımızda yaygın olan şerh edebiyatının güzel bir örneğini sunmaktadır. Bu eser, klasik mesnevi biçiminde düzenlenmiş olup 8673 beyit ve 33 bölümden oluşmaktadır. Mesnevi, aruzun fâilâtün/fâilâtün/fâilün kalıbıyla yazılmıştır. Şerh-i Cezire-i Mesnevi, IV. Murat döneminde 1629 yılında kaleme alınmış olup çok sayıda kopyası mevcuttur. Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde 9262 numaralı bir nüsha bulunmakta olup 239 yapraktan oluşmaktadır.

4. Gülşen-i Râz-ı Arifân Fi Usul-i Râh-i İrfân:

Kur'an-ı Kerim'den ayet ve peygamberimizin hadisleri eserde başlık olarak kullanılmıştır. Vahdet-i vücud anlayışı nazm ile anlatılmıştır. Bu eserin yazma eser kütüphanelerinde çeşitli nüshaları bulunmaktadır.

5. Kasidetü Abdülmecid es-Sivasî:

Abdülmecid Sivasî'ye ait bir kasidesinin şerhidir.

6. Şerh u Kasidetü'I-Münfrice:

Eser Türkçe bir şerhtir.

7. Şerh u Beyt-i Mesnevi:

Mesnevi'nin bir beytine şerh yazılmıştır. Bu eserlerin haricinde tasavvuf ve tefsirle alakalı birçok eseri vardır.[42] Melami tavır ve tasavvufi neşve şiirlerinde görülür.

Sonuç

Fetihlerle birlikte tesis edilen tekke ve zaviyelerin zaman içinde artarak Balkan coğrafyasını sardığını göstermektedir. Kurulan bu müesseselerde faaliyetini icra eden dervişlerin bölgenin İslâmiyeti tam manasıyla kavramasına ciddi katkılar sağladığını ve bu bilincin sürekli olarak günden güne arttığını söyleyebiliriz. Genel olarak, tekkelerin bağlı oldukları tarikatlar ve yayıldıkları bölgelere baktığımızda, İslam'ın yayılmasının çoğunlukla Sünnilik çerçevesinde gerçekleştiği görülür. Ancak bazı yörelerde ve dönemlerde bu çizginin dışına çıkıldığı da gözlemlenir. Yapılan kapsamlı bir araştırma sonucunda, bölgenin genel olarak Sünnilik çizgisinde olduğu açıkça görülmektedir.

17. ve 18. yüzyıllarda yaşamış olan bu şairler, Balkan kökenli olup Türk-İslam edebiyatının bu döneminde etkili olmuşlardır. Sayıları çok fazla olduğundan, bu yazıda sadece belirli isimlere yer verilebilmiştir. Ancak eserleri günümüze ulaşmamış Derûnî, Hâfız Ebûbekir, Habibî (Hasibî), Nazmî Hasan Dede, Dervîş Sâfî Efendi, Sa'îd Dede, Salih Fâhir Efendi, Çarhacı Şeyh Ahmed Efendi, Şefî'î Seyyid Derviş Mehmed, İsmâil Hanefî, Lebîb, Şeyh Vecdî Dede Efendi, Kâtibî Mustafa gibi birçok Rumelili sufî şair, Balkan kökenli sufî şair edebiyatının zenginliğine katkıda bulunmuşlardır. Bu dönem, Osmanlı

[41]Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri,* 1/43.

[42] Abdullah Kartal, "Bursa'da Bosnalı Bir Melâmî Abdullah Bosnevî", *Uludağ Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, 6/6, (1994), 299.

İmparatorluğu'nun çözülme yıllarıdır ve Anadolu'dan Rumeli'ye yerleştirilen ve İslam irfanıyla beslenen tekke ve zaviyelerde yetişen bu kişiler, Osmanlı edebiyatına katkılarda bulunmuşlardır. Bu sufi şairlerin eserleri, Balkanlar'da kültürel varlığımızın kanıtı olarak bugün dahi değerini korumaktadır.

Kaynaklar

Abdulkadiroğlu, Abdülkerim. *İsmail Belîğ Nuhbetü'l-Âsâr li-Zeyli Zübdeti'l-Eş'âr*. Ankara: AKMB Yay., 1999.

Açık, Kerim. "Akovalızâde Ahmed Hâtem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* Ek-1, 63-64. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Algar, Hamid. "Nakşibendiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 32/335-342. Ankara: TDV Yayınları, 2006.

Awwad, M. Rami - Dede, Halis. *Zühd Öğüt ve Hikmet Bağlamında Arap Şiirinden Seçme Kasideler*. Ankara: Sonçağ Yay., 2022.

Ayverdi, Ekrem Hakkı. *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri: Yugoslavya 3.* İstanbul: İstanbul Fethi Derneği, 1981.

Bardakçı, Mehmet Necmettin. *Sosyo-Kültürel Hayatta Tasavvuf*. Isparta: Fakülte Kit., 2000.

Barkan, Ömer Lütfi. "İstila Devri Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler". *Vakıflar Dergisi* 2 (1942), 279-304.

Bursalı Mehmed Tahir. *Osmanlı Müellifleri.* 1 Cilt. Haz. A Fikri Yavuz - İsmail Özen. İstanbul: Meral Yay., 1972.

Çakır, Mehmet Saki. *Seyyid Tâhâ Hakkârî ve Nehrî Dergâhı.* İstanbul: Nizamiye Akademi, 2021.

Çapan, Pervin. *Mustafa Safâyî Efendi Tezkîre-i Safâyî Nuhbetü'l-Âsâr Min Fevâ'idü'l-Eş'âr.* Ankara: AKMB Yay., 2005.

Çelikoğlu, Şahver. *Sezâyî-i Gülşenî Dîvân*. İstanbul: Yazı Yay., 1985.

Çeltik, Halil. *Divan Sahibi Rumelili Şairlerinin Şiir Dünyası*. Ankara: MEB Yay., 2008.

Dede, Halis. "Arap Edebî Eleştiri Sanatına Genel Bir Bakış". *Arap Edebiyatının Gelişim Serüveni*. Konya: Palet Yayınları, 2022.

DİA. "Melamiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 29/29-35. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Erdem, Sadık. *Râmiz ve Âdâb-ı Zurefâ'sı*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay., 1994.

Gölpınarlı, Abdülbaki. *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*. İstanbul: İnkılap ve Aka Yayınları, 1983.

Göre, Zehra. *Adnî Receb Dede, Hayatı ve Eserleri*., Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004.

İzeti, Metin. *Balkanlar'da Tasavvuf.* İstanbul: Gelenek yayıncılık, 2004.

Kaplan, Yunus. *Fevzî Dîvânı*. e- kitap. http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1- 292534/h/ fevzi-divani.pdf. 2012. [erişim tarihi: 10.01.2023].

Kara, Mustafa. "Balkanlar'da Türk Tasavvuf Edebiyatı'na Genel Bakış". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (Bursa 2001), 1-26.

Kara, Mustafa. "Gülşeniyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 14/256-259. Ankara: TDV Yayınları, 1996.

Kartal, Abdullah. "Bursa'da Bosnalı Bir Melâmî Abdullah Bosnevî". *Uludağ Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi* 6 (1994), 297-311.

Keskioğlu, Osman. *Bulgaristan'da Türkler: Tarih ve Kültür.* Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1985.

Kılıç, Filiz. *Aşık Çelebi Meşa'irü'ş-Şu'ara*. İstanbul: Pera Müzesi Yay., 2010.

Kocabıyık, Halil İbrahim. "Ebû Hayyân ve El-Bahru'l-Muhît Adlı Tefsîri (II)", *Academic Platform Jounal of İslamic Researches* 3/3 (2019), 378-388.

Kocabıyık, Halil İbrahim. "Ebû Hayyân ve el-Bahru'l-Muhît Adlı Tefsîri", *Academic Platform Jounal of İslamic Researches* 3/2 (2019), 195-208.

Konur, Himmet. "Sezâî'yi Gülşenî". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 37/79- 81. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Koro, Hüsniye. *Âciz Baba Divanı ve Sözlük Bilimi Açısından İncelenmesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003.

Kur'an- Kerim Meâli. çev. Hasan Basri Çantay. İstanbul: Risale Yay., 2014.

Ocak, Ahmet Yaşar. *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*: Sunuş. Ankara: 2005.

Ocak, Ahmet Yaşar. "Bektaşilik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 5/373-379. Ankara: TDV Yayınları, 1992.

Öngören, Reşat. "Balkanlarda Tasavvuf ve Tarikatlar*"*. *Balkanlarda İslam: Gönül Fethinden Zihniyet Temsiline*. ed.Muhammet Savaş Kafkasyalı. 27-80. Ankara: Başbakanlık Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı, 2016.

Özcan, Abdülkadir. *Şakâik-i Numaniye ve Zeyilleri Vekâyiu'l-Fudalâ*. 1 Cilt. İstanbul: Çağrı Yay., 1989.

Özmen, İsmail. *Alevi-Bektaşî Şairleri Antolojisi*. 3 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1998.

Özuygun, Ali Rıza. *Hasan Sezâyî Divanı.* İstanbul: Buhara Yayınları, 2005.

Selçuk, Sibel Akbulut. *XVIII. Yüzyıl Şairi Gurbî'nin Divanı.* İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

Tanrıkorur, Ş. Barihüda. "Mevleviyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 29/468-475. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Türk Ansiklopedisi. "Gurbi", 18 Cilt. Ankara: MEB Yay., 1970,115-116.

Uludağ, Süleyman. "Halvetiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 15/393-395. Ankara: TDV Yayınları, 1997.

Varışoğlu, Mehmet Celal, *Hatem, Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Divanının Tenkitli Metni ve İncelemesi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997.

Yapıcı, Uğurtan. *Edirneli Mevlevî ve Gülşenî Şairler*. Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.

Yarar, Cezair, *Mektubat- ı Hazret- i Sezâî*. İstanbul: Divan Yay., 2001.

Yılmaz. H. Kâmil. *Azîz Mahmûd Hüdâyî ve Celvetiyye Tarîkatı*. İstanbul: Erkam Yay.,2011.

Yılmaz, Hasan Kamil. "Celvetiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 7/273-375. Ankara: TDV Yayınları, 1993.

Yuvalı, Abdülkadir - Aktan, Ali. *Mehmed Süreyya Sicill-i Osmânî.* 3 Cilt. İstanbul: Sebil Yay., 1995.

Yücel, Yaşar. "Balkanlarda Türk Yerleşmesi ve Sonuçları", *Bulgaristan'da Türk Varlığı: Bildiriler*. 67-91. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1985.

Yücer, Hür Mahmut. "Sa'diye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 35/410-413. Ankara: TDV Yayınları, 2008.

Turkish Research Journal of Academic Social Science, 6(2): 174-179, 2023
DOI: https://doi.org/10.59372/turajas.1394687

Turkish Research Journal of Academic Social Science

Available online, ISSN: 2667-4491 | www.turkishsocialscience.com | Turkish Science and Technology Publishing (TURSTEP)

The Nahiw Disputes Between The Basra And Kufa Schools of Grammar About The Avamil of Maf'ūls and Munada

Ramazan Şahin[1,a,*], Hakan Turğut[1,b]

[1]*Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Uşak, Türkiye*
**Corresponding Author*

ARTICLE INFO

Research Article

Received : 22.11.2023
Accepted : 19.12.2023

Keywords:
Basra school
Kufa school
Nahw
Mansûbât
Mef'ûl and Münâdâ

ABSTRACT

It is not possible to understand the messages in these religious writings correctly and convey them completely without learning the science of grammar. For this reason, the lessons of the science of nahw, which has been described as the science of tools in educational institutions since ancient times, have been given first, and after the rules of the science in question have been mastered, the lessons of other Islamic sciences, which are the purpose, have started to be given. The science of Nahw is an important science that analyses the i'rab states of words. Through this science, the person knows which i'rab position the words in the sentence have, and therefore, he comprehends the meanings of the elements such as agent, mef'ūl, appeal, etc. and conveys them in a complete way. For example, without knowing whether a word in a sentence is a mef'ūl or an agent, it is not possible to know according to which one the meaning will be expressed. Scholars of grammar have considered the phenomenon of i'rab, which is the subject of the science of grammar, and have stated that this phenomenon occurs as a result of the influence of some parts of the sentence on some parts of the sentence. Therefore, they expressed the influencing word as amil, the affected word as ma'mūl, and the phenomenon of i'rab as amel. When we look at the subjects of the science of Nahw, we see that it is generally divided into three sections as merfū'āt, mansūbāt and majrūrūrāt, and in each of these three sections there are elements that need to be handled separately and analysed and compared because of their different situations and relations with each other. In this study, we have tried to discuss and analyse the disputes between the Basra and Kufa schools of grammar about the maf'ūls, which constitute the essence of the mansūbāt section, and the amil of the munādā element, which is closely related to this element, and then to make a comparison by revealing the similarities and differences between the views of these two schools on the subject.

Türk Akademik Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 6(2): 174-179, 2023

Mef‘Uller Ve Münâdânın Amili Konusunda Basra Ve Kûfe Nahiv Ekolleri Arasındaki Nahiv İhtilafları

MAKALE BİLGİSİ

Araştırma Makalesi

Geliş : 22.11.2023
Kabul : 19.12.2023

Anahtar Kelimeler:
Basra Ekolü
Kûfe Ekolü
Nahiv
Mansûbât
Mef‘ûl ve Münâdâ

ÖZ

Nahiv ilmi öğrenilmeden bu dinî metinlerdeki mesajları doğru bir şekilde anlamak ve eksiksiz bir şekilde aktarmak mümkün değildir. Bunun için eskiden beri eğitim müesseselerinde alet ilmi olarak nitelendirilen nahiv ilmi dersleri öncelikle verilmiş olup söz konusu ilmin kurallarına vakıf olunduktan sonra, amaç olan diğer İslamî ilimlerin dersleri verilmeye başlanmıştır. Nahiv ilmi, kelimelerin i‘rab hallerini inceleyen önemli bir ilimdir. Kişi, bu ilim vasıtasıyla cümle içerisinde bulunan kelimelerin hangi i‘rab konumuna sahip olduğunu bilmekte ve dolayısıyla fail, mef‘ûl, temyiz vb. ögelerin anlamlarını kavramakta ve eksiksiz bir şekilde aktarmaktadır. Nahiv âlimleri, nahiv ilminin konusu olan i‘rab olgusunu mülahaza etmişler ve bu olgunun, cümlenin bazı cüzlerinin bazı cüzlerine tesir etmesi neticesinde meydana geldiğini ifade etmişlerdir. Onlar tesir eden kelimeyi amil, müteessir olan kelimeyi ma‘mûl ve meydana gelen i‘rab olgusunu da amel kavramlarıyla ifade etmişlerdir. Nahiv ilminin konularına baktığımızda onun, genel olarak merfû‘ât, mansûbât ve mecrûrât olarak üç bölüme ayrıldığını, her üç bölümde de farklı durumları ve birbiriyle olan münasebetleri sebebiyle müstakil bir şekilde ele alınıp tahlil (çözümleme) ve mukayeseye ihtiyaç duyan öğeler bulunduğunu görüyoruz. Bu çalışmada mansûbât bölümünün aslını teşkil eden mef‘ûller ve bu öğeyle yakın münasebet içinde olan münâdâ öğesinin amili konusunda Basra ve Kûfe nahiv ekolleri arasında cereyan eden ihtilaflar ele alınıp tahlil etmeye ve sonrasında bu iki ekolün konu hakkındaki görüşleri arasındaki benzerlik ve farklılıkları ortaya koymak suretiyle bir karşılaştırma yapmaya çalışılmıştır.

[a] *ramazansahin@usak.edu.tr* *https://orcid.org/0000-0002-1160-6265* | [b] *hakanturgut47@icloud.com* *https://orcid.org/0000-0001-5414-5721*

This work is licensed under Creative Commons Attribution 4.0 International License

Giriş

İslamiyet'ten önce Araplar, tek millet olarak Arap Yarımadası'nda yaşıyorlardı. Bu durum onların kendi dillerini bozulmadan muhafaza etmelerine katkı sağlıyordu. İslamiyet'in ortaya çıkmasıyla Araplar bu dine gruplar halinde girmeye başlamış, kısa sürede Arap Yarımadası'nın çevresindeki birçok ülke fethedilmiş ana dilleri Arapça olmayan farklı ırklardan insanlar İslam'a girmişlerdir. İslamiyet'in anayasası hükmündeki Kur'an-ı Kerim'in dili olan Arap dili, birçok yabancı dille karışmış ve bu durum sonucunda hata ve bozukluğun ortaya çıkması kaçınılmaz olmuştur. Ortaya çıkan bu hatalar bir olgu haline gelmiş ve Kur'an dilini tehdit etmeye başlamıştır. Kur'an dilini tehdit eden bu tehlikeye karşı koyma gereği duyulmuş ve böylece nahiv ilmi ortaya çıkmıştır.

Arap dili ile ilgili çalışmaların, Hz. Ali'nin (r.a) yol göstermesiyle Ebu'l-Esved ed-Düelî (ö. 67/686) tarafından başlatıldığı aktarılmıştır.[1] Dilde ilk kurumsallaşmanın ise Halil b. Ahmed (ö. 175/791) ile başladığı kabul edilir.[2] Kur'an'ın doğru okunup anlaşılması amacıyla yapılan bu çalışmalar, Basra, Kûfe, Bağdat, Mısır ve Endülüs gibi ilim merkezlerinde daha sistemli bir şekilde tartışılmaya başlanmış ve bir ilim dalı haline gelmiştir.

Arap dil gramerinin temeli sayılan iki ekolü oluşturan Basra ve Kûfeli dil bilimciler, sahralarda yaşayan ve dilleri bozulmamış Arap kabilelerine giderek dil malzemeleri toplamış, dil kurallarını ilk elden alarak tespit etmeye çalışmışlardır. Dil ile ilgili malzeme toplayan bu dil bilimciler, kendilerine farklı ölçütler belirlemiş ve bu belirledikleri ölçütlerle dil ilkelerini ortaya koymuşlar ve bu durum doğal olarak birtakım farklılıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu bağlamda Basralı dilciler bedevî Araplardan dille ilgili malzeme toplarken daha titiz davranmış, Arap olmayan yabancı milletlerle temas halinde olup dillerinin bozulma ihtimali olan kabilelerden gelen rivayetleri kabul etmemişlerdir. Kûfeliler ise bu konuda biraz daha esnek davranarak Basralıların kendilerinden faydalanmaktan kaçındıkları Arap kabilelerinden dilsel malzemeler toplamışlardır.

Yukarıda dil malzemelerini toplama konusundaki farklı yöntemlerine değinilen iki ekole mensup dil bilimciler Arap dili gramerinin temel konularında farklı görüşler ileri sürmüşler ve bu görüşlerini delillendirme yoluna gitmişlerdir.

Bu çalışmada Basra ve Kûfe dil ekollerinin Arapçada amiller konusu içerisinde ele alınan yer alan mansûbâttan mefuller ve münadanın amilleri konularında ortaya koydukları ihtilaflı görüşler ele alınmıştır.

Mef'uller

Arap dilinde yazılmış olan hemen hemen bütün eserlere baktığımızda mef'ûl "المفعول" asıl kabul edilmiş ve diğer mansûblar ise onun fer'i olarak değerlendirilmiştir. Mef'uller; mef'ûlu bih "المفعول به", mef'ûlu leh "المفعول له", mef'ûlu fîh "المفعول فيه", mef'ûlu meah "المفعول معه" ve mef'ûlu mutlak "المفعول المطلق" olmak üzere beş kısma ayrılır. Mansûbâtta asıl kabul edilen mef'ûlu bih olup münâdâ "المنادى", hâl "الحال", temyiz "التمييز", müstesnâ "المستثنى" ve nahiv kitaplarında yazılan diğer mansûblar ise fer' olarak kabul edilmiştir. Ayrıca sıfat "الصفة", tekîd "التأكيد", 'atıf "العطف", bedel "البدل", 'atf-ı beyân "عطف البيان" da öncesindeki mansûb bir kelimeye tâbi oldukları zaman mansûbâttan sayılırlar.

Mef'ûlu Bihin Amili (عامل المفعول به)

Mef'ûlu bihi nasb eden amilin ne olduğu konusunda ihtilaf edilmiştir. Basralı dilbilimcilerin de arasında olduğu Arap dilbilimcilerin çoğu[3] mef'ûlu bihte amel eden amilin fiil "الفعل" olduğunu söylemişler. Kûfe dil mektebine mensup olan El-Ferrâ (ö. 207/822) ise hem fiil hem fail her ikisinin birlikte mef'ûlu bihte amel ettiğini söylerken Hişâm b. Muaviye ise amilin, fail "الفاعل" olduğunu söylemiştir. Halef el-Ahmer de amilin mef'ûliyyet "المفعولية" (mef'ûlu bih olması) anlamı olduğunu ifade etmiştir.[4]

Mef'ûlu bihin amilinin fiil olduğunu söyleyenler fiilin hem fail hem de mef'ûlde anlam bakımından tesir ettiğini delil olarak ileri sürmüşlerdir. Zira fiille birlikte ismin durumunun değiştiğini, örneğin ismin, fiille birlikte mübtedâ'dan faile, failden de mef'ûle doğru hareket ettiğini, dolayısıyla anlam bakımından tesir eden sözcüğün i'rab konusunda da tesir ettiğini söylemişlerdir. Amilin, -fiil ve fail- her ikisinin olduğunu söyleyenler ise, her ikisini tek bir şey gibi kabul etmişler ve ikisinin de amil olduğunu söylemişlerdir.[5]

Mef'ûlu Mutlakın Amili (عامل المفعول المطلق)

Arap dilbilimcileri fiiliyle bab ve lafız olarak aynı olan mef'ûlu mutlakın amili hususunda ihtilaf etmemişlerdir. Ancak onlar asıl ve anlam yönünden aynı olduğu halde bab ve/veya lafız bakımından fiilinden farklı olan mef'ûlu mutlakın amili konusunda iki farklı görüşe sahiptirler. Bu farklı görüşler şu örnekler etrafında ele alınmıştır: "إجتورَوْا تجاوُرا", "تجاوَرُوا إجتوارا", "وتبتَّل إليه تبتيلا".[6]

1- el- Müberrid (ö. 286/900),[7] İbn Harûf[8] (ö. 609/1212) ve Sîbeveyhi[9] (ö. 180/796) gibi dilbilimciler mef'ûlu mutlakın zikrettiğimiz örneklerde geçen fiilin dışında başka mukadder olan bir fiille mansûb olduğunu

---

[1] Ebu't-Tayyib el-Luğavî, Abdulvâhid b. Ali el-Halebî, *Merâtibu'n-nahviyyîn*, (thk.: Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim), (Kahire, tsz.), s. 6; Ebû Sait el-Hasan b. Abdullah es-Sîrâfî, *Ahbâru'n nahviyyîn el-Basriyyîn*, (thk.: Muhammed İbrahim el-Bennâ), (Kahire, 1985), s. 33; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, (Kahire: Dâru'l maârif, 1968), 13.

[2] Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, 5.

[3] es-Süyûtî, Celâluddîn Abdurrahman, *Hem'u'l Hevâmi' fî Şerhi Cem'il-Cevâmi'*, (thk. Ahmed Şemsuddin), (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998), 2/5; el-Enbârî, Ebu'l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahman b. Muhammed b. Ubeydullah, *Esrâru'l-Arabiyye*, (Beyrut: Dâru'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, 1999), 83.

[4] es-Süyûtî, *Hem'u'l Hevâmi' fî Şerhi Cem'il-Cevâmi'*, 2/5.

[5] el-Ukberî, *et-Tebyîn an mezâhibi'n Nahviyyîn el-Basriyyîn ve'l Kûfiyyîn,* (thk. Abdurrahman Süleyman el-Useymîn), (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslami, 1986), 263-264.

[6] Müzemmil, 73/8.

[7] el-Müberrid, *el-Muktadab*, 3/204.

[8] es-Süyûtî, *Hem'u'l Hevâmi' fî Şerhi Cem'il-Cevâmi'*, 2/75.

[9] İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufassal*, 1/112.

söylemişlerdir. Bu dilbilimcilere göre zikredilen örneklerin takdiri: "إجتوروا فتجاوروا تجاورا", "تجاوروا فاجتوروا إجتوارا", "و تبتل إليه وبتل نفسك تبتيلا" şeklindedir.

2- el-Mâzinî (ö. 249/863), es-Sîrâfî[10] (ö. 368/979) ve İbn Mâlik'in[11] (ö. 672/1274) de aralarında olduğu dilbilimcilere göre[12] zikredilen örneklerdeki mef'ûlu mutlak olan öğelerin amili, mezkûr olan fiildir. Bu alimler, mef'ûlu mutlakın kendi fiiliyle anlam bakımından aynı olmasından ve fiilin takdirini gerektirecek herhangi bir zaruretin de olmamasından dolayı fiilin takdir edilmesine ihtiyaç duyulmadığını, bu sebeple bu görüşü benimsediklerini ifade etmişlerdir.

Mef'ûlu mutlakın "قام وقوفا" "dimdik ayakta durdu" örneğinde olduğu gibi anlam bakımından fiiliyle aynı lafız bakımından ise farklı olduğu durumlar için Arap dilbilimciler tarafından üç görüş ileri sürülmüştür.

1- Cumhurun görüşüne göre[13] böyle bir durumda mef'ûlu mutlak kendi lafzından mukadder olan bir fiille mansûbtur. Bu görüşteki alimlere göre zikrettiğimiz örneğin takdiri " قام فوَقَّف وقوفا " şeklinde olacaktır.

2- el-Mâzinî[14] ve dilbilimcilerin bir kısmına göre[15] mef'ûlu mutlak mezkûr olan fiille mansûbtur. Zira mef'ûlu mutlak, bu gibi terkiplerde kendi fiiliyle anlam bakımından aynı olduğu için başka bir fiilin takdir edilmesi tekellüften başka bir şey değildir.

3- İbn Cinnî'nin (ö. 392/1002) tafsilata girerek aktardığı görüşe göre mef'ûlu mutlak "قام وقوفا" örneğinde olduğu gibi şayet tekit (pekiştirme) için gelmişse kendi lafzından olan mukadder bir fiille, şayet tekit için değil de başka bir amaçla getirilmişse cümlede mezkûr olan fiille mansûbtur.[16]

Mef'ûlu Lehin Amili (عامل المفعول له)

Basralı dilbilimcileri, mef'ûlu lehin, aslen illet anlamını ifade eden "لِ" edatı ile musahip olan bir fiil ile mansûb olduğunu söylemişlerdir.[17] Örneğin; "ضربتُ زيدا تأديبًا" "Zeyd'i, edeplendirmek için dövdüm." Bu örneğin aslı "ضربت زيدا للتأديب" dir. Bu örneği incelediğimizde "لِ" ile musahip olan "ضرب" fiilinin bulunduğunu görüyoruz. Ancak daha sonra bu "لِ" edatı hazfedilmiş ve "تأديبا" kelimesi "ضرب" fiili ile mansûb olmuştur.

Kûfeli dilbilimciler[18] ise mef'ûlu lehi manevî mef'ûlu mutlak "المفعول المطلق المعنوي" kısmından saymışlar ve Basralı dilbilimciler gibi mef'ûlu lehin fiil ile mansûb olduğunu ifade etmişlerdir. Örneğin; "ضربتُ زيدا تقويما" "Zeyd'i doğrultmak için dövdüm." Kûfeliler bu örneğin, "قوّمتُ زيدا بضربي له تقويما" anlamında olduğunu söylemişlerdir. Dolayısıyla "تقويما" kelimesinin bu örnekte, dolaylı olarak "قوّمتُ" anlamında olan "ضرب" fiili ile mansûb olduğunu söylemişlerdir. Bu nedenle Kûfeliler bu kısmı müstakil bir başlık altında ele almayarak "manevî mef'ûlu mutlak" kısmından kabul etmişlerdir.

Sonuç olarak Basralı dilbilimciler mef'ûlu leh kavramı ile ifade edilen müstakil bir kısmın var olduğunu söylerken Kûfelilerin ise bu kısmı manevî mef'ûlu mutlak kavramı altında değerlendirdiklerini görüyoruz. Amil konusunda ise her iki ekolün mensupları arasında herhangi bir ihtilafın söz konusu olmadığını, her ikisinin de amilin fiil olduğunu ifade ettiklerini görüyoruz.

Mef'ûlu Meah'ın Amili (عامل المفعول معه)

Arap dilbilimcileri, mef'ûlu meahta nasb eden amilin ne olduğu hususunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu görüşleri şu şekilde sıralayabiliriz.

1- Basralı dilbilimciler mef'ûlu meahta amel eden amilin mea "مع" manasında olan vavın "و" vasıtasıyla kendisinden önceki fiil olduğunu söylemişlerdir.[19] Zira nasıl ki geçişsiz bir fiil, if'âl "إِفْعال" ve tef'îl "تَفْعيل" babına nakledilmek suretiyle geçişli bir fiil haline getiriliyorsa aynı şekilde fiil, vav'ın vasıtasıyla güçlendirilmek suretiyle geçişli bir fiil haline gelir ve vav "و" dan sonraki ismi nasb eder şeklinde açıklama yaparak kendi görüşlerini ispatlamaya çalışmışlardır.[20]

2- el-Ahfeş (ö. 211/ 826), mef'ûlu meahın zarfiyet "الظرفية" üzerine mansûb olan zarf gibi mansûb olduğunu söylemiştir. Zira vav "و" edatının zarf olan "مع" kelimesinin yerine geçtiğini söylemiştir. Örneğin; "قمتُ وزيدا" "Zeyd ile beraber ayağa kalktım". Bu örneğin aslı "قمتُ مع زيد" olup buradaki zarfiyet üzerine mansûb olan "مع" kelimesi hazfedilmiş olup yerine vav "و" edatı getirilmiştir. Dolayısıyla vav'ın üzerine i'rab getirilemediğinden dolayı vav'dan sonra gelen "زيدا" kelimesi de aynı "مع" kelimesi gibi nasıl ki vasıta olmadan fiil ile zarfiyet üzerine mansûb olmuşsa "زيدا" kelimesinin de bu minval üzerine mansûb olduğunu söylemiştir.[21] Bu görüş, dilbilimcilerin çoğuna nispet edilmiştir.[22]

3- ez-Zeccâc'a (ö. 310/923) nispet edilen bir rivayete göre mef'ûlu meah hazfedilmiş bir fiille mansûb olmuştur. "إستوى الماء و الخشبة" cümlesinin takdiri "الماء ولابس الخشبةَ إستوى" şeklindedir.[23] Ancak İbn Hişâm (ö. 761/1360), ez-Zeccâc'ın mef'ûlu meahı mef'ûlun bih kısmından

---

[10] Ebû Hayyân, Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Yusuf b. Hayyân Esîruddîn el-Endülüsî, *İrtişâfu'd-Darb min lisâni'l-Arab,* (thk.: Recep Osman Muhammed), (Kahire: Mektebetu Hancı, 1998), 3/1354; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufassal*, 1/112.

[11] İbn Mâlik, Cemaluddin, Muhammed b. Abdullah et-Tâî el-Ceyyânî, *Şerhu Teshili'l-Fevâid,* (thk. Abdurrahman es-Seyyid, Muhammed Bedevî el-Mahtûn), (Mısır: Dâru'l-Hicr, 1990), 2/182.

[12] İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufassal*, 1/112.

[13] es-Süyûtî, *Hem'u'l Hevâmi' fî Şerhi Cem'il-Cevâmi',* 2/75; Ebû Hayyân, *İrtişâfu'd-Darb min lisâni'l-Arab,* 3/1355.

[14] es-Süyûtî, *Hem'u'l Hevâmi' fî Şerhi Cem'il-Cevâmi',* 2/75.

[15] İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufassal*, 1/112.

[16] İbn Cinnî Ebu'l-Feth Osman b. Cinnî, *el-Hasâis,* (thk.: Muhammed Ali en-Neccar), (Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, 1952), 2/454-456.

[17] Ebû Hayyân, *İrtişâfu'd-Darb min lisâni'l-Arab,* 3/1384; el-Ezherî, Halid b. Abdullah b. Ebû Bekr b. Muhammed, *Şerhu't-Tasrîh ala't-Tavdîh,* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2000), 1/514; es-Süyûtî, *Hem'u'l Hevâmi' fî Şerhi Cem'il-Cevâmi',* 2/99.

[18] Ebû Hayyân, *İrtişâfu'd-Darb min lisâni'l-Arab,* 3/1384; es-Süyûtî, *Hem'u'l Hevâmi' fî Şerhi Cem'il-Cevâmi',* 2/99.

[19] Sîbeveyhi, *el-Kitab,* 1/297; İbn Serrâc, *el-Usûl fi'n-Nahv,* 1/209; el-Enbârî, *el-İnsâf fî mesâili'l-hilâf,* (thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid), (Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 2003), 1/200; el-Ezherî, *Şerhu't-Tasrîh ala't-Tavdîh,* 1/530.

[20] el-Enbârî, *el-İnsâf fî mesâili'l-hilâf,* 1/200.

[21] el-Ukberî, *et-Tebyîn an mezâhibi'n-Nahviyyîn el-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn,* 379, 381; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufassal,* 2/49.

[22] Ebû Hayyân, *İrtişâfu'd-Darb min lisâni'l-Arab,* 3/1484.

[23] el-Ukberî, *et-Tebyîn an mezâhibi'n Nahviyyîn el-Basriyyîn ve'l Kûfiyyîn,* 379; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufassal,* 2/49.

saydığını söylemiştir.[24] Yukarıdaki örneğin takdirine baktığımızda da İbn Hişâm'ın naklinde haklı olduğunu görüyoruz.

4- el-Cürcânî'nin görüşüne göre mef'ûlu meahta amel eden amil vavın kendisidir.[25] el-Cürcânî, vav edatının إنَّ edatı gibi isme has olmasından dolayı nasb amelini kendisinin gerçekleştirdiğini söylemiştir.[26] Ancak bu görüş üç delille reddedilmiştir.

- Şayet nasb ameli vavın kendisiyle meydana gelmiş olsaydı nasbın (nasb ameli) gerçekleşmesi için bir fiilin ya da fiil manasında olan bir kelimenin bulunması diye bir şart koşulmasının anlamı olmazdı. Zira nasb özelliği olan diğer nasbedicilerde de nasbın gerçekleşmesi için bir fiil ya da fiil manasında bir kelimenin bulunması şart koşulmamıştır. Örneğin "إنَّ" ve kardeşleri gibi. Aynı şekilde hakikat, el-Curcânî'nin dediği gibi olmuş olsaydı "كلّ رجل و ضَيْعَتَه" cümlesinde "ضيعته" kelimesinin mansûb olmasının caiz olması gerekirdi. Hâlbuki "ضيعته" kelimesinin bu cümlede mansûb olarak okunması caiz görülmemiştir.
- Nasb amelini gerçekleştiren amilin vav olduğunu söylemek ve bu şekilde hükmetmek Arap dilinde naziri bulunmayan bir hükümle hükmetmek gibidir. Zira Arap dilinde bir harf ancak bir fiile ya da fiile benzeyen bir harfe benzediği zaman amel edebilir. Örneğin; fiile benzeyen harfler olan "إنّ" ve kardeşleri gibi, fiile benzeyen harfe benzeyen harfe örnek ise "إن" edatına benzeyen "لا" edatı gibi. Hâlbuki meâ "مع" manasında olan vav edatına baktığımızda ise ne fiile benzemiş ne de fiile benzeyen bir harfe benzemiştir. Dolayısıyla nasb eden amilin vavın bizatihi kendisi olduğu söylenemez.
- Şayet nasb amelini gerçekleştiren amil, vav edatı olmuş olsaydı o zaman zamirin, mef'ûlu meah olan yerlerde vav edatına muttasıl (bitişik) bir şekilde gelmesi caiz olması gerekirdi. Hâlbuki bütün Arap dilbilimcileri, zamirin, mef'ûlu meah olduğunda munfasıl (ayrık) olarak gelmesi hususunda ittifak etmişlerdir. Zira mansûb olan bir zamirin, kendisini nasb eden amil ile muttasıl olarak gelmesi mümkünken zorunlu olarak munfasıl bir şekilde gelmesi Arap dilinde meâ "مع" manasındaki vav'ın dışında başka bir yerde görülmemiştir.[27] Dolayısıyla bu durum, nasb amelinin vav edatı ile gerçekleşmediğini göstermektedir.

5- Kûfeli dilbilimciler mef'ûlu meah'ın hilâf (muhalefet) üzerine mansûb olduğunu söylemişler. Zira "إستوى الماء و الخشبة" cümlesinde fiilin tekrarının anlam bakımından uygun olmadığını, dolayısıyla ikinci ismin birinci isme anlam bakımından bir muhalefetinin meydana geldiğini ve nasb amelini gerçekleştirenin meydana gelen bu muhalefetin bizatihi kendisi olduğunu söylemişlerdir. Aynı zaman da "كيف أنت و شُربةً من عصير" ve "كيف أنت و زيدا" cümlelerinde herhangi bir fiilin bulunmaması keza "إستوى الماء و الخشبة" cümlesinde ki fiilin geçişiz olması, geçişiz bir fiilin de mef'ûlu meahı nasb etmeyeceğini söyleyerek nasb eden amilin, fiil "الفعل" olmadığını açıklamışlardır.[28] Ancak bir kısım dilbilimciler, şayet ikinci isim birinci isme muhalif olduğu için mansûb olmuş olsaydı o zaman birinci ismin de ikinci isme muhalif olduğu için mansûb olması gerektiğini, aynı zamanda harf-i atıf olan "لا" edatından sonra gelen bütün isimlerin de aynı şekilde mansûb olması gerektiğini söyleyerek Kûfeli dilbilimcilere ait olan bu görüşün zayıf olduğunu savunmuştur.[29]

Arap dilbilimcileri, mef'ûlu meah'tan önce bir fiil veya fiilin anlamını ve harflerini içeren bir ismin bulunmasını şart koşmuşlar. Ancak bir fiil veya fiilin anlamını ve harflerini içeren bir ismin bulunmadığı "ما أنت وزيدا" ve "كيف أنت و زيدا" gibi örneklerde ihtilaf etmişlerdir. Dilbilimciler genelde bu tür örneklerde vav'dan sonra gelen ismi "أنت" zamirine 'atıf yaparak merfû' olarak okumuşlardır. Bu ismi mansûb olarak okuyan dilbilimciler ise "أنت" zamirini mahzuf bir fiile fail yapmışlar ve bu fiili, amil kabul etmişlerdir. Sîbeveyhi ise, "ما" kelimesinin geçtiği yerlerde, "كَوْن" masdarının mazi fiilini yani "كان" fiilini, "كيف" kelimesinin geçtiği yerlerde ise muzari fiilini yani "يكون" fiilini takdir etmiştir. İbn Vellâd, bu hususa değinerek Sîbeveyhi'nin takdir ettiğinden başka bir şeyin takdir edilmesinin caiz olmadığını söylemiştir.[30]

***Zarfın Amili* (عامل الظرف)**

Arap dilbilimcileri "زيد أمامك", "ألحقيبة ورائك" örneklerinde olduğu gibi mübtedâya haber olan zarfın amilinde ihtilaf etmişlerdir.

Basralı dilbilimcilerden bazıları mübtedâya haber olan zarfın mukadder olan bir fiille, bazıları da mukadder bir ism-i faille "إسم الفاعل" mansûb olduğunu söylemiştir. Zira zarfın anlamında, harf-i cer olan "في" nin anlamı mülahaza edildiği için yukarıdaki cümlelerin takdirinin "زيد إستقر أمامك أو مستقر أمامك" şeklinde olduğunu, harfi cerlerde kendisine müteallik olacak bir fiil veya fiilin manasında bir isme ihtiyaç duyduklarını söylemişlerdir. Daha sonra harf-i cer hazfedilerek fiil zarfa muttasıl olmuş ve onu nasb etmiştir.[31]

Kûfeli dilbilimcileri ise yukarıda zikrettiğimiz örnekleri farklı bir bakış açısıyla değerlendirmişlerdir. "زيد قائم" "Zeyd ayaktadır" gibi cümlelerde geçen haber anlam yönünden mübtedâ'nın aynısının olduğunu ancak "زيد أمامك", "عمرو ورائك" ve bunlara benzer cümlelerde haber olan zarf ise anlam yönünden mübtedâ'nın aynısı olmadığını söyleyerek zarf ile mübtedâ'nın arasında meydana gelen hilafı (muhalefet), amil olarak kabul

[24] İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemaluddin b. Hişâm el-Ensârî, *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ,* (thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid), (Kahire, tsz.), 201.

[25] İbn Mâlik, *Şerhu Teshili'l-Fevâid,* 2/250; es-Süyûtî, *Hem'u'l Hevâmi' fî Şerhi Cem'il-Cevâmi'*, 2/177.

[26] es-Süyûtî, *Hem'u'l Hevâmi' fî Şerhi Cem'il-Cevâmi'*, 2/177.

[27] İbn Mâlik, *Şerhu Teshili'l-Fevâid,* 2/250.

[28] el-Ukberî, *et-Tebyîn an mezâhibi'n Nahviyyîn el-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn,* 381; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufassal*, 2/49; el-Enbârî, *el-İnsâf fî mesâili'l-hilâf,* 1/200; el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân,* 1/34.

[29] İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufassal*, 2/49; el-Ezherî, *Şerhu't Tasrîh ala't-Tavdîh,* 1/531.

[30] Sîbeveyhi, *el-Kitab*, 1/303; el-Ezherî, *Şerhu't Tasrîh ala't-Tavdîh,* 1/530.

[31] İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufassal*, 1/90; İbn Serrâc, *el-Usûl fi'n-Nahv*, 1/63; el-Ukberî, *et-Tebyîn an mezâhibi'n-Nahviyyîn el-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn,* 376; es-Süyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi' fî Şerhi Cem'il-Cevâmi'*, 2/102; el-Enbârî, *el-İnsâf fî mesâili'l-hilâf*, 1/197-198.

etmişlerdir.[32] Sa'leb'e (ö. 291/903) göre ise haber olan zarf, hazfedilmiş "حَلَّ" fiiliyle mansûb olmuştur. Daha sonra fiil hazfedilmiş ve zarfla yetinilmiştir.[33]

el-Enbârî (ö. 577/1181), Kûfeli dilbilimcilerin görüşünü reddederek şöyle demiştir: "Kûfeli dilbilimcilerin söylediği doğru değildir. Zira zarfı nasb eden amil muhalefet olmuş olsaydı mübtedânın da, haber olan zarfa muhalif olduğundan mansûb olması gerekirdi. Çünkü muhalefet, mübtedâda ve haber olan zarfta olmak üzere her iki tarafta da mevcuttur."[34] İbn Mâlik de (ö. 672/1274) muhalefetin birçok yerde mevcut olduğunu ve ittifakla amel etmediğini söyleyerek Kûfeli dilbilimcilerin görüşüne itiraz etmiştir.[35] Örneğin; "أبو يوسف أبو حنيفة". Bu örnekte geçen "أبو يوسف" ve "أبو حنيفة" ayrı iki şahsiyet olmasına rağmen haber olan "أبو حنيفة" mansûb olarak okunmamıştır. Bu da muhalefetin amel etmediğini bize göstermektedir.

***Munâdâ'nın Amili* (عامل المنادى)**

Dilbilimcilerin cumhuru,[36] münâdâda amel eden amilin, hazfı vacip olan mukadder bir fiil olduğunu söylemişler. Örnek olarak "يا زيد" ifadesnin takdiri "أدعوا زيدا" veya "أنادي زيدا" olup buradaki fiil hazfedilmiş ve yerine "يا" edatı getirilmiştir. Bazı dilbilimciler ise amilin "يا" ve kardeşleri olduğunu söylemiştir. Delil olarak ise "يا" edatı, hazfedilmiş fiilin yerine geçtiğini ve bu sebeple "يا" edatının munâdâda nasb ameli yaptığını söylemiştir.[37]

Arap dilbilimcilerinin bazıları, amilin "يا" edatı oluşunu el-Müberrid'e nispet etmiştir. Ancak araştırma sonucunda bu nispetin doğru olmadığını görüyoruz. Zira el-Müberrid *el-Muktadab* adlı eserinde amilin fiil "الفعل" olduğunu açık bir şekilde ifade etmektedir.[38]

Sonuç

Arap dili gramerinin İslamî ilimlerin doğru anlaşılmasında mümtaz bir yeri vardır. Nahiv ilmi konularını ele alan eserlerin çoğu, merfû'ât, mensûbât ve mecrûrât konularına taksim edilmiştir. Her üç kısımda birbirine yakın olan i'râb öğeleri vardır. Bu çalışmada mansûbât kısmının öğelerinden olan mef'uller ile mef'ûlle yakın münasebeti olan münâdânın amilindeki Basra ve Kûfe ekolleri arasındaki nahiv ihtilafları ile ilgili tahlil ve mukâyese yapıldı. Bu çalışmadan elde edilen sonuçlar şu şekildedir:

- Arap dilbilimcileri, mef'ûlu bih'in amilinde dört görüş ileri sürmüşlerdir. Basralı dilbilimcilerinin tamamı, amel eden amilin fiil olduğu hususunda ittifak ederken Kûfeli dilbilimciler arasında ise bu ittifak sağlanamamıştır.
- Mef'ûlu mutlak, kendi fiili ile lafız ve harf bakımından aynı olup olmaması açısından Arap dilbilimcileri tarafından iki kısma ayrılmıştır. Arap dilbilimcilerinin çoğu, aynı görüşü benimserken Sîbeveyhi, el-Müberrid ve İbn Harûf ise diğer görüşü benimsemişler. Örneğin; "إجتوروا تجاورا". Arap dilbilimcilerinin çoğu, bu cümlede geçen "تجاورا" kelimesini nasb eden amilin, cümlede zikredilen "إجتوروا"fiili olduğunu ifade ederken Sîbeveyhi, el-Müberrid ve İbn Harûf ise amilin, mukadder olan "تجاوروا" fiili olduğunu söylemişlerdir. İkinci kısım mef'ûlu mutlak'ın amilinde ise üç görüş vardır. Arap dilbilimcilerinin cumhuru, amilin, kendi lafzından mukadder olan bir fiil olduğunu söylerken el-Mâzinî gibi dilbilimciler ise, amilin, cümlede zikredilen fiil olduğunu söylemiştir. Üçüncü görüşü savunan İbn Cinnî, tekit için gelen ve tekit için gelmeyen mefûlu mutlak arasında ayırım yapmıştır.
- Basralı dilbilimciler, mefûlu leh kavramı adı altında müstakil bir kısım olduğunu söyleyerek amil konusunda kendi aralarında herhangi bir ihtilafa düşmemişlerdir. Kûfeli dilbilimciler ise, bunu müstakil bir kısım olarak kabul etmeyerek manevî mef'ûlu mutlak kavramı adı altında değerlendirmişlerdir. Amil konusunda ise Basralılarla aynı görüşü benimsemişlerdir.
- Mef'ûlu meah amilinde birçok farklı görüş zikredilmiştir, ancak mef'ûlu meah bölümünde zikredilen sebeplerden dolayı Basralı dilbilimcilerin görüşünün daha ağır bastığını söyleyebiliriz.
- Zarf'ın amili konusunda Basralı dilbilimciler kendi aralarında iki kısma ayrılmışlardır. Kûfeliler ise bu konuda amilin hilaf (muhalefet) olduğunu söylemişlerdir. Ancak bu görüşün kuvvetli olmadığı ifade edilmiştir. Üçüncü bir görüşü savunan Sa'leb ise amilin, mukadder olan "حَلَّ"fiili olduğunu söylemiştir.
- Arap dilbilimcilerinin birkaçı hariç hemen hemen dilbilimcilerin tümü münâdâ'nın amili konusunda tek bir görüş üzerine ittifak etmişlerdir.

Kaynaklar

Ebû Hayyân, Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Yusuf b. Hayyân Esîruddîn el-Endülüsî, *İrtişâfu'd-Darb min lisâni'l-Arab,* thk. Recep Osman Muhammed, Kahire: Mektebetu Hancı, 1998.

Ebû Sait el-Hasan b. Abdullah es-Sîrâfî, *Ahbâru'n nahviyyîn el-Basriyyîn*, thk. Muhammed İbrahim el-Benn), Kahire, 1985.

Ebu't-Tayyib el-Luğavî, Abdulvâhid b. Ali el-Halebî, *Merâtibu'n-nahviyyîn,* thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Kahire, tsz.

Enbârî, Ebu'l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahman b. Muhammed b. Ubeydullah, *Esrâru'l-Arabiyye*, thk. Berekât Yusuf Hebbûd, Beyrut: Dâru'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, 1999.

[32] el-Enbârî, *el-İnsâf fî mesâili'l-hilâf,* 1/197; el-Ukberî, *et-Tebyîn an mezâhibi'n-Nahviyyîn el-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn,* 376.

[33] el-Ukberî, *et-Tebyîn an mezâhibi'n-Nahviyyîn el-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn,* 377; es-Süyûtî, *el-İktirâh fî Usûli'n Nahvi ve Cedelihi,* (thk. Mahmut Fucâl), (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1989), 308-309.

[34] el-Enbârî, *el-İnsâf fî mesâili'l-hilâf,* 1/198.

[35] İbn Mâlik, *Şerhu Teshili'l-Fevâid,* 1/313.

[36] Sîbeveyhi, 'Amr b. Osman b. Kamber, *el-Kitab,* (thk.: Abdusselâm Muhammed Hârûn), (Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, tsz.), 1/291; es-Süyûtî, *Hem'u'l Hevâmi' fî Şerhi Cem'il-Cevâmi',* 2/25; el-Müberrid, Ebu'l-Abbas Muhammed b. Yezid, *el-Muktadab,* (thk. Muhammed Abdulhâlık Adîme), (Beyrut: Âlemu'l-Kütüb), 4/202; İbn Serrâc, Ebu Bekir Muhammed b. Serrî b. Sehl en-Nahvî, *el-Usûl fi'n-Nahv,* (thk. Abdul Hüseyin el-Fetelî), (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1985), 1/333.

[37] es-Süyûtî, *Hem'u'l Hevâmi' fî Şerhi Cem'il-Cevâmi',* 2/25; el-Enbârî, *Esrâru'l-Arabiyye*, 173; İbn Ya'îş, Muvaffiku'd-Dîn Ya'îş İbn Ali b. Ya'îş en-Nahvî, *Şerhu'l-Mufassal*, (Mısır: İdaratu't-Taba'atü'l-Müniriye, tsz.), 1/127.

[38] İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufassal,* 1/127; el-Müberrid, *el-Muktadab,* 4/202.

Enbârî, *el-İnsâf fî mesâili'l-hilâf beyne'n-Naviyyîne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 2003.

Ezherî, Halid b. Abdullah b. Ebû Bekr b. Muhammed, *Şerhu't-Tasrîh ala't-Tavdîh,* thk. Muhammed Bâsil 'Uyûnu's-Sûd, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2000.

İbn Cinnî Ebu'l-Feth Osman b. Cinnî, *el-Hasâis*, thk. Muhammed Ali en-Neccar, Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, 1952.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemaluddin b. Hişâm el-Ensârî, *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ,* thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Kahire, 11. Basım, tsz.

İbn Mâlik, Cemaluddin, Muhammed b. Abdullah et-Tâî el-Ceyyânî, *Şerhu Teshili'l-Fevâid,* thk. Abdurrahman es-Seyyid, Muhammed Bedevî el-Mahtûn, Mısır: Dâru'l-Hicr, 1990.

İbn Serrâc, Ebu Bekir Muhammed b. Serrî b. Sehl en-Nahvî, *el-Usûl fi'n-Nahv*, thk. Abdul Hüseyin el-Fetelî, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985.

İbn Ya'îş, Muvaffiku'd-Dîn Ya'îş İbn Ali b. Ya'îş en-Nahvî, *Şerhu'l-Mufassal*, Mısır: İdaratu't-Taba'atü'l-Müniriye, tsz.

Müberrid, Ebu'l-Abbas Muhammed b. Yezid, *el-Muktadab,* thk. Muhammed Abdulhâlık Adîme, Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, tsz.

Sîbeveyhi, 'Amr b. Osman b. Kamber, *el-Kitab*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, tsz.

Süyûtî, Celâluddîn Abdurrahman, *Hem'u'l Hevâmi' fî Şerhi Cem'il-Cevâmi'*, thk. Ahmed Şemsuddin, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998.

Süyûtî, *el-İktirâh fî Usûli'n Nahvi ve Cedelihi,* thk. Mahmut Fucâl, Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1989.

Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, Kahire: Dâru'l maârif, 7. Basım, 1968.

'Ukberî, *et-Tebyîn an mezâhibi'n-Nahviyyîn el-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn,* thk. Abdurrahman Süleyman el-Useymîn, Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslami, 1986.

Turkish Research Journal of Academic Social Science, 6(2): 180-187, 2023
DOI: https://doi.org/10.59372/turajas.1408016

Turkish Research Journal of Academic Social Science

Available online, ISSN: 2667-4491 | www.turkishsocialscience.com | Turkish Science and Technology Publishing (TURSTEP)

Personages Subject to Proverbs in Arabic Literature

Halis Dede[1,a,*]

[1]*Uşak Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Uşak, Türkiye*
**Corresponding Author*

ARTICLE INFO

Research Article

Received : 21.12.2023
Accepted : 02.01.2024

Keywords:
Arabic Language and Rhetoric
Prose
Parable
Precedent
Darb-ı Mesel (proverb).

ABSTRACT

The parable, which reflects the culture, lifestyle, historical events and religious thoughts of a nation, is an important subject discussed in the prose field of Arabic literature. These expressions, said emphatically and coherently as a result of certain events and interactions, were transferred from generation to generation within that culture and created a rich literary accumulation. Since human beings are naturally prone to both good and bad behaviors, they have sometimes exhibited praiseworthy and encouraged behaviors such as truthfulness, courage, generosity and loyalty; Sometimes he engaged in behaviors that were criticized and should be avoided, such as stinginess, stupidity, ungratefulness, and lying. In this context, some people in the Arab geography have distinguished themselves and come to the fore in society in displaying these behaviors, and as such, they have become the subject of proverbs. In this study, the life stories of the personalities about whom parables are used due to their characteristics and behaviors, the parable written in their names and the subject of this parable are briefly discussed and the personalities in question are presented in alphabetical order. With this, we aim to reveal how these people became the subject of parables, how these parables affected the lives of individuals in the historical process, and who these people who were mentioned frequently in books and found fame were and how many they were.

Türk Akademik Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 6(2): 180-187, 2023

Arap Edebiyatında Mesellere Konu Olan Şahsiyetler

MAKALE BİLGİSİ

Araştırma Makalesi

Geliş : 21.12.2023
Kabul : 02.01.2024

Anahtar Kelimeler:
Arap Dili ve Belagati
Nesir
Mesel
Emsâl
Darb-ı Mesel

ÖZ

Bir milletin kültürünü, yaşam tarzını, tarihi olaylarını ve dini düşüncelerini yansıtan mesel, Arap edebiyatının nesir alanında ele alınan mühim bir konudur. Birtakım olaylar ve etkileşimler sonucunda vurgulu ve insicamlı bir şekilde söylenen bu ifadeler, o kültür içerisinde nesilden nesile aktarılmış ve zengin bir edebî birikim oluşturmuştur. İnsan tabiatı gereği hem iyi hem de kötü davranışlara eğilimli olması hasebiyle bazen doğruluk, cesaret, cömertlik, sadakat gibi övülen ve teşvik edilen davranışları sergilemiş; bazen de cimrilik, aptallık, nankörlük, yalancılık gibi yerilen ve uzak durulması gereken davranışlarda bulunmuştur. Bu bağlamda Arap coğrafyasında bazı kimseler, söz konusu davranışları sergilemede toplum içerisinde sivrilmiş ve öne çıkmışlardır ki bu halleriyle mesellere konu olmuşlardır. Bu çalışmada söz konusu özellikleri ve davranışları sebebiyle haklarında mesel kullanılan şahsiyetlerin hayat hikâyeleri, adlarına yazılan mesel ve bu meselin konusu kısaca ele alınmış olup söz konusu şahsiyetler alfabetik sıralamayla sunulmuştur. Bununla, bu kişilerin nasıl mesel konusu oldukları, bu mesellerin tarihi süreçte bireylerin hayatlarına nasıl etki ettiği ve kitaplarda zikri çokça geçip şöhret bulan bu kimselerin kimler olup sayılarının ne kadar olduğunu ortaya koymaktır.

[a] *halis.dede@usak.edu.tr* *https://orcid.org/0000-0003-2388-5406*

This work is licensed under Creative Commons Attribution 4.0 International License

Giriş

Her milletin kültüründe ve edebiyatında bir takım etkileşim ve uğraşlar sonucu zamanla pek çok edebî sanat oluşmuştur. Atasözleri manasına gelen meseller de bu kabildendir. Meseller, Arap edebiyatında ilk dönemlerden itibaren var olagelen bir türdür. Bazı olaylar ve tecrübeler sonucunda etkili ve insicamlı bir şekilde söylenen bu ifadeler, o kültür içerisinde nesilden nesile aktarılmış ve zengin bir edebî birikim oluşturmuştur. İnsan tabiatı gereği hem iyi hem de kötü davranışlara eğilimli olması hasebiyle bazen doğruluk, cesaret, cömertlik, sadakat gibi övülen ve teşvik edilen davranışları sergilemiş; bazen de cimrilik, aptallık, nankörlük, yalancılık gibi yerilen ve uzak durulması gereken davranışlarda bulunmuştur. Bu bağlamda bazı kimseler, söz konusu davranışları sergilemede bireyler içerisinde sivrilmiş ve öne çıkmışlardır. Arap toplumunda da bu vasıflara sahip bireyler toplumda belirip öne çıkınca mesellere konu olmuşlardır.[1]

مَثَل kelimesi, sözlükte benzeri için örnek olarak getirilen şey, söz, gibi, vasıf, örnek, ibret, alamet, benzemek vb. anlamlara gelip cemisi أَمْثَال'dir.[2] Terim olarak ise pek çok tanımı yapılmış olup bu tanımlar, bir bütün olarak kapsayıcı şekilde şöyle ifade edilebilir: *herhangi bir konuda bir şeye benzetilerek misal getirilen, halk arasında yayılmış, ifadeleri değiştirilemeyen ve insicamlı olan kelamdır*.[3]

Bu çalışmada birtakım özellikleri ve davranışları sebebiyle haklarında mesel kullanılan şahsiyetlerin hayat hikâyeleri, adlarına yazılan mesel ve meselin konusu kısaca ele alınmış olup söz konusu şahsiyetler alfabetik sıralamayla sunulmuştur. Bununla, bu kişilerin nasıl mesel konusu oldukları, bu mesellerin tarihi süreçte bireylerin hayatlarına nasıl etki ettiği ve bu kimselerin kimler olup sayılarının ne kadar olduğunu ortaya koymaktır. Mesel konusunda çalışmaların yeterince yapılmış olması hasebiyle burada konular işlenirken detaylara girilmemiştir.

el-Ahnef b. Kays (ö. 72/691)

el-Ahnef b. Kays b. Mu'âviye b. Hasîn, Temîm kabilesinin efendisi olup künyesi Ebû Bahr ve ismi de Sahr'dır. Cesur ve fesahat sahibi büyük dâhilerden biridir. Basra'da doğmuş ve Hz. Peygamber (s.a.v)'in dönemine yetişmiş ama efendimizi görmemiştir.[4]

el-Ahnef hakkında kullanılan mesel şöyledir: أَحْلَمُ مِنَ الأَحْنَفِ *el-Ahnef'ten daha yumuşak huylu/nazik*.[5] O'nun bu vasfı kazanmadaki davranışları: *kendini/nefsini kontrol etme, düşmanlara karşı nezaket, öfkeyi dizginleme, ciddiyete ve öngörülü olmaya eğilim ve suçlamalardan nefret etme/hoşlanmama* şeklinde ifade edilmiştir.[6] Bu mesel yumuşak huylu, nazik ve kibar kimseler için kullanılmaktadır.

Bâkıl el-İyâdî

Bâkıl, İyâd kabilesinden olduğu söylenmiştir. Ebû 'Ubeyde ise onun Rebî'a kabilesinden olduğunu ifade etmiştir. Kekeme olduğu için konuşmada zorluk çeken ve sözcükleri tam çıkaramayan biri olduğu aktarılmıştır. Rivayete göre bir ceylan satın alıp evine götürürken yolda onunla karşılaşanlar, bunu kaça satın aldığını sorduklarında 11 liraya satın aldığını söylemek için parmaklarıyla 10 işaretini yapmış ve bir sayısını ekmek için de dilini çıkarmıştır. Bu arada ipi serbest kalan ceylan da kaçıp gitmiştir. Bundan dolayı kınanıp hakkında mesel çıkarılınca O da konuşamamanın, konuşan ahmaktan daha iyi olduğunu ifade eden dizeler yazmıştır.

Bâkıl hakkında kullanılan mesel şöyledir: أعيا من باقل *Bâkıl'dan daha kekeme (kendini ifade edemeyen)*. Bu mesel herhangi bir konuda kendini ifade edemeyen ve konuşurken kekeleyen/takılan kimseler için kullanılmaktadır.[7]

el-Berrâd (ö. h.ö.35/590)

el-Berrâd b. Kays b. Râfi' ed-Damrî el-Kinânî'dir. Saldırgan ve câni bir kimse olduğu için kabilesi tarafından dışlanıp kovulmuştur. Hevâzin kabilesinin ileri gelenlerinden 'Urve b. 'Utbe'yi öldürmesi sonucu haram aylarda Ficar savaşının çıkmasına sebep olmuştur. Kâtil ve câniliği nedeniyle darb-ı mesele konu olmuştur.

el-Berrâd hakkında kullanılan mesel şöyledir: أَفْتَكُ مِنَ البَرَّاضِ *el-Berrâd'dan daha kâtil/câni*.[8] Bu mesel, hak-hukuk tanımayıp cinayet işleyen ve arsız olan kimseler için kullanılmıştır.

---

[1] Mehmet Ünal, "Hıfzî'nin 16. Yüzyılda Yazdığı Atasözleri Derlemesi: Manzûme-i Durûb-ı Emsâl", *SDU Fen-Edebiyat Fak. Sosyal Bilimler Dergisi* 35 (2015), 101-120; Mustafa İbiş, *Arap Dilinde Fasih ve Ammî Dil* (Ankara: Sonçağ Yayıncılık, 2022), 66,72,85; Ali Sevdi, *Arap Grameri Literatüründe Sa'leb ve el-Mecâlis Adlı Eseri*, ed. Halis Dede - Musa Pekel (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2023), 244-247.

[2] Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, thk. Abdusselâm Serhân (Kâhire: Mektebetu'l-Hancî, ts.), 15/71; Abdulmecîd Katâmış, *el-Emsâlu'l-'Arabiyyetu Dirâsetun Târîhiyyetun Taḥlîliyye* (Suriye: Dâru'l-Fikir, 1988), 11; Mehmet Ünal, *Osmanlı Türkçesi Grameri Sözlüğü* (Isparta: El-Yay Yayıncılık, 2016), 69.

[3] Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414), 11/610-612. Arap meselleri konusunda geniş bilgi için bk. İdris Pullu, *Arap Dili ve Edebiyatında Meseller, Dil ve Belâgat Yönünden Özellikleri* (Konya: Selçuk Üniversitesi, 2007); Tehran Nuriyev, *Maverdi'nin Edebü'd-Dünya ve'd-Din'inde Geçen Arap Atasözlerinin İncelenmesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2008), 2-13; Yakup Kızılkaya, *Arap Dilinde Kâmin Meseller* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 2014); Emad Atilla, *Arap Halk Atasözlerinde Kadın İmgesi* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 2020), 18-50; Halil İbrahim Kocabıyık, "Arap Nahiv İlminin Doğuşu", *Arap Edebiyatının Gelişim Serüveni 1*, ed. Ahmet Yıldız (Konya: Palet Yayınları, 2022), 75-80; Halil İbrahim Kocabıyık, "Arap Nahiv İlminin Gelişimi", *Arap Edebiyatının Gelişim Serüveni 1*, ed. Ahmet Yıldız (Konya: Palet Yayınları, 2022), 95-100; Ramazan Ege - Sadullah Tilkitaş, "Abdurrahman b. Ahmed b. Ali el-Humeydî'de Bedî'iyye", *EKEV Akademi Dergisi* XXVI/92 (2022), 226.

[4] Ḫayruddîn b. Maḥmud ez-Ziriklî, *el-A'lâm: Ḳâmûsu terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ' mine'l-'Arab ve'l-musta'ribîn ve'l-mustaşriḳîn* (b.y.: Dâru'l-'İlim li'l-Melâyîn, 2002), 1/276.

[5] Ebu'l-Fadl Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm el-Meydânî, *Mecme'u'l-emsâl*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 1/219.

[6] M. T. Houtsma vd., *Mûcezu Dâireti'l-Ma'ârifi'l-İslâmiyye*, thk. Ahmed Zekî Hûrşîd vd. (B.y.: Merkezu'ş-Şârika lil-İbdâ'i'l-Fikrî, 1418), 14/4249.

[7] el-Meydânî, *Mecme'u'l-emsâl*, 2/43.

[8] el-Meydânî, *Mecme'u'l-emsâl*, 2/87; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 2/47.

el-Besûs

O, Cessâs b. Murre b. Zühl eş-Şeybânî'nin teyzesi olan Besûs binti Munkız et-Temîmiyye'dir. Cahiliye kadın şairlerden biri olan Besûs'un bir devesinin olduğu, Kuleyb tarafından bir okla vurulunca yüzüne vurarak kışkırtıcı sözler sarf ettiği ve bunun üzerine Cessâs'ın Kuleyb'i öldürdüğü ifade edilmiştir. Bu olay, Tağlib ile Bekr kabileleri arasında 40 yıl süren Besûs savaşının çıkmasına neden olmuştur. Bu yüzden uğursuzluk konusunda darb-ı mesele konu olmuştur. Besûs hakkında kullanılan mesel şöyledir: أَشْأَمُ مِنَ البَسُوسِ *el-Besûs'tan daha uğursuz*. Bu mesel, uğursuz ve meşum kimseler için kullanılmıştır.[9]

Duġa

O, Mariye binti Mi'nec (bazı kaynaklarda Miğnec diye geçmiştir) b. 'İcl'dir. Küçük yaşta evlendirilmiş ve hamile kalmıştır. Doğum sancıları tutunca lavabosunun geldiğini sanmış ve dışarda tenha bir yer gidip doğurmuştur. Bebek ses çıkarıp ağladığı halde kadın, sadece abdestini yaptığı zannıyla onu orada bırakıp dönmüştür. Eve gelince kumasına, insanın büyük abdestinin ağzının olup olmadığını ve ağzını açabilip-açamadığını sormuştur. Kuması, durumu anlayıp hemen gidip çocuğu oradan alıp getirmiştir. Bu olay karşısında kadın ahmaklık ve geri zekâlılık konusunda darb-ı mesele konu olmuştur.

Duġa hakkında kullanılan mesel şudur: أَحْمَقُ مِنْ دُغَةَ *Duġa'dan daha ahmak*. Bu mesel, aklı kıt ve ahmak kimseler hakkında kullanılmaktadır.[10]

Ebû Zerr el-Ġıfârî (ö. 32/653)

Ebû Zerr Cündeb b. Cünâde b. Kays el-Ġıfârî'dir. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in bir hadisinde: « مَا أَظَلَّتِ الْخَضْرَاءُ، وَلَا أَقَلَّتِ الْغَبْرَاءُ مِنْ ذِي لَهْجَةٍ أَصْدَقَ مِنْ أَبِي ذَرٍّ» "*Yeşilliğin gölgelediği ve yer yüzeyinin azalttığı hiçbir dil sahibi kimse, Ebû Zerr'den daha doğru konuşamaz.* (yani gökyüzünün altında ve yeryüzünün üstünde Ebû Zerr'den daha doğru sözlü kimse yoktur)" diye buyurduğu ifade edilmiştir. Bu hadisin son kısmı aşağıda belirtildiği gibi Araplar arasında doğru sözlü kimseler için mesel olarak kullanılmıştır.[11]

Ebû Zerr hakkında kullanılan mesel şöyledir: أَصْدَقُ مِنْ أَبِي ذَرٍّ الغِفَارِي *Ebû Zerr el-Ġıfârî'den daha doğru sözlü*. Bu mesel doğru sözlü, sadık kimseler için kullanılmaktadır.[12]

Eş'ab b. Cübeyr (ö. 154/771)

Eş'abu't-Tammâh denilen bu şahıs Medineli olup Abdullah b. ez-Zübeyr'in kölesi Eş'ab b. Cübeyr'dir.[13] Uzun bir ömür sürdüğü ve Hz. Osman zamanına yetişip o dönemde Medine'de kaldığı ve Mansûr zamanında Bağdat'a geldiği söylenmiştir.[14]

Eş'ab hakkında söylenen mesel şöyledir: أَطْمَعُ مِنْ أَشْعَبَ *Eş'ab'dan daha tamahkar/cimri*. Bu mesel aşırı cimri olan kimseler için kullanılmaktadır.[15]

el-Hâris b. Hillize (ö. h.ö.50-54/m.570)

O, el-Hâris b. Hillize b. Mekrûh b. Yezîd el-Yeşkurî el-Vâilî'dir. Cahiliye dönemi mu'allaka şairlerinden biri olan el-Hâris, Irak bedevilerindendir. Mu'allaka şiiriyle çok övündüğünden ötürü fahr (övünme-övgü) darb-ı mesele konu olmuştur.

el-Hâris hakkında söylenen mesel şöyledir: أَفْخَرُ مِنْ الحَارِثِ بنِ حِلِّزَة *el-Hâris b. Hillize'den daha övünen/iftihar eden*. Bu mesel, herhangi bir durum karşısında çok övünen ve iftihar duyan kimseler için kullanılmaktadır.[16]

el-Hâris b. Zâlim (ö. h.ö.22/m.600)

Ebû Leylâ el-Hâris b. Zâlim b. Ğayz el-Murrî'dir. Cahiliye döneminde Arap câni/saldırganlarının en meşhuru olduğu söylenmiştir. Çocukken babası öldürüldüğünden yetim olarak büyümüş ve daha sonra babasının katili olan Ca'fer b. Hâlid'i öldürmüştür. Nu'mân b. Munzir'in himayesinde olan bu adamı öldürdüğü için ele geçirilip öldürülmek istenmiş ama bir türlü ele geçirilememiştir. Bundan dolayı çok iyi korunakları ve saldırıları engelleyici noktasında hakkında mesel kullanılmıştır.[17]

el-Hâris hakkında kullanılan mesel şudur: أَمْنَعُ مِنَ الْحارِثِ بنِ ظالِمٍ *el-Hâris b. Zâlim'den daha engelleyici/korunaklı*.[18] Bu mesel, iyi korunup saldırıları engellediği için kendisine ilişilemeyen ve ele geçirilemeyen kimseler için kullanılmıştır.

Hâtim et-Tâî (ö. 578)

Adı: Hâtim b. Abdillah b. Sa'd b. el-Haşrec'dir. O, cömert, cesur, şair ve muzaffer bir şahsiyettir. Savaştığında yenen, kendisinden bir şey istendiğinde karşılıksız veren, malı çoğalıp zengin olduğunda infak eden vb. pek çok müspet vasıflara sahip biridir. Kadim kitaplarda hakkında çok sayıda cömertlik hikâyesi aktarılmıştır.[19] Farklı görüşler olmakla birlikte miladi 578 yılında öldüğü ve mezarının 'Avârid dağında bulunduğu ifade edilmiştir.[20]

Hâtim hakkında kullanılan mesel şöyledir: أَجْوَدُ مِنْ حَاتِمٍ *Hâtim'den daha cömert*.[21] Hâtim'in hayatı boyunca sergilediği pek çok cömertlik örneği onun bu mesel ile vasıflanmasına vesile olmuştur. Bu mesel, cömert olup tanıdığı-tanımadığı herkese infakta bulunan ve bu vasfıyla şöhret kazanmış kimseler için kullanılmaktadır.[22]

---

[9] el-Meydânî, *Mecme'u'l-emsâl*, 1/374; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 2/51.
[10] el-Meydânî, *Mecme'u'l-emsâl*, 1/219.
[11] es-Suyûtî Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *el-Muhâderât ve'l-muhâverât* (Beyrut: Dâru Ğarbi'l-İslâmî, 1424), 114.
[12] Aḥmed b. Muḥammed b. 'Abdirabbih el-Endelusî, *el-'İḳdu'l-ferîd*, thk. 'Abdulmecîd er-Ruḥeynî (Beyruṭ: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1404), 3/9.
[13] el-Meydânî, *Mecme'u'l-emsâl*, 1/439.
[14] ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/332.
[15] el-Meydânî, *Mecme'u'l-emsâl*, 1/439.
[16] ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 2/154; İnci Koçak, "Arap Atasözlerine Geçmiş Edebiyatçılar", *Doğu Dilleri: Farsça, Arapça, Urduca, Hindoloji ve Sinoloji Araştırmaları* 3/4 (1983), 109-110; Mustafa İbiş, *ATLÂL: Şiirde, Sevgilinin Geride Bıraktığı Mekân ve Harabelerine Duyulan Özlem* (Ankara: Sonçağ Yayıncılık, 2021), 70,71.
[17] ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 2/155.
[18] el-Endelusî, *el-'İḳdu'l-ferîd*, 3/9.
[19] el-Meydânî, *Mecme'u'l-emsâl*, 1/182.
[20] ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 2/151.
[21] el-Meydânî, *Mecme'u'l-emsâl*, 1/182.
[22] el-Meydânî, *Mecme'u'l-emsâl*, 1/182.

Hebenneka

Adı, Yezîd b. Servân olup Kays b. Sa'lebe oğullarından biridir. Cahiliye ahalisinden biri olan bu zat hakkında kaynaklarda dalgınlık, gaflet ve aptallık ile alakalı pek çok hikâye aktarılmıştır.[23]

Hebenneka hakkında kullanılan mesel şöyledir: أَحْمَقُ مِنْ هَبَنَّقَةَ *Hebenneka'dan daha aptal/ahmak*. Bu mesel, gafil, aptal ve geri zekâlı olan kimseler için kullanılmaktadır.[24]

Huneyn

Huneyn, soyu Eseb b. Hâşim b. Abdilmenâf'a dayandığı iddia edilen bir adamdır.[25]

Huneyn hakkında söylenen mesellerden biri: أَخْيَبُ مِنْ حُنَيْنٍ *Huneyn'den daha çok hayal kırıklığına uğrayan* şeklindedir. Bu mesel hayal kırıklığı içerisinde mekânına dönen ve umduğunu bulamayan kimseler için kullanılmaktadır. Bu meselin hikâyesi şöyledir: Hâşim b. Abdilmenâf, ticaret yapmak ve kralları ziyaret etmek için sık sık Arap mahallelerinde dolaşan ve çok evlilik yapan bir adamdır. Ailesine, bir kimsenin onun işaretinin üzerinde bulunduğu bir çocuğu kendilerine getirdiklerinde onu kabul etmeleri gerektiğini söyleyerek ailesini tembihlemiştir. Çocuğu kabul ettiklerinin işareti de ona elbiseler ve ayakkabı giydirmeleridir. Daha sonra Hâşim, Yemen'in mahallelerinden birinde evlenir. Onlardan ayrılıp gittikten sonra evlendiği kişiden bir oğlan çocuğu dünyaya gelir. Anne tarafından dedesi ona "Huneyn" adını verir ve onu ailesinden bir adamla birlikte Kureyş'e götürür. Hâşim'in kavmini bularak onlara oğlanın Hâşim'in oğlu olduğunu söyler. Onlar da ondan işaret isterler ancak dedenin onlara gösterebileceği bir işareti yoktur. Bu yüzden Hâşim'in kabilesi onu kabul etmezler. Ahali, dedenin çocuğu kendi elbiseleri ve ayakkabısıyla ailesine geri getirdiğini gördüklerinde şöyle derler: "Huneyn'i kendi ayakkabısıyla/çarıklarıyla getirdi". Yani hüsrana uğrayarak geldi. Çünkü kabul edilseydi babasının çarıklarını giyecekti.[26]

Huneyn hakkında söylenen bir diğer mesel de şöyledir: رَجَعَ بِخُفَّيْ حُنَيْنٍ *Huneyn'in iki çarığıyle/ayakkabısıyla döndü*. Bu mesel, ihtiyaç duyduğu şeyi elde etmekten ümidini kesen ve memleketine hayal kırıklığı içerisinde dönen kimseler için kullanılmaktadır. Meselin hikâyesi şöyledir: Huneyn'in Hîre kavminden bir ayakkabı tamircisi iken bir Bedevi onunla iki terlik için çetin bir pazarlığa tutuşur ve sonunda anlaşmazlığa düşerler. Bu yüzden o da bedeviyi kızdırmak ister. Bedevi ayrılınca Huneyn çarıklarından birini onun yol güzergâhına atar ve diğerini de ondan uzağa başka bir yere bırakır. Bedevi bunlardan birinin yanından geçince: "Bu terlikler Huneyn'in terliklerine ne kadar benziyor? Diğer teki olsaydı onu alırdım" deyip geçer. İkinciye rastlayınca birinciyi bıraktığına pişman olur ve ilkini almak için geri döner. Orada gizlenen Huneyn hemen gelip yüküyle beraber bedevinin devesini götürür. Bedevinin elinde terliklerinden başka bir şey kalmamıştır. Kavmi ona yolculuğunda ne getirdiğini sorunca Huneyn'in iki terliğinden başka bir şey getirmediğini söyler. Böylece bu mesel haline gelir.[27]

Hureymu'n-Nâ'im

O, Sinân oğullarından Hureym b. Halîfe b. el-Hâris b. Hârice el-Gatafânî el-Murrî'dir. *en-Nâ'im* (varlıklı/bolluk içinde olan) olarak lakaplanmıştır. el-Haccâc, ona bolluğunun ne olduğunu sorduğunda kışın yırtık, yazın yeni elbiseler giymediğini söyler. Nimetin ne olduğunu sorunca emniyet/güven olduğunu, zira korkağın, hayattan bir fayda görmediğini ifade eder. Başka ne olduğunu sorunca gençlik olduğunu, çünkü yaşlıların da herhangi bir şeyden yararlanmadıklarını söyler. Daha başka ne olduğunu sorunca sağlık olduğunu, zira hastalıklı olanın da hayattan pek faydalanmadığını söyler. Yine aynı soruyu sorunca zenginlik/zengin olduğunu, çünkü fakirin de aynı şekilde hayattan o kadar da yararlanmadığını dile getirir. Tekrar sorduğu aynı soruya artık bir cevabının olmadığını söyler.[28]

Hureym hakkında kullanılan mesel şöyledir: أَنعَمُ من خُرَيْم *Hureym'den daha varlıklı/bolluk içerisinde rahat olan*. Bu mesel, kendisine nimetler bahşedilen veya gönlü zengin olup rahatlık içerisinde hayat süren kimseler için kullanılmaktadır.[29]

İyâs b. Mu'âviye (ö. 122/740)

Ebû Vâsile İyâs b. Mu'âviye b. Kurre el-Muzenî'dir. Basra kadısı ve zamanının kıvrak zekâlı ve basiretli dehalarından biridir. Olayları hemen kavraması, ferasetli, hazırcevap ve zeki oluşundan darb-ı mesele konu olmuştur.[30]

İyâs hakkında kullanılan mesel şöyledir: أذكى من إياس بن معاوية İyâs b. Mu'âviye'den daha zeki. Bu mesel, kıvrak zekâlı ve ferasetli kimseler için kullanılmıştır.[31]

Kays b. 'Âsım (ö. 20/640)

Tam adı: Ebû Ali Kays b. 'Âsım b. Sinân el-Makrîzî es-Sa'dî et-Temîmî'dir. Arapların efendilerinden, akıllılarından, cesaret ve merhamet sahibi olanlarından biridir. Şair olup cahiliye döneminde şöhret bulmuş ve reislik yapmıştır. Cahiliye döneminde içkiyi kendisine haram kılanlardan biridir. Bir heyet içerisinde Hz. Peygamber (s.a.v.)'e gelirken efendimiz onu gördüğünde: "Bu çöl ehlinin (bedevilerin) efendisidir" buyurmuştur.[32]

Kays hakkında söylenen mesel şudur: أَسْوَدُ مِنْ قَيْسِ بْنِ عَاصِمٍ *Kays b. 'Âsım'dan daha efendi/başkan/hükmeden*.[33] Bu mesel, iyi yönetici olan ve yönetme işini güzel/adaletli yapan kimseler için kullanılmıştır.

[23] ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 8/180.
[24] el-Meydânî, *Mecme'u'l-emsâl*, 1/217.
[25] Ebu'l-Hasan Ali b. İsmâil İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-Muhîtu'l-A'zam*, thk. Abdulhamîd Hindâvî (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1421), 2/537.
[26] el-Meydânî, *Mecme'u'l-emsâl*, 1/256.
[27] el-Meydânî, *Mecme'u'l-emsâl*, 1/296.
[28] el-Meydânî, *Mecme'u'l-emsâl*, 2/355.
[29] ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 2/304.
[30] ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 2/33; Mehmet Ünal, *Murad-ı Buhari Külliyatı-I* (İstanbul: Kutup Yıldızı, 2013), 69.
[31] el-Endelusî, *el-'İḳdu'l-ferîd*, 3/9.
[32] ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 5/206.
[33] el-Endelusî, *el-'İḳdu'l-ferîd*, 3/3/9.

Kays b. Züheyr (ö. 10/631)

Kays b. Züheyr b. Huzeyme b. Revâha el-'Absî'dir. Abs kabilesinin lideri ve Irak Araplarının ileri gelen dâhilerinden biridir. İşlerde isabetli ve ileri görüşlü olmasından *Kaysu'r-Re'y* lakabıyla lakaplanmıştır. Kavminin liderliğini babasından miras yoluyla almıştır. Ömrünün sonlarında züht hayatı yaşamış ve Umman'a yerleşerek orada vefat etmiştir.[34]

Kays hakkında kullanılan mesel şöyledir: أَدْهَى مِنْ قَيْسِ بْنِ زُهَيْرٍ *Kays b. Züheyr'den daha deha/zeki*. Bu mesel akıllı ve üstün zekâlı kimseler için kullanılmaktadır.[35]

Kuleyb (ö. h.ö.135/m.492)

O, Kuleyb b. Rebî'a b. el-Hâris b. Züheyr et-Tağlebî el-Vâilî'dir. Zamanında kabilesi olan Rebî'a'nın efendisi olup son derece saygın, şerefli ve dost biridir. O kadar heybetli biriymiş ki bayırlardaki otları ve yaban hayvanlarını dahi koruyup gözettiği söylenmiştir. İsminin Vâil olduğu ve bu davranışlarından dolayı ona Kuleyb dendiği ifade edilmiştir. Bu şekilde meraları ve otlakları koruyup muhafaza ettiği için mesel konusu olmuştur.[36]

Kuleyb hakkında söylenen mesel şöyledir: أَعَزُّ مِنْ كُلَيْبِ وَائِلٍ *Vâil Kuleyb'inden daha aziz/kıymetli/heybetli*.[37] Bu mesel, kıymetli, değerli ve her canlıya değer verip onları koruyan kimseler için kullanılmıştır.

el-Kuse'î

O, Kuse' kabilesinden Muhârib b. Kays'tır. Başka bir görüşe göre ise O, Kuse' kabilesinin Muhârib oğullarından olup ismi Ġâmid b. el-Hâris'tir. Kaynaklarda geçen rivayetlerden bazılarına göre el-Kuse'î, karısını boşadığı ve vahşi merkepleri kendisiyle avladığı yaylarını, hedefi tutturamadığı zannıyla kırdığı için çok pişmanlık duymuş, dolayısıyla atasözüne konu olmuştur.[38]

el-Kuse'î hakkında kullanılan mesel şöyledir: أَنْدَمُ مِنَ الكُسَعِيِّ *el-Kuse'î'den daha pişman*. Bu mesel, yaptığı davranıştan pişmanlık duyan ve çok üzülen kimseler için kullanılmaktadır.[39]

Kuss b. Sâ'ide (ö. 600)

O, Kuss b. Sâ'ide b. Huzâfe b. Züheyr b. İyâd b. Nizâr'dır. Arapların hikmet sahibi olan şahsiyetlerinden biridir. O ilk defa "Filan kişiden filana", "Emmâ ba'du" ve "Davacıya delil getirmek, inkâr edene ise yemin etmek vardır" gibi pek çok sözü söyleyen kişidir. 180 sene ömür sürdüğü ifade edilmiştir.[40]

Kuss b. Sâ'ide hakkında kullanılan mesel şöyledir: أَبْلَغُ مِنْ قُسٍّ *Kuss'tan daha beliğ/iyi konuşan kişi*. Bu mesel, fasih olarak açık, anlaşılır ve güzel bir şekilde konuşan kimseler için kullanılmaktadır.[41] Bu bağlamda أَخْطَبُ مِنْ قُسٍّ *Kuss'tan daha hatip/daha iyi hitap eden kişi* ifadesi de kullanılmıştır.[42] el-Muhît fi'l-Luğa adlı kitapta أَقْدَمُ من قُسّ *Kuss'tan daha atılgan/daha cesur* ifadesi de mevcuttur.[43]

Lokmân b. 'Âd

Lokmân b. 'Âd, Himyer kabilesinin Vâil oğullarından olup Yemen'deki Himyer hükümdarlarından biridir. er-Râişu'l-Ekber ile lakaplanıp muammerundan (uzun ömürlü) olduğu söylenmiştir. Bu, Kur'an'da zikredilen Lokmân-ı Hakim olmayıp farklı bir kimsedir.[44]

Lokmân hakkında kullanılan mesel şöyledir: أَحْكَمُ مِنْ لُقْمَان *Lokmân'dan daha hikmetli*.[45] Bu mesel hikmet sahibi kimseler için kullanılmaktadır. Lokmân hakkında kullanılan başka bir mesel: أَشد من لُقْمَان بن عَاد *Lokmân b. 'Âd'dan daha çetin/şiddetli* şeklindedir.[46]

Mâdir

O, Hilâl b. 'Âmir b. Sa'sa'a kabilesinden biridir. Asıl adının Muhârik olduğu ve aşırı cimri, haddi aşan ve isyankâr bir kimse olduğundan Mâdir olarak isimlendirilmiştir.

Bu zat hakkında kullanılan mesel şudur: أَبْخَلُ مِنْ مادِرٍ *Mârid'den daha cimri*. Rivayete göre devesini bir su birikintisi üzerinde sulamış ve orada biraz su arta kalmıştır. O su artığından kimse faydalanmasın diye onu bulandırıp kirletmiştir. Bu yüzden kendisine Mâdir (suya çamur koyan/suyu bulandıran) ismi verilmiş ve söz konusu mesel cimrilik konusunda kendisi için kullanılmıştır.[47]

el-Mu'aydî

Bu şahsın kim olduğuyla alakalı farklı görüşler bulunmakla beraber onun isminin: Damra b. Damra b. Câbir b. Katan b. Nehşel b. Dârim b. Mâlik b. Hanzala b. Mâlik b. Zeyd Menât b. Temim b. Murra… b. Ma'd b. Adnân olduğu ifade edilmiştir.[48] Asıl isminin Şikka/Şukka b. Damra olduğu ve Nu'mân b. Münzir tarafından Damra olarak değiştirildiği ifade edilmiştir. Dârim oğullarından olup cahiliye şairlerinden ve cesur liderlerinden biridir.[49]

---

[34] ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 5/206; Mehmet Ünal, *Türk-İslam Edebiyatı* (İstanbul: Lisans Yayınevi, 2020), 42.
[35] el-Meydânî, *Mecme'u'l-emsâl*, 1/274.
[36] el-Meydânî, *Mecme'u'l-emsâl*, 2/42; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 5/232.
[37] el-Meydânî, *Mecme'u'l-emsâl*, 2/42.
[38] ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 5/281.
[39] el-Meydânî, *Mecme'u'l-emsâl*, 2/348.
[40] el-Meydânî, *Mecme'u'l-emsâl*, 1/111.
[41] el-Meydânî, *Mecme'u'l-emsâl*, 1/111; Halil İbrahim Kocabıyık, "Arap Dilinde İfadelerin Sanatlı Kullanımı: Fesâhat", *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 31 (2022), 1120; Halil İbrahim Kocabıyık, "Arap Dilinde Etimolojik Açıdan 'Hasene' Maddesinin İncelenmesi", *Kilitbahir Dergisi* 19 (2021), 108-124.
[42] el-Meydânî, *Mecme'u'l-emsâl*, 1/262.
[43] İsmâil b. 'Abbâd es-Sâhib b. 'Abbâd, *el-Muhît fi'l-luġa*, ts., 1/429.
[44] ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 5/243.
[45] Ebû Hilâl el-Hasan b. Abdillah b. Sehl el-'Askerî, *Cemheretu'l-emsâl* (Beyrut: Dâru'l-Fikir, ts.), 1/405.
[46] Mansûr b. el-Huseyn er-Râzî Ebû Sa'd el-Âbî, *Nesru'd-durr fi'l-muhâderât*, thk. Hâlid Abdulğanî Mahfûz (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2004), 6/62.
[47] el-Meydânî, *Mecme'u'l-emsâl*, 1/111.
[48] Şihâbuddîn Abdullah Yâkût b. Abdillah el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ'/İrşâdu'l-erîb ilâ ma'rifeti'l-edîb*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1414), 4/1556.
[49] Sabâh Ali es-Süleymân, *Mu'cemu şu'arâi'l-Arab hattâ 'usûri'l-ihticâc* (Tikrit: Dâru Ğaydâ, 1437), 134.

el-Mu‘aydî hakkında kullanılan mesel şöyledir: تَسْمَعُ بِالْمُعَيْدِيِّ خَيْرٌ مِنْ أَنْ تَرَاهُ *Mu‘aydî'yi (onun namını, haberlerini gıyaben) duyman onu (yüz yüze) görmenden daha iyidir*. Bunun أَنْ تَسْمَعَ بالمعيدي خير من , لأَنْ تَسْمَعَ بالمعيدي خير من أَنْ تراه ve أن تراه تسمع بالمعيدي لا أن تراه şeklinde farklı kullanımları da mevcuttur.

Bu mesel, gıyabında haberleri duyulan kimsenin onu yüz yüze görmekten daha iyi olanlar hakkında kullanılmaktadır.[50] Yani şanı, şöhreti duyulmuş ve hakkında güzel haberler yayılmış bir kimsenin, dış görünüşünün bu haberleri karşılayamayacak derecede olanlar için kullanılmasıdır.

Meselin hikâyesi şöyledir: Ma‘d kabilesine mensup olan Mu‘aydî adındaki eşkıya kişi, Nu‘mân b. Münzir'e saldırarak mallarını ele geçirmiş ve onlar bu duruma karşı bir şey yapamamışlar. Onun bu cesareti ve atılganlığı Nu‘mân b. Münzir'i şaşırtmış ve ona güvence verip huzuruna çağırtmıştır. Mu‘aydî onun huzuruna gelince onun çirkin görüntüsüne şaşırarak söz konusu meseli söylemiştir.[51]

Müseylemetu’l-Kezzâb (ö. 12/633)

Müseyleme b. Sümâme b. Kebîr b. Habîb el-Hanefî el-Vâilî’dir. Muammerundan olup peygamberlik iddiasında bulunmuştur. Yemâme’de doğup büyümüş ve kendisine *Rahmânu’l-Yemâme* lakabı verilmiştir. İsminin Hârun veya Mesleme olduğu, tahkir için Mesleme’nin tasğiri olan Müseylime’ye dönüştürüldüğü söylenmiştir.[52]

Müseyleme hakkında kullanılan mesel şudur: أَكْذَبُ مِنْ مُسَيْلَمَةَ *Müseyleme’den daha yalancı*. Bu mesel, yalan söyleyip bu noktada aşırıya kaçan kimseler için kullanılmıştır.[53]

Rebî‘a b. Mukeddem (ö. h.ö.62/m.558)

Kinâne Oğullarından Rebî‘a b. Mukeddem b. ‘Âmir’dir. Cahiliye döneminde Mudar kabilesinin sayılı atlılarından biridir. Kinâne’nin kervanlarından birinin saldırganlarını sadece kendisinin bildiğini ve canı pahasına o kervanı koruyup kurtulmasını sağladığı cesur bir savaşçıdır. Bu cesaretinden dolayı hakkında mesel kullanılmıştır.[54]

Rebî‘a hakkında kullanılan mesel şöyledir: أَشْجَعُ مِنْ رَبِيعَةَ بْنِ مُكَدَّمٍ Rebî‘a b. Mukeddem’den daha cesur. Bu mesel, cesarette kullanılagelen bir atasözü olmuştur.[55]

es-Semev’el (ö. m.560)

O, es-Semev’el b. Hayyân b. ‘Âdiyâ’ el-Yehûdî’dir. Hayber ahalisinden olan es-Semev’el, cahiliye dönemi şairi olup hikmet sahibi bir kimsedir. Bu zat o kadar vefalı ve sözüne sadık imiş ki İmruulkays'ın kendisine emanet olarak bıraktığı zırhlarını onun ölümünden sonra almak isteyen bir krala, kendi oğlunun canı pahasına dahi teslim etmemiştir.[56]

es-Semev’el hakkında kullanılan mesel şöyledir: أَوْفَى مِنَ السَّمَوْأَلِ *es-Semev’el’den daha vefalı/sözüne sadık kimse*. Bu mesel verdiği sözü yerine getiren, vefalı ve güvenilir kimseler için kullanılmaktadır.[57]

Sehbân b. Vâil (ö. 54/674)

Sahbân b. Züfer b. İyâs el-Vâilî el-Bâhilî'dir. Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında Müslüman olmuş ancak efendimizle görüşmemiştir. Son derece güçlü bir hatip olması sayesinde darb-ı mesellere konu olmuştur. Az sayıda şiir de kaleme almıştır.[58]

Sahbân hakkında kullanılan mesel şöyledir: أَفْصَحُ مِنْ سَحْبانِ وائِلٍ *Vâil’in Sahbân’ından daha fasih*. Bu ifadenin yanı sıra أخطب من سحبان وائل *Vâil’in Sahbân’ından daha hatib*, أنطق من سحبان *Sahbân'dan daha iyi konuşan* ve أبلغ من سحبان *Sahbân'dan daha beliğ/belagatli* tabirleri de kullanılmıştır. Bu mesel fesahat ve belagat sahibi olarak güzel ve yerli yerinde söz söyleyebilen kimseler için kullanılmaktadır.[59]

Sinimmâr

Sinimmâr, Roma kökenli meşhur ve son derece mahir bir inşaat ustasıdır. Sinimmâr kelimesi Huzeyl kabilesi lehçesinde “hırsız” anlamına geldiği ifade edilmiştir.[60]

Sinimmâr hakkında kullanılan mesel şöyledir: جَزَاءَ سِنِمَّارٍ *Sinimmâr’ın mükâfatıyla/ödülüyle (ödüllenmek)*. Bu mesel yaptığı güzel bir iş ve davranıştan dolayı takdir ve mükâfat bekleyen bir kimseye kötülük ve cezayla karşılık verilen kimseler için kullanılmaktadır.[61]

Meselin hikâyesi şöyledir: Sinimmâr, hükümdar en-Nu‘mân b. İmruulkays’a Kûfe’de *Havernak* adında eşi-benzeri olmayan bir saray yapar. Bu çalışmasından dolayı hükümdardan ödülünü bekleyen Sinimmâr, böyle bir yapıyı başka kimseye yapmasın diye hükümdar tarafından sarayın üzerinden aşağı atılıp öldürülmesiyle karşılaşır. Ödül beklerken cezayla karşılaşıp hayatından olur. Böylece söz konusu mesel bunun gibi iyiliğe karşı kötülük edilme durumuyla karşılaşan kimseler için kullanılır olmuştur.[62]

Suleyk (ö. h.ö.17/m.605)

Suleyk b. ‘Umeyr b. Yesribî b. Sinân es-Sa‘dî et-Temîmî’dir. Suvari, câni, seri/koşucu, şair, siyahi ve cahiliye şeytan karakterli olanlardan biridir. Bölgeyi ve sefer yollarını en iyi bilen kişi olduğu ifade edilmiştir.[63]

---

[50] el-Meydânî, *Mecme‘u’l-emsâl*, 1/129.
[51] Ebû Ali el-Hasen b. Mes‘ûd el-Yûsî, *Zehru’l-ekem fi’l-emsâl ve’lhikem*, thk. Muhammed Haccî - Muhammed el-Ahdar (el-Mağrib: Dâru’s-sekâfe, 1401), 3/176.
[52] ez-Ziriklî, *el-A‘lâm*, 7/226.
[53] el-Meydânî, *Mecme‘u’l-emsâl*, 2/171.
[54] ez-Ziriklî, *el-A‘lâm*, 3/17.
[55] el-Endelusî, *el-‘İkdu’l-ferîd*, 3/9.
[56] el-Meydânî, *Mecme‘u’l-emsâl*, 2/374; ez-Ziriklî, *el-A‘lâm*, 3/140.
[57] el-Meydânî, *Mecme‘u’l-emsâl*, 2/374.
[58] ez-Ziriklî, *el-A‘lâm*, 3/79.
[59] Cevâd Alî, *el-Mufassal fi târîhi’l-Arab kable’l-İslâm* (Dâru’s-Sâkî, 2001), 16/414; Koçak, “Arap Atasözlerine Geçmiş Edebiyatçılar”, 108-109; Mustafa İbiş, *İbn Ebî İsba‘ın Hayatı ve Belâgat İlmindeki Yeri* (Ankara: İksad Yayınevi, 2021), 271,272.
[60] el-Meydânî, *Mecme‘u’l-emsâl*, 1/177.
[61] el-Meydânî, *Mecme‘u’l-emsâl*, 1/159.
[62] el-Meydânî, *Mecme‘u’l-emsâl*, 1/159.
[63] ez-Ziriklî, *el-A‘lâm*, 3/115.

Suleyk hakkında kullanılan mesel şöyledir: أَمْضَى مِنْ سُلَيْكِ المَقانِبِ *Suleyku'l-Mekânib'den daha tez/hızlı koşan*. Bu manada أَعْدَى مِنْ سُلَيْكٍ ifadesi de kullanılmıştır. Eş-Şenferâ için de söylenen bu mesel çok süratli koşan kimseler için kullanılmaktadır.[64]

eş-Şenferâ (ö. m.525-550 arası)

Cahiliye dönemi şairi olan eş-Şenferâ, Kahtânilerden Ezd kabilesine mensup olup el-Hâris b. Rebî'a b. el-Evâs b. el-Hacr b. el-Hen' b. el-Ezd oğullarındandır. Bazı görüşlere göre eş-Şenferâ, *dudakları büyük/büyük dudaklı* anlamında onun lakabı olup ismi, sâbit b. Câbir'dir.[65]

eş-Şenferâ hakkında söylenen mesel şöyledir: أَعْدَى مِنَ الشَّنْفَرَى *eş-Şenferâ'dan daha hızlı koşan*.[66] Bu mesel çok süratli koşan kimseler için kullanılmaktadır. Araplar içerisinde eş-Şenferâ, 'Amr b. Berrâk ve Te'bbetâ Şerren atların dahi kendilerine yetişemeyecek derecede hızlı koşucular oldukları ancak bunlar içerisinde mesele/atasözüne konu olan eş-Şenferâ olduğu söylenmiştir.[67]

Tuveys (ö. 92/711)

Tam adı, Ebû Abdilmun'im 'Îsâ b. Abdillah'tır. Mahzum oğullarının kölesi olan Tuveys, Medine'de ritimli/nağmeli olarak ilk şarkı söyleyen kişidir. Medine tarihi ve ensab ilminde bilgin olup şarkıcıların ve bu alandaki sanatçıların en meşhurlarındandır. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in vefat ettiği gün doğmuş, Hz. Ebû Bekir (r.a.)'in vefat ettiği gün sütten kesilmiş, Hz. Ömer (r.a.)'in öldürüldüğü gün sünnet edilmiş, Hz. Osman (r.a.)'nın katledildiği gün evlenmiş ve Hz. Ali (r.a.)'nin öldürüldüğü gün de çocuk sahibi olmuştur. Bu yüzden uğursuz olarak görülmüş ve hakkında mesel söylenmiştir.[68]

Tuveys hakkında kullanılan mesellerden biri şöyledir: أَشْأَمُ من طُوَيْس *Tuveys'ten daha uğursuz/şanssız*. Bu mesel şansızlıkta ve uğursuz olarak düşünülen kimseler için kullanılır. Tuveys'in hadım edilmesi nedeniyle hakkında kullanılan bir diğer mesel de أَخْنَثُ مِنْ طُوَيْسٍ *Tuveys'ten daha iktidarsız/kadınımsı* şeklindedir. Bu mesel de iktidarsız ve kadınca tavırları sergileyen erkekler için kullanılmaktadır.[69]

Ummu Kirfe (ö. 6/627)

O, Mâlik b. Huzeyfe b. Bedr'in karısı olup Fezâre kabilesinden bir kadındır. Adı: Fâtıma binti Rebî'a b. Bedr'dir. Evinde elli (bazı kaynaklarda yetmiş ifadesi geçmektedir) kılıcın asılı olup tümü mahremi olan elli atlıyla/savaşçıya evini koruduğu rivayet edilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.)' sövüp Onunla savaşmak için ailesinden otuz atlıyı hazırlayıp yola çıkarmıştır. Efendimiz de Zeyd b. Hârise komutasında bir seriye onlara karşı göndermiş ve hakkından gelmiştir. Çok korunaklı olmasından darb-ı mesele konu olmuştur.[70]

Kirfe hakkında kullanılan mesel şöyledir: أَمْنَعُ مِنْ أُمِّ قِرْفَةَ Ummu *Kirfe'den daha korunaklı/engelleyici*. Bu mesel, kendisini ve haremini sağlam ve iyi koruyup muhafaza edenler için kullanılmaktadır.[71] Hakkında kullanılan başka bir mesel de şöyledir: أعَزُّ مِنْ أمِّ قِرْفَة *Ummu Kirfe'den daha aziz/hükümran*.[72]

'Urkûb

'Urkûb'un kim olduğu hakkında çeşitli görüşler ifade edilmiştir. O'nun, İbn sa'd b. Zeyd Menât b. Temim veya Evs ya da Hazrec kabilesinden olduğu söylenmiştir. Başka bir görüşe göre de Hayber veya Medine halkındandır. Daha doğru olduğu belirtilen diğer bir görüşe göre ise O'nun Yesrib Yahudilerinin ileri gelenlerinden olduğudur.[73]

'Urkûb hakkında söylenen mesel şöyledir: مَوَاعِيدُ عُرْقُوبٍ *'Urkûb'un sözleri/vaatleri*. Bu mesel, yalan söyleyen, insanları kandıran ve verdiği sözde durmayan kimseler için kullanılmaktadır.

Meselin hikâyesi şöyledir: 'Urkûb'un kardeşi, 'Urkûb'a gelerek bir şeyler ister. O da oradaki hurmaların filizlenmesi halinde onları kendisinin vereceğini söyler. Kardeşi hurmaların filiz verdiği zamanda gelince bu sefer olgunlaştıktan sonra gelmesini söyler. Kardeşi söylendiği zamanda gelince bu sefer tam büyüdükten sonra gelmesini söyler. Yine belirtilen zamanda gelen kardeşine bu sefer yaş hurma şeklini aldığında/o aşamaya geldiğinde gelmesini söyler. Hurmalar, belirtilen olgunluğa erişince de daha kardeşi gelmeden geceleyin hepsini toplar ve sözünde durmayarak ona hiçbir şey vermez. Bu davranış üzerine hakkında söz konusu mesel kullanılır.[74]

Zerkâu'l-Yemâme

ez-Zerkâ', Yemâme halkından Cedîs kabilesine mensup biridir. Gözlerinin keskin ve çok uzağı görmesiyle mesel konusu olmuş bir kadındır. Rivayete göre üç günlük yürüyüş mesafesindeki nesneleri rahatlıkla görebiliyor ve onları birbirinden ayırt edebiliyordu.[75]

ez-Zerkâ' hakkında kullanılan mesel şöyledir: أَحْكَمُ مِنَ الزَّرْقَاء *ez-Zerkâ'dan daha isabetli/muhkem (bir şeyi en iyi ve sağlam yapan ve bir şeyi uzak mesafeden en iyi gören)*.[76] Bu mesel, gözleri keskin ve uzağı görmede kuvvetli kimseler için kullanılmaktadır.

Zulme

Huzeyl kabilesinden bir kadındır. Şehvet düşkünü biri olup gençliğinden ta güç-kuvvetten kesilinceye kadar bu eylemi yapmıştır. Bu fiili yapamaz hale gelince de insanların tohumluk olarak kullandıkları bir teke edinmiştir. Bunun nedeni kendisine sorulunca onların birleşme esnasında çıkardıkları seslerden mutluluk ve rahatlık bulduğunu ifade etmiştir. Cinselliğe çok düşkün olması hasebiyle darb-ı mesele konu olmuştur.

---

[64] el-Meydânî, *Mecme'u'l-emsâl*, 2/323.
[65] Abdulkadir b. Ömer el-Bağdâdî, *Hizânetu'l-Edeb ve Lubbu Lubâbi Lisâni'l-Arab*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn (Kâhire: Mektebetu'l-Hancî, 1418), 3/343-344.
[66] el-Meydânî, *Mecme'u'l-emsâl*, 2/46.
[67] el-Bağdâdî, *Hizânetu'l-Edeb*, 3/344.
[68] ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 5/105.
[69] el-Meydânî, *Mecme'u'l-emsâl*, 1/258.
[70] ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 5/130-131.
[71] el-Meydânî, *Mecme'u'l-emsâl*, 2/323.
[72] ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 5/131.
[73] ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/225.
[74] el-Meydânî, *Mecme'u'l-emsâl*, 2/311.
[75] ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 3/44.
[76] el-'Askerî, *Cemheretu'l-emsâl*, 1/405.

Zulme hakkında kullanılan mesel şöyledir: أَقْوَدُ مِنْ ظُلْمَةَ *Zulme'den daha çok cima eden/ilişkiye giren*. Bu mesel, aşırı derecede cinsel birleşme eylemini yapan kimseler için kullanılmıştır.[77]

Sonuç

Meseller, insicamlı ifadeler olup vaz edildiği ilk şekliyle benzeri olaylar üzerine aktarıla gelen ve Arap edebiyatında ciddi bir yekûn tutan nesir alanının edebi sanatlarından biridir. Bunlar, insanların sıradan davranışlarının fevkinde olan iyi ya da kötü olaylar üzerine ortaya çıktığı gözlemlenmiştir. Genellikler cahiliye dönemi insanları üzerine söylenmiş bu ifadeler, sonraki nesillerde de aynen kullanılıp yeni bir mesel türetme yoluna gidilmediği görülmüştür. Bazen de aynı konuda bir meselin varlığına rağmen (Örneğin hızlı yürüme ve koşmada Süleyk hakkında söylenmiş bir meselin bulunmasına rağmen aynı özelliklere sahip eş-Şenferâ hakkında bu ifade kullanılmayıp yeni bir mesel türetilme yoluna gidilmiştir.) başka yeni bir meselin türetildiği de görülmektedir.

Çalışmada hakkında mesel çıkarılan şahsiyetlerden otuz dört tanesi ele alınmıştır ki bunlar pek çok kaynakta ele alınan ve işlenen kimselerdir. Bunlardan yirmi dokuz tanesi erkek ve beş tanesi de kadındır. Bunların haklarında mesel çıkarılmasına sebep olan genel özellikleri: cömertlik, cesaret, doğruluk, liderlik, hatiplik, serilik, yalancılık, ahmaklık, sözünde durmama, cimrilik ve pişmanlık gibi vasıflar olmuştur.

Kaynaklar

Alî, Cevâd. *el-Mufassal fi târîhi'l-Arab kable'l-İslâm*. 20 Cilt. Dâru's-Sâkî, 4. Basım, 2001.

'Askerî, Ebû Hilâl el-Hasan b. Abdillah b. Sehl el-. *Cemheretu'l-emsâl*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikir, ts.

Atilla, Emad. *Arap Halk Atasözlerinde Kadın İmgesi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 2020.

Bağdâdî, Abdulkadir b. Ömer el-. *Hizânetu'l-Edeb ve Lubbu Lubâbi Lisâni'l-Arab*. thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn. 13 Cilt. Kâhire: Mektebetu'l-Hancî, 4. Basım, 1418.

Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, es-Suyûtî. *el-Muhâderât ve'l-muhâverât*. 1 Cilt. Beyrut: Dâru Ğarbi'l-İslâmî, 1424.

Ebû Sa'd el-Âbî, Mansûr b. el-Huseyn er-Râzî. *Nesru'd-durr fi'l-muhâderât*. thk. Hâlid Abdulğanî Mahfûz. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Basım, 2004.

Ege, Ramazan - Tilkitaş, Sadullah. "Abdurrahman b. Ahmed b. Ali el-Humeydî'de Bedî'iyye". *EKEV Akademi Dergisi* XXVI/92 (2022), 219-235.

Endelusî, Aḥmed b. Muḥammed b. 'Abdirabbih el-. *el-'İḳdu'l-ferîd*. thk. 'Abdulmecîd er-Ruḥeynî. Beyruṭ: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1404.

Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-. *Tehzîbu'l-Luğa*. thk. Abdusselâm Serhân. Kâhire: Mektebetu'l-Hancî, ts.

Hamevî, Şihâbuddîn Abdullah Yâkût b. Abdillah el-. *Mu'cemu'l-udebâ'/İrşâdu'l-erîb ilâ ma'rifeti'l-edîb*. thk. İhsân Abbâs. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1414.

Houtsma, M. T. vd. *Mûcezu Dâireti'l-Ma'ârifi'l-İslâmiyye*. thk. Ahmed Zekî Hûrşîd vd. 33 Cilt. B.y.: Merkezu'ş-Şârika lil-İbdâ'i'l-Fikrî, 1418.

'Abbâd, İsmâil b. 'Abbâd es-Sâhib b. *el-Muhît fi'l-luġa*, ts.

İbiş, Mustafa. *Arap Dilinde Fasih ve Ammî Dil*. Ankara: Sonçağ Yayıncılık, 2022.

İbiş, Mustafa. *ATLÂL: Şiirde, Sevgilinin Geride Bıraktığı Mekân ve Harabelerine Duyulan Özlem*. Ankara: Sonçağ Yayıncılık, 2021.

İbiş, Mustafa. *İbn Ebî İsba'ın Hayatı ve Belâgat İlmindeki Yeri*. Ankara: İksad Yayınevi, 2021.

İbn Manzûr, Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrem. *Lisânu'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır, 3. Basım, 1414.

İbn Sîde, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmâil. *el-Muhkem ve'l-Muhîtu'l-A'zam*. thk. Abdulhamîd Hindâvî. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1421.

Katâmış, Abdulmecîd. *el-Emsâlu'l-'Arabiyyetu Dirâsetun Târîhiyyetun Taḥlîliyye*. Suriye: Dâru'l-Fikir, 1988.

Kızılkaya, Yakup. *Arap Dilinde Kâmin Meseller*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 2014.

Kocabıyık, Halil İbrahim. "Arap Dilinde Etimolojik Açıdan 'Hasene' Maddesinin İncelenmesi". *Kilitbahir Dergisi* 19 (2021), 108-124.

Kocabıyık, Halil İbrahim. "Arap Dilinde İfadelerin Sanatlı Kullanımı: Fesâhat". *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 31 (2022), 1115-1128.

Kocabıyık, Halil İbrahim. "Arap Nahiv İlminin Doğuşu". *Arap Edebiyatının Gelişim Serüveni 1*. ed. Ahmet Yıldız. 69-94. Konya: Palet Yayınları, 2022.

Kocabıyık, Halil İbrahim. "Arap Nahiv İlminin Gelişimi". *Arap Edebiyatının Gelişim Serüveni 1*. ed. Ahmet Yıldız. 95-128. Konya: Palet Yayınları, 2022.

Koçak, İnci. "Arap Atasözlerine Geçmiş Edebiyatçılar". *Doğu Dilleri: Farsça, Arapça, Urduca, Hindoloji ve Sinoloji Araştırmaları* 3/4 (1983), 107-113.

Meydânî, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm el-. *Mecme'u'l-emsâl*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.

Nuriyev, Tehran. *Maverdi'nin Edebü'd-Dünya ve'd-Din'inde Geçen Arap Atasözlerinin İncelenmesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2008.

Pullu, İdris. *Arap Dili ve Edebiyatında Meseller, Dil ve Belâgat Yönünden Özellikleri*. Konya: Selçuk Üniversitesi, 2007.

Sevdi, Ali. *Arap Grameri Literatüründe Sa'leb ve el-Mecâlis Adlı Eseri*. ed. Halis Dede - Musa Pekel. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2023.

Süleymân, Sabâh Ali es-. *Mu'cemu şu'arâi'l-Arab hattâ 'usûri'l-ihticâc*. Tikrit: Dâru Ğaydâ, 1437.

Ünal, Mehmet. "Hıfzî'nin 16. Yüzyılda Yazdığı Atasözleri Derlemesi: Manzûme-i Durûb-ı Emsâl". *SDU Fen-Edebiyat Fak. Sosyal Bilimler Dergisi* 35 (2015), 101-126.

Ünal, Mehmet. *Murad-ı Buhari Külliyatı-I*. İstanbul: Kutup Yıldızı, 2013.

Ünal, Mehmet. *Osmanlı Türkçesi Grameri Sözlüğü*. Isparta: El-Yay Yayıncılık, 2016.

Ünal, Mehmet. *Türk-İslam Edebiyatı*. İstanbul: Lisans Yayınevi, 2020.

Yûsî, Ebû Ali el-Hasen b. Mes'ûd el-. *Zehru'l-ekem fi'l-emsâl ve'lhikem*. thk. Muhammed Haccî - Muhammed el-Ahdar. 3 Cilt. el-Mağrib: Dâru's-sekâfe, 1401.

Ziriklî, Ḫayruddîn b. Maḥmud ez-. *el-A'lâm: Ḳâmûsu terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ' mine'l-'Arab ve'l-musta'ribîn ve'l-mustaşriḳîn*. b.y.: Dâru'l-'İlim li'l-Melâyîn, 15. Basım, 2002.

[77] el-Meydânî, *Mecme'u'l-emsâl*, 2/125.

Turkish Research Journal of Academic Social Science, 6(2): 188-198, 2023
DOI: https://doi.org/10.59372/turajas.1397546

Turkish Research Journal of Academic Social Science

Available online, ISSN: 2667-4491 | www.turkishsocialscience.com | Turkish Science and Technology Publishing (TURSTEP)

Investigating the Use of School Visuals in the Sultan Abdulhamid II Digital Collection of the U.S. Library of Congress in History Teaching

Ali Yalçın[1,a,*]

İsmetpaşa mahallesi samyeli sokak. No:1/3 Yalova, Türkiye
**Corresponding Author*

ARTICLE INFO

Research Article

Received : 29.11.2023
Accepted : 31.12.2023

Keywords:
US Library of Congress
Abdulhamid II
Digital resources
Visual evidence
History topics
Teaching

ABSTRACT

This study aims to analyze the school visuals in the Sultan Abdulhamid II Digital Collection at the US Library of Congress and to evaluate the potential of these visuals in teaching history subjects. The research was designed according to the case study, one of the qualitative research methods, as it is based on an introductory, exploratory, cross-sectional and historical literature review involving a specific date. The data of the study consisted of school (middle school, high school, private school) images taken between 1880-1893 in the Sultan Abdulhamid II Digital Collection at the US Library of Congress. The images in the collection contain unique resources that can contribute to history teaching. The research aims to provide information on how these images can be used effectively in teaching history subjects by analyzing their content, school levels and possibilities of use as teaching materials in a descriptive way. In this context, by focusing on the potential of the digital collection in the US Library of Congress to bring new perspectives to history teaching, it offers an important resource to experts and teachers in the field of education. According to the results of the study, it is predicted that the school visuals in the Abdulhamid II Digital Collection can be a supportive tool for teaching history subjects to students. It is thought that they can be used especially in the subjects of national cultural elements and historical cultural remains in the field of culture and heritage learning in the social studies course. In addition, it can be said that it is appropriate to use the subjects related to the education system and schools during the reign of Abdulhamid II in the 11th grade history course in secondary education. In this context, the use of digital resources in the teaching process is recommended.

Türk Akademik Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 6(2): 188-198, 2023

Amerika Kongre Kütüphanesi Sultan II. Abdülhamid Dijital Koleksiyonundaki Okul Görsellerinin Tarih Öğretiminde Kullanımının İncelenmesi

MAKALE BİLGİSİ

Araştırma Makalesi

Geliş : 29.11.2023
Kabul : 31.12.2023

Anahtar Kelimeler:
Amerika Kongre Kütüphanesi
II. Abdülhamid
Dijital kaynaklar
Görsel kanıt
Tarih konuları
Öğretim

ÖZ

Bu araştırma, Amerika Kongre Kütüphanesi'nde bulunan Sultan II. Abdülhamid dijital koleksiyonunda yer alan okul görsellerinin incelenmesini ve bu görsellerin tarih konularının öğretiminde kullanımının değerlendirilmesini amaçlamaktadır. Araştırma, desen olarak tanıtıcı, keşfedici, belli bir tarihi içeren kesitsel ve tarihsel kaynak taramasına dayandığı için nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışmasına göre tasarlanmıştır. Araştırmanın verileri, Amerika Kongre Kütüphanesi'nde bulunan Sultan II. Abdülhamid dijital koleksiyonunda yer alan 1880-1893 yılları arasında çekilmiş okul (ortaokul (rüşdiye), lise (idadi), özel okul) görsellerinden oluşmaktadır. Koleksiyondaki görseller, tarih öğretimine katkı sağlayabilecek benzersiz kaynaklar içermektedir. Araştırma, bu görsellerin içeriği, okul düzeyleri ve öğretim materyali olarak kullanım olanaklarını betimsel bir şekilde analiz ederek, tarih konularının öğretiminde nasıl etkili bir şekilde kullanılabileceği konusunda bilgi sunmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda, Amerika Kongre Kütüphanesi'ndeki dijital koleksiyonun, tarih öğretimine yeni perspektifler kazandırma potansiyeline odaklanarak, eğitim alanındaki uzmanlara ve öğretmenlere önemli bir kaynak sunmaktadır. Araştırmanın sonuçlarına göre II. Abdülhamid dijital koleksiyondaki okul görsellerinin öğrencilere tarih konularını öğretmek için destekleyici bir araç olabileceği öngörülmektedir. Özellikle sosyal bilgiler dersinde kültür ve miras öğrenme alanında milli kültür ögeleri ve tarihi kültürel kalıntılar isimli konularda kullanılabileceği düşünülmektedir. Ayrıca ortaöğretim 11. sınıf tarih dersinde II. Abdülhamid döneminde eğitim sistemi ve okullar ile ilgili konuların öğretim sürecinde kullanımının uygun olduğu söylenebilir. Bu sonuçlar doğrultusunda dijital kaynakların öğretim sürecinde kullanımı önerilmektedir.

[a] *aliylcnn77@gmail.com* *https://orcid.org/0000-0001-8421-3924*

This work is licensed under Creative Commons Attribution 4.0 International License

Giriş

Dijital arşiv; belgelerin, verilerin veya bilgilerin dijital formatta saklandığı bir depolama sistemidir. Geleneksel arşivleme yöntemlerinden farklı olarak, dijital arşivleme elektronik ortamda gerçekleştirilir. Bu durum, belgelerin kâğıt formundan taranarak dijital hale getirilmesi veya doğrudan dijital olarak oluşturulması anlamına gelir. Dijital arşivleme, bilgilerin daha hızlı erişilebilir olmasını, fiziksel depolama alanı tasarrufu sağlamasını ve belgelerin uzun vadeli korunmasını kolaylaştırır. Ayrıca, dijital arşivleme, arama, filtreleme ve indeksleme gibi özellikleri kullanarak bilgilere daha etkili bir şekilde erişmeyi sağlar. Dijital arşivleme, genellikle kurumlar, araştırma kuruluşları, kütüphaneler, müzeler ve diğer bilgi yönetimi gerektiren organizasyonlar tarafından kullanılır. Bu tür bir arşivleme, belgelerin kaybolma riskini azaltabilir, paylaşımını kolaylaştırabilir ve belgelerin uzun vadeli korunmasına yardımcı olabilir.

Dünya'nın en önemli arşivlerinden biri olan Amerikan Kongre Kütüphanesi arşivi, sahip olduğu koleksiyonuyla kütüphane yaratıcılığını ve bilgi kaydının zenginliğini göstermektedir. Bu arşivin içerisinde Osmanlı Sultanı II. Abdülhamid'in koleksiyonu da yer almaktadır. Özellikle Osmanlı'nın batılılaşma çabasının bir göstergesi olan modern okullara ait görsel bilgilerin yer aldığı görülmektedir. Osmanlının eğitim ve öğretim alanında yaptığı modernleşme çalışmaları dönemin yazılı kaynaklarında olduğu gibi görsel kaynaklardan da rahatlıkla anlaşılmaktadır. Özellikle Tanzimat dönemi Osmanlıcılık, II. Abdülhamid dönemi İslâmcılık ve II. Meşrutiyet dönemi ise Ulusçuluk ideolojisinin eğitim aracılığı ile aktarıldığı yıllar olduğu görülür. Dönemin görsel kaynakları ve ders kitaplarının bunun en açık kanıtı olduğu ifade edilmiştir (Alkan, 2019; Lewis, 2016; Gülaçtı, 2017).

Dijital arşiv kaynakları, tarihçiler için nasıl önemliyse tarih konularının öğretimi sürecinde kullanımı da önemli olduğu düşünülmektedir. Osmanlı sultanı II. Abdülhamid döneminde yer alan okullara yönelik görsel kaynakların, tarih konularının öğretim sürecinde kullanılabileceği düşünülmektedir. Öncelikle II. Abdülhamid dönemi, her düzeydeki okul sayısının ve okullaşma oranının en çok arttığı bir dönem olarak bilinir. Geleneksel sıbyan okulları modern eğitim veren iptidailere dönüştürülmüş ve yeni iptidaî okullar açılmıştır. Bu dönemde, özellikle idadi düzeyi eğitime büyük önem verilmiş ve sivil idadiler, özellikle bu dönemde açılmaya başlanmıştır. Ayrıca, hukuk, güzel sanatlar, ziraat, ticaret, orman, maden, baytar gibi yüksekokullar kurulmuş ve Mülkiye Mektebi yeniden yapılandırılmıştır. Bu okullar, II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde yönetici elit için önemli bir kaynak olmuştur (Kodaman, 1998; Alkan, 2019).

Osmanlı Devleti'nin çeşitli şehirlerinden ve eyaletlerinden gelen farklı tür ve düzeydeki okullara ait iç ve dış mekân fotoğraflarını içeren Amerikan Kongre Kütüphanesi dijital arşivi; temel olarak, bu görüntüler, özellikle II. Abdülhamid döneminde eğitim alanında kaydedilen ilerlemenin somut bir görsel propaganda aracı olarak değerlendirilebilir. Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıl boyunca, özellikle de II. Abdülhamid döneminde, halkına Batı standartlarına uygun ve çeşitli eğitim imkanları sunma konusundaki ilerlemesi, görsel ve niceliksel bir yansıması olarak düşünülmelidir (Gülaçtı, 2017). Bu açıklamalar doğrultusunda Amerikan Kongre Kütüphanesi dijital arşivi, Sultan II. Abdülhamid koleksiyonu ve tarih öğretiminde dijital arşiv ve görsel kanıt kullanımı hakkında kısaca bilgi vermenin araştırma konusunun kavramsal çerçevesini temellendirmek açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

Amerikan Kongre Kütüphanesi ve Dijital arşivi (Library of Congress)

Kütüphane, kongre'nin araştırma kolu olarak hizmet vermektedir ve Amerika Birleşik Devletleri'nin ulusal kütüphanesi olarak tanınmaktadır. Koleksiyonları dünyanın en kapsamlı insan yaratıcılığı ve bilgisi kaydını içermektedir. 16 yaş ve üzeri kişilere ücretsiz veya özel izin olmaksızın açık olan bu kütüphane, dünyanın en büyük kütüphanesidir ve akademisyenler ve araştırmacılar için harika bir kaynaktır. İsmi, Amerika Birleşik Devletleri Kongresi tarafından desteklenen ve yönetilen bir kuruluş olmasından gelir. Kütüphane, Washington, D.C.'deki Capitol Tepesi'nin hemen güneydoğusunda, Thomas Jefferson'un kitap koleksiyonunun temelini oluşturan binada bulunmaktadır. Kütüphane, 1800 yılında kurulduktan sonra bir pansiyona, daha sonra da ABD Kongre Binası'na yerleştirildi. İlk kalıcı özel yeri, şu anda Thomas Jefferson Binası olarak adlandırılıyordu. John Adams Binası 1939'da ve James Madison memorial binası ise 1980'de tamamlandı. Amerika Kongre Kütüphanesi, geniş bir koleksiyona sahiptir ve milyonlarca kitap, harita, fotoğraf, gazete, ses kaydı, film ve diğer türlerdeki belgeleri içermektedir. Ayrıca, dünya genelinden çok sayıda dilde yazılmış eserlere ve nadir materyallere ev sahipliği yapmaktadır (Library of Congress Digital Collectios, 2023).

Kütüphane, halka açık bir kuruluştur ve ziyaretçilere araştırma yapma, kaynakları kullanma ve etkinliklere katılma fırsatı sunmaktadır. Ayrıca, bu kütüphane kongre üyeleri ve araştırmacılar için önemli bir bilgi kaynağıdır. Amerika Kongre Kütüphanesi, Amerika'nın tarihini, kültürünü ve bilgisini koruma ve paylaşma misyonunu sürdürmektedir. Amerika Kongre Kütüphanesi'nin dijital koleksiyonları oldukça geniş ve çeşitlidir. Kütüphane, dijitalleştirilmiş binlerce belge, fotoğraf, harita, ses kaydı, video ve diğer öğeleri içeren kapsamlı bir dijital koleksiyona sahiptir. İnternet üzerinden erişilebilen bu dijital koleksiyonlar, araştırmacılara, öğrencilere ve genel halka Amerikan tarihine ve kültürüne dair zengin kaynaklar sunmaktadır. Bu dijital koleksiyonlar, araştırmacılar ve ilgilenen herkes için önemli bir kaynak oluşturur. Koleksiyonlara Amerika Kongre Kütüphanesi'nin resmi web sitesi üzerinden erişilebilir (LCDC, 2023).

Sultan II. Abdülhamid koleksiyonu

Bu koleksiyon, 1880 ile 1893 arasındaki dönemi kapsayan 51 geniş formatlı albümde toplam 1.819 fotoğraf içermektedir. Bu fotoğraflar, Osmanlı İmparatorluğu'nun son padişahlarından II. Abdülhamid'in saltanatını görsel olarak anlatmakta ve Osmanlı İmparatorluğu'nun

modernleşme çabalarına odaklanmaktadır. Çekilen fotoğrafların çoğu günümüz Türkiye sınırları içinde yer almaktadır, ancak Irak, Lübnan, Yunanistan ve diğer ülkelerdeki binalar ve alanları da kapsamaktadır (LCDC, 2023; Gülaçtı, 2017).

Abdülhamid (1842-1918), tutkulu bir fotoğraf koleksiyoncusu ve destekçisi olarak bilinir ve koleksiyonunu, imparatorluğunun bir portresi olarak batılı bir izleyici kitlesi için tasarlamış gibi görünmektedir. 1893 veya 1894'te, koleksiyonun bir kopyasını Kongre Kütüphanesi'ne sunmuş ve ayrıca benzer bir koleksiyonu British Museum'a (şu anda British Library'de) vermiştir. Fotoğrafların büyük bir kısmını, tanınmış Osmanlı ticari fotoğrafçıları olan Abdullah Frères, Sébah & Joaillier ve Phébus çekmiştir. Ayrıca, Türk askeri fotoğrafçısı Ali Rıza Paşa ve imparatorluk mühendislik okulu fotoğraf birimi de birçok fotoğraf ile katkıda bulunmuştur (LCDC, 2023; Gülaçtı, 2017). Görüntülerde hukuk, tıp ve askeri okullar da dâhil olmak üzere öğrenciler ve eğitim tesisleri gösteriliyor; iyi donanımlı ordu ve donanma personeli ve tesisleri; teknolojik açıdan gelişmiş can kurtarma ve yangınla mücadele ekipleri; fabrikalar; mayınlar; limanlar; hastaneler ve hükümet binaları, bunlar arasında yer almaktadır. Koleksiyon aynı zamanda tarihi Bizans ve Osmanlı anıtlarını, camileri, mozaikleri, çeşmeleri, sarayları ve türbeleri de belgeliyor ve panoramik manzaralar ve şehir manzaraları da içermektedir (LCDC, 2023).

Osmanlı dönemi okulları yansıtan dijital koleksiyon

II. Abdülhamid'in saltanatı sırasında, özellikle 1880-1893 yılları arasında, İstanbul, Anadolu, Ortadoğu ve Yunanistan'daki çeşitli okullara ait görüntülerde, özel okullar, ortaokullar, kız sanat okulları, kadın öğretmen koleji ve Siyasal Bilgiler okulu gibi kurumların dış ve iç yapılarına dair fotoğraflar sergilenmektedir. Bu fotoğrafların büyük bir kısmı, o dönemin Osmanlı İmparatorluğu'nda faaliyet gösteren Ermeni kökenli fotoğrafçı Abdullah Fréres tarafından çekilmiştir. Görsellerde genellikle hem Osmanlıca hem de Fransızca alt yazılar bulunmaktadır (LCDC, 2023).

Tarih konularının öğretiminde dijital arşiv kullanımı

Tarih konularının öğretiminde dijital arşivlerin kullanımı, öğrencilere geçmişle ilgili kaynaklara erişim sağlama, araştırma becerilerini geliştirme ve tarihi olayları daha derinlemesine anlama konusunda önemli bir katkı sağlar. Açıkçası tarih öğretiminde (Balkaya, 2002; İnel, 2014; Gül & Gez, 2021; Eskici & Altun, 2023) dijital görsel arşivlerin kullanımı şu konularda yararlı olabilir:

Şekil 1. Tarih konularının öğretiminde dijital görsel arşiv kullanımının faydaları (yazar tarafından geliştirilmiştir)
Figure 1. Benefits of using digital visual archives in teaching history topics (developed by the author)

Dijital arşivler, öğrencilere coğrafi sınırlamalar olmaksızın dünya genelindeki önemli belgelere ve kaynaklara anında erişim sağlar. Bu durum, öğrencilerin tarih konularında daha geniş bir perspektif kazanmalarına yardımcı olabilir. Dijital arşivler, yazılı belgelerden fotoğraflara, haritalardan ses kayıtlarına kadar çeşitli tarihî kaynakları içerir (LCDC, 2023). Bu çeşitlilik, öğrencilere farklı tarihi olayları ve dönemleri farklı açılardan inceleme olanağı tanır. Öğrencilere dijital arşivleri kullanma becerisi kazandırmak, onları daha bağımsız öğrenenler haline getirebilir. Öğrenciler, kendi araştırmalarını yapabilir, belgeleri inceleyebilir ve tarihî olayları kendi perspektiflerinden değerlendirebilir. Dijital arşivler, öğrencilere tarihî olayları daha etkileşimli ve görsel bir şekilde öğrenme imkânı tanımaktadır. Örneğin, haritalar, zaman çizgileri ve interaktif belgeler, öğrencilerin konuları daha iyi anlamalarına yardımcı olabilir. Ayrıca dijital arşivler, öğrencilerin belgeleri ve bulguları birbirleriyle paylaşmalarına ve ortak projelerde bir araya gelmelerine olanak tanır. Bu tarz faaliyetler, grup çalışmasını teşvik etmekte ve öğrencilerin birbirlerinden öğrenmelerine olanak sağlamaktadır. Özellikle bu süreçte öğretmen, grubu iyi organize etmesi gerekmektedir. Ayrıca güncel ve dinamik içeriğe sahip olan dijital arşivler, sürekli olarak güncellenebilir ve genişletilebilir. Bu da öğretmenlere ve öğrencilere güncel ve çeşitli tarihî kaynaklara erişim imkânı sunmaktadır. Sonuç olarak, dijital arşivler tarih öğretiminde önemli bir araçtır. Bu arşivler, öğrencilere geçmişi daha yakından inceleme ve anlama fırsatı sunar, aynı zamanda öğretmenlere de öğrencilere çeşitli kaynaklarla ilgili eleştirel düşünme ve araştırma becerilerini öğretme olanağı sunması açısından önemlidir (Bal & Yiğittir, 2012; İnel, 2014; Pala, 2021; Eskici & Altun, 2023).

Tarih konularının öğretiminde görsel kanıt kullanmak

Tarih konularının öğretiminde görsel kanıtların kullanılması, öğrencilerin geçmişi daha etkili bir şekilde anlamalarına ve bağlamalarına yardımcı olan önemli bir stratejidir. Görsel kanıtlar, tarihî olayları veya süreçleri somutlaştırarak soyut kavramları daha anlamlı kılar.

Görsel kanıtlar, tarihî olayları ve konuları bağlam içinde göstererek öğrencilere daha geniş bir perspektif sunar. Bir fotoğraf veya harita, o dönemdeki yaşamı, coğrafi koşulları veya kültürel unsurları göstererek öğrencilere daha derin bir öğrenme anlayışı sağlar. Görsel kanıtlar, öğrencilerin dersin daha etkileşimli ve katılımcı olmasını yardımcı olabilir. Sınıf içi tartışmalarda veya grup çalışmalarında görsel kanıtların kullanılması, öğrencilerin birbirleriyle etkileşimde bulunmalarını teşvik eder. Görsel öğeler, öğrencilerin hafızalarına daha etkili bir şekilde kazınabilir. Bir resim veya harita, öğrencilerin tarihî olayları daha kolay hatırlamalarına yardımcı olabilir. Görsel kanıtlar, öğrencilerin dikkatini çekme potansiyeline sahiptir. Renkli resimler, ilginç fotoğraflar veya etkileyici görsel unsurlar, öğrencilerin ders içeriğine daha fazla ilgi göstermelerini sağlar. Bilgisayarlar, tabletler ve diğer dijital araçlar aracılığıyla öğrencilere interaktif görsel kaynaklara erişim sağlamak, öğrenmeyi daha etkileşimli hale getirebilir (Acun, 2011; Akbaba, 2009; Güngör Akıncı & Dilek, 2014).

Görsel kanıtların analizi, öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerini geliştirmelerine yardımcı olabilir. Öğrencilere, görsel unsurların arkasındaki niyeti, perspektifi ve tarihî bağlamı düşünmeleri öğretilebilir. Görsel kanıtların metinle birlikte dengeli bir şekilde kullanılması önemlidir. Bu, öğrencilere hem görsel hem de yazılı bilgi sağlar. Sadece resimlere değil, aynı zamanda haritalara, karikatürlere, politik afişlere ve diğer görsel kaynaklara da odaklanmak önemlidir. Dolaysıyla öğrencilere tarihî konuları daha geniş bir bağlamda değerlendirme ve üzerinde düşünme şansı sunmaktadır. Öğrencilerle görsel kanıtları tartışmak, sınıf içi etkileşimlerini artırabilir. Tarih konularının öğretiminde görsel kanıtların kullanılması, öğrencilere tarihi konuları daha etkili bir şekilde öğrenme ve anlama fırsatı sunarak onların eleştirel düşünme, problem çözme, karşılaştırma yapma, olayları çözümleme, tarihsel bilinç oluşturma, tarihe ilgi ve duyarlılığı artırma gibi beceri ve değerlerin gelişimine katkı sağlayabilir. Bu açıklayıcı cümleler doğrultusunda ilgili literatür incelendiğinde, II. Abdülhamit koleksiyonu (Allen, 1986), Abdülhamid devri eğitim sistemi (Kodaman, 1998), Tanzimat ve II. Abdülhamid dönemi eğitim politikaları (Baytal, 2000), II. Abdülhamid armağan albümlerinde Batılılaşma propagandası (Gülaçtı, 2017), Sultan II. Abdülhamid döneminde sosyal politika uygulamaları (Akyol, 2013), Osmanlı İmparatorluğu'nda fotoğrafın başlangıcı (Atay, 2002), II. Abdülhamid dönemi Osmanlı mimarisi ve sanat anlayışı (Can, 2011), Sultan II. Abdülhamid arşivi İstanbul fotoğrafları (Genç & Orhan, 2008), Sultan Abdülhamid (Georgeon, 2012), II. Abdülhamid dönemi eğitimi ve ideolojisi (Gündüz, 2008), tarih öğretmenlerinin görsel materyal kullanımı (Aslan & Turan, 2016), tarih öğretiminde görsel materyal kullanımı (Şimşek, 2003), sosyal bilgiler öğretiminde temsilî resim kullanımıyla tarihsel düşünme becerilerinin geliştirilmesi (Güngör Akıncı & Dilek, 2014), görsel tarih materyalleri (Şimşek, 2012), tarih öğretimi, öğretim teknolojileri ve materyal tasarımı (Demircioğlu, 2012), ilköğretim sosyal bilgiler dersi tarih konularının öğretiminde tarihsel kanıtların etkililiği (Balkaya, 2002), sosyal bilgiler öğretiminde görsel materyallerin kullanımı (Akbaba, 2009), görselden tarih yazmak (Acun, 2011), okul duvarlarındaki görsellerin tarih öğretimi açısından incelenmesi (Bal & Yiğittir, 2012), sosyal bilgiler dersinde tarih ve coğrafya konuları işlenirken öğretmenlerin materyal kullanma durumları (Ulusoy & Gülüm, 2009), sosyal bilgiler öğrenme ortamlarına görsel okumayı eklemlemek (Sağlamgöncü, 2016), sosyal bilimlerde dijitalleşme ve sosyal bilgiler öğretim programına yansıtılması (Eskici & Altun, 2023), II. Abdülhamid'in Amerika Birleşik Devletleri kongre kütüphanesi'ne gönderdiği fotoğraf albümleri (Uyanık, & Duranoğlu, 2017), Görsel bir öğretim materyali olarak dijital çizgi roman tasarımı (Ak., Erdoğan & İlhan, 2020), Türkiye'de sosyal bilgiler öğretimi ve dijital okuryazarlık (Bayram, 2020), Sosyal bilgiler öğretiminde kullanılan bilgisayar temelli materyallerin 6. sınıf öğrencilerine etkisi (İnel, 2014), Arşiv belgelerine göre Osmanlı eğitiminde modernleşme (Albayrak & Şeker, 2014), sosyal bilgiler dersi tarihe yolculuk ünitesi bağlamında dijital hikâye kullanımı (Pala, 2021), sosyal bilgiler, dijital okuryazarlık ve arttırılmış gerçeklik uygulamaları (Yalçın, 2022), sosyal bilgiler ve tarih öğretmenlerinin sınıf ve web temelli tarihsel birincil kaynakları kullanma durumları (Gül & Gez, 2021) konulu çalışmaların yaygın olduğu görülmektedir. Genel itibariyle incelendiğinde, II. Abdülhamid'in Amerikan Kongre Kütüphanesindeki dijital arşivinin içinde okullar ile ilgili görsellerin tarih öğretim sürecinde kullanım durumunu inceleyen herhangi bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bu bağlamda araştırmanın ilgili tarih ve sosyal bilgiler alanına katkı sunması, zenginleştirmesi, farklı bakış açılarıyla beraber yeni çalışmalara ilham olması ve araştırmacılara materyal temelli bir bilgi kaynağı sunması açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Bu açıklamalardan anlaşıldığı üzere araştırmanın amacı, Amerikan Dijital Kongre Kütüphanesinde Sultan II. Abdülhamid'in okul arşivinin incelenerek tarih konularının öğretiminde kullanım durumunu ortaya çıkartmaktır.

Yöntem

Araştırmanın deseni

Bu çalışmanın yöntemi, nitel araştırma yöntemlerinden olan durum çalışmasına göre tasarlanmış ve yürütülmüştür. Çünkü bu araştırma, desen olarak tanıtıcı, keşfedici, belli bir tarihi içeren kesitsel ve tarihsel kaynak taramasına bağlı bir durumun incelenmesidir. Araştırmacılar, olayın veya durumun içinde geçtiği bağlamı anlamak için çaba harcarlar. Bu bağlam, kültürel, tarihsel, sosyal ve diğer faktörleri içerebilir. Dolaysıyla durum çalışmalarında verilerin toplandığı kaynaklar arasında sadece görüşme ve gözlem yer almaz aynı zamanda dokümanlar, görseller, yazılı materyaller gibi kaynaklarda güçlü veriler sınması açısından önemli yer tutar (Yin, 2018).

Araştırma verilerinin toplanması ve analizi

Araştırmanın örneklemi, Amerikan Kongre Kütüphanesi ve Çevrimiçi Dijital arşivinde bulunan Sultan II. Abdülhamid koleksiyonu içerisinde okullar ile ilgili görsel kaynaklar oluşturmaktadır. Bu görseller, devlet lise okulları, ortaokulları ve özel okullar olmak üzere üç kategoriye ayrılmıştır. Bu kategorilerin oluşmasında araştırmanın amacı ve ilgili literatür etkili olmuştur. Durum çalışması deseniyle tasarlanan bu çalışma, doküman incelemesi tekniğiyle belgeler toplanmıştır. Bu

çalışmaların tipik özelliği çevrimiçi dokümanların içerisinde yer alan görsel materyallerin önemli bir veri olarak kabul edilmesidir. Araştırmanın temel verilerine Amerikan Kongre Kütüphanesi Çevrimiçi Dijital arşivinde bulunan Sultan II. Abdülhamid koleksiyonu içinde yer alan ve 1880-1893 yılları arasında bulunan okullara ait görsellerdir. Verilere erişim, 20.11.2023 tarihinde Amerikan Kongre Kütüphanesi dijital çevrimiçi sitesinde, araştırmanın amacına uygun olarak görsellere erişim sağlanmış ve kategorilere uygun bir sınıflandırma yapılarak dijital ortamda sınıflanmıştır. Daha sonra okullara ait görseller ve bunlara yönelik bilgiler; görselin tarihi, okulun adı ve görselin dijital kimliği adıyla sunulmuştur. Bu süreçte verilerin ayrıştırılması, sınıflandırılması ve tablolaştırılması aşamasında betimsel analiz tekniği yardımıyla çözümlenmiştir. Betimsel analizde esas olarak yapılan işlem "elde edilen veriler, daha önceden belirlenen temalara göre özetlenir ve yorumlanır. Araştırmanın verileri, araştırma sorularının ortaya koyduğu temalara göre düzenleneceği gibi, kullanılan sorular ya da boyutlar dikkate alınarak da sunulabilir " (Yıldırım ve Şimşek, 2021, s. 224).

Amerikan Kongre Kütüphanesi çevrimiçi dijital arşivinde bulunan görsellerin en büyük avantajı her bir görselin bir dijital kimliği bulunmasıdır. Örneğin bir görselin dijital kimliği kopyalanıp Google arama motorunda arandığında görselin kimliği ve kendisine anında ulaşılabilmektedir. Dolaysıyla site içinde binlerce görsel arasında tek tek aramaktansa sadece bu dijital kimliği kullanarak erişim sağlamak büyük yarar sağlar. Bu yüzden araştırmada okullar ile ilgili seçilen görsellerin dijital kimliklerine yer verilmiş ve ayrıca bazı görsellere de doğrudan yer verilerek araştırmanın inandırıcılığı artırılmaya çalışılmıştır.

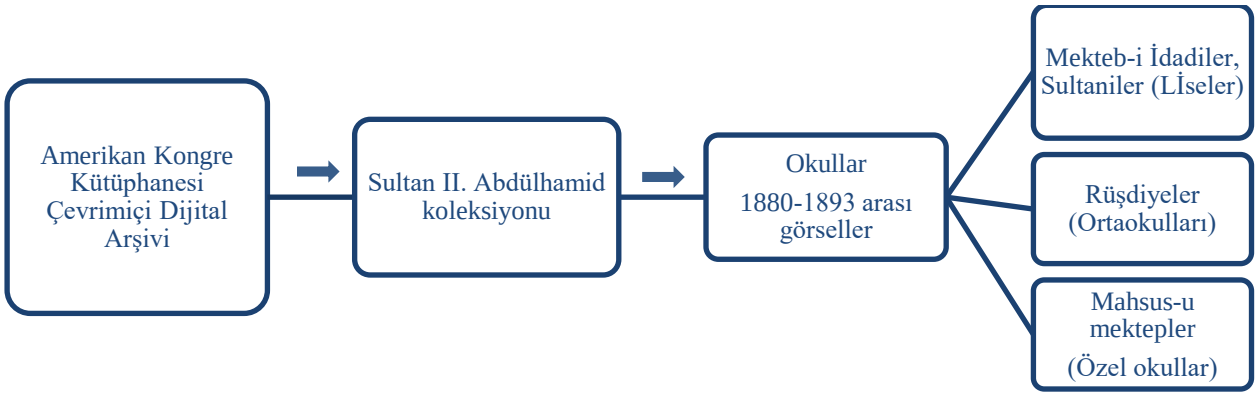

Şekil 2. Verilere erişim işlem süreci
Figure 2: Process for accessing the data

Bulgular

Bu bölümde, verilerin analiz edilmesi neticesinde elde edilen bulgulara ve yapılan yorumlara odaklanmıştır.

Çizelge 1'de bulgular incelendiğinde 32 ortaokula (rüşdiye) ait görsel belirlenmiştir. Bu görseller, tarih konularının öğretim sürecinde, tarih araştırmalarında ve tarih koleksiyonlarında kullanımı uygun olan görsellerdir. Çünkü hepsinin bir dijital kimliği bulunmakla birlikte dönemin modernleşme sürecine tanıklık eden bu yapılar, aynı zamanda eğitim kurumunun görünümünü yansıtması bakımından da önemlidir. Burada dikkat çeken taraf, bu ortaokulların çoğu İstanbul'da bulunmasıdır. Sultan II. Abdülhamid dönemi eğitim alanında modernleşme sürecinin başkenti İstanbul'dur. Dolaysıyla dönemin İstanbul'da nüfus sayısının fazla olması, okul yapma imkânı olması, devletin yönetim merkezi olması, entelektüel bilgi birikimine sahip insanların olması gibi avantajlar sayesinde Anadolu'daki diğer şehirlere nazaran birçok okul, İstanbul'da kurulmuştur. Sosyal bilgiler ve tarih derslerinde tarih konularının öğretim sürecinde bu görseller kullanılabilir mi? Gibi bir soru ışığında ilgili derslerin öğretim programı doğrultusunda yanıt aranabilir. Şöyle ki geçmişi öğrenirken tarihsel düşünme becerilerimizi kullanırız. Geçmişte yaşamış insanların yaşam öykülerini yazılı ve görsel kaynaklar doğrultusunda değerlendirerek ve üzerinde düşünerek tarihsel empati becerilerimizi de geliştirebiliriz. Örneğin bu görseller, sosyal bilgiler dersinde tarih konularının anlatıldığı kültür ve miras öğrenme alanında öğrencilerin tarihsel düşünme ve tarihsel empati becerilerini geliştirmek için öğrencilere "siz bu okulda okumuş olduğunuzu düşünün ve neler hissederdiniz?" gibi sorularla öğrencilerin görseller üzerinde düşünmeleri sağlanabilir. Bir başka destekleyici örnek ise 4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında "Kültür ve miras" öğrenme alanında millî kültürü yansıtan ögeler içerisinde okulların geçmişten günümüze değişimi yansıtılabilir veya üzerinde tartışılabilir (Ayantaş, 2023). 5. Sınıf sosyal bilgiler dersinde ülkemizin güzellikleri konu başlığında bulunan tarihi mekânlar kısmında (Harut, 2023), geçmişte okullardan örnekler başlığıyla bu görseller (Çizelge 1) kanıt olarak kullanılabilir. 7. Sınıf sosyal bilgiler ders kitabında Osmanlı Devleti'nde ıslahat hareketleri konulu bölümde (Azer, 2023) eğitim alanında yapılan faaliyetler kısmında, *"devletin modernleşme sürecinde okulların rolü ve bunlarla ilgili görseller"* isimli bir etkinlik kapsamında bu görseller kullanılabilir. Osmanlı döneminde Enderun, devlet adamlarının yetiştirildiği bir okul olarak görülmektedir. Osmanlı Topkapı Sarayının içinde yer alan bu okulla ilgili olarak II. Abdülhamid

dönemini yansıtan arşivde çok sayıda görsel bulunmaktadır. Bunların birçoğu Amerikan Kongre Kütüphanesi dijital arşivi II. Abdülhamid koleksiyonunda yer almaktadır. Bu görsel materyaller, 10. Sınıf tarih dersinde Topkapı Sarayı ile ilgili konuların (Kaplan, Can & Karakaya, 2023) öğretim sürecinde kullanılabilir. Ortaöğretim 11. Sınıf tarih ders kitabında, "II. Abdülhamid döneminde devlet tarafından açılan okullar" ismiyle (Yüksel, Kapar, Bağcı, Bildik, Şahin, Şafak, Ardıç, Yıldız & Ardıç, 2023), bu konu başlığının öğretim sürecinde Çizelge 1'de belirtilen görsel materyaller kullanılabilir. Böylece öğrenciler, bu tarz konuların öğretim sürecinde görsellerin kullanılması, geçmişten günümüze değişim ve süreklilik gösteren özellikleri tanıyarak bu becerilerini geliştirebilir. Konuyu desteklemek adına 1880-1893 yılları arasında çekilmiş bazı okul görseline yer vermenin yararlı olacağı düşünülmektedir.

Çizelge 2'de Amerikan Kongre Kütüphanesinin dijital arşivinde Sultan II. Abdülhamid dönemi devlet lise okulları ile ilgili dijital görsel koleksiyonu değerlendirildiğinde, 41 lise (İdadi, Sultani) okulu ile ilgili görsel belirlenmiştir. Burada dikkat çeken nokta Anadolu'nun farklı şehirlerinde (Edirne, Erzurum, İstanbul, Adana, İzmit, Bursa, Aydın, Manisa, Denizli, İzmir, Çankırı, Sinop, Kastamonu, Sivas, Trabzon, Bolu, Diyarbakır, Bursa) liseler (İdadi ve Sultani'ler) yapılmış olmasıdır. İstanbul'da ortaokulların (Rüşdiyeler) ağırlığı resimlerden anlaşılmaktadır. Ancak Liseler (İdadi, Sultani) için aynı şey söylenemez. Çünkü Liseler Osmanlı coğrafyasında Yunanistan (Saroz, Yanya, Midilli, Selanik, Rodos, Drama), Kuzey Makedonya (Manastır), Suriye (Şam), Lübnan (Beyrut), Irak (Bağdat) bölgelerine yayıldığı görülmektedir. Aslında bu görsel koleksiyonda anlaşıldığı gibi II. Abdülhamid döneminde eğitim alanında Batılılaşma daha doğrusu modernleşmenin bir göstergesi olan eğitim kurumlarının memleketin birçok noktasında şartlar elverdiği sürece yapıldığı görülmektedir.

Bu görseller, Ortaöğretim 11. sınıf tarih ders kitabında II. Abdülhamid döneminde eğitim konularının öğretim sürecinde kullanılabilir. Nitekim bu ders kitabında *"II. Abdülhamid döneminde devlet tarafından açılan okullar"* ismiyle çok sayıda lise (İdadi, sultani) ismi verilmiştir. Bunlarla ilgili olarak ders kitabında sadece bir görsele (Hendese-i Mülkiye Mektebi) yer verilmiştir. (Yüksel, vd., 2023).

Çizelge 1. Sultan II. Abdülhamid Dönemi Devlet Orta Okulları (Rüşdiyeler) İle İlgili Dijital Görsel Koleksiyon
Table 1. Digital Visual Collection on State Secondary Schools (Rüşdiyeler) of Sultan Abdülhamid II

Tarihi	Okulun Adı	Dijital Kimlik
1880-1893	Kız Ortaokulu Sultan Ahmed İnas Ruşdiyesi	cph 3b27792 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b27792
1880-1893	Kız Ortaokulu Aksaray İnas Rusdiyesi	cph 3b27797 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b27797
1880-1893	Nakkaşpaşa Kız Ortaokulu İnas Rusdiyesi	cph 3b27798 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b27798
1880-1893	Ortaokul Kız Mirgun (Emirgan) İnas Ruşdiyesi	cph 3b27801 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b27801
1880-1893	Ortaokul Ayasofya Ruşdiyesi	cph 3b27785 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b27785
1880-1893	Kaptanpaşa Mekteb-i Ruşdiyesi	cph 3b27786 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b27786
1888-1893	Davutpaşa Ortaokulu, İstanbul	cph 3b27989 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b27989
1888-1893	Ayasofya Ortaokulu, İstanbul	cph 3b27991 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b27991
1880-1893	Erkek Ortaokulu, Üsküdar	cph 3b28191 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b28191
1880-1893	Fatih Ortaokulu	cph 3b28177 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b28177
1880-1893	Mahmudiye merkez ortaokulu	cph 3b28199 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b28199
1880-1893	Kız Ortaokulu, İsmail Paşa	cph 3b28179 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b28179
1880-1893	Eyüp Rüşdiyesi	cph 3b27694 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b27694
1880-1893	Merkez ortaokul, Üsküdar	cph 3b28184 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b28184
1880-1893	Sultan Ahmed Kız Ortaokulu	cph 3b28773 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b28773
1880-1893	Mirgûn (Emirgân) kız ortaokulu	cph 3b28784 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b28784
1880-1893	Mirgûn (Emirgân) ortaokulu]	cph 3b28786 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b28786
1880-1893	Darüşşafaka	cph 3b28800 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b28800
1880-1893	Mahmudiye ortaokulu	cph 3b28776 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b28776
1880-1893	Sağırlar Okulu	cph 3b28781 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b28781
1880-1893	Ortaokul Kaptanpaşa Mekteb-i Rüşdiyesi	cph 3b27786 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b27786
1880-1893	Ortaokul Ayasofya Ruşdiyesi	cph 3b27785 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b27785
1880-1893	Küçük Mustafa Paşa Rüşdiyesi	cph 3b27695 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b27695
1880-1893	Fındıklı Mekteb-i Rüşdiyesi	cph 3b27697 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b27697
1880.01.01	Molla Gürani Rüşdiyesi	cph 3b27699 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b27699
1880-1893	İsmail Paşa kız ortaokulu	cph 3b28179 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b28179
1880-1893	Deniz Kuvvetleri Ortaokulu askerleri	cph 3b29144 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b29144
1880-1893	Diyarbakır Mekteb-i Rüşdiye-yi Askeri-yi	cph 3b27710 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b27710
1880-1893	Kastamonu Rüşdiye-yi Askeri-yi	cph 3b27714 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b27714
1890-1893	Beyrut Mekteb-i Rüşdiye-yi Askeri-yi	cph 3b27724 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b27724

Görsel 1. 1880-1893 Kız Ortaokulu Sultan Ahmed İnas Ruşdiyesi (fotoğrafı çeken Abdullah Kardeşler, Library of Congress, 2023)
Image 1: 1880-1893 Sultan Ahmed Inas Ruşdiyesi Girls' Secondary School (photographed by Abdullah Brothers, Library of Congress, 2023)

Görsel 2. 1880-1893 Mektebi Sultani (fotoğrafı çeken Abdullah Kardeşler, Library of Congress, 2023)
Image 2. 1880-1893 Mektebi Sultani (photographed by Abdullah Brothers, Library of Congress, 2023)

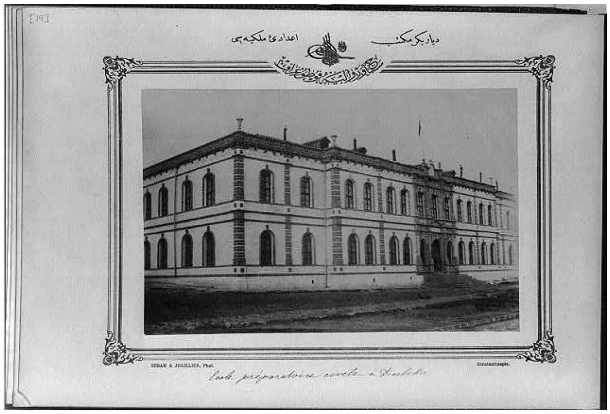

Görsel 3. 1880-1893 Diyarbakır mektebi idadi mülkiyesi (fotoğrafı çeken Sebah & Joaillier, Library of Congress, 2023)
Image 3. 1880-1893 Diyarbakır Mektebi İdadi Mülkiyesi (photographed by Sebah & Joaillier, Library of Congress, 2023)

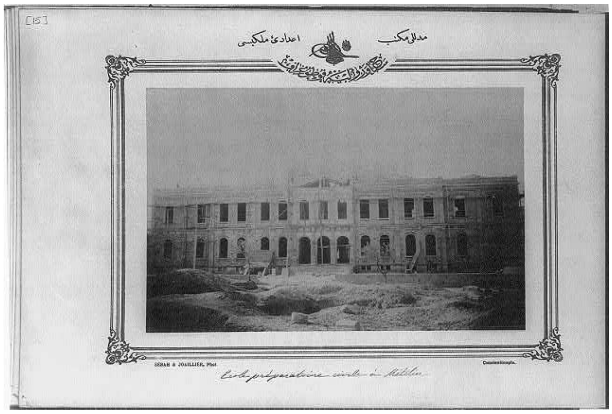

Görsel 4. 1880-1893 Midilli mektebi idadi mülkiyesi (fotoğrafı çeken Sebah & Joaillier, Library of Congress, 2023)
Image 4. 1880-1893 Midilli Mektebi İdadi Mülkiyesi (photographed by Sebah & Joaillier, Library of Congress, 2023)

Osmanlı Devleti, XVII. yüzyıldan itibaren siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel değişimlerle çağdaş dünyadan geri kalmıştır. XVIII. yüzyılda yaşanan mağlubiyetler sonrasında, Osmanlı Devleti, Avrupa'daki gelişmeleri takip etmeye başlamış ve reformlar yapmıştır. Bu dönemde, Osmanlı Devleti'nin eğitim sistemi de modernleştirilmiş, Avrupa'dan uzmanlar getirilerek yeni okullar açılmıştır. Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde, özellikle hızlanan çağdaşlaşma sürecinde devlet, kendi eğitim kurumlarında yeniliklere odaklanmıştır (Yüksel, vd., 2023).

Çizelge 3'te Amerikan Kongre Kütüphanesinin dijital arşivinde Sultan II. Abdülhamid dönemi devlet okulları dışında özel okullar ile ilgili dijital görsel koleksiyonu yer almaktadır. Toplamda 20 özel okul görseline ulaşılmıştır. Çoğunlukla İstanbul merkezli olan bu özel okullar, modernleşme sürecinin tipik bir göstergesi olarak hafızalarda yer edinmiştir. Bu okullara ait görseller tarih konularının öğretim sürecinde kullanılabilir. Özellikle sosyal bilgiler dersinde kültür ve miras öğrenme alanında milli kültür ögelerinde; diğeri ise 11. sınıf ortaöğretim tarih ders kitabında, II. Abdülhamid dönemi eğitim faaliyetleri ve okulları konularında bir materyal olarak kullanılabilir. Öğretmenler, tarih konularını öğretirken öğrencilere, öğrenilenlerle ilgili yargıları destekleyici bilgileri toplama, çözümleme ve bu yargıları doğrulayan görselleri sunma becerilerini kazandırabilirler (Açıkgöz, 2007).

Tarih ve sosyal bilgiler derslerinde tarih konularının öğretim sürecinde görsel kanıt olarak kullanılabilecek materyal türüne şöyle örnek verilebilir: *"Öğrencilere görsellerden hareketle tarihsel kanıtları analiz etme*" isimli bir soru-cevap etkinlik modeli tasarlanabilir. Bu etkinlik modeli, öğrencilere tarih konularını anlamak için görsel kanıtları nasıl kullanacaklarını öğretirken, aynı zamanda eleştirel düşünme ve işbirliği becerilerini geliştirmelerine olanak tanır. Öğretmen, etkinliğe başlamadan önce, öğrencilere görsel kanıtların tarihsel analizde nasıl kullanılabileceği konusunda kısa bir giriş yapmalı; öğrencilere tarihçilerin ve araştırmacıların nasıl görsel kanıtları incelediklerini anlatmalıdır. Daha sonra görsel seçimi, soru-cevap süreci, sunum, tartışma ve değerlendirme süreçlerini kapsamalıdır. Etkinliğin işlem süreci Şekil 3'te verilmiştir.

Çizelge 2. Sultan II. Abdülhamid Dönemi Devlet Lise Okulları (İdadiler) İle İlgili Dijital Görsel Koleksiyon
Table 2. Digital Visual Collection on State High Schools (İdadiler) of Sultan Abdülhamid II

Tarih	Okulun adı	Dijital kimlik
1880.01.01	İmparatorluk Lisesi Bursa Mekteb-i İdadi-yi yapım aşaması	cph3b27729zzzz//hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b27729
1880	Şam-i Şerif Mekteb-i İdadi-yi, Şam	cph 3b27703 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b27703
1880.01.01	Mekteb-i Mülkiye-yi Şahane	cph 3b27789 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b27789
1880.01.01	Mekteb-i Sultani	cph 3b27794 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b27794
1880-1893	Kız Sanat Okulu Kız Sanayi Mektebi	cph 3b27796 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b27796
1880-1893	Darüşşafaka Mektebi	cph 3b27784 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b27784
1888-1893	Üsküdar Lisesi	cph 3b27987 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b27987
1888-1893	Lise, Trablus-Şam	cph 3b27996 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b27996
1888-1893	Lise, Erzurum	cph 3b27998 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b27998
1888-1893	Lise, Mamuretülaziz	cph 3b27999 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b27999
1888-1893	Lise, Midilli	cph 3b28001 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b28001
1888-1893	Lise, Bolu	cph 3b28002 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b28002
1888-1893	Lise, Trabzon	cph 3b28003 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b28003
1888-1893	Lise, Diyarbakır	cph 3b28005 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b28005
1888-1893	Lise, Drama Yunanistan	cph 3b28007 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b28007
1888-1893	Lise, Sivas	cph 3b28008 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b28008
1888-1893	Lise, Rodos Yunanistan	cph 3b28010 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b28010
1888-1893	Lise, Kastamonu	cph 3b28012 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b28012
1888-1893	Lise, Selanik Yunanistan	cph 3b28014 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b28014
1888-1893	Lise, Sinop	cph 3b28016 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b28016
1888-1893	Lise, Beyrut Lübnan	cph 3b27994 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b27994
1888-1893	Lise, Çankırı	cph 3b28147 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b28147
1888-1893	Lise, İzmir	cph 3b28157 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b28157
1888-1893	Lise, Denizli	cph 3b28159 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b28159
1888-1893	Mekteb-i İdadi, Bağdat Irak	cph 3b28161 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b28161
1888-1893	Mekteb-i İdadi, Edirne	cph 3b28163 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b28163
1888-1893	Mekteb-i İdadi, Manisa	cph 3b28165 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b28165
1888-1893	Lise, Siroz Yunanistan	cph 3b28148 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b28148
1888-1893	Lise, Aydın	cph 3b28167 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b28167
1888-1893	Lise, Bursa	cph 3b28169 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b28169
1888-1893	Lise, Manastır Kuzey Makedonya	cph 3b28171 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b28171
1888-1893	Lise, Yanya Yunanistan	cph 3b28172 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b28172
1888-1893	Lise, İzmit	cph 3b28174 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b28174
1888-1893	Lise, Halep Suriye	cph 3b28149 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b28149
1888-1893	Lise, Midilli Yunanistan	cph 3b28153 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b28153
1888-1893	Lise, Adana	cph 3b28155 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b28155
1880.01.01	Gündüz Kız Sanat Okulu, Üsküdar	cph 3b28186 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b28186
1880.01.01	Mekteb-i Mülkiye-yi Şahane	cph 3b28189 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b28189
1880.01.01	İmparatorluk Mekteb-i İdadi, Dicle Nehri'nden Bağdat Irak	cph 3b28202 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b28202
1880.01.01	İmparatorluk Mekteb-i İdadi, Erzurum	cph 3b28223 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b28223
1880.01.01	İmparatorluk lisesi, Edirne	cph 3b28241 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b28241

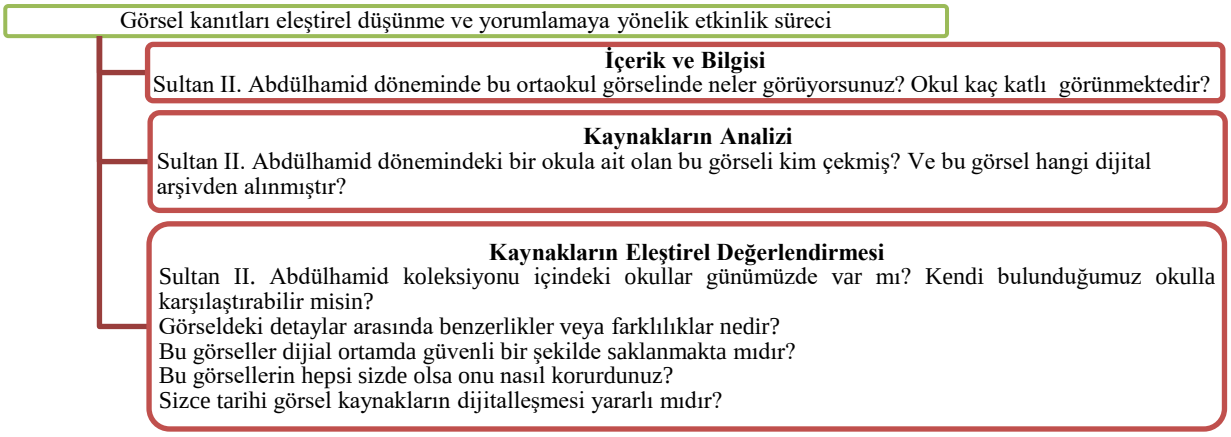

Şekil 3. Görsel kanıtları eleştirel düşünme ve yorumlamaya yönelik etkinlik süreci (yazar tarafından Nichol, (1996)'dan esinlenerek geliştirilmiştir)
Figure 3. Activity process for critical thinking and interpretation of visual evidence (developed by the author inspired by Nichol, (1996)

Çizelge 3. Sultan II. Abdülhamid Dönemi Özel Okullar İle İlgili Dijital Görsel Koleksiyon
Table 3. Digital visual collection on private schools of Sultan Abdülhamid II

Tarih	Okul adı	Dijital kimlik
1880.01.01	Celal Bey Ortaokulu	cph 3b28181 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b28181
1880.01.01	Ravza-yi Terakki İstanbul	cph 3b28176 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b28176
1880-1893	Ravza-yi, İstanbul	cph 3b28185 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b28185
1880-1893	Hadıkatül-maarif, Çarşamba İstanbul	cph 3b28187 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b28187
1880-1893	Zühtü Paşa	cph 3b28188 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b28188
1880-1893	Kadıköy, özel okul	cph 3b28192 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b28192
1880-1893	Özel okul, Şemsülemkâtip	cph 3b28194 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b28194
1880-1893	Şemsülmaarif	cph 3b28196 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b28196
1880-1893	Özel okul, Mekteb-i Hamidi	cph 3b28198 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b28198
1880-1893	Özel okul, Darüttahsil-i	cph 3b28200 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b28200
1880-1893	Özel okul, Teşvikiye, Kasımpaşa	cph 3b28178 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b28178
1880-1893	Özel okul, Medrese-yi Edebiye	cph 3b28180 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b28180
1880-1893	Özel okul, Menba-yi Füyuzat-i Hamidiye	cph 3b28182 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b28182
1880-1893	Özel okul, Şemsülmaarif, Göztepe	cph 3b28183 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b28183
1880-1893	Özel Okul Burhan-i Terakki Mekteb-i Hususi	cph 3b27802 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b27802
1880-1893	Özel Okul Mekteb-i Osmani	cph 3b27803 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b27803
1880.01.01	Özel Okul Darül-Feyz-i Hamdidi Hususi Mekteb-i	cph 3b27781 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b27781
1880.01.01	Özel Okul Numune-yi Terakki	cph 3b27684 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b27684
1880.01.01	Özel Okul Rehber-i Marifet Mektebi	cph 3b27685 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b27685
1880.01.01	Özel okul Halile-yi Mahmudiye-ye	cph 3b27689 //hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b27689

Görsel 5. 1880-1893 Mektebi Edeb-İ Hususi (fotoğrafı çeken Sebah & Joaillier, Library of Congress, 2023)
Image 5. 1880-1893 Mektebi Edeb-i Hususi (photographed by Sebah & Joaillier, Library of Congress, 2023)

Sonuç ve Tartışma

Öğretmenler, çocukların tarih bilincini geliştirilebilmesi için geçmişteki insanları anlamak, bunu gerçekleştirmek için de tarihçinin becerilerine sahip olmaları gerekir. Özellikle günümüz dünyasında dijital teknolojileri kullanma becerisine sahip bir öğretmen, dijital ortamdaki kaynakları ve materyalleri sınıf ortamında, dersin öğretim sürecinde etkili bir şekilde kullanabilir. Bu durum aynı şekilde sosyal bilgiler ve tarih araştırmacıları için de geçerlidir. Dünyanın en büyük dijital kütüphanelerinden biri olan Amerika Kongre Kütüphanesi, çok sayıda yazılı ve görsel materyalleri insanların, öğrencilerin ve araştırmacıların kullanımına sunmuştur. Bu dijital kütüphane içinde Osmanlı Sultanı II. Abdülhamid'e ait görsel bir koleksiyon ve bu koleksiyonun konularından olan modernleşme sürecinde okullar ile ilgili görseller tespit edilmiş ve tarih konularının öğretiminde kullanım durumu üzerine tartışılarak yorumlanmıştır. Bu bağlamda araştırmanın sonucuna göre Sultan II. Abdülhamid'e ait görsel koleksiyonda bulunan okullar: Ortaokul (rüşdiyeler), liseler (idadi, sultani) ve özel okullar olmak üzere üç kategoriye ayrılmış ve belirlenen görseller tarih, okul adı ve dijital kimlik adresleriyle tablolarda sıralanmıştır. Bu görseller, sosyal bilgiler dersinde kültür ve

miras öğrenme alanında tarihi kültürel miras ve milli kültür ögeleri konularında kullanılabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Aynı şekilde ortaöğretim 11. sınıf tarih dersinde *"II. Abdülhamid döneminde devlet tarafından açılan okullar"* konulu başlıkta kullanılabileceği düşünülmektedir. Ayrıca tarih araştırmalarında zengin bir görsel kaynak sağlaması açısından son derece önemli olduğu söylenebilir.

Araştırmanın sonuçlarından biri de II. Abdülhamid koleksiyonunda okullarla ilgili bulunan görseller okul düzeyine göre sayıları incelendiğinde, 32 ortaokul (rüşdiye); 41 lise (idadi, sultani); 20 özel okul olmak üzere toplamda 103 görsel, araştırmanın amacına ve konusuna uygun bulunmuştur. Öğretmen, tarih konularının öğretim sürecinde görsel imgeleri kullanması, öğrencilerin görsel kanıt kullanma becerilerini geliştirebilir. Gerçekten de, görsel kanıtlar, çocukların dönemsel veya dönemsel olmayan ilişkisel ağların gelişiminde etkili bir rol oynar; bu kanıtlar, kalıntıları ve binaları da içerir (Stow ve Haydn, 2000, s. 95). Bunun yanı sıra, öğrencilerin zaman ve kronoloji algılama becerileri, bu süreç aracılığıyla gelişebilir. İlköğretim seviyesindeki öğrenciler, kültürel ve estetik değerleri anlayarak geçmişi günümüzle karşılaştırabilirler. Ayrıca, kültürün zamanla ve mekanla nasıl değiştiğini kavrayabilirler. Özellikle, Türk kültürünü oluşturan temel unsurları öğrenirler ve günümüz kültürümüzün uzun bir tarihsel sürecin ürünü olduğunu fark ederler (MEB, 2005).

II. Abdülhamid koleksiyonundaki görseller, tarih ve sosyal bilgiler derslerinde tarih konularının öğretim sürecine yararlı olabilecek potansiyele sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çünkü görsel materyaller, metin tabanlı materyallere kıyasla daha etkili olabilir; özellikle görsel betimlemelerle öğrenme avantaj sağlayabilir. Sözel öğrenenler bile bazı kavramları anlamak için görsel destek arayışında olabilirler. Teknoloji, tarihsel kanıtları eğitim amaçlı görsel kanıtlara dönüştürmek için büyük bir avantaja sahiptir.

Günümüz öğrencileri, önceki nesillere kıyasla görsel materyallere daha bilimsel, derinlemesine ve çok yönlü bir perspektifle yaklaşmaktadır. Öğrenciler, okula başladıklarında birçok görsel izlenimle karşılaşırlar. Bilgisayar animasyonları veya çizgi filmler, tarihsel sanatlarla karşılaştırıldığında daha çekici olabilir; ancak çocukların zihinlerinde tarihsel kanıtlara dair görsel ipuçları bulunmaktadır. Çocuklar, çok erken yaşlardan itibaren görsel ve işitsel deneyimler aracılığıyla kişileri, sosyal olayları ve geçmiş deneyimleri anlamaya yönelik çıkarımlarda bulunurlar. Görsel kanıt kullanımının çok sayıda faydası olduğu belirlenmiştir. İlgili alanyazında tarih konularının öğretim sürecinde görsel kanıtlar kullanmak öğrenen bireylerin dikkatini çektiği ve motivasyonlarını artırdığı, duygusal tepkileri ortaya çıkardığı, kavramları açıkladığı ve somutlaştırdığı, anlaşılması zor kavramları basitleştirdiği, bilgi düzenlemesini ve alımını şekiller aracılığıyla kolaylaştırdığı, ilişkileri örgüt şemaları ve akış şemalarıyla görsel olarak ifade edebildiği, zor anlatılabilen kavramları resim veya grafiklerle daha anlaşılır hale getirdiği; öğretmen ve öğrenciler tarafından yeni bilgilerin üretilmesine olanak tanıdığı söylenebilir. Ayrıca sınıf ortamına taşınması kolaydır, resimlerin ve grafiklerin gerçeğe uygunluğu, renkli olmaları ve gerekirse yazılı açıklamalar içermeleri, bu materyallerin etkinliğini artırdığı ifade edilmiştir (Sağlamgöncü, 2016; Gunning, 1978).

Amerikan Kongre Kütüphanesi dijital arşivinde yer alan II. Abdülhamid koleksiyonundaki görseller, tarih ve sosyal bilgilerde tarih konularının öğretim sürecinde konuyu destekleyen bir materyal olarak kullanılabilir. Ancak yapılan araştırmalarda öğrencilerin görsel kanıt kullanma becerisini geliştirmek amacıyla kullanılabilecek materyallerin bazı özelliklere sahip olması gerekmektedir. Çünkü görsel kanıt, tarihi olayın somut bir göstergesi olup, sosyal bilgiler ve tarih derslerinin öğretiminde bir laboratuvar hizmeti işlevine sahiptir. Sınıfa taşınacak kanıtın sosyal bilgiler ve tarih öğretiminin amaçlarına uygun, konu ve ünitelerin hedeflerine uygun, soruların cevaplarını içeren, önceki konulara atıfta bulunabilen, öğrencilerde heyecan ve merak uyandırabilen, öğrenci yaş ve gelişim özelliklerini dikkate alan, bilişsel düzeyleri gözeten, dil seviyelerine uygun, incelenen konu veya ünitenin önemli kişi veya olaylarla ilişkili, mümkünse ilk elden kaynaklardan seçilmiş, çeşitli türlerde (yazılı belge, resim, para, eşya vb.) olabilen özelliklere sahip olması gerekmektedir (Nıchol, John, 1996; Akbaba, 2003; Sağlamgöncü, 2016).

Araştırmanın sonuçları genel itibariyle değerlendirildiğinde Amerikan Kongre Kütüphanesi dijital arşivinde yer alan II. Abdülhamid koleksiyonundaki görseller sosyal bilgiler ve tarih derslerinde konunun amacına, kazanımlarına, bilgi, beceri ve değerlere uygunluğuna göre kontrol edilerek kullanılabileceği belirlenmiştir. Ancak öğretmenin dijital teknolojiyi kullanma becerisi, deneyimi, okulun internet erişimi, teknolojik araç ve gereçlerin varlığı veya yokluğu öğrenme sürecini etkileyen faktörler arasındadır. Bu sonuçlar doğrultusunda şu öneriler yapılabilir: Bu görseller, sosyal bilgiler derslerinde özellikle kültür ve miras öğrenme alanında öğrencilere tarihi kültürel kalıntılar ve milli kültür öğeleri hakkında görsel bir perspektif sunabilir. Ortaöğretim 11. sınıf tarih derslerinde, II. Abdülhamid dönemi eğitim sistemi ve okullarıyla ilgili konuların öğretim sürecinde kullanılması, öğrencilere tarihî bağlam içinde eğitim sistemi ve okul hayatı hakkında derinlemesine bir anlayış kazandırmak, karşılaştırma yapmak, tarihsel empati ve tarihsel düşünme becerilerinin gelişimini destekleyebilir. Öğretmenler, bu görselleri derslerinde kullanırken öğrencilerin ilgi düzeylerini ve öğrenme stillerini dikkate almalıdır. Çünkü dijital koleksiyonlar, tarih öğretimine yeni perspektifler kazandırma potansiyeline sahiptir. Bu nedenle öğretmenlere bu kaynakları daha geniş bir şekilde kullanma konusunda destek sağlanmalıdır. Ayrıca, disiplinler arası işbirliği ile tarih konularının öğretimi zenginleştirilebilir. Dolaysıyla bu görseller, sosyal bilgiler dersinin kültür ve miras öğrenme alanı yanı sıra ortaöğretim tarih dersinde de etkili bir şekilde kullanılabilir.

Kaynaklar

Acun, F. (2011) Görselden tarih yazmak. Vedat Engin & Ahmet. Şimşek. (Ed.). *Türkiye'de tarih yazımı.* İçinde (s. 421-434). İstanbul: Yeditepe Yayınevi

Açıkgöz, K. (2007). *Aktif öğrenme.* İzmir: Eğitim Dünyası Yayınları

Ak, M. M., Erdoğan, M. F. & İlhan, G. O. (2020). Görsel bir öğretim materyalı olarak dijital çizgi roman tasarımı: Gezdim, gördüm, öğrettim. *Journal of History School,* 47, 2458-2484.

Akbaba, B. (2003). *Tarih öğretiminde fotoğraf kullanımı*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Ankara

Akbaba, B. (2009) Sosyal bilgiler öğretiminde görsel materyallerin kullanımı. Mustafa Safran. (Ed.). *Sosyal bilgiler öğretimi (birinci baskı) içinde* (s. 283-319). Ankara: Pegem Yayıncılık.

Akyol, E. D. (2013). Sultan II. Abdülhamid döneminde sosyal politika uygulamaları. *Sosyal Politika Çalışmaları*. s. 31, 33-47.

Albayrak, M. & Şeker, K. (2014). *Arşiv belgelerine göre Osmanlı eğitiminde modernleşme.* İstanbul: Bion Matbaacılık

Alkan, M. Ö. (2019). II. Abdülhamid döneminde eğitim ve ideoloji. M. Bulut, M. E., Kala, N., Salık & M. Nar (Eds). *Sultan II. Abdülhamid dönemi: siyaset, iktisat, dış politika, kültür, eğitim.* İçinde. (s. 309-367). İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi.

Allen, W. (1986), *Abdülhamit II koleksiyonu,* (Çeviren: Vasıf K. Kortun), İstanbul: İletişim Yayınları, s. 16-19.

Aslan, H., & Turan, İ. (2016). Tarih öğretmenlerinin görsel materyal kullanım düzeyleri 1. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü*, (18), 347-361.

Atay, S. (2002). Osmanlı İmparatorluğu'nda fotoğrafın başlangıcı. *Türkler Ansiklopedisi.* c. 15: 518-523. İstanbul: Yeni Yüzyıl Yayınları.

Bal, M. S. & Yiğittir, S. (2012) Okul duvarlarındaki görsellerin tarih öğretimi açısından incelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi, 20* (3), 999-1016.

Balkaya, A. (2002) *İlköğretim sosyal bilgiler dersi tarih konularının öğretiminde tarihsel kanıtların etkililiği*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul

Bayram, H. (2020). *Türkiye'de sosyal bilgiler öğretimi ve dijital okuryazarlık.* [Sözlü bildiri]. 3. Uluslararası Uzaktan Öğrenme ve Yenilikçi Eğitim Teknolojileri Konfesansı, 204-215.

Baytal, Y. (2000). Tanzimat ve II. Abdülhamid dönemi eğitim politikaları. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*, s. 11, c. 11: 23-32.

Can, S. (2011). II. Abdülhamid dönemi Osmanlı mimarisi ve sanat anlayışı. M. Hülagü & A. Cihan (Eds). *Devr-i Hamid-Sultan II. Abdülhamid*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları. 25-41.

Demircioğlu, İ. (2012) Tarih öğretimi, öğretim teknolojileri ve materyal tasarımı. *Tarih öğretiminde öğretim teknolojileri ve materyal tasarımı (birinci baskı) içinde* (s. 1-12). Ankara: Pegem Akademi.

Eskici, E. & Altun, A. (2023). Sosyal bilimlerde dijitalleşme ve sosyal bilgiler öğretim programına yansıtılması. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 23* (4), 1686-1719 doi.org/10.17240/aibuefd.2023..-1322731

Genç, A., & Orhan M. Ç. (2008). *Sultan II. Abdülhamid arşivi İstanbul fotoğrafları*. İstanbul: Kültür A.Ş.

Georgeon, F. (2012). *Sultan Abdülhamid*. 2. bs. çev. Ali Berktay. İstanbul: İletişim Yayınları.

Gunnıng, D. (1978). *The Teaching of history*, London.

Gül, O.K. & Gez, A. (2021), Sosyal bilgiler ve tarih öğretmenlerinin sınıf ve web temelli tarihsel birincil kaynakları kullanma durumları. *International Journal of New Approaches in Social Studies, 5*(1), 79-97

Gülaçtı, İ. E. (2017). *Fotoğraf ve propaganda ilişkisi bağlamında batılılaşma propagandası olarak II. Abdülhamid armağan albümleri*. [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul

Gündüz, M. (2008). II. Abdülhamid dönemi eğitimi ve ideolojisi üzerine. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi. c.6*, s. 12: 243-286.

Güngör Akıncı, B. A., & Dilek, D. (2014). Sosyal bilgiler öğretiminde temsilî resim kullanımıyla tarihsel düşünme becerilerinin geliştirilmesi. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, 36*(36), 5-27

İnel, Y. (2014). *Sosyal bilgiler öğretiminde kullanılan bilgisayar temelli materyallerin 6. sınıf öğrencilerinin dikkat ve motivasyon düzeylerine etkisi* [Yayımlanmamış Doktora tezi, Gazi Üniversitesi]. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/

Kaplan, M., Can, M. & Karakaya, Y. (2023). *Ortaöğretim tarih 10. sınıf ders kitabı*. O. Yazıcı (Ed). Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Kaplan, M., Can. M. & Karakaya, Y. (2023). *Tarih 10. sınıf ders kitabı*. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları. Ankara

Kodaman, B. (1998). *Abdülhamid devri eğitim sistemi*. Ankara: TTK Yayınları.

Library of Congress Digital Collectios (2023). *II. Abdülhamid schools.* https://www.loc.gov/collections/abdul-hamid-ii/?fa=subject:education%7Csubject:schools

Library of Congress Digital Collectios (2023). *When was the Library built?.* https://www.loc.gov/about/frequently-asked-questions/#what_lc

Library of Congress Digital Collectios (2023). *Abdülhamid II Collection*. https://www.loc.gov/collections/abdul-hamid-ii/about-this-collection/

Library of Congress Digital Collectios (2023). *Private schools.* https://www.loc.gov/collections/abdulhamidii/?fa=subject:education%7Csubject:private+schools

Library of Congress Digital Collectios (2023). *Subjects in Abdul Hamid II Collections*. https://www.loc.gov/collections/abdul-hamid-ii/index/subject/?fa=subject:education

Millî Eğitim Bakanlığı (2005). Sosyal bilgiler dersi öğretim programı. (İlkokul ve Ortaokul 4, 5, 6 ve 7. Sınıflar). Millî Eğitim Bakanlığı.

Millî Eğitim Bakanlığı (2023). Sosyal bilgiler dersi öğretim programı. (İlkokul ve ortaokul 4, 5, 6 ve 7. sınıflar). Millî Eğitim Bakanlığı.

Nıchol, J. (1996) *Tarih öğretimi*, çev. Mustafa Safran, Ankara

Pala, F. (2021). Sosyal bilgiler dersi tarihe yolculuk ünitesi bağlamında dijital hikâye kullanımının öğrenci akademik başarı ve kalıcılığa etkisi. *Dumlupınar Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 5*(2), 43-58.

Sağlamgöncü, A. (2016). *Sosyal bilgiler dersi öğrenme ortamlarına görsel okumayı eklemlemek: örnek bir uygulama*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Stow, W., & Haydn, T. (2000). Issues in history teaching. James A. and Robert P. (Eds.). *Issues in the teaching of chronology* (pp. 83-97). Routledge

Şimşek, A. (2003). Tarih öğretiminde görsel materyal kullanımı. *G.Ü. Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt 4*, Sayı 1, 143- 157.

Şimşek, A. (2012) Görsel tarih materyalleri. İsmail H. Demircioğlu & İbrahim Turan. (Ed.). *Tarih öğretiminde öğretim teknolojileri ve materyal tasarımı (Birinci baskı) içinde* (s. 135-131). Ankara: Pegem Yayıncılık.

Ulusoy, K., & Gülüm, K. (2009) Sosyal bilgiler dersinde tarih ve coğrafya konuları işlenirken öğretmenlerin materyal kullanma durumları. *Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt:10*, Sayı:2, 85-99.

Uyanık, N. & Duranoğlu, H. M. (2017). II. Abdülhamid'in Amerika Birleşik Devletleri kongre kütüphanesi'ne gönderdiği fotoğraf albümleri ve bu albümlerde yer alan Konya fotoğrafları. *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi [Tarihin peşinde], 18,* 319-336

Yalçın, A. (2022). Sosyal bilgiler, dijital okuryazarlık ve arttırılmış gerçeklik uygulamaları. Emre Kuzugüdenli (Ed.), *Sosyal Beşerî ve İdari Bilimler Temel Alanında Akademik Çalışmalar VI.* İçinde, 19-30, İstanbul: Artikel Akademi.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2021). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (11. Baskı). Seçkin Yayıncılık

Yin, R. K. (2018). *Case study research and applications (Vol. 6).* Thousand Oaks, CA: Sage.

Yüksel, E., Kapar, M. A., Bağcı, Ö., Bildik, F., Şahin, K., Şafak, L., Ardıç, M., Yıldız, S. & Ardıç, Y. (2020c). *Tarih 11 sınıf ders kitabı*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Turkish Research Journal of Academic Social Science, 6(2): 199-210, 2023
DOI: https://doi.org/10.59372/turajas.1390871

Turkish Research Journal of Academic Social Science

Available online, ISSN: 2667-4491 | www.turkishsocialscience.com | Turkish Science and Technology Publishing (TURSTEP)

Researching the Ecological Footprint Awareness of University Youth: Example of TRA1 Region

Erkan Oktay[1,a,*], Yavuz Demir[2,b], Ebubekir Yazıcıoğlu[1,c]

[1]*Atatürk University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Econometrics, Erzurum, Turkiye*
[2]*Ataturk University, Faculty of Education, Department of Biology, Erzurum, Türkiye*
**Corresponding Author*

ARTICLE INFO

Research Article

Received : 14.11.2023
Accepted : 27.11.2023

Keywords:
1. Word
2. Word
3. Word
4. Word
5. Word

ABSTRACT

This study was conducted to measure the ecological (carbon) footprint awareness of university students continuing their higher education in Erzurum, Erzincan, and Bayburt provinces and to identify factors that may be effective in ecological footprint awareness. 3.9% of the university students participating in the study stated that they thought about the ecological footprint very little in their daily lives, 41.3% thought about it at a moderate level, and 46.6% stated that they thought about it a lot in their daily lives. Demographic factors that have an impact on thinking about the ecological footprint are, in order of importance, "students' employment", "age" and "grade". Personal characteristics that have an impact on the frequency of thinking about ecological footprint are "preferring uniqueness", "being reasonable" and "preferring crowds", respectively. The psychological factors that affect ecological footprint awareness are "the use of renewable energy in production is good for our future" and "the pressure to minimize the damage to nature", respectively. Sociological factors that have an impact on ecological footprint awareness are "participating in studies that increase biodiversity", "taking environmental education courses", "making an effort to raise environmental awareness in the family" and "supporting the use of disposable products". Social sensitivity factors that affect ecological footprint awareness are "buying products according to their ecological damage" and "reducing portions due to the world food crisis", respectively. Energy sensitivity factors that are effective on ecological footprint awareness are "preferring small houses" and "being aware of the renewable energy production capacity in the city", "working to save energy resources at home", "participating in studies that support the energy obtained from recycling" and "preferring to warm up with renewable energy systems ", respectively. Food sensitivity factors that have an impact on ecological footprint awareness are respectively "not choosing greenhouse products", "preferring foods produced close to where one lives", "avoiding excessive behavior in consumption", "prioritizing organic agricultural products in nutrition" and " Trying not to produce food waste", respectively. Biocapacity sensitivity factors that have an impact on ecological footprint awareness are "preferring common use areas", "giving importance to movements that support the green economy", "belief that wrong irrigation methods deteriorate the soil" and "belief that opening agricultural lands for development will cause food shortage", respectively.

Türk Akademik Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 6(2): 199-210, 2023

Üniversite Gençliğinin Ekolojik Ayak İzi Farkındalığının Araştırılması: TRA1 Bölgesi Örneği

MAKALE BİLGİSİ

Araştırma Makalesi

Geliş : 14.11.2023
Kabul : 27.11.2023

Anahtar Kelimeler:
Karbon Ayak izi
Ekolojik Ayak İzi
Farkındalık
Algı
TRA1

ÖZ

Bu çalışma Erzurum, Erzincan ve Bayburt illerinde yüksek öğrenimlerine devam eden üniversite öğrencilerinin ekolojik (karbon) ayak izi farkındalığını ölçmek, ekolojik ayak izi farkındalığı üzerinde etkili olabilecek faktörleri tespit etmek için yapılmıştır. Çalışmaya katılan üniversite öğrencilerinin %3,9 gündelik hayatlarında ekolojik ayak izini çok az düşündüklerini, %41,3'ü orta düzeyde düşündüklerini ve 46,6'sı ise çok fazla düşündüklerini ifade etmiştir. Ekolojik ayak izini düşünme üzerinde etkili olan demografik faktörler önem sırasına göre "öğrencilerin bir iste çalışması", "yaşları" ve "sınıflarıdır". Ekolojik ayak izi düşünme sıklığı üzerinde etkili olan kişisel özellikler sırasıyla "tekliği tercih etme", "mantıklı olma" ve "kalabalığı tercih etmedir". Ekolojik ayak izi farkındalığı üzerinde etkili olan psikolojik faktörler sırasıyla "üretimde yenilenebilir enerjinin kullanılmasının geleceğimiz için sevindirici olması" ve "doğaya verilen zararı minimuma indirme baskısıdır". Ekolojik ayak izi farkındalığı üzerinde etkili olan sosyolojik faktörler sırasıyla "biyoçeşitliliği arttırıcı çalışmalara katılma", "çevre eğitimi dersleri alma", "ailede çevre bilinci oluşması için çaba gösterme", "tek kullanımlık ürünlerin kullanımını desteklemedir". Ekolojik ayak izi farkındalığı üzerinde etkili olan toplumsal duyarlılık faktörleri sırasıyla "ürünleri ekolojik zararına göre alma" ve "dünyadaki gıda krizinden dolayı porsiyonları azaltmadır". Ekolojik ayak izi farkındalığı üzerinde etkili olan enerji duyarlılığı faktörleri sırasıyla "küçük evleri tercih etme" ve "şehirdeki yenilenebilir enerji üretim kapasitesinin farkında olma" "evdeki enerji kaynaklarının tasarrufu için çalışma", "geri dönüşümden elde edilen enerjiyi destekleyici çalışmalara katılma" ve "yenilenebilir enerji sistemleriyle ısınmayı tercih etmedir". Ekolojik ayak izi farkındalığı üzerinde etkili olan gıda duyarlılığı faktörleri sırasıyla "sera ürünlerini tercih etmeme", "yaşadığı yere yakın yerlerde üretilmiş gıdaları tercih etme", "tüketimde aşırılığa kaçacak davranışlardan kaçınma", "beslenmede öncelikli olarak organik tarım ürünlerini tercih etme" ve "gıda atığı üretmemeye çalışmadır". Ekolojik ayak izi farkındalığı üzerinde etkisi olan biyolojik kapasiteye duyarlılık faktörleri sırasıyla "ortak kullanım alanlarını tercih etme", "yeşil ekonomiyi destekleyici hareketlere önem verme", "yanlış sulama yöntemlerinin toprağı bozduğuna inanç" ve "tarım arazilerinin imara açılmasının gıda kıtlığına sebep olacağına inançtır".

[a] *erkanoktay@atauni.edu.tr* *https://orcid.org/0000-0002-1739-3184*
[b] *ydemir@atauni.edu.tr* *https://orcid.org/0000-0003-4302-0143*
[c] *eyazicioglu994@gmail.com* *https://orcid.org/0009-0002-9009-6933*

This work is licensed under Creative Commons Attribution 4.0 International License

Giriş

Artan nüfus ve sanayileşmeyle beraber ekolojik bilinci artırmak ve ekolojik yıkımın farklı boyutlarına karşı farkındalık (ve ekolojik okuryazarlığın) geliştirilmesi giderek önem arz etmektedir. Ekolojik ayak izi, insanların doğayı ve doğal kaynakları kullanımını gösteren bir ölçek türüdür, insanlar ve çevre arasındaki bağı anlamamıza yardımcı olur ve insanların çevreye ne derece zarar verdiğini belirlemeyi amaçlamaktadır (Güngör, 2019). Ekolojik Ayak İzi, son 20 yıldır kaynak yöneticileri tarafından kullanılan ve kamuoyuna geniş çapta duyurulan bir muhasebe aracıdır ve doğal kaynakların hangi faaliyetlerde, kimler tarafından, ne ölçüde ve ne oranda kullanıldığını gözler önüne sererek; çevre sorunlarının ortaya çıkış nedenlerine daha bütüncül bir perspektifte bakabilme olanağını sunar. Bu sayede çevre sorunlarının ortaya çıkış nedenlerine daha bütüncül bir bakış açısıyla bakma fırsatı sunar (Günal vd. 2018). Aynı zamanda insanların kullanımı için yenilenebilir kaynaklar elde etmek için gerekli olan biyolojik olarak etkili ve su içeren alanları hesaplar. Ekolojik ayak izi, "bir bireyin veya nüfusun bitkisel gıda ve lif ürünlerine, hayvancılık ve balık ürünlerine, kereste ve diğer orman ürünlerine, kentsel altyapı için alana ve fosil yakıtlardan kaynaklanan karbondioksit emisyonlarını absorbe etmek için ormana olan talebini" ölçer ve kaynak yönetimine ilişkin stratejik kararlar için rehberlik sağlar. Ekolojik ayak izlerini kullanarak insanların ve ulusların çevresel farkındalıklarını artırabileceklerini ve geleceği daha sürdürülebilir bir şekilde şekillendirebileceklerini belirtmiştir. Ekolojik ayak izi çocukların sürdürülebilir çevre bilincini ve sürdürülebilirliğin önemini anlamalarını geliştirmek için tamamlayıcı bir eğitim aracı olabilir (Demirtaş ve Çinici, 2019). Nedenleri ve sonuçlarıyla ekolojik ayak izi hesaplamaları yapan ülkeler ekolojik varlıklarının değerini ölçebilir, bu kaynakları daha doğru bir şekilde izleyebilir ve yönetebilir sonuçta ekolojik açıkla ilişkili riskleri ortadan kaldırmanın yollarını da bulabilirler (Galli vd. 2012).

Bazı araştırmacılar, çevresel sorunların önlenmesine yönelik politikaların, çevre bilinci yüksek toplumlarda daha verimli bir şekilde planlanıp uygulanabileceğini savunmaktadır (Bulbul vd. 2020). Giudici ve diğerleri (2019), çevre bilincine sahip yerel yönetimlerin, kirlilik konusunda daha katı politikalar oluşturmak, endüstriyel faaliyetlerde enerji verimliliği hedeflerini karşılamaya yönelik düzenlemeler yapmak ve yenilenebilir enerji üretimi için teşvikler sağlamak gibi çevre dostu politika ve girişimleri uygulamada daha proaktif olduğuna işaret etmektedir. Ancak, farkındalığa sahip olmanın çevresel davranışa yol açmayacağına dair güçlü bir karşıt argüman da bulunmaktadır (Wang ve ark. 2011). Birçok çalışma, insanların çevre sorunlarının olumsuz etkilerinden etkilenmedikleri sürece çevre dostu davranışlar sergilemediklerini göstermiştir (Gürbüz ve Özkan 2019).

Bu çalışmanın örnekleme çerçevesini TRA1 alt bölgesindeki Erzurum Atatürk Üniversitesi, Erzurum Teknik Üniversitesi, Bayburt Üniversitesi ve Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesindeki öğrenciler oluşturmaktadır. Çalışmanın bağımlı değişkeni gündelik yaşam döngüsünde üniversite gençliğinin arkalarında ne sıklıkla ekolojik ayak izi (doğal kaynakları ne kadar tükettikleri ve elbette ne kadar karbon salınımına neden oldukları) bıraktıklarıdır. Ankette bu düşünce ile ilişkili olabilecek demografik sorulara yer verildiği gibi, karakterleri ile ilgili kendilerini tanımlama sorularına da ver verilmiştir. Ayrıca karbon ayak izi farkındalığı ile ilişkili olabilecek bir dizi psikolojik, sosyolojik, çevresel ve toplumsal etki değerlendirme sorularına da ver verilmiştir. Aynı zamanda karbon salınımın da enerji, gıda tüketimi ve biyolojik çeşitlilik konularındaki farkındalıkları da çeşitli sorularla ölçülmüştür.

Bu amaçla hazırlanmış anket formu söz konusu üniversite öğrencilerinden oluşan 1000 kişilik bir örnek kütleye yüz yüze görüşme tekniği ile uygulanmıştır. Hazırlanan ankette toplamda 63 soru bulunmaktadır. Uygulama sonuçlarına göre geçerli olan 993 anket için Cronbach α güven katsayısı 0,847 olarak elde edilmiştir.

Çalışmaya katılan öğrencilerin %3,9 gündelik hayatlarında ekolojik ayak izini çok az düşündüklerini, %41,3'ü orta seviyede ve 46,6'sı ise gündelik hayatlarında ekolojik ayak izini çok fazla düşündüklerini ifade etmiştir.

Literatür Özeti

Gezegenimizin kaynaklarının sürdürülemez kullanımı, farklı açılardan ve çoklu yönetişim düzeylerinden ele alınmalıdır. İnsan nüfusu kentleştikçe, kent sakinlerinin çevresel etkilerini ve kentlerin 21. yüzyıl sürdürülebilirlik mücadelesinde oynayabileceği rolü anlamak için güvenilir, kesişen, nicel kent düzeyinde sürdürülebilirlik ölçütlerine erişim kilit önem taşımaktadır. Kentsel sürdürülebilirliğin çevresel ayağının ekolojik ayak izi gibi kapsayıcı bir ölçütle çerçevelenmesi, paydaşları ve vatandaşları bir şehrin biyosfer üzerindeki genel baskısı hakkında bilgilendirir. Ekolojik ayak izi, insanların doğayı ve doğal kaynakları kullanımını gösteren bir ölçek türüdür ve insanların çevreye ne derece zarar verdiğini belirlemeyi amaçlamaktadır (Güngör, 2019). Bu ölçütün altı farklı bileşenden oluştuğunu belirtmiştir (WWF 2012); 1) karbon ayak izi, bireylerin enerji tüketiminden kaynaklanan karbondioksiti absorbe etmek için gereken orman alanını ifade eder (gıda üretim ve işleme sistemindeki doğrudan ve dolaylı sera gazı emisyonlarını göstermek için kullanılır) 2) tarımsal arazi ayak izi, bireyin tükettiği tahılları üretmek için gereken tahıl alanını ifade eder (Kereste, gıda, hayvan yemi, yağ bitkileri için kullanılan alanın hesaplanması, ve insan tüketimi için gerekli kauçuk üretimi) 3) otlak ayak izi, gerekli hayvansal ürünlerin üretilmesi için gerekli otlatma alanını ifade eder (Süt, et, yün ürünleri ve deri için hayvancılık alanının hesaplanması) 4) orman ayak izi, orman ürünlerinin çeşitli sanayilerde (gıda, ilaç sanayii, tekstil, kozmetik, deri tabaklanması, odun ve kağıt gibi) gerekli malzemeleri üretmek için ihtiyaç olunan orman alanına karşılık gelir. 5) balıkçılık alanı ayak izi, balık ve diğer deniz ürünlerini üretmemiz için gereken kumlu deniz alanını ifade eder. 6) yerleşim alanı ayak izi, yerleşim alanları ve altyapı oluşturmak için gereken araziyi ifade etmektedir (Baabou vd. 2017; Cevher-Kalburan & Güngör, 2019).

Ekolojik ayak izi, "bir bireyin veya nüfusun bitkisel gıda ve lif ürünlerine, hayvancılık ve balık ürünlerine, kereste ve diğer orman ürünlerine, kentsel altyapı için alana ve fosil yakıtlardan kaynaklanan karbondioksit

emisyonlarını absorbe etmek için ormana olan talebini" ölçer. Wackernagel ve Rees (1995) ekolojik ayak izinin kişisel, kurumsal, şehir ve ülke olarak hesaplanabileceğini belirtmiştir. Dünya da değişen dengenin insanların ekolojik ayak izlerinin yani çevreye verdikleri zararın arttığını göstermektedir. Örneğin, Doğal Hayatı Koruma Vakfı (WWF) raporu, insan nüfusunun 2050 yılına kadar dünyanın yenilenebilir kaynaklarının yılda iki katına eşdeğerini kullanmasının beklendiğini göstermiştir (WWF, 2018). Kişisel ayak izi, bireylerin yaşam tarzlarına ve tercihlerine bağlı olan gıda, ulaşım, mal ve hizmetler gibi özel tüketim ve kullanımla ilgilidir. Ülkeler ekolojik varlıklarının değerini ekolojik ayak izi hesaplamaları ile ölçebilecekler, izleyebilecekler ve yönetebileceklerinden vatandaşların ekolojik ayak izleri konusunda bilinçlenmesi de önem arz etmektedir. Araştırmacılar, ekolojik ayak izi farkındalığını artırmanın, toplumu sürdürülebilirlik ve çevresel sorumluluk kavramları konusunda teşvik etmek ve eğitmek için etkili bir yol olduğunu belirtmiştir (Barrett vd., 2004; Cortese, 2003; Moles vd., 2008). Tüketici bilincinin artırılması, ekolojik ayak izinin azaltılması için kritik önem taşımaktadır (Gürbüz vd. 2021).

Çeşitli faktörler ile ekolojik ayak izi arasındaki ilişkiyi araştıran ve ekolojik ayak izi düzeyini ölçen çok sayıda çalışma yapılmıştır. Küreselleşmenin etkisi (Rudolph ve Figge 2015; Figge vd. 2017; Kwabena Twerefou vd. 2017; Lv ve Xu 2018; Salahuddin vd. 2019), enerji tüketimi (Al-mulali vd. 2016; Charfeddine 2017; Dong vd. 2018; Costa vd. 2019; Destek ve Sinha 2020), sürdürülebilir turizm (Ozturk vd. 2016; Chen vd. 2017; Anciaux 2019; Qureshi vd. 2019), su kaynaklarının sürdürülebilir kullanımı (Su vd. 2018; Li vd. 2018; Zhu vd. 2018; Yang vd. 2019), gıda tüketim alışkanlıkları (Song vd. 2015; Galli vd. 2017; Zhen ve Du 2017; Li vd. 2019) gibi konuların EF üzerindeki etkileri incelenmiştir. Ekolojik ayak izinin eğitim kurumlarına uygulanması (Sudas ve Ozelturkay 2015; Fernández vd. 2016; See vd. 2016), üniversite kampüslerinin ekolojik ayak izinin azaltılması (Lambrechts ve Van Liedekerke 2014; Genta vd. 2019) üzerine yapılan son araştırmalar da akademik literatürde ilgi çekmiştir.

Araştırmacıların büyük çoğunluğu, çevresel farkındalığın çevresel davranışa yol açıp açmayacağı konusunda bir fikir birliği olmadığını kabul etmektedir. Bununla birlikte, çevresel farkındalığın çevre yanlısı davranışları benimsemenin bir öncülü olduğu görüşündedirler (Fu vd. 2020).

Coşkun ve Sarıkaya (2014) hem geliştirdikleri hem de uyguladıkları Ekolojik Ayak İzi Farkındalık Anketi (EFAS) çalışmasında; sınıf öğretmeni adaylarının ayak izi farkındalığının en yüksek puan alan boyutunun enerji (M=4,20), ardından su tüketimi (M=4,03) ve atık (M=3,65), en düşük puan alan boyutunun ise gıda (M=3,11) olduğunu belirtmişlerdir. Cinsiyet, sınıf düzeyi, gelir düzeyi değişkenleri açısından anlamlı farklılıklar bulunmamıştır. Ulaşım ve konut, enerji ve su tüketimi değişkenlerinde büyük yerleşim yerlerinde yaşayanlar lehine, gıda değişkeninde ise küçük yerleşim yerlerinde yaşayanlar lehine istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Kısacası, büyük yerleşim yerlerinde yaşayanların ekolojik ayak izi farkındalık ortalaması, gıda değişkeni hariç, küçük yerleşim yerlerine göre daha yüksektir. Benzer şekilde, Uyanık (2020) şehirde yaşayan öğretmen adaylarının köyde yaşayanlara kıyasla daha yüksek EF farkındalığına sahip olduğunu bulmuştur.

Aynı ölçeği kullanan diğer araştırmalar, öğretmen adaylarının ekolojik ayak izi farkındalığının en yüksek olduğu konunun 'enerji', en düşük olduğu konunun ise 'gıda' olduğunu vurgulamıştır (Günal vd. 2018; Şahin vd. 2018; Bayraktar 2019; Artvinli vd. 2019). Keleş ve arkadaşları (2008) da benzer bir araştırma da, öğretmen adaylarının ekolojik ayak izi farkındalığının gıda konusunda en düşük, ulaşım konusunda ise en yüksek olduğunu göstermiştir.

Ancak, Özgen ve Aksoy (2017) tarafından Ankara'da yaşayan tüketici gruplarıyla yapılan bir çalışma tam tersi sonuçlar göstermiştir: katılımcılar ekolojik ayak izi konusunda en yüksek farkındalığa gıda da (M = 2,73) sahipken, bunu ulaşım ve konut (M = 2,66), atık (M = 2,22) ve su tüketimi (M = 1,91) takip etmektedir. Öte yandan enerji tüketiminde (M = 1.78) katılımcılar en düşük farkındalığa sahiptir.

Mevcut araştırmalar arasında sadece Özgen ve Aksoy'un (2017) çalışmasının büyük ölçekli tüketici grupları üzerinde yapılmış olması ve öğretmen adayları ve akademisyenlerle yapılan araştırmalardan farklı sonuçlar vermesi bu alanda ileri çalışmalar yapılmasını gerektirmiştir. Bu araştırma, EFAS ölçeğini eğitim dışında uygulayan ikinci, mesleki parametreyi de içeren ve ölçeği Azerbaycan'da uygulayan ilk çalışmadır.

Türkiye de çevre bilincini ve EF farkındalığını geliştirmek ve bu alanda yapılacak çalışmalara bir temel oluşturmak için EF düzeyini hesaplamak yerine EF farkındalığını belirlemenin daha uygun olacağını öngördük. Bu farkındalığı ölçmek için yazarlar tarafından geliştirilen ölçek kullanılmıştır. Bu araştırma, toplumların ekolojik ayak izi farkındalığının bilinmesinin, hem bireylerin kendi eylemlerinin sonuçlarını görmelerini sağlaması hem de politika yapıcılara kararlarında yol göstermesi açısından ekolojik ayak izinin hesaplanması için önemli olduğu temeline dayanmaktadır. Çalışma ülkeler arasındaki kültür ve yaşam tarzlarının yüksek benzerliği nedeniyle elde edilen sonuçların mevcut araştırmalarla karşılaştırılmasına olanak sağlamaktadır.

Uygulama

Ekolojik ayak izi farkındalığı üzerinde etkili olabilecek demografik faktörler başlangıçta "cinsiyet", "medeni durum", "yaş", "eğitim aldığı alan", "sınıf", "ailenin aylık ortalama geliri", "aylık kişisel harcama tutarı", "anne eğitim seviyesi", "baba eğitim seviyesi", "anne çalışma durumu", "kendi çalışma durumu" şeklinde belirlenmiştir. Ancak %10'luk α hata payını göz önüne alarak uygulanan ki-kare bağımsızlık testleri yardımıyla ekolojik ayak izi farkındalığı üzerinde etkili olabilecek demografik faktörler Çizelge 1'de gösterilmiştir.

Çizelge 1'deki ki-kare bağımsızlık testlerine göre öğrencilerin gündelik hayatlarında ekolojik ayak izi bıraktıklarını düşünme sıklıkları üzerinde etkili olan demografik faktörler önem sırasına göre çalışma durumu, yaş ve okudukları sınıf şeklinde sıralanmıştır. Çalışan öğrenciler çalışmayan öğrencilere göre ekolojik ayak izini daha sıklıkla düşünmektedir. Nispeten yaşlı olan öğrenciler genç öğrencilere göre ekolojik ayak izini daha sıklıkla düşünmektedir. Son sınıftaki öğrenciler ilk sınıflara göre ekolojik ayak izini daha sıklıkla düşünmektedir.

Çizelge 1. Demografik Değişkenlere Göre Ekolojik Ayak İzi Farkındalığı
Table 1. Ecological Footprint Awareness According to Demographic Variables

Değişken			Ekolojik Ayak İzi Farkındalığı				χ^2 Test İstatistiği	sd	P Değeri
			Düşük	Orta	Yüksek	Toplam			
Yaş	18 ve Altı	Sayı	7	51	31	89	13,260	4	0,010
		Yüzde	7,9	57,3	34,8	100,0			
	19-20	Sayı	18	169	154	341			
		Yüzde	5,3	49,6	45,2	100,0			
	20 ve Üstü	Sayı	14	275	281	570			
		Yüzde	2,5	48,2	49,3	100,0			
Sınıfı	İlk Sınıf	Sayı	18	173	132	323	8,989	4	0,061
		Yüzde	5,6	53,6	40,9	100,0			
	Ara Sınıf	Sayı	6	121	121	248			
		Yüzde	2,4	48,8	48,8	100,0			
	Son Sınıf	Sayı	15	201	213	429			
		Yüzde	3,5	46,9	49,7	100,0			
Çalışma Durumu	Çalışmıyor	Sayı	33	407	396	836	20,301	4	0,000
		Yüzde	3,9	48,7	47,4	100,0			
	Kısmi Çalışıyor	Sayı	1	75	45	121			
		Yüzde	0,8	62,0	37,2	100,0			
	Tam Çalışıyor	Sayı	5	13	25	43			
		Yüzde	11,6	30,2	58,1	100,0			

Çizelge 2. Kendini Tanımlamaya Göre Ekolojik Ayak İzi Farkındalığı
Table 2. Ecological Footprint Awareness According to Self-Identification

Değişken			Ekolojik Ayak İzi Farkındalığı				χ^2 Test İstatistiği	sd	P Değeri
			Düşük	Orta	Yüksek	Toplam			
Tek Başına Olmayı Tercih	Tercih Etmiyor	Sayı	11	154	133	298	14,586	4	0,006
		Yüzde	3,7	51,7	44,6	100,0			
	Kararsız	Sayı	3	124	87	214			
		Yüzde	1,4	57,9	40,7	100,0			
	Tercih Ediyor	Sayı	25	217	246	488			
		Yüzde	5,1	44,5	50,4	100,0			
Kalabalık Ortamları Tercih	Tercih Etmiyor	Sayı	15	217	172	404	8,596	4	0,072
		Yüzde	3,7	53,7	42,6	100,0			
	Kararsız	Sayı	12	125	156	293			
		Yüzde	4,1	42,7	53,2	100,0			
	Tercih Ediyor	Sayı	12	153	138	303			
		Yüzde	4,0	50,5	45,5	100,0			
Mantıklı Olmayı Tercih	Tercih Etmiyor	Sayı	5	80	85	170	12,231	4	0,016
		Yüzde	2,9	47,1	50,0	100,0			
	Kararsız	Sayı	5	122	77	204			
		Yüzde	2,5	59,8	37,7	100,0			
	Tercih Ediyor	Sayı	29	293	304	626			
		Yüzde	4,6	46,8	48,6	100,0			

Ankette ekolojik ayak izi farkındalığı üzerinde etkili olabilecek kişisel özellikler "tek olmayı tercih etme", "kalabalık ortamları tercih etme", "önce kendini düşünme", "kendimden çok çevremdekileri düşünme", "duygusal düşünme", "mantıksal düşünme" şeklindedir. Ancak %10 önem seviyesinde uygulanan ki-kare bağımsızlık testlerine göre ekolojik ayak izi farkındalığı üzerinde etkili olabilecek kişisel özellikler Çizelge 2'de gösterilmiştir.

Çizelge 2'deki ki-kare bağımsızlık testlerine göre öğrencilerin gündelik hayatlarında ekolojik ayak izi bıraktıklarını düşünme sıklıkları üzerinde etkili olan kişisel özellikleri sırasıyla "tek olmayı tercih etme", "mantıklı olma" ve "kalabalık ortamları tercih etme", faktörleridir. Tek başına olmayı tercih edenler tek başına olmayı tercih etmeyenlere göre ekolojik ayak izini daha sıklıkla düşünmektedir. Mantıklı olmayı tercih edenler mantıklı olmayı tercih etmeyenlere göre ekolojik ayak izini daha sıklıkla düşünmektedir. Kalabalık ortamları tercih edenler kalabalık ortamları tercih etmeyenlere göre ekolojik ayak izini daha sıklıkla düşünmektedir.

Ankette ekolojik ayak izi farkındalığı üzerinde etkili olabilecek psikolojik özellikler "gelecekte su bulamayacağından endişe", "gelecekte hava kirliliğinin kitlesel ölümlere yol açabileceğinden endişe", "karbon salınımının azaltılması daha temiz bir dünya için sevindirici olması", "enerjiden tasarruf yapılması için daha az tüketim yapma baskısı", "filmlerdeki tasarruf konularının farkındalık kazandırdığını düşünme", "üretimde yenilenebilir enerjinin kullanılması geleceğimiz için sevindirici olması", "doğaya verilen zararı minimuma indirme baskısı" şeklindedir. Ancak %10 önem seviyesinde uygulanan ki-kare bağımsızlık testlerine göre ekolojik ayak izi farkındalığı üzerinde etkili olabilecek psikolojik özellikler Çizelge 3'de gösterilmiştir.

Çizelge 3. Psikolojik Etkilerine Göre Ekolojik Ayak İzi Farkındalığı
Table 3. Ecological Footprint Awareness According to Psychological Effects

Değişken			Ekolojik Ayak İzi Farkındalığı				χ^2 Test İstatistiği	sd	P Değeri
			Düşük	Orta	Yüksek	Toplam			
Üretimde Yenilenebilir Enerji Kullanımını Gelecek İçin Ümit Vermesi	Katılmıyor	Sayı	5	32	22	59	10,574	4	0,032
		Yüzde	8,5	54,2	37,3	100,0			
	Kararsız	Sayı	3	55	32	90			
		Yüzde	3,3	61,1	35,6	100,0			
	Katılıyor	Sayı	31	408	412	851			
		Yüzde	3,6	47,9	48,4	100,0			
Doğaya Saygı Duyarak Verdiği Zararı Minimuma İndirme Baskısı	Katılmıyor	Sayı	5	31	33	69	8,801	4	0,066
		Yüzde	7,2	44,9	47,8	100,0			
	Kararsız	Sayı	5	72	43	120			
		Yüzde	4,2	60,0	35,8	100,0			
	Katılıyor	Sayı	29	392	390	811			
		Yüzde	3,6	48,3	48,1	100,0			

Çizelge 3'teki ki-kare bağımsızlık testlerine göre psikolojik faktörlerden ekolojik ayak izi farkındalığı üzerinde istatistiki bakımdan anlamlı etkisi olanlar sırasıyla "üretimde yenilenebilir enerjinin kullanılması geleceğimiz için sevindirici olması" ve "doğaya saygı duyarak verilen zararı minimuma indirme baskısı" şeklindedir. Üretimde yenilenebilir enerjinin kullanılması geleceğimiz için sevindirici olduğuna katılanlar katılmayanlara göre ekolojik ayak izini daha sıklıkla düşünmektedir. Doğaya saygı duyarak verilen zararı minimuma indirme baskısını hissedenler hissetmeyenlere göre ekolojik ayak izini daha sıklıkla düşünmektedir.

Ankette ekolojik ayak izi farkındalığı üzerinde etkili olabilecek sosyolojik özellikler "ailede çevre bilinci farkındalığı oluşması için çaba gösterme", "çevre eğitimi dersleri alma", "tasarrufu destekleyici aktivitelere katılma", "biyoçeşitliliği arttırıcı çalışmalara katılma", "tek kullanımlık ürünlerin kullanımını destekleme", "teknoloji bağımlılığının çevreye verdiği zararın azaltılması için çalışma" şeklindedir. Ancak %10 önem seviyesinde uygulanan ki-kare bağımsızlık testlerine göre ekolojik ayak izi farkındalığı üzerinde etkili olabilecek sosyolojik özellikler Çizelge 4'te gösterilmiştir.

Çizelge 4'teki ki-kare bağımsızlık testlerine göre sosyolojik faktörlerden ekolojik ayak izi farkındalığı üzerinde istatistiki bakımdan anlamlı etkisi olanlar sırasıyla "biyoçeşitliliği arttırıcı çalışmalara katılma", "çevre eğitimi dersleri alma", "ailede çevre bilinci farkındalığı oluşması için çaba gösterme", "tek kullanımlık ürünlerin kullanımını destekleme" şeklindedir. Biyoçeşitliği arttırıcı çalışmalara katılanlar katılmayanlara göre ekolojik ayak izini daha sıklıkla düşünmektedir. Çevre eğitimi dersleri alanlar almayanlara göre ekolojik ayak izini daha sıklıkla düşünmektedir. Ailede çevre bilinci farkındalığı oluşması için çaba gösterenler göstermeyenlere göre ekolojik ayak izini daha sıklıkla düşünmektedir. Tek kullanımlık ürünlerin kullanımını destekleyenler desteklemeyenlere göre ekolojik ayak izini daha sıklıkla düşünmektedir.

Ankette ekolojik ayak izi farkındalığı üzerinde etkili olabilecek çevresel duyarlılık faktörleri "kâğıt tasarrufu için e-fatura tercih etme", "taşımadan kaynaklanan karbon salınımı sebebiyle uzak yerlerden ürün satın alma", "ekolojik olan ev eşyalarını satın almayı tercih etme", "üretim esnasında çevre duyarlılığının artırılması", "ormanlık alanlardaki atıkların biyolojik yapıyı bozması", "sanayileşme sonucu sera gazlarının iklim değişikliğine neden olması", "bitkisel ve hayvansal atıkların gübre olarak kullanılmasını tercih etme" şeklindedir. Ancak %10 önem seviyesinde uygulanan ki-kare bağımsızlık testlerine göre ekolojik ayak izi farkındalığı üzerinde etkili olabilecek çevresel duyarlılık faktörleri Çizelge 5'te gösterilmiştir.

Çizelge 5'teki ki-kare bağımsızlık testlerine göre çevresel duyarlılık faktörlerinden ekolojik ayak izi farkındalığı üzerinde istatistiki bakımdan anlamlı etkisi olanlar sırasıyla "ekolojik ev eşyalarını satın almayı tercih etme", "taşımadan kaynaklanan karbon salınımı sebebiyle uzak yerlerden ürün satın almamam", "kâğıt tasarrufu için e-fatura tercih etme", "üretim esnasında çevre duyarlılığının artırılması gerekliliği" şeklindedir. Ekolojik ev eşyası satın almayı tercih edenler etmeyenlere göre ekolojik ayak izini daha sıklıkla düşünmektedir. Taşımadan kaynaklanan karbon salınımı sebebiyle uzak yerlerden ürün satın almayı tercih etmeyenler edenlere göre ekolojik ayak izini daha sıklıkla düşünmektedir. Kâğıt tasarrufu için e-fatura almayı tercih edenler etmeyenlere göre ekolojik ayak izini daha çok sıklıkla düşünmektedir. Üretim esnasında çevre duyarlılığının artırılması gerekliliğine inananlar inanmayanlara göre ekolojik ayak izini daha sıklıkla düşünmektedir.

Ankette ekolojik ayak izi farkındalığı üzerinde etkili olabilecek toplumsal duyarlılık faktörleri "ürün alırken popülaritesine değil ekolojik zararına göre alma", "dünyadaki gıda krizinden dolayı porsiyonları azaltma", "sanayileşmeyle üretim ve tüketimde biyolojik kapasiteye önem verme", "ürün alırken modadan ziyade uzun vadeli kullanılabilirliğine dikkat etme", "sahillerdeki kirliliğin etkisinden ileride sahil bulamayacağından endişelenme" şeklindedir. Ancak %10 önem seviyesinde uygulanan ki-kare bağımsızlık testlerine göre ekolojik ayak izi farkındalığı üzerinde etkili olabilecek toplumsal duyarlılık faktörleri Çizelge 6'da gösterilmiştir.

Çizelge 6'daki ki-kare bağımsızlık testlerine göre toplumsal duyarlılık faktörlerinden ekolojik ayak izi farkındalığı üzerinde istatistiki bakımdan anlamlı etkisi olanlar sırasıyla "ürün alırken popülaritesine değil ekolojik zararına göre alma" ve "dünyadaki gıda krizinden dolayı porsiyonları azaltma" şeklindedir. Ürünlerin ekolojik zararlarını dikkate alarak satın almayı tercih edenler etmeyenlere göre ekolojik ayak izini daha sıklıkla düşünmektedir. Dünyadaki gıda krizinden dolayı porsiyonları azaltanlar azaltmayanlara göre ekolojik ayak izini daha sıklıkla düşünmektedir.

Ankette ekolojik ayak izi farkındalığı üzerinde etkili olabilecek enerji duyarlılığı faktörleri "şarj edilebilir pil

kullanmayı tercih etme", "şehrimdeki yenilebilir enerji üretiminin farkında olma", "evde tükettiğimiz enerji kaynaklarının tasarrufu için çalışma", "doğalgaz yerine yenilenebilir enerji sistemleriyle ısınmayı tercih etme", "büyük evlerde fazla enerji sarf edildiğinden küçük evleri tercih etme", "geri döşümden elde edilen enerjiyi destekleyici çalışmalara katılma" şeklindedir. Ancak %10 önem seviyesinde uygulanan ki-kare bağımsızlık testlerine göre ekolojik ayak izi farkındalığı üzerinde etkili olabilecek enerji duyarlılığı faktörleri Çizelge 7'de gösterilmiştir.

Çizelge 4. Sosyolojik Etkilerine Göre Ekolojik Ayak İzi Farkındalığı
Table 4. Ecological Footprint Awareness According to Sociological Impacts

Değişken			Ekolojik Ayak İzi Farkındalığı				χ^2 Test İstatistiği	sd	P Değeri
			Düşük	Orta	Yüksek	Toplam			
Ailede Çevre Bilinci Oluşması İçin Çaba Gösterme	Katılmıyor	Sayı	7	61	49	117	9,522	4	0,049
		Yüzde	6,0	52,1	41,9	100,0			
	Kararsız	Sayı	4	85	54	143			
		Yüzde	2,8	59,4	37,8	100,0			
	Katılıyor	Sayı	28	349	363	740			
		Yüzde	3,8	47,2	49,1	100,0			
Çevre Eğitimi Derslerini Tercih	Katılmıyor	Sayı	9	104	66	179	16,675	4	0,002
		Yüzde	5,0	58,1	36,9	100,0			
	Kararsız	Sayı	5	157	135	297			
		Yüzde	1,7	52,9	45,5	100,0			
	Katılıyor	Sayı	25	234	265	524			
		Yüzde	4,8	44,7	50,6	100,0			
Biyolojik Çeşitliği Arttırıcı Çalışmalara Katılma	Katılmıyor	Sayı	9	146	102	257	19,777	4	0,001
		Yüzde	3,5	56,8	39,7	100,0			
	Kararsız	Sayı	12	145	106	263			
		Yüzde	4,6	55,1	40,3	100,0			
	Katılıyor	Sayı	18	204	258	480			
		Yüzde	3,8	42,5	53,8	100,0			
Tek Kullanımlık Ürünleri Kullanma	Katılmıyor	Sayı	10	140	111	261	9,275	4	0,055
		Yüzde	3,8	53,6	42,5	100,0			
	Kararsız	Sayı	10	128	96	234			
		Yüzde	4,3	54,7	41,0	100,0			
	Katılıyor	Sayı	19	227	259	505			
		Yüzde	3,8	45,0	51,3	100,0			

Çizelge 5. Çevresel Duyarlılığa Göre Ekolojik Ayak İzi Farkındalığı
Table 5. Ecological Footprint Awareness According to Environmental Awareness

Değişken			Ekolojik Ayak İzi Farkındalığı				χ^2 Test İstatistiği	sd	P Değeri
			Düşük	Orta	Yüksek	Toplam			
Kâğıt Tasarrufu İçin E-Fatura Tercihi	Katılmıyor	Sayı	12	83	64	159	16,702	4	0,002
		Yüzde	7,5	52,2	40,3	100,0			
	Kararsız	Sayı	12	102	81	195			
		Yüzde	6,2	52,3	41,5	100,0			
	Katılıyor	Sayı	15	310	321	646			
		Yüzde	2,3	48,0	49,7	100,0			
Düşük Karbon Salınımı için Uzak Diyarlardan Gelen Ürünleri Tercih Etmeme	Katılmıyor	Sayı	12	214	147	373	21,855	4	0,000
		Yüzde	3,2	57,4	39,4	100,0			
	Kararsız	Sayı	12	146	131	289			
		Yüzde	4,2	50,5	45,3	100,0			
	Katılıyor	Sayı	15	135	188	338			
		Yüzde	4,4	39,9	55,6	100,0			
Ekolojik Ev Eşyalarını Satın Alma	Katılmıyor	Sayı	12	115	73	200	37,500	4	0,000
		Yüzde	6,0	57,5	36,5	100,0			
	Kararsız	Sayı	12	191	127	330			
		Yüzde	3,6	57,9	38,5	100,0			
	Katılıyor	Sayı	15	189	266	470			
		Yüzde	3,2	40,2	56,6	100,0			
Üretim Esnasında Çevre Duyarlılığı Artırılmalı	Katılmıyor	Sayı	6	60	45	111	7,912	4	0,095
		Yüzde	5,4	54,1	40,5	100,0			
	Kararsız	Sayı	6	95	65	166			
		Yüzde	3,6	57,2	39,2	100,0			
	Katılıyor	Sayı	27	340	355	722			
		Yüzde	3,7	47,1	49,2	100,0			

Çizelge 6. Toplumsal Duyarlılığa Göre Ekolojik Ayak İzi Farkındalığı
Table 6. Ecological Footprint Awareness According to Social Awareness

Değişken			Ekolojik Ayak İzi Farkındalığı				χ^2 Test İstatistiği	sd	P Değeri
			Düşük	Orta	Yüksek	Toplam			
Ürün Satın Almada Ekolojik Zararına Dikkat Etme	Katılmıyor	Sayı	14	166	116	296	19,729	4	0,001
		Yüzde	4,7	56,1	39,2	100,0			
	Kararsız	Sayı	13	190	159	362			
		Yüzde	3,6	52,5	43,9	100,0			
	Katılıyor	Sayı	12	139	191	342			
		Yüzde	3,5	40,6	55,8	100,0			
Dünya Gıda Krizinden Dolayı Porsiyonları Azaltma	Katılmıyor	Sayı	18	209	161	388	7,899	4	0,095
		Yüzde	4,6	53,9	41,5	100,0			
	Kararsız	Sayı	9	138	135	282			
		Yüzde	3,2	48,9	47,9	100,0			
	Katılıyor	Sayı	12	148	170	330			
		Yüzde	3,6	44,8	51,5	100,0			

Çizelge 7. Enerji Duyarlığına Göre Ekolojik Ayak İzi Farkındalığı
Table 7. Ecological Footprint Awareness According to Energy Sensitivity

Değişken			Ekolojik Ayak İzi Farkındalığı				χ^2 Test İstatistiği	sd	P Değeri
			Düşük	Orta	Yüksek	Toplam			
Şehirdeki Yenilebilir Enerji Üretiminin Farkında Olma	Katılmıyor	Sayı	12	101	66	179	26,426	4	0,000
		Yüzde	6,7	56,4	36,9	100,0			
	Kararsız	Sayı	13	137	95	245			
		Yüzde	5,3	55,9	38,8	100,0			
	Katılıyor	Sayı	14	257	305	576			
		Yüzde	2,4	44,6	53,0	100,0			
Evde Tüketilen Enerji Kaynaklarını Tasarruflu Kullanmaya Çalışma	Katılmıyor	Sayı	10	65	40	115	23,119	4	0,000
		Yüzde	8,7	56,5	34,8	100,0			
	Kararsız	Sayı	4	122	84	210			
		Yüzde	1,9	58,1	40,0	100,0			
	Katılıyor	Sayı	25	308	342	675			
		Yüzde	3,7	45,6	50,7	100,0			
Doğalgaz Yerine Yenilenebilir Enerji Sistemleriyle Isınmayı Tercih	Katılmıyor	Sayı	6	138	94	238	11,787	4	0,019
		Yüzde	2,5	58,0	39,5	100,0			
	Kararsız	Sayı	11	119	105	235			
		Yüzde	4,7	50,6	44,7	100,0			
	Katılıyor	Sayı	22	238	267	527			
		Yüzde	4,2	45,2	50,7	100,0			
Enerji Tasarrufu İçin Küçük Evleri Tercih	Katılmıyor	Sayı	9	176	96	281	29,087	4	0,000
		Yüzde	3,2	62,6	34,2	100,0			
	Kararsız	Sayı	13	132	135	280			
		Yüzde	4,6	47,1	48,2	100,0			
	Katılıyor	Sayı	17	187	235	439			
		Yüzde	3,9	42,6	53,5	100,0			
Geri Dönüşümden Elde Edilen Enerjiyi Destekleyici Çalışmalara Katılma	Katılmıyor	Sayı	12	80	64	156	17,882	4	0,001
		Yüzde	7,7	51,3	41,0	100,0			
	Kararsız	Sayı	8	149	104	261			
		Yüzde	3,1	57,1	39,8	100,0			
	Katılıyor	Sayı	19	266	298	583			
		Yüzde	3,3	45,6	51,1	100,0			

Çizelge 7'deki ki-kare bağımsızlık testlerine göre enerji duyarlılığı faktörlerinden ekolojik ayak izi farkındalığı üzerinde istatistiki bakımdan anlamlı etkisi olanlar sırasıyla "enerji tasarrufu için küçük evleri tercih etme" ve "şehirdeki yenilenebilir enerji üretimin kapasitesinin farkında olma" "evde tüketilen enerji kaynaklarının tasarrufu için çalışma", "geri dönüşümden elde edilen enerjiyi destekleyici çalışmalara katılma" ve "doğalgaz yerine yenilenebilir enerji sistemleriyle ısınmayı tercih etme" şeklindedir. Enerji tasarrufu için küçük evleri tercih edenler etmeyenlere göre ekolojik ayak izini daha sıklıkla düşünmektedir. Şehirdeki yenilenebilir enerji üretimin kapasitesinin farkında olanlar olmayanlara göre ekolojik ayak izini daha sıklıkla düşünmektedir. Evde tüketilen enerji kaynaklarının tasarrufu için gayret gösterenler göstermeyenlere göre ekolojik ayak izini daha sıklıkla düşünmektedir. Geri dönüşümden elde edilen enerjiyi destekleyici çalışmalara katılanlar katılmayanlara göre ekolojik ayak izini daha sıklıkla düşünmektedir. Doğalgaz yerine yenilenebilir enerji sistemleriyle ısınmayı tercih edenler etmeyenlere göre ekolojik ayak izini daha sıklıkla düşünmektedir.

Ankette ekolojik ayak izi farkındalığı üzerinde etkili olabilecek gıda duyarlılığı faktörleri "tüketimde aşırılığa kaçacak davranışlardan kaçınma", "dışardan yemek siparişi verildiğinde yakın mesafeyi tercih etme", "beslenmede öncelikli olarak organik tarım ürünlerini tercih etme", "gıda atığı üretmemeye çalışma", "yaşadığı yerde veya yaşadığı yere yakın yerlerde üretilmiş gıdaları tercih etme", "ürün alırken sera ürünlerini tercih etme", "gıda atıklarının geri dönüşüme kazandırılması gerektiğini düşünme" şeklindedir. Ancak %10 önem seviyesinde uygulanan ki-kare bağımsızlık testlerine göre ekolojik ayak izi farkındalığı üzerinde etkili olabilecek gıda duyarlılığı faktörleri Çizelge 8'de gösterilmiştir.

Çizelge 8'deki ki-kare bağımsızlık testlerine göre gıda duyarlılığı faktörlerinden ekolojik ayak izi farkındalığı üzerinde istatistiki bakımdan anlamlı etkisi olanlar sırasıyla "sera ürünlerini tercih etmeme", "yaşadığı yere yakın yerlerde üretilmiş gıdaları tercih etme", "tüketimde aşırılığa kaçacak davranışlardan kaçınma", "beslenmede öncelikli olarak organik tarım ürünlerini tercih etme", ve "gıda atığı üretmemeye çalışma" şeklindedir. Sera ürünlerini tercih etmeyenler edenlere göre ekolojik ayak izini daha sıklıkla düşünmektedir. Yaşadığı yere yakın yerlerde üretilmiş gıdaları tercih edenler etmeyenlere göre ekolojik ayak izini daha sıklıkla düşünmektedir. Tüketimde aşırılığa kaçacak davranışlardan kaçınanlar kaçınmayanlara göre ekolojik ayak izini daha sıklıkla düşünmektedir. Beslenmede öncelikli olarak organik tarım ürünlerini tercih edenler etmeyenlere göre ekolojik ayak izini daha sıklıkla düşünmektedir. Gıda atığı üretmemeye çalışanlar çalışmayanlara göre ekolojik ayak izini daha sıklıkla düşünmektedir.

Ankette ekolojik ayak izi farkındalığı üzerinde etkili olabilecek biyolojik kapasite duyarlılığı faktörleri "tarım arazilerinin imar alanına dönüşmesi gıda kıtlığına sebep olması", "tarım arazisinde kullanılan gübreleme yöntemlerinin toprağı bozması", "baraj yapımında doğaya verilen zararlar barajın faydalarını negatif yönde etkilemesi", "yaşadığı alanlardaki ortak kullanım alanlarını, şahsi kullanım alanlarına tercih etmesi", "yeşil ekonomiyi (sürdürülebilir) destekleyici hareketlere önem vermesi", "bilinçsiz avcılık yöntemlerinin ekosistemi bozmasından endişelenme", "tarım arazisinde kullanılan yanlış sulama yöntemlerinin toprağı bozması" şeklindedir. Ancak %10 önem seviyesinde uygulanan ki-kare bağımsızlık testlerine göre ekolojik ayak izi farkındalığı üzerinde etkili olabilecek biyolojik kapasite duyarlılığı faktörleri Çizelge 9'da gösterilmiştir.

Çizelge 8. Gıda Duyarlığına Göre Ekolojik Ayak İzi Farkındalığı
Table 8. Ecological Footprint Awareness According to Food Sensitivity

Değişken			Ekolojik Ayak İzi Farkındalığı				χ^2 Test İstatistiği	sd	P Değeri
			Düşük	Orta	Yüksek	Toplam			
Tüketimde Aşırılığa Kaçacak Davranışlardan Kaçınma	Katılmıyor	Sayı	5	102	57	164	23,121	4	0,000
		Yüzde	3,0	62,2	34,8	100,0			
	Kararsız	Sayı	5	101	69	175			
		Yüzde	2,9	57,7	39,4	100,0			
	Katılıyor	Sayı	29	291	340	660			
		Yüzde	4,4	44,1	51,5	100,0			
Yemek Siparişinde Yakın Mesafeyi Tercih	Katılmıyor	Sayı	9	154	112	275	8,598	4	0,072
		Yüzde	3,3	56,0	40,7	100,0			
	Kararsız	Sayı	8	113	100	221			
		Yüzde	3,6	51,1	45,2	100,0			
	Katılıyor	Sayı	22	228	254	504			
		Yüzde	4,4	45,2	50,4	100,0			
Beslenmede Öncelikle Organik Tarım Ürünlerini Tercih Etme	Katılmıyor	Sayı	10	113	75	198	9,533	4	0,049
		Yüzde	5,1	57,1	37,9	100,0			
	Kararsız	Sayı	10	126	113	249			
		Yüzde	4,0	50,6	45,4	100,0			
	Katılıyor	Sayı	19	255	278	552			
		Yüzde	3,4	46,2	50,4	100,0			
Gıda Atığı Üretmemeye Çalışma	Katılmıyor	Sayı	8	74	72	154	8,115	4	0,087
		Yüzde	5,2	48,1	46,8	100,0			
	Kararsız	Sayı	9	142	99	250			
		Yüzde	3,6	56,8	39,6	100,0			
	Katılıyor	Sayı	22	279	295	596			
		Yüzde	3,7	46,8	49,5	100,0			
Yaşadığı Yere Yakın Yerde Üretilen Gıdaları Tercih Etme	Katılmıyor	Sayı	7	113	71	191	26,791	4	0,000
		Yüzde	3,7	59,2	37,2	100,0			
	Kararsız	Sayı	10	155	104	269			
		Yüzde	3,7	57,6	38,7	100,0			
	Katılıyor	Sayı	22	227	291	540			
		Yüzde	4,1	42,0	53,9	100,0			
Sera Ürünlerini Tercih Etmeme	Katılmıyor	Sayı	15	150	104	269	30,964	4	0,000
		Yüzde	5,6	55,8	38,7	100,0			
	Kararsız	Sayı	16	182	136	334			
		Yüzde	4,8	54,5	40,7	100,0			
	Katılıyor	Sayı	8	163	226	397			
		Yüzde	2,0	41,1	56,9	100,0			

Çizelge 9. Biyolojik Kapasiteye Duyarlığa Göre Ekolojik Ayak İzi Farkındalığı
Table 9. Ecological Footprint Awareness According to Sensitivity to Biological Capacity

Değişken			Ekolojik Ayak İzi Farkındalığı				χ^2 Test İstatistiği	sd	P Değeri
			Düşük	Orta	Yüksek	Toplam			
Tarım Arazilerinin İmara Açılmasının Gıda Kıtlığına Sebep Olması	Katılmıyor	Sayı	4	52	39	95	11,362	4	0,023
		Yüzde	4,2	54,7	41,1	100,0			
	Kararsız	Sayı	13	89	69	171			
		Yüzde	7,6	52,0	40,4	100,0			
	Katılıyor	Sayı	22	354	358	734			
		Yüzde	3,0	48,2	48,8	100,0			
Yaşadığı Yerlerde Ortak Kullanım Alanlarını Tercih	Katılmıyor	Sayı	12	105	86	203	27,812	4	0,000
		Yüzde	5,9	51,7	42,4	100,0			
	Kararsız	Sayı	11	154	89	254			
		Yüzde	4,3	60,6	35,0	100,0			
	Katılıyor	Sayı	16	236	291	543			
		Yüzde	2,9	43,5	53,6	100,0			
Yeşil Ekonomiyi Destekleyici Hareketlere Önem Verme	Katılmıyor	Sayı	8	48	41	97	19,463	4	0,001
		Yüzde	8,2	49,5	42,3	100,0			
	Kararsız	Sayı	2	114	71	187			
		Yüzde	1,1	61,0	38,0	100,0			
	Katılıyor	Sayı	29	333	354	716			
		Yüzde	4,1	46,5	49,4	100,0			
Yanlış Sulama Yöntemlerinin Toprağı Bozması	Katılmıyor	Sayı	4	40	26	70	17,379	4	0,002
		Yüzde	5,7	57,1	37,1	100,0			
	Kararsız	Sayı	11	100	60	171			
		Yüzde	6,4	58,5	35,1	100,0			
	Katılıyor	Sayı	24	355	380	759			
		Yüzde	3,2	46,8	50,1	100,0			

Çizelge 9'daki ki-kare bağımsızlık testlerine göre biyolojik kapasiteye duyarlılık faktörlerinden ekolojik ayak izi farkındalığı üzerinde istatistiki bakımdan anlamlı etkisi olanlar sırasıyla "yaşadığı alanlardaki ortak kullanım alanlarını tercih etme", "yeşil ekonomiyi (sürdürülebilir) destekleyici hareketlere önem verme", "tarım arazilerinde kullanılan yanlış sulama yöntemlerinin toprağı bozduğuna inanç" ve "tarım arazilerinin imara açılmasının gıda kıtlığına sebep olacağına inanç" şeklindedir. Yaşadığı alanlardaki ortak kullanım alanlarını tercih edenler etmeyenlere göre ekolojik ayak izini daha sıklıkla düşünmektedir. Yeşil ekonomiyi (sürdürülebilir) destekleyici hareketlere önem verenler vermeyenlere göre ekolojik ayak izini daha sıklıkla düşünmektedir. Tarım arazilerinde kullanılan yanlış sulama yöntemlerinin toprağı bozduğuna inananlar inanmayanlara göre ekolojik ayak izini daha sıklıkla düşünmektedir. Tarım arazilerinin imara açılmasının gıda kıtlığına sebep olacağına inananlar inanmayanlara göre ekolojik ayak izini daha sıklıkla düşünmektedir.

Sonuç

Bu çalışma Erzurum, Erzincan ve Bayburt illerinde yüksek öğrenimlerine devam eden üniversite öğrencilerinin ekolojik (karbon) ayak izi farkındalığını ölçmek, ekolojik ayak izi farkındalığı üzerinde etkili olabilecek faktörleri tespit etmek için yapılmıştır. Çalışmaya katılan üniversite öğrencilerinin %3,9 gündelik hayatlarında ekolojik ayak izini çok az düşündüklerini, %41,3'ü orta düzeyde düşündüklerini ve 46,6'sı ise gündelik hayatlarında ekolojik ayak izini çok fazla düşündüklerini ifade etmiştir.

TRA1 alt bölgesinde öğrenim gören üniversite öğrencilerinin gündelik hayatlarında ekolojik ayak izini düşünmeleri üzerinde etkili olan demografik faktörler önem sırasına göre "öğrencilerin herhangi bir işte çalışma durumu", "yaşları" ve "okudukları sınıflarıdır". Herhangi bir işte çalışan öğrenciler çalışmayan öğrencilere göre ekolojik ayak izini daha sıklıkla düşünmektedir. Ancak Özbaş ve ark., (2019) yaptıkları çalışmada tüm yaş aralıkları için, yüksek ekonomik gelire sahip bireylerin ekolojik ayak izlerinin düşük ekonomik gelire sahip olanlardan daha yüksek olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca, aynı gelir düzeyindeki erkeklerin ekolojik ayak izi, kadınların ekolojik ayak izinden daha yüksektir. Bu sonuç farkındalık fazla olması daha az ayak izi bırakılması anlamı taşımadığını göstermektedir. Nispeten yaşlı olan öğrenciler genç öğrencilere göre ekolojik ayak izini daha sıklıkla düşünmektedir. Son sınıftaki öğrenciler ilk sınıflara göre ekolojik ayak izini daha sıklıkla düşünmektedir.

TRA1 alt bölgesinde öğrenim gören üniversite öğrencilerinin gündelik hayatlarında ekolojik ayak izi bıraktıklarını düşünme sıklıkları üzerinde etkili olan kişisel özellikleri sırasıyla "tek olmayı tercih etme", "mantıklı olma" ve "kalabalık ortamları tercih etme", şeklindedir. Tek başına olmayı tercih eden üniversite öğrencileri tek başına olmayı tercih etmeyenlere göre ekolojik ayak izini daha sıklıkla düşünmektedir. Mantıklı olmayı tercih eden üniversite öğrencileri mantıklı olmayı tercih etmeyenlere göre ekolojik ayak izini daha sıklıkla düşünmektedir. Kalabalık ortamları tercih eden üniversite öğrencileri kalabalık ortamları tercih etmeyenlere göre ekolojik ayak izini daha sıklıkla düşünmektedir.

Psikolojik faktörlerden ekolojik ayak izi farkındalığı üzerinde istatistiki bakımdan anlamlı etkisi olanlar

sırasıyla "üretimde yenilenebilir enerjinin kullanılması geleceğimiz için sevindirici olması" ve "doğaya saygı duyarak verilen zararı minimuma indirme baskısı" şeklindedir. Üretimde yenilenebilir enerjinin kullanılması geleceğimiz için sevindirici olduğuna katılan üniversite öğrencileri katılmayanlara göre ekolojik ayak izini daha sıklıkla düşünmektedir. Doğaya saygı duyarak verilen zararı minimuma indirme baskısını hisseden üniversite öğrencileri hissetmeyenlere göre ekolojik ayak izini daha sıklıkla düşünmektedir.

Sosyolojik faktörlerden ekolojik ayak izi farkındalığı üzerinde istatistiki bakımdan anlamlı etkisi olanlar sırasıyla "biyoçeşitliliği arttırıcı çalışmalara katılma", "çevre eğitimi dersleri alma", "ailede çevre bilinci farkındalığı oluşması için çaba gösterme", "tek kullanımlık ürünlerin kullanımını destekleme" şeklindedir. Biyoçeşitliği arttırıcı çalışmalara katılan üniversite öğrencileri katılmayanlara göre ekolojik ayak izini daha sıklıkla düşünmektedir. Çevre eğitimi dersleri alan öğrenciler almayanlara göre ekolojik ayak izini daha sıklıkla düşünmektedir. Ailede çevre bilinci farkındalığı oluşması için çaba gösteren öğrenciler göstermeyenlere göre ekolojik ayak izini daha sıklıkla düşünmektedir. Tek kullanımlık ürünlerin kullanımını destekleyen öğrenciler desteklemeyenlere göre ekolojik ayak izini daha sıklıkla düşünmektedir.

Toplumsal duyarlılık faktörlerinden ekolojik ayak izi farkındalığı üzerinde istatistiki bakımdan anlamlı etkisi olanlar sırasıyla "ürün alırken popülaritesine değil ekolojik zararına göre alma" ve "dünyadaki gıda krizinden dolayı porsiyonları azaltma" şeklindedir. Ürünlerin ekolojik zararlarını dikkate alarak satın almayı tercih eden öğrenciler etmeyenlere göre ekolojik ayak izini daha sıklıkla düşünmektedir. Dünyadaki gıda krizinden dolayı porsiyonları azaltan öğrenciler azaltmayanlara göre ekolojik ayak izini daha sıklıkla düşünmektedir.

Enerji duyarlılığı faktörlerinden ekolojik ayak izi farkındalığı üzerinde istatistiki bakımdan anlamlı etkisi olanlar sırasıyla "enerji tasarrufu için küçük evleri tercih etme" ve "şehirdeki yenilenebilir enerji üretimin kapasitesinin farkında olma" "evde tüketilen enerji kaynaklarının tasarrufu için çalışma", "geri dönüşümden elde edilen enerjiyi destekleyici çalışmalara katılma" ve "doğalgaz yerine yenilenebilir enerji sistemleriyle ısınmayı tercih etme" şeklindedir. Enerji tasarrufu için küçük evleri tercih eden öğrenciler etmeyenlere göre ekolojik ayak izini daha sıklıkla düşünmektedir. Şehirdeki yenilenebilir enerji üretimin kapasitesinin farkında olan üniversite öğrencileri olmayanlara göre ekolojik ayak izini daha sıklıkla düşünmektedir. Evde tüketilen enerji kaynaklarının tasarrufu için gayret gösteren üniversite öğrencileri göstermeyenlere göre ekolojik ayak izini daha sıklıkla düşünmektedir. Geri dönüşümden elde edilen enerjiyi destekleyici çalışmalara katılan üniversite öğrencileri katılmayanlara göre ekolojik ayak izini daha sıklıkla düşünmektedir. Doğalgaz yerine yenilenebilir enerji sistemleriyle ısınmayı tercih eden üniversite öğrencileri etmeyenlere göre ekolojik ayak izini daha sıklıkla düşünmektedir.

Gıda duyarlılığı faktörlerinden ekolojik ayak izi farkındalığı üzerinde istatistiki bakımdan anlamlı etkisi olanlar sırasıyla "sera ürünlerini tercih etmeme", "yaşadığı yere yakın yerlerde üretilmiş gıdaları tercih etme", "tüketimde aşırılığa kaçacak davranışlardan kaçınma", "beslenmede öncelikli olarak organik tarım ürünlerini tercih etme", ve "gıda atığı üretmemeye çalışma" şeklindedir. Sera ürünlerini tercih etmeyen üniversite öğrencileri edenlere göre ekolojik ayak izini daha sıklıkla düşünmektedir. Yaşadığı yere yakın yerlerde üretilmiş gıdaları tercih eden üniversite öğrencileri etmeyenlere göre ekolojik ayak izini daha sıklıkla düşünmektedir. Tüketimde aşırılığa kaçacak davranışlardan kaçınan üniversite öğrencileri kaçınmayanlara göre ekolojik ayak izini daha sıklıkla düşünmektedir. Beslenmede öncelikli olarak organik tarım ürünlerini tercih eden üniversite öğrencileri etmeyenlere göre ekolojik ayak izini daha sıklıkla düşünmektedir. Gıda atığı üretmemeye çalışan üniversite öğrencileri çalışmayanlara göre ekolojik ayak izini daha sıklıkla düşünmektedir.

Biyolojik kapasiteye duyarlılık faktörlerinden ekolojik ayak izi farkındalığı üzerinde anlamlı etkisi olan faktörler sırasıyla "yaşadığı alanlardaki ortak kullanım alanlarını tercih etme", "yeşil ekonomiyi (sürdürülebilir) destekleyici hareketlere önem verme", "tarım arazilerinde kullanılan yanlış sulama yöntemlerinin toprağı bozduğuna inanç" ve "tarım arazilerinin imara açılmasının gıda kıtlığına sebep olacağına inanç" şeklindedir. Yaşadığı alanlardaki ortak kullanım alanlarını tercih eden üniversite öğrencileri etmeyenlere göre ekolojik ayak izini daha sıklıkla düşünmektedir. Yeşil ekonomiyi (sürdürülebilir) destekleyici hareketlere önem veren üniversite öğrencileri vermeyenlere göre ekolojik ayak izini daha sıklıkla düşünmektedir. Tarım arazilerinde kullanılan yanlış sulama yöntemlerinin toprağı bozduğuna inanan üniversite öğrencileri inanmayanlara göre ekolojik ayak izini daha sıklıkla düşünmektedir. Tarım arazilerinin imara açılmasının gıda kıtlığına sebep olacağına inanan üniversite öğrencileri inanmayanlara göre ekolojik ayak izini daha sıklıkla düşünmektedir.

İnsanoğlu çeşitli gerekçelerle son zamanlarda çevreye çok fazla karbon salınımı yapılmasına sebep olmakta ve bu da giderek daha fazla oranda iklim değişikliğine, hatta iklim krizine sebep olmaktadır. Bu sebeple düzenlenecek çeşitli eğitim programlarıyla, çeşitli medya araçlarıyla konunun sürekli gündemde tutulması insanoğlunun geleceği bakımından hayati önemdedir. Çocukların çevre sorunlarının farkında olmalarını sağlamak için ekolojik ayak izi farkındalığına yönelik uygulamaları içeren eğitim süreçleri planlanabilir (Güngör, 2019) ayrıca erken yaşta çevre eğitiminin gelecek için çevre bilinci yüksek toplumlar inşa etmek için hayati önem taşır (McNichol vd., 2011). Ekolojik ayak izi sürdürülebilirlik politikalarının tasarlanmasına yardımcı olmak ve bugüne kadar elde edilen kolektif kamu başarılarını olumlu yönde pekiştirmek için kullanılabilir (Wafaa Baaboua, Nicole Grunewaldb, Claudiane Ouellet-Plamondona, Michel Gressotb, Alessandro Galli The Ecological Footprint of Mediterranean cities: Awareness creation and policy implications Environmental Science & Policy 69 (2017) 94–104).

Türkiye'deki ekosistemler ülkedeki kaynak tüketiminin yalnızca yarısını karşılayabilir durumdadır (WWF 2012). Ekolojik ayak izi konusunda ülkemizde gerekli önlemler alınmazsa ekolojik darboğazlara girilerek diğer ülkelere bağımlılığın artması riski söz konusudur. Bu nedenle Türkiye politikalarını ve yatırımlarını planlarken

doğal kaynakların durumunu, sınırlarını ve bağımlılıklarını iyi bilmelidir. Ancak bu şekilde vatandaşlarının refahını garanti altına alabilir. İnsanın hangi faaliyetleri sonucunda doğaya, ne kadar zarar verdiğini, kısacası çevre üzerinde bıraktığı ekolojik ayak izinin büyüklüğünü bilmek insanın yapacağı aktivitelere yön vermesi açısından son derece önemlidir. Her bireyin yaşadığı çevrenin kendisine sunduğu olanakların farkına varmasında, doğa üzerinde bırakacağı izlerin kendisine ve gelecek nesillere nasıl yansıyacağını bilmesinde ve yapacağı eylemlerin sorumluluğunu üstlenmesinde ekolojik ayak izi farkındalığı büyük önem taşımaktadır.

1. Öğrencilere dünyanın biyolojik kapasitesinin ve kendini yenileyebilmesinin bir sınırı olduğu, dünyanın ve ülkemizin doğa üzerinde bıraktığı ayak izinin giderek arttığı, bu şekilde devam edilirse telafisi mümkün olmayan sorunlara yol açılacağı, farklı derslerde, disiplinler arası ilişkilendirmelerle ele alınmalıdır. 2. Yalnızca öğrenciler değil, tüm kamuoyu bu konuda görsel ve yazılı medya aracılığı ile bilinçlendirilmeli, canlıları neyin beklediği çeşitli animasyon ya da filmlerle insanlara somut olarak gösterilmelidir. 3. Bu araştırma ile ekolojik ayak izi farkındalığı belirlenmeye çalışılmıştır. Ancak bir konunun farkında olmak, o konu hakkında uygun davranışlar gösterildiği anlamını taşımamaktadır. Bu nedenle ekolojik ayak izi azaltma konusunda davranış ölçen bir ölçe aracı geliştirilebilir. 4. Öğrencilerin kıyaslama yapmalarına olanak sağlamak ve bizzat yaparak yaşayarak öğrenmeleri açısından ekolojik ayak izi büyük ve küçük ülkeler arasındaki çevresel sorun farlılıkları gösterilmelidir. 5. Öğrencilerin ekolojik ayak izlerini küçültmeye yönelik olarak proje hazırlamaları, böylelikle çevre sorunlarına yönelik çözümler bulmaya teşvikleri sağlanmalıdır. 6. Genç nesillerin yetiştiricileri anne- babalar ve öğretmenler bu konuda bilinçlendirilmeli, davranışlarıyla çocuklarına örnek olmaları sağlanmalıdır. 7. Bu çalışma üretici büyük firmalar, sanayi kuruluşları üzerinde yapılmalı onların da bu konuda bilinçlendirilmeleri sağlanmalıdır.

Kaynaklar

Artvinli, E., Aydın, R., & Terzi, I. (2019). Pre-service teacher education at ecological footprint awareness: Level of classroom teacher candidates. Osmangazi Journal of Educational Research, 6(1), 1–24.

Baabou, W., Grunewald, N., Ouellet-Plamondon, C., Gressot, M., et al. (2017). The ecological footprint of mediterranean cities: Awareness creation and policy implications. Environmental Science and Policy, 69, 94–104. https ://doi.org/10.1016/j.envsc i.2016.12.013

Barrett, J., Birch, R., Cherrett, N., & Simmons, C. (2004). An analysis of the policy and education applications of the ecological footprint. Stockholm Environment Institute.

Bayraktar, S. (2019). Pre-service primary teachers' ecological footprint awareness: Are there differences based on gender, educational level of parents, and longest-lived place of residence. PUPIL: International Journal of Teaching Education and Learning, 3(1), 230–244. https ://doi.org/10.20319 /pijtel.2019.31.23024 4

Cevher-Kalburan, N., & Gungor, H. (2019). Ekolojik ayak izi uygulamaları. In D. Pamuk-Kahriman (Ed.), Erken çocukluk döneminde çevre eğitimi ve sürdürülebilirlik (pp. 121–158). Anı Yayıncıllık.

Ceyhanlı, K. (2019). Turizm lisans öğrencilerinin ekolojik ayak izi farkındalıkları(Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Cortese, D. A. (2003). The critical role of higher education in creating a sustainable future. Planning for Higher Education, 31(3), 15–22.

Çelik Coşkun, I. ve Sarıkaya, R. (2014). Sınıf öğretmeni adaylarının ekolojik ayak izi farkındalık düzeylerinin belirlenmesi. Turkish Studies, 9(5), 1761-1787.

Destek, M.A., Sinha, A., 2020. Renewable, non-renewable energy consumption,economic growth, trade openness and ecological footprint: evidence from organisation for economic Co-operation and development countries. J. Clean. Prod. 242, 1–11. https://doi.org/10.1016/ j.jclepro.2019.118537.

Elmaslar Özbaş, E., Yiğit Hunce, S., Özcan H.K & Öngen A (2019). Ecological Footprint Calculation. RECYCLING AND REUSE APPROACHES FOR BETTER SUSTAINABILITY, pp.179-186

Fatma Demirtaş- Ayhan Çinici - Sekizinci Sınıf Öğrencilerinin Ekolojik Ayak İzleri İle Sürdürülebilir Çevre Tutumlarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi Sayı. 38 Yıl. 2019 Doi: 10.33418/ataunikkefd.549459

Galli, A., Wiedmannb, T., Ercinc, E., Knoblauchd, D., Ewinge, B. and Giljum, S. (2012). Integrating ecological, carbon and water footprint into a "footprint family" of indicators: definition and role in tracking human pressure on the planet. Ecological Indicators, (16), 100-112.

Fu, L., Sun, Z., Zha, L., Liu, F., He, L., Sun, X., & Jing, X. (2020). Environmental awareness and proenvironmental behavior within China's road freight transportation industry: Moderating role of perceived policy effectiveness. Journal of Cleaner Production, 252, 119796. https ://doi.org/10.1016/j.jclep ro.2019.11979 6

Günal, N. (2018). Üniversite öğrencilerinin ekolojik ayak izi azaltılması ile ilgili eğilimlerinin değerlendirilmesi (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Günal, N., Yücel Işıldar, G. ve Atik, A. D. (2018). Üniversite öğrencilerinin ekolojik ayak izi azaltılması konusundaki eğilimlerinin incelenmesi. Türk Bilim Araştırma Vakfı, 11(4), 34-46.

Güngör, H. (2019). Bir okul öncesi eğitim kurumunda ekolojik ayak izi uygulamaları ile sürdürülebilir yaşam fırsatlarının geliştirilmesi (Yayımlanmamış doktora tezi). Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri, Denizli.

Güngör, H., & Kalburan, N. C. (2018). Çocuklar için ekolojik ayak izi farkındalık ölceği'nin (EKAYO) geliştirilmesi. International Journal of Early Childhood Education Studies, 3(2), 1–14.

Gürbüz, I. B., Elcin, N., & Modassır, M. (2019). Awareness level of students towards rural tourism: A case study from Azerbaijan State University. Scientific Papers: Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development, 19(3), 247–257.

İnci, E., İ. (2019). Antalya il merkezinin ekolojik ayak izinin ve halkın çevresel farkındalık düzeylerinin değerlendirilmesi (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Akdeniz Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Antalya.

Moles, B., Carragher, V., & O'Regan, R. (2008). Pilot study to develop an effective school based EF as a CSBM vehicle. Centre for Environmental Research, University of Limerick.

Özgen, U. ve Demirci Aksoy, A. (2017). Tüketicilerin ekolojik ayak izi farkındalık düzeyleri (Ankara ili örneği). Third Sector Social Economic Review, 52(3), 46-65.

Sağer, İ (2019). Bir işletmenin çevre etkisinin ekolojik ayak izi uygulaması ile değerlendirilmesi(Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Pamukkale Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Denizli.

Seçme, D. (2019). Ekolojik ayak izi farkındalığı: SDÜ Mimarlık Fakültesi öğrencileri örneği (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Isparta.

Sunelcan, Ü. (2020). Yiyecek ve içecek işletmecilerinin ekolojik ayak izi farkındalığı: Balıkesir ilinde bir araştırma (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.

Şahin, H., Erkal, S., & Atesoglu, L. (2018). Determination of ecological footprint awareness of preschool teacher candidates. International Journal of Eurasia Social Sciences, 9(31), 1–12.

Wackernagel, M. & Rees, W.(1995). Our ecological footprint: reducing human ımpact on the earth. New Society Publishers.

World Wildlife Fund (WWF). (2012). Türkiye'nin ekolojik ayak izi raporu. Retrieved November 23, 2020, from https ://www.wwf.org.tr/yayin larim iz/rapor larim iz/?1412/turki yenin ekolo jikay akizi bilan cosu. WWF. (2012). Turkey's ecological footprint report 2012. World Wildlife Fund (WWF-Turkey).

World Wildlife Fund (WWF). (2018). Living planet report - 2018: aiming higher. In M. Grooten & R. E. Almond (Eds.). Gland: WWF.

Uyanık, G. A. (2020). Investigation of the ecological footprint awareness levels of classroom teacher candidates. International Electronic Journal of Environmental Education, 10(2), 32–43.

Turkish Research Journal of Academic Social Science, 6(2): 211-224, 2023
DOI: https://doi.org/10.59372/turajas.1409052

Turkish Research Journal of Academic Social Science

Available online, ISSN: 2667-4491 | www.turkishsocialscience.com | Turkish Science and Technology Publishing (TURSTEP)

Türkiye, Salafism, DAESH, Jihad, Propaganda

Yusuf Dokur[1,a,*], Sayın Dalkıran[1,b]

[1]Uşak Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Uşak, Türkiye
**Corresponding Author*

ARTICLE INFO

Research Article

Received : 23.12.2023
Accepted : 31.12.2023

Keywords:
Türkiye
Salafism
DAESH
Jihad
Propaganda

ABSTRACT

The social structure in Turkey does not tolerate irreversible and sharp changes. Due to this prevailing broad opinion, the spread of Salafi movements in Turkey dates later than the spread in the Arab world. Despite this situation, we can say that Salafi ideas have entered our country since the 1960s. While moderate and middle-of-the-road Salafi formations were accepted by the society to a certain extent in Turkey, violent radical groups were not immediately accepted. Islamically motivated radical terrorist organizations such as Hezbollah, Al-Qaeda and DAESH emerged and gained ground in our country over time, thanks to some Muslims in Turkey with weak religious background and knowledge but high sensitivity. In this study, we first tried to take a general picture of the Salafism adventure that our country has gone through from the Ottoman Empire to the present day. Then, we concentrated on identifying the structure that the DAESH Terrorist Organization, which has caused some problems for the world for the last 20 years and for our country for the last 10 years, tried to show in our country with its radical Salafi ideology and the actions it has carried out, and the bloody actions it carried out through this connection. Finally, we aimed to explain the struggle of the Republic of Turkey. Since our aim is to reveal the structure of DAESH in Turkey and the struggle our country has shown, we deemed it appropriate not to touch upon issues that may be the subject of other studies on the organization here.

Türk Akademik Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 6(2): 211-224, 2023

Türkiye'deki Selefilik Hareketinin Arka Planı ve DEAŞ

MAKALE BİLGİSİ

Araştırma Makalesi

Geliş : 23.12.2023
Kabul : 31.12.2023

Anahtar Kelimeler:
Türkiye
Selefilik
DEAŞ
Cihat
Propaganda

ÖZ

Türkiye'deki toplumsal yapı geri dönüşü olmayan keskinlikteki değişimlere sıcak bakmamaktadır. Hâkim olan bu geniş kanaatten dolayıdır ki, Türkiye'de Selefi akımların yayılması Arap dünyasında yayılmasından daha geç tarihlere rastlamaktadır. Bahsi geçen bu duruma rağmen 1960'lı yıllardan itibaren Selefi fikirlerin ülkemize girdiğini söyleyebiliriz. Türkiye'de ılımlı ve orta yolu benimseyen Selefî oluşumlar toplum tarafından az da olsa kabul görürken şiddet yanlısı radikal gruplar hemen kabul görmemiştir. İslami motivasyonlu Hizbullah, El-Kaide ve DEAŞ gibi radikal terör örgütlerinin zaman içerisinde ülkemizde ortaya çıkması ve zemin elde etmesi Türkiye'de dini altyapısı ve bilgisi zayıf ama hassasiyeti yüksek Müslümanların bir kısmı sayesinde olmuştur. Elinizdeki bu çalışmada, öncelikle Osmanlıdan günümüze ülkemizin geçirmiş olduğu Selefilik serüveninin genel bir fotoğrafını çekmeye çalıştık. Daha sonra ise radikal Selefi ideolojisi ve gerçekleştirmiş olduğu eylemler ile son 20 yıldır dünyanın son 10 yıldır da ülkemiz için bir takım problemler doğuran DEAŞ Terör Örgütünün ülkemizde göstermeye çalıştığı yapılanmayı ve bu yapı vasıtasıyla gerçekleştirdiği kanlı eylemleri tespit etmeye yoğunlaştık. Son olarak ise, Türkiye Cumhuriyeti devletinin sergilemiş olduğu mücadeleyi anlatmayı hedefledik. Gayemiz DEAŞ'ın Türkiye yapılanmasını ve ülkemizin göstermiş olduğu mücadeleyi ortaya koymak olduğu için örgütle ilgili başka çalışmaların konusu olabilecek meselelere burada değinmemeyi uygun gördük.

[a] yusufdokur0676@outlook.com https://orcid.org/0000-0001-7286-8974 | [b] sayin.dalkiran@usak.edu.tr https://orcid.org/0000-0002-6247-8187

This work is licensed under Creative Commons Attribution 4.0 International License

Giriş

Selefilik hareketinin, Ahmet b. Hanbel'e (ö. 241/855) kadar dayanan siyasi ve dini bir arka planı olsa da yakın tarihte Muhammed b. Abdülvehhab (ö. 1206/1792) ismiyle özdeştirilmiş ve onun önderliğinde Arabistan merkezli olarak ortaya çıkmıştır. İlâhî olan din ile insanî olan mezhep arasındaki farkı sağlıklı değerlendiremeyen yapılarda görülen mezhebi din gibi telakki etme eğilimi, zaman içerisinde Selefî fikirleri tebliğ etme ihtiyacını doğurmuştur.(Yalçın, 2022)

Özellikle 1930 yılından sonra Suudi hükümetinin başta uyguladığı cihadî politikalar da bir takım değişikliğe gitmesi nedeniyle, Vehhabîlik hareketinin dinî pratiklerinde esnemeler meydana gelmeye başlamıştır. Vehhabî hareketinin dinamik yapısını oluşturan İhvan teşkilatının kaldırılmasının ardından silahlı mücadele büyük oranda terk edilmek zorunda kalmıştır. Bununla beraber devlet nezdinde kurumsallaşma çalışmaları ve 1938 yılında petrolün bulunması büyük bir ekonomik kalkınma ve refah sürecini başlamıştır.(Büyükkara, 2004) Petrolün sağladığı ekonomik getiri din, eğitim, sosyal hayat gibi birçok alana yansımış ve bu alanlarda yeniliklerin önünü açmıştır. Özellikle eğitim alanında yapılan yenilikler Vehhabîlerin dışlamacı ve dışa kapalılık özelliklerinin aşınmasına vesile olmuştur. Ülkeye bu vesile ile diğer din ve mezheplere ait ülkelerden çalışmak amacıyla farklı meslek guruplarında insanlar, eğitim ve araştırma yapma amacıyla âlimler ve öğrenciler girmeye başlamıştır. Bu durum Vehhabilik çatısı altınsa özdeştirilen selefi fikirlerin farklı ülkelere transferine zemin hazırlamıştır.

Türkiye'deki selefilik hareketi ise ilk defa Vehhabîlik, adı altında 1744 yılında Osmanlı topraklarında bid'at ve cihat konularında aşırı ve militer bir hareket olarak ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'ndan mağlup ayrılması ve Vehhabîlerin de İngilizlerin yanında yer alması nedenleriyle Hicaz'ı terk etmek zorunda kalmıştır. Osmanlı, bu bölge elinden çıkıncaya dek Vehhabî hareketi ile mücadele içinde olmuştur. Bu sebepten dolayıdır ki, Osmanlı sınırları içerisinde Selefî-Vehhabî düşünce sisteminin bazı âlimler üzerindeki küçük çaptaki etkisinin dışında herhangi bir etkisi görülmemiştir.

Osmanlı sonrasında değişen siyasal ve ekonomik şartların tesiri ile bölgesel bir anlayış olmaktan çıkıp farklı coğrafyalara transfer edilen selefiliğin etkisi(Aydın) modern Türkiye'de dil farklılığı başta olmak üzere çeşitli sebeplerle Arap dünyasında yayılmasından daha geç tarihlere rastlamaktadır. Osmanlı sonrası Türkiye'de ilk olarak Selefilik hareketi selefi ideolojinin etkisindeki müelliflerin eserlerinin Türkçeye tercümesi başlamıştır, diyebiliriz. 1960'lı yıllarda Seyyid Kutub'un (1906-1966), Türkçeye tercüme edilen "Din Budur", "Yoldaki İşaretler", "İstikbal İslâmındır", "İslâm ve Medeniyetin Problemleri", "İslâmî Etütler" ve "Fî Zilâli'l-Kur'ân" isimli eserleri bu alanda yapılan ilk faaliyetlerdendir. Daha sonrasında özellikle 1970'lerden itibaren İhvân-ı Müslimîn teşkilâtının kurucusu Mısırlı Hasan el-Bennâ (1906-1949), Muhammed Kutub (1919- 2014), Cemâat-i İslâmî teşkilâtının lideri Pakistanlı Mevdudî (1903- 1979) gibi isimlerin eserleri, Türkçeye çevrilmiştir. Bu alandaki ciddi çalışmalardan olan bu isimlerin eserleri Türkiye'deki siyasal İslâmcılık cereyanının gelişmesi adına taze bir nefes olmuştur.

Ancak bahsi geçen bu eserler, Türkiye'deki Müslümanların din anlayışlarında ciddi bir kavram kargaşasının oluşmasına da yol açmıştır.(Onat, 1997, 113) Tercüme kitaplara bağlı olarak tepki Müslümanlığı denebilecek, çevresiyle uyum sağlamayan, huysuz bir Müslüman tipi çıkmıştır.(Onat, 1992, 8) Türkiye'de taklitten hoşlanan, dinin şekli yönü ile ilgilenen, dindarların bir an önce politikleşmesini isteyen bir Müslüman tipi ortaya çıkmıştır. Bu insan tipi, geleneğin kalıplarını sorgulamadan geleneğe ve gelenekçi Müslümanlara savaş açmışlardır. Radikal oluşumların tek kaynağının bu tercüme kitaplar ve ithal fikirler olduğunu söylemek mümkün değildir. Türkiye'de ortaya çıkan radikal oluşumlar, bir yandan bütün İslam ülkelerindeki siyasal İslam dalgasının Türkiye'ye yansıması, diğer yandan da baş döndüren sosyo-kültürel değişmeye ve moderniteye yönelik köksüz bir tepkidir.(Hasan Onat, 2009, 111-113)

1970'li yıllardan sonra selefi fikirlerin Türkiye'de hızlıca yayılmasını sağlayan diğer bir neden de üniversite eğitimi yapmak için Mısır başta olmak üzere Suudi Arabistan gibi ülkelere giden gençler olmuştur. Bu gençler üniversite eğitimleri döneminde selefi fikirlerden oldukça etkilenmişler ve daha sonra ülkelerine döndüklerinde bu fikirlerini kurdukları dernekler, vakıflar ve yayın evleri gibi vasıtalarla Türk halkına tebliğ ederek taraftar toplamaya çalışmışlardır. O tarihten bu zamana kadar çeşitli tezahürlerini müşahede ettiğimiz ülkemiz selefîleri, başlangıçta birkaç grup iken zamanla farklı meselelerdeki görüş ayrılıkları sebebiyle yaşanan kopmalar ve yurt dışından gelen bazı şahıslar sayesinde yeni oluşumlar meydana getirmiştir.(Yalçın, 2022)

Türkiye'deki Selefilerin, tebliğ ve davet faaliyeti yürüttükleri, çok sayıda sempatizanları ve grupları olduğu bilinen bir husustur. Fakat buna rağmen Türkiye'deki Selefi yapılanmasının ve kurumsallaşmasının mazisi en fazla birkaç on yıldan ibaret olup, daha kuruluş/yerleşme aşamasında oldukları söylenebilir.(Osman Arslan, 2018, 82-83) Bunda selefi fikirlerin diğer İslam ülkelerinde olduğu gibi bizim ülkemizde kolayca yayılmamasının ve taraftar bulamayışının etkisi büyüktür.

Türk toplumunda ılımlı ve orta yolu benimseyen Selefî akımlar az da olsa bir nevi karşılık görürken, radikal şekilde toplumun bünyesini değiştirmeye çalışan her oluşumun Türk toplumunda fazla kabul görmediğini söyleyebiliriz. Bunda Cumhuriyetin ilanıyla birlikte siyasal alanda bir nevi birlikteliğin oluşturulması ve işgal tehlikesinin bertaraf edilmesinin halkın üzerinde yeni sisteme karşı oluşturduğu olumlu intiba, laik değişimler vasıtasıyla İslâm dünyası ile bağların koparılması ve ülkenin yüzünün batıya çevrilmesi, radikal oluşumların köken itibariyle Arap-İslâm geleneğine daha yakın olması ve ilk zamandan beri Hanefî-Mâturîdî-Tasavvufî anlayışın Türk toplumunda oluşturduğu hoşgörü ve kucaklayıcılık ile evrensel bir anlayışa sahip olması(Ömer Çaha, 2004, 488-489) sayılabilir. Aynı zamanda Türkiye'de din eğitim kurumları olan imam hatip liseleri ve ilahiyat fakültelerinin müfredatı genel çerçevesiyle başarılıdır ve Anadolu geleneksel dindarlığının temel kodlarıyla çatışma içinde değildir. Bu kurumlarda üretilen sağlıklı din bilgisiyle toplum katmanları arasında genelde sağlıklı bir köprü

kurulmuş ve böylece aşırı selefi fikirlerin ülkemizde kök salmasının önünde engel olunmuştur.(Yıldırım, 2020)

Ayrıca Türkiye'de Ortadoğu menşeli radikal İslâmî hareketlerin etkisinin geç görülerek 1970 yıllara kadar ötelenmesine sebep olan nedenler arasında: Türkiye ve İran'ın dil konusundaki Arapçadan farklı bir dil kullanması(Özcan, 1996, 19-20) ve şeriatı savunan bir kısım insanların Cumhuriyetin ilanıyla birlikte etkinliğini kaybetmiş olması gibi nedenlerde vardır.(Taşdemir, 2016, 92)

Ancak bütün bu gayretli çalışmalara rağmen son yarım yüzyıldır Türkiye'de kendi dini anlayışına zemin arayan bazı Körfez ülkeleri birçok çabaya rağmen kısmide olsa başarı elde ettiler. Başta Suud olmak üzere Körfez ülkeleri tarafından üretilen rivayet merkezli dini bilgi Müslümanların konuştuğu dillere çevrilerek internet aracılığıyla yaygınlaştırıldı. 1990'larda Türkiye'de din eğitimi alanında keskin tartışmalar, ayrıştırmalar ve baskılar yaşanırken din bilgisi konusunda dijital veri üretme alanı boş bırakıldı. Bilişim araçlarını çok iyi bir şekilde kullanan Körfez destekli Selefi guruplar selefi zihniyetle üretilen din bilgilerini dijital ortamlarda yaygınlaştırarak bu boşluğu doldurmada başarılı oldular.(Yıldırım, 2020) Selefilik çatısı altında birleşen dini radikalizmin az da olsa ülkemizde vücut bulmasında son 20 yılda din alanında yaşanılan rahatlama ve Ortadoğu coğrafyasındaki siyasi istikrasızlık sonucu meydana gelen göç akımı da etkili olmuştur. Ortadoğu Ülkerlerinden özellikle Irak ve Suriye'den göç nedeniyle gelen selefi fikirlere sahip kişiler Selefiliğin ülkemizde yayılmasına katkı sunmuşlardır. Özellikle bu durum DEAŞ ve El Kaide'gibi hilafet devleti çağrısı yapan ve dünyadaki cenneti yaşatmayı vadeden örgütlerin on binlerce vatandaşımızı etkilemesinin önünü açmıştır. Türkiye'de öteden beri var olan Hizbullah gibi yasadışı İslamcı örgütler ile tarikat ve cemaatlerin tabanı bu cazibeye kayıtsız kalamamıştır.

Bu durum MİT'in 7 Eylül 2015 tarihli gizli yazısında da ortaya konulmaktadır. MİT'in hazırlamış olduğu raporda Türkiye'deki radikal kitlenin sayılarının 10 bin ile 20' ne ulaştığından söz edilmektedir. Yine aynı raporda Türkiye'den çatışma bölgelerine geçen radikal unsurların oranının neredeyse Tunus, Suudi Arabistan ve Ürdün seviyelerinde olması ve radikal vasatı meydana getiren 10 bin-20 bin civarında bireyin bulunması, ülkemiz açısından bir tehdit niteliği taşıdığı vurgulanmaktadır. MİT'in raporuna göre 2011 yılından sonraki dört yıl boyunca Suriye ve Irak'a 2750 kişi savaşmaya gitmiştir.(Saymaz, 02 Aralık 2023)

Ayrıca MİT'in hazırlamış olduğu raporda ülkemizdeki selefiler ile ilgili şu çarpıcı ifadeler yer almaktadır: "Selefiler yorum ve inanç farkından ötürü birbirlerini tekfir ettiği, yani kafir saydıkları için ayrışıyor ve ortak hareket edemiyor. Bu yüzden Türk Selefiler 27 şehirde cemaatler halinde etkinlik gösteriyor. Bazıları El Kaide'ye, bazıları IŞİD'e yakın… Dernekleri, mescitleri ve kitapevleri bulunuyor. Etkili tele-vaizlerin etrafında toplanıyorlar. İnterneti etkin şekilde kullanıyorlar. En bilinenleri ise Iraklı Abdullah Yolcu, "Ebu Hanzala" diye anılan Halis Bayuncuk ve Murat Gezenler… Bayuncuk Grubu'nun İstanbul ve Ankara'da yasadışı ilkokulları bile var!"(Saymaz, 02 Aralık 2023)

Yine aynı raporda en çarpıcı bölüm ise şu ifadelerdir: "Türkiye'deki radikal selefiler oy ve vergi vermiyor, askere gitmiyor, çocukları okula göndermiyorlar. Diyanet'e bağlı camilere gitmiyor, kendi mescitlerinde namazlarını kılıyorlar. Tarikat ve cemaatlerin putperestlik olduğunu savunuyorlar. Mezar ziyaretlerini ve türbeleri küfür sayıyorlar. Selefilik, Suriye'deki iç savaştan sonra Türkiye'de kitleselleşti."(Saymaz, 02 Aralık 2023)

Çalışmamızın buraya kadarki bölümünde ülkemizdeki Selefilik serüveninin genel bir fotoğrafını çekmeye çalıştık. Bundan sonraki bölümünde ise: Ülkemizde belli başlı ünlü selefilerin kimler olduğundan, kurdukları vakıf, dernek ve yayın evi gibi yapılardan genel olarak bahsedeceğiz ve son olarak ta çalışmamızın ana konusu olan ve kendilerini selefi mirasın sahibi olarak tanımlayan DEAŞ örgütünün ülkemizdeki yapılanmasından ve Türkiye Cumhuriyetinin DEAŞ terör örgütüyle yürüttüğü mücadeleden bahsetmeye çalışacağız.

Türkiye'deki Selefi Gruplar ve Ünlü Selefi İsimler

Türkiye'de Selefilik denilince ilk akla gelen isimler Osmanlı dönemi âlimlerinden Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi (ö. 954/1547) ve Birgivî Mehmed Efendi (ö. 981/1573) gibi isimlerdir.(Ünal & Cengiz, 2019, s. 461) Yine Osmanlı döneminde ortaya çıkan dinî ve toplumsal nitelikli bir hareket olan Kadızâdeliler, selefî fikriyata sahip bir grup olarak zikredilse de bu ideolojinin ortaya çıkışını Osmanlı sistemindeki idarî, ekonomik ve sosyal problemlere çare arayışı şeklinde tanımlayabiliriz. Kadızâdeliler, İbn Teymiyye'den esinlenen sistemsiz bir hareket olmanın ilerisine geçememiştir.(Uzunçarşılı, 1995, ss. 350-353) Bu hareketi tam anlamıyla selefî olarak nitelemek çok isabetli bir tespit sayılmaz, zira İbn Teymiyye'nin tarihi süreçte İslâm düşüncesine sızan yabancı unsurları arındırmak suretiyle, dinî anlayışı ilk dönem saflığına döndürme(İşcan, 2014, s. 101) gibi bazı fikirlerinin tesiri altında kalmaları onları en fazla selefî bazı düşüncelerden etkilenmiş bir topluluk yapar. Sonuçta Kadızâdeliler, Osmanlı âlimleri arasından çıkmış, halkı din konusunda aydınlatırken bid'at sayılan konular üzerinde hassasiyet gösteren bir kesimi temsil etmektedir.(Baz, 2019, s. 208)

1950'li yıllardan itibaren Türkiye'de farklı alanlarda faaliyetler yürütmeye çalışan cemaatlerden bir tanesi de, Pakistan meşeli Tebliğ Cemaatidir. Ahmet Saruhan ve Mustafa Adıgüzel, cemaat adına Türkiye'de tebliğ faaliyetlerinde bulunan ilk öncüler olmuştur. İstanbul'da sınırlı imkânlarla başlayan davet çalışmalarının merkezi, Mescid-i Selam ismiyle 1983'te İstanbul Sultançiftliği'nde inşa edilen camidir. Cami sadece ibadet mekânı değil, aynı zamanda cemaatin medresesi olarak da günümüzde faaliyetlerini sürdürmektedir.(Demir, 2019, ss. 50-51)

Türkiye'de sistemli bir halde Selefiyye sempatizanı grupların ortaya çıkışını 1980'li yıllara gelindiğinde müşahede etmekteyiz(Çalışkan, 2016, ss. 61-62) Bu yıllarda ülkemizde görülmeye başlayan selefî fikirlerin temsilcisi aslen Kerküklü bir zat olan Abdullah Yolcu'dur.(Osman Arslan, 2018, s. 83) 1992'de kurulan Guraba Yayınları, onun eserleri başta olmak üzere çeşitli yayınlar ile Selefilik davasını devam ettirmektedir.(Guraba Yayıncılık, t.y.) Türkiye'de Guraba grubundan farklı olarak büyüklü küçüklü farklı selefî oluşumlar

bulunmaktadır. 1984 Diyarbakır doğumlu Ebu Hanzala künyeli Halis Bayancuk, Tevhid ve Sünnet cemaati buna örnek olarak verilebilir. Ebu Hanzala, bu cemaat içerisinde Tevhid Dersleri başlığıyla konuşmalar yapmaktadır. "Tevhid Dergisi" ve "tevhiddersleri.org" adlı internet sitesi grubun dijital yayın mecrasıdır. Aynı zamanda Halis Bayancuk'un YouTube kanalı aracılığıyla yayınladığı sohbet videoları mevcuttur. Çeşitli internet siteleri, sosyal medya araçları ve özellikle Youtube kanalları, Türkiye'deki selefî zihniyet mensubu başka şahıs ve akımların fikirlerini yaymak için kullandıkları platformlar haline gelmiştir. Ebu Zerka adlı yayıncı Youtube üzerinde Zerka Medresesi diye bir sayfa kurmuş ve burada akaid konularında vaazlar paylaşmaktadır. Aynı şekilde Abdülkadir Polat gibi bazı isimler, bu kanal aracılığıyla yayınladıkları videolar ile selefî düşünce mensubu kişiler olarak zikredilebilir. Ziyaeddin el-Kudsi adlı yazarın çeşitli kitaplarını neşreden Hak Yayınları etrafında meydana gelen Hakka Davet Cemaati de selefî bir çizgide faaliyet göstermektedir.

Bunların dışında Türkiye'de faaliyette bulunan ancak herhangi bir silahlı eyleme katılmamış çok sayıda radikal İslamcı örgütten bahsetmek mümkündür. Bunlar arasında: Rahmet, Vahdet, Yeryüzü, Yöneliş, Akabe, Sahabe, Ekin, Burç (Tohum), Yıldız, Fecr, Tevhid-i Çekirdek, Mücahede gibi grupları saymamız mümkündür. Daha ziyade otantik/yerli diyebileceğimiz bu gruplara karşın kökleri sınırlarımızı aşan,(Hablemitoğlu, 2003, s. 116) Hizbullah, Hizbu't Tahrir, El-Kaide, AFİD (Kaplancılar) son yılarda DEAŞ gibi yapılar başta olmak üzere, silahlı eylemlerde bulunanlar da olmuştur. Öte yandan İslami Hareket Örgütü (İHÖ), Tevhid Selam Kudüs Ordusu, Türkiye İslami Hareketi (Malatyalılar-Şafak Grubu), Ceyşullah, İBDA-C (Ak Doğuş), Cemiyet ve Cemaatler Birliği (İCCB), Vasat gibi örgütlerin de Türkiye için ciddi tehdit oluşturdukları ve kanlı saldırılar gerçekleştirdikleri görülür.(Çakır, 2001, s. 140)

Selefilerin Türkiye'de Yürüttükleri Faaliyetler

Kitaplar ve Yayınevleri

Türkiye'deki Selefî cemaatler çoğunlukla faaliyetlerini kurdukları yayınevleri vasıtasıyla yürütmüşlerdir. Tevhid kitabevi, Şehadet Yayınları, Me'va Yayınevi, Neda Yayınları bu bahsi geçen yayınevlerine verilebilecek örneklerdendir. Tekfirci Selefîliği savunan bazı kitaplar ise yayınevi olmaksızın, kaçak yollarla lisansız bir şekilde basılmıştır. (Abdullah Furkan eş-Şami, yayınevsiz). Bazı Selefi kitaplar ise müstear isimle basılmaktadır. Bu bağlamda Selefî grupların günümüzde kendilerine ait yayınevleri kurarak hem kitap basım işlemi hem de kitap satışı yaptıkları böylece cemaate ait fikirleri savunurken aynı zamanda finansal destek sağladıkları anlaşılmaktadır. Aynı zamanda bu yayınevlerinde ve satış yerlerinde ideolojik yakınlığı bulunan farklı radikal Selefi grupların kitapları da satılmaktadır. Bu durumun başlıca nedenleri arasında kitap basım süreçlerini daha rahat karşılayabilmek, herhangi bir yasal prosedüre takılmadan kitap yayımlamak yer almaktadır. Yürütülen bu faaliyet sayesinde kitap basımını ekonomik anlamda daha küçük maliyetle gerçekleşmekte, kitapları doğrudan okuyucuya ulaştırmak daha kolay olmaktadır. Ayrıca kendilerinin dışında bir yayınevine kitap bastırmak için gereken bir takım izin ve telif şartları gibi süreçler kolaylıkla aşılmaktadır. Böylece Selefi gruplar bir taraftan kendi kitap basımını bağımsız gerçekleştirirken diğer taraftan kendi kurdukları kitabevlerinden satış hizmetini bizzat kendileri gerçekleştirmektedir. Nitekim satış merkezleri olan kitabevleri Selefilerin kendi üyeleri arasındaki sosyalleşme ağının önemli bir parçasını oluşturmaktadır.(Dağcı, 2023)

Dergiler

Türkiye'de Selefî gruplar büyüklüklerine ve finansal güçlerine göre haftalık, aylık, üç aylık gibi sürelerle dergiler yayımlanmaktadır. Bu dergilerde güncel bir konu tespit edilerek bu konu etrafında gerçekleştirilen ideolojik ağırlıklı tartışma, değerlendirme ve analizler paylaşılmaktadır. Bu analizler muhakkak grubun kendi din anlayışı veya dünya görüşü uygun olarak ortaya konulmaktadır. Kuşkusuz bu dergiler yalnızca gruba bağlı olan sadık üyeler için yayın yapıyor değillerdir. Dergi vasıtasıyla cemaatten farklı düşünen kitlelere grubun ideolojisini, din anlayışını, inançlarını tanıtmak, yaymak, etkilemek, ikna etmek, değiştirmek hedeflenmektedir. Bu anlamda günümüzün Selefî dergilerinde retorik ağırlık bir dil ve dinsel ideolojik bir telkin dikkati çekmektedir. Örneğin Türkiye kamuoyunda sık gündeme gelen Tevhid Grubuna ait "Tevhid Dergisi" aylık olarak yayınlanmaktadır. Dergi 2012 yılından itibaren yayınını kesintisiz sürdürmüş, halen de sürdürmeye devam etmektedir. (bkz. www.tevhiddergisi.org). "Tevhid Dergisi" ilave olarak "Tevhid Çocuk" dergisi de çıkarmaya başlamıştır. Konya merkezli faaliyet gösteren Takva Grubu, "Takva" adıyla bir dergi çıkarmaktadır. Selefi gruplara ait bu iki dergi dışında farklı gruplara ait dergiler de mevcuttur.(Uzun, 2011, s. 173) Örneğin son yıllarda ülkemiz için ciddi problemler oluşturan DEAŞ Terör Örgütü de Türk halkına yönelik dijital ortamda çıkartmış olduğu "Kostantiniyye" dergisi ile radikal selefi düşüncelerini yayarak kamuoyu oluşturmaya ve kendisine taraftar toplamaya çalışmıştır.

Fiziki Mekânlar (Dernekler ve Mescitler)

Türkiye'deki Selefiler faaliyet ağlarını merkez olarak gördükleri İstanbul'un dışına taşımayı başarabilmişlerdir. Bugün Bursa, İzmir, Ankara, Adana, Gaziantep, Antalya, Konya, Kayseri, Nevşehir, Denizli, Manisa, Kahramanmaraş, Diyarbakır, Erzurum, Bayburt gibi illerde muhtelif isimlerde dernekleri bulunmaktadır. Başta Guraba Derneği, Tevhid ve Sünnet İlimlerini Yayma Derneği ve Ülfet İlim Yayma Kültür ve Yardımlaşma Derneği olmak üzere İstanbul'da faaliyet gösteren derneklerdeki davetçiler buralardaki faaliyetleri organize etmektedirler.(Altun, 2015, s. 100)

Bu dernek faaliyetleri dışında özellikle radikal Selefilerin yöneldikleri diğer bir faaliyet alanı ise kendilerine ait mescitlerdir. Bu mekânlar sadece ibadet mekânı olarak görülmemektedir, sembolik anlamı yanında mescitlerin birçok farklı sosyal işlevleri de vardır. Diyanete bağlı camilere gitmeyen radikal selefiler Cuma namazlarını cemaatle bu mescitlerde kılınmakta, belli aralıklarla dinî sohbetler, toplantılar, irşad faaliyetleri, Arapça ve dinî bilgiler hakkında dersler yine bu mescitler aracılığıyla yürütülmektedir. Ayrıca mescitlerde kütüphane, çay ocağı, eğer iki katlı ise büro şeklinde odalar

yer almaktadır. Mescitlerin kira gideri ve diğer masrafları ise geleneksel dinî grup biçimlerinde görüldüğü gibi gelir durumu iyi olan üyelerden toplanan bağışlarla karşılanmaktadır.(Dağcı, 2023, s. 8544)

Sosyal Medya

Sosyal medyanın pratikliği, eş zamanlı olarak hızlı bir şekilde bilgi alış verişine ve her çeşit doküman paylaşımına olanak sağlaması bütün seküler ve dinî gruplar üzerinde etkili olduğu gibi Selefî gruplar üzerinde de etkili olmuştur. Bu yüzdendir ki, Selefî gruplar sosyal medyanın sunmuş olduğu bu fırsatlar dünyasına kayıtsız kalamamışlardır. Dünyanın farklı coğrafyalarındaki Selefî grupların veya Selefî bireylerin mobilizasyonunu sağlayan en önemli ortam sosyal medya araçlarıdır. Weimann'a göre dünyadaki radikal Selefî gruplar internet aracılığıyla 2000'li yılların başlarından itibaren yoğun bir şekilde internetin ve sosyal medyanın tüm nimetlerinden faydalanma çabası içine girmişlerdir. Bu yapılar internet ağıyla birlikte katı hiyerarşik örgütlerden, gevşek bir şekilde birbirine bağlı yarı bağımsız gruplar formuna dönüşmüşlerdir.(Weimann, 2004) Bu son söylediğimiz cümleden hareketle Selefî grupların sosyal ağlar eliyle hızlı bir değişime ve başkalaşıma maruz kaldıkları söylenilebilir. Aslında modern zamanların getirdiği bu değişim ve dönüşümler toplumsal alanda kendine karşılık bulan seküler veya dinî içerikli bütün gruplar için söz konusudur. Çünkü legal veya illegal bütün sivil toplum örgütleri sosyal medya ortamlarını kullanarak savundukları görüşlerin tartışılmasını, ideolojilerinin yayılmasını arzular. İnternet bu konuda tahrik edici bir etkiye sahiptir.(Onat, 2010, s. 108) Dolayısıyla Selefî grupların dijital dünyada var olma çabaları kendi görüşlerini yaymak içidir, denilebilir. Sosyal medya üzerinde yapılan bir çalışmaya göre, Türkiye'deki Selefî gruplar kendi ideolojilerini yaymak ve diğer dinî ortamlarda kendilerine alan açabilmek için Facebook, YouTube, Twitter ve sanal blogları aktif olarak kullanıyor olmaları, son söylediğimiz destekler mahiyettedir. Selefî gruplar bu medya araçları ile dijital ortamlarda propagandalarını etkin bir şekilde gerçekleştirmenin yarışı içindedirler.(Tapan, 2019, s. 47)

Türkiye'de Selefilerin Toplandıkları Şehirler

Türkiye'de Selefiler hemen hemen her ilde bulunmakla birlikte İstanbul başta olmak üzere Bursa, İzmir, Ankara, Adana, Gaziantep, Antalya, Konya, Kayseri, Nevşehir, Denizli, Manisa, Kahramanmaraş, Diyarbakır, Erzurum, Bayburt gibi ilerde daha yoğun yaşamaktadırlar.

Emniyet Genel Müdürlüğünün 2014 yılında hazırlamış olduğu bir rapora göre, özellikle 2014 yılından sonra Türkiye'nin Güneydoğusundaki çatışma bölgelerine giden kişilerin yaşadıkları şehirler belirtilmiştir. Polis tarafından hazırlanan bu rapor ülkemizde selefi düşünceye sahip olan kişilerin hangi şehirlerde yoğunlaştığını göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca bu rapor 2014 yılından sonra bölgeye gidiş gelişlerin arttığını, örgüte katılmak isteyen kişilerin örgütle bağlantılı lojistikçiler veya kaçakçıların yardımıyla sınırı geçtiklerini, çatışmalarda yaralananların ise tedavi amaçlı Türkiye'ye döndüklerini belirtmektedir. Raporda, dönenlerin kimliklerini gizledikleri ve yardım çalışması gibi insani mülahazalarla Suriye'ye geçtiklerini söyledikleri kaydedilmiştir. Kimi cihatçıların zamanla ailelerini de yanlarına aldıkları anlatılarak, "belli bir yoğunlaşma gözlenmemekle birlikte Türklerin daha ziyade Rakka ile Türkiye sınır hattına yakın bölgelerde ikamet ettikleri, nispeten yerleşik bir hayata geçtikleri" vurgulanmıştır. En çok selefinin çıktığı ilk üç şehrin Konya, Ankara ve Adana olduğu saptanan raporda, Doğu ve Güneydoğu'dan gidenlerin İç Anadolu'dan gidenlerin yarısı oranında olduğu belirtilmiştir. Bu durumun, Doğu'daki tarikat ve cemaat varlığının çok güçlü olmasından ve Hizbullah taraftarlarının çatışma alanlarına soğuk bakmasından kaynaklandığı ifade edilmiştir. Rapora göre, Irak ve Suriye'deki selefilerin il dağılımı şöyledir: Konya (629), Ankara (342), Adana (286), İstanbul (191), Gaziantep (143), Diyarbakır (94), Bursa (87), Van (71), Bingöl (57), Kayseri (54), Hatay (45), Adıyaman (44), Malatya (40), İzmit (33), İzmir (26), Erzurum (23), Mersin (21), Samsun (16), Trabzon (14), Antalya (11), Kars (9), Kahramarmaraş (8), Şanlıurfa (8), Elazığ (6) Sivas (5)(İşte Emniyet'in selefi raporu: Türkiye tabanları 20 bine ulaştı, bu bir tehdit - Son Dakika Haberleri, t.y.)

DEAŞ'ın Türkiye'ye Bakışı ve Türkiye Yapılanması

DEAŞ'ın Türkiye'ye Bakışı

DEAŞ'ın Türkiye Cumhuriyeti Devletine bakışını örgütün yayın organı olan "En-Nebe" Dergisi üzerinden vermiş olduğu siyasi mesajlardan okumak mümkündür. Bu doğrultuda DEAŞ'ın, Birinci Dünya Savaşı akabinde Orta Doğu'da oluşan ulus-devletler modelini kabul etmediği anlaşılmaktadır. Bölgedeki düzenin emperyalistler tarafından kendi çıkarlarına uygun şekilde oluşturulduğunu iddia etmektedir. Örneğin "en-Nebe" dergisinin on sekizinci sayısında bölgedeki düzenin tağutlar ile haçlıların karşılıklı menfaatleri üzerine kurulu olduğundan bahsedilmektedir. Türkiye Cumhuriyeti her ne kadar emperyalistler tarafından inşa edilen bir devlet olmasa da DEAŞ'ın Türkiye'ye karşı da benzer bir yaklaşım sergilediği anlaşılmaktadır. Çünkü Türkiye yönetim sistemi olarak Batı tipi bir devlet yönetimini benimsemiştir. Ayrıca "en-Nebe" dergisi dahil örgütün diğer yayın organları tarafından Türkiye için laik/seküler devlet vurgusu yapılmaktadır. Özellikle "en-Nebe" Dergisi'nin 14. Sayısında Türkiye'nin Batı sistemine bağlılığı vurgulanmıştır. Türkiye'nin Birleşmiş Milletler üyeliği, NATO üyeliği, Avrupa Birliği üyeliğine aday ülke statüsü, Batı bloğuna bir bağlılık olarak sunulmuştur. Türkiye'de ABD üslerinin varlığı ve tarihte dış politika konusunda ABD ile birlikte hareket ettiği dönemlerin olması ve anayasada yer alan laiklik ilkesi DEAŞ'ın gözünde Türkiye'yi tağut bir rejim olarak görmesine neden olmaktadır. Çünkü laik ülkelerde medeni hukuk geçerli olur ve Tekfir Doktrininde görüldüğü gibi bu DEAŞ'a göre küfürdür. Bunun dışında son dönemde Türkiye'nin DEAŞ aleyhinde gerçekleştirdiği askeri operasyonlar, diğer ülkelere hava sahasını açması ve Barzani'ye bağlı silahlı güçlere karadan yol vermesi okuyuculara hatırlatılarak Türkiye aleyhinde propaganda malzemesi olarak kullanılmaktadır. Aynı derginin 11. Sayısında sözde el-Şam Cephesi komutanlarından Muhammed Abdulaziz ile gerçekleştirilen röportajda Türkiye; Amerika Birleşik Devletleri, Suudi Arabistan ve Katar ile uyum içinde hareket ettiği yönünde bir ifade kullanılmış ve Türkiye'yi yönetenler için "tağut" sıfatı yakıştırılırmıştır. Buna paralel

olarak Türkiye ile ilgili haberlerde sıra dışı bir durum 57. sayıda görülmüştür. DEAŞ, "en-Nebe" Dergisi'nde sadece kendisinin gerçekleştirdiği eylemleri ve buralarda elde ettiği kazanımların propagandasını yaparak Türkiye'ye vermiş olduğu söz de hasarı anlatmıştır. Ayrıca Türkiye'nin örgüte karşı yapmış olduğu askeri operasyonlar 57. sayının kapağında "Türkiye'nin cinayetleri" başlığı ile haber yapılmıştır. Alt metinde ise "laik, kâfir hükümet" başlığı kullanılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin tehdit olarak gördüğü PKK ve Esad yönetimi bağlamında DEAŞ ile ortak bir noktası olmasına rağmen Türkiye'nin kendi iradesiyle benimsediği küresel sistem ve değerlerin yanı sıra son dönemde yürüttüğü askeri faaliyetler nedeniyle DEAŞ tarafından düşman olarak görüldüğü sonucu dergi yayınlarından çıkarılabilmektedir.(Salihi, 2019)

Bunların yansıra DEAŞ'ın Türkiye halkını tekfir etmek için kullandığı argümanları arasında; oy kullanmak, demokratik bir ülkede yaşayıp devlet kademelerinde görev almak, türbe ziyaret etmek, namaz kılmamak gibi fiiller yer almaktadır. DEAŞ terör örgütünün dijital yayın aracı "Rumiyah" Dergisinin 9. sayısında (Mayıs 2017); (sözde) müşrikleri ve kâfirleri tekfir etmeme küfrünün Türkiye'de çok sık görüldüğü" konusuna yer verilerek Türk halkının neredeyse tamamına yakını (sözde) kâfir olmakla itham edilmiştir. DEAŞ terör örgütünüm, bu yaklaşımla varmaya çalıştığı sonuç, Türk halkını (sözde) dinsiz addederek, doğrudan sivillere yönelik gerçekleştirdiği eylemleri, kendisine bağlı militanları nezdinde meşrulaştırmaya çalışmaktır.

DEAŞ'a göre Türkiye'de yaşayan insanların büyük çoğunluğunda mezarlık ve türbelerle ilgili bidat, şirk, küfür ve hurafe inanç, laf ve amel bulunmaktadır. Ayrıca örgüt Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın, halkın şirkleri işlemesine olanak sağladığı ve onları bu din dışı davranışlara karşı uyarmadığı, şirkin, küfrün ve bidatın kaynağı olan tasavvuf tarikatlarının ise, resmi din işlerinden sorumlu kurumlar ile Türkiye Cumhuriyeti Hükümet'inden daha etkin bir şekilde halkı saptırma noktasında çalıştığı ifade edilmektedir.(Rumiyah 3, 1438; Rumiyah 6, 1438)

DEAŞ'ın Türkiye Yapılanması

Günümüzde kullandığı teknoloji ve gerçekleştirdiği eylemlerin yapı itibariyle küresel bir boyuta ulaşmış olan terörizm ve terörizm kaynaklı meydana gelen çatışmalar, dünya genelindeki tüm ülkeleri ve doğal olarak tüm insanlığı tehdit eder hale gelmiştir. Bu sebepten dolayıdır ki, dünya genelinde ciddi boyutlara ulaşmış bir güvenlik tehdidinin var olduğunu müşahede etmekteyiz. "Güvenlik" konusu bireylerin ve devletlerin hayatlarını devam ettirmeleri bakımından çok önemli olduğundan tüm dünyada ve özellikle özel konumu nedeniyle Türkiye'de en öncelikli konulardan biri olmuştur. Birey ve devletlerin güvenliğinin sağlanması ise büyük ölçüde güvenlik kuvvetlerinin gücü, kapasitesi, teknoloji kullanımı ve geliştirdiği strateji ve politikalarla ilişkilidir. Türkiye'nin kültürel fay hatlarının üzerinde bulunması Yunanistan, İsrail ve Ermenistan gibi kutsal devlet arayışında olan ülkelerin bazı hayali topraklarını içermesi ve emperyalist devletlerin göz diktiği önemli doğalgaz ve petrol yataklarına yakınlığı Türkiye'deki terör faaliyetleri ve tehditlerin tırmanışa geçmesine neden olurken terör odaklı yapıların Türkiye de yapılanmasın da etkili olmuştur. Örneğin 1920'lerde çeşitli suikastlar yaparak ortaya çıkan Nemesis Terör örgütü ortaya çıkmıştır. Adı geçen Marksist-Leninist Terör Örgütleri'ni daha sonraları özellikle İran devrimi, Afgan Savaşı ile ortaya çıkan ve yer yer Türkiye'de de etkili olan Hizbullah gibi radikal İslami Terör Örgütleri izlemiştir. Bu terör örgütlerinin birçoğu, günümüzde tamamen veya kısmen pasifleşmişse de El-Kaide Terör Örgütü mirasını DEAŞ Terör Örgütüne bırakmıştır.(Erdoğan & Deligöz, 2015, s. 6) Radikal İslami bir örgüt olan DEAŞ sahip olduğu kabiliyet sayaesinde dünyanın pek çok bölgesinde eylem yapabilecek kapasiteye sahiptir. Bu bağlamda zaman zaman Türkiye'de de büyük kayıpların yaşandığı terör eylemleri örgüt tarafından gerçekleştirilmiş ve örgüt Türkiye bir yapılanma gayreti içerisine girmiştir. DEAŞ'ın Türkiye'de eylem yapabilmesinin arka planında bu örgütün halk nezdinde taban bulabilmesi gerçeği vardır.(Teltik, 2020, s. 2)

DEAŞ'ın Türkiye yapılanmasına dair ilk bilgiler örgütün medya kanadı el-Furkan Medya tarafından yayınlanan 18 dakikalık bir videoda ortaya çıkmıştır. Bu söz konusu videoda topraklarını yitirmiş olsa da küresel halifelik vizyonunu canlı tutmaya çalışan örgüt lideri el-Bağdadi, kurmaylarıyla birlikte 10 farklı dosyayı incelemektedir. Dosyaların okunaklı olanlarının üzerinde, Yemen Vilayeti, Somali Vilayeti, Kafkasya Vilayeti ve Türkiye Vilayeti yazılarının bulunuyor olması, örgütün Türkiye ile ilgili niyetlerini ortaya koyması açısından önem arz etmektedir.

Yaşanılan bu gelişme ile DEAŞ, örgütsel yapılanma şeması içerisinde Türkiye'yi artık bir vilayet olarak gördüğünü, Türkiye'deki DEAŞ eylem ve faaliyetlerinin artık resmen DEAŞ Türkiye Vilayeti yapılanmasının sorumluluğuna girdiği izlenimini tüm dünya kamuoyuna vermeye çalışmıştır. Daha önce de DEAŞ, Suriye ve Irak'ta güçlü olduğu dönemde Türkiye üzerinden silah, mühimmat ve patlayıcı hammaddesi taşıma girişimlerinde bulunan örgüt, birçok militan ve aileyi DEAŞ kontrolündeki topraklara Türkiye üzerinden kaçak yollardan geçirmeye çalışmıştır. Ama buna rağmen bilinen DEAŞ hiyerarşisinde Türkiye için bir vilayet yapılandırması oluşturulmamıştır. Diğer bir deyişle DEAŞ Türkiye için bir "sözde bir vali" atamamış, Türkiye'deki yerel gruplarla pragmatik ilişkiler kurmayı tercih etmiştir. El-Bağdadi'nin bulunduğu 18 dakikalık video bu durumun değişmiş olabileceğinin ilk işareti olarak kabul edilmesi bakımından önemlidir.

DEAŞ'in Türkiye'yi artık kendi hiyerarşisindeki bir vilayet olarak görüyor olabileceği çıkarımlarını destekler mahiyetteki bir gelişmede el-Bağdadi'nin Türkiye Vilayeti yazılı dosyanın görülmesinden iki ay sonra yaşanmıştır. Örgütün "Amaq Haber Ajansı" tarafından Türkiye Vilayeti başlıklı bir Türkçe biat videosu servis edilerek, örgütün Türkiye yapılanmasına dair haberler yayılmıştır.

Temmuz 2019'da yayımlanan bu videoda şer'i isminin Ebu Katade el-Türki olduğu belirtilen bir kişi el-Bağdadi'ye bağlılık yemini ediyor, yanındaki üç kişiyle birlikte DEAŞ'e bağlılığını tekrarlıyordu: "Safların temizlendiği bugünde, Allah'ın dinini yeryüzünün tamamına hâkim kılıncaya kadar sizinle savaşmaya devam edeceğiz. Bu yolda sebat etmek üzere, müminlerin emirine (Ebubekir el-Bağdadi'ye) biatımızı yeniliyoruz." Yaşlanılan bu olay Temmuz 2019'da örgütün Türkiye

Vilayeti yapılanmasını oluşturduğunu gösteriyor olsa da ancak o tarihten bu yana, bu yapılanmayla birlikte anılan herhangi bir olay gerçekleşmemiştir.

DEAŞ'in Türkiye yapılanması hakkında, ilk defa canlı bilgi akışı Mart 2021'de Türkiye'ye kaçak yollardan girmeye çalışırken, ÖSO kontrolündeki bölgede MİT tarafından yakalanan DEAŞ mensubu Kasım Güler'in ifadelerine dayanmaktadır. Güler'in verdiği bilgilere göre 2019'dan beri faal olduğu sanılan ancak faaliyetleri kamuoyu tarafından bilinmeyen örgütün Türkiye yapılanması 2019'daki Türkçe biat videosuyla değil, bu videodan iki yıl önce, 2017'de kurulmuştur. Türkiye'de tanınmış DEAŞ mensuplarının liderlik ettiği yapı Güler'in anlatımlarına göre, Türkiye'de düzenlenecek şiddet eylemleri için birçok girişimde bulunduysa da eğitimli militanların olmaması, mali ve lojistik kaynak yetersizliği gibi sebeplerle geçekleştirilememiştir.

Yine aynı şekilde Kasım Güler'in ifadesine göre, Tabka'da çalıştığı hastanede kendisini ziyarete gelen Nusret Yılmaz, Türkiye Vilayeti yapılanmasının kurulduğunu Güler'e bildirmiş ve kendisiyle birlikte çalışmasını önermiştir:

"Nusret Yılmaz yanıma geldi. Bana kendisinin DEAŞ tarafından Türkiye Valisi olarak görevlendirildiğini ve benim de yanlarında bulunmamı istediklerini söyledi."

Bu tarihten sonra DEAŞ'ın Türkiye yapılanması hız kazanmaya başlamış ve örgüt bu yapılanma üzerinden bir takım eylemler gerçekleştirmiştir.

DEAŞ'ın Türkiye Yapılanmasının Kuruluşu

Nusret Yılmaz dönemi

Kasım Güler'in verdiği ifadeye göre DEAŞ'ın Türkiye yapılanmasının kuruluşu Nusret Yılmaz ile başlamaktadır. Güler'in verdiği ifadeden anlıyoruz ki, Türkiye'de ki yapılanmanın ilk lideri, bir başka ifadeyle örgütün Türkiye sorumlusu 10 Ekim 2015 Ankara Saldırısı ve 20 Temmuz 2015 Suruç Saldırısı gibi eylemleri düzenleyen ve aynı zamanda Gaziantep yapılanmasının mensuplarından Nusret Yılmaz'dır. Örgütün Gaziantep yapılanmasının lideri Yunus Durmaz gibi, 1984 doğumlu Nusret Yılmaz da Gaziantep'te Genç Ensar Derneği'nin faaliyetlerine katıldığı iddialar arasındadır. Gaziantep DEAŞ'ın Türkiye yapılanmasının ana üstü olarak kullandığı bir şehir konumundadır. Hatta Gaziantep'ten günde 100 kişinin DEAŞ saflarına katılmak için sınır geçtiği örgüt mensuplarının kendi aralarında yaptıkları telefon konuşmalarından ortaya çıkmaktadır.(Acarer, 2017, s. 221) Gaziantep yapılanmasının Türkiye'deki eylemlerini artırmayı planladığı bir dönemde Yunus Durmaz yazdığı bir mektupta, Nusret Yılmaz'a daha çok sorumluluk vereceğinden söz etmiştir:

"Nusret'e söyle, inşallah bu amellerden (eylemlerden) sonra kendisini Mersin'e Emni sorumlu olarak gönderelim. Gelsin, mecmuasını (Ketibeden, yani askeri birlikten daha az sayıda kişi içeren askeri birim) kursun ve amel etsin (Eylem yapsın). Şimdiden talep et, hazırlığa başlasın."

Kasım Güler'e göre Türkiye yapılanmasının yardımcılığı görevini Şahap Variş üstlenmiş ve bu yeni yapılanmada DEAŞ'ın sözde Türkiye Vilayetinin dini işleri Ahmet Güneş'e bağlanmıştır. Kasım Güler ile Mustafa Dokumacı ise Türkiye Vilayeti Şura Heyeti'nin diğer üyelerini oluşturmuştur.

Kasım Güler'in anlatımlarına göre, Ocak 2017-Kasım 2017 arasında DEAŞ'in Türkiye yapılanmasına liderlik eden, yani diğer bir deyişle "DEAŞ'ın Türkiye Emiri" olarak görev yapan Nusret Yılmaz döneminin önemli girişim ve gelişmeleri şöyledir: Nusret Yılmaz'ın DEAŞ'ın Türkiye sorumlusu olduğu dönemin en önemli girişimi, gelecekte yapılabilecek eylemler düşünülerek Türkiye'de çeşitli noktalara silah gömülmesiydi. Kasım Güler, silahların gömülmesinde İlhami Balı'dan yardım alındığından bahsermiştir. Güler'e göre silahlar hem bölgedeki toplulukları hem de sınır hattını iyi bildiği için, Türkiye'ye sokulmak üzere İlhami Balı'ya teslim edildi. Balı, kaçakçılar aracılığıyla el-Bab bölgesinden silahları Türkiye sınırı içinde kalan noktalara gömdürüyor, daha sonra silahların gömüldüğü koordinatlar Türkiye içinde bulunan DEAŞ mensuplarına bildiriliyordu. Gömüldüğü yerden çıkarılan silahlar eylemlerin gerçekleştirilebileceği kentlere götürülüyor ve uygun noktalara tekrar gömülüyordu. Mersin, Denizli ve Ankara gibi illere çeşitli tiplerler de silahların gömüldüğünü yine Gülerin verdiği ifadelerden anlıyoruz. Ayrıca Gülerin verdiği ifadelerden anlaşılan Nusret Yılmaz döneminde DEAŞ'in Türkiye yapılanması ses getirebilecek birçok eylem girişiminde bulunmuştur. Ancak bunların sadece birinde, yani Adana-İncirlik'teki ABD üssüne yapılması planlanan saldırı için eğitimli militanlar ve lojistik destek sağlanabilmiş, diğer eylem girişimlerin gerçekleştirilmesi noktasında örgüt tarafından bir destek sağlanamamıştır.

DEAŞ'ın Türkiye yapılanmasının giderleri Vilayeti'nin masraflarının DEAŞ komuta kademesi tarafından karşılanıyordu. Bu harcamalar Emni birimine rapor ediliyor, Emni de bu harcamalar karşılığında DEAŞ'in Şura Heyeti'nden aldığı mali kaynağı vilayet yönetimlerine aktarıyordu.

Ayrıca Kasım Gülerin verdiği ifadeye göre DEAŞ Türkiye medya yapılanmasını oluşturan İdrak Medya girişimi, Nusret Yılmaz döneminde başlatıldı. İdrak Medya isimli birimin ilk sorumlusu Mustafa Dokumacı'ydı. Bu birim Arapça ve Rusça yayınları tarayan görevlileri ve haber editörlerinden oluşuyordu.

Mustafa Dokumacı Dönemi

Güler'in verdiği ifadeye göre, Kasım 2017'de Deyrezor'a düzenlenen bir hava saldırısında Nusret Yılmaz ile Ahmet Güneş öldürülmüştür. Bunun üzerine DEAŞ Türkiye yapılanmasında Nusret Yılmaz'dan boşalan yere Mustafa Dokumacı'yı atamıştır.

Mustafa Dokumacı, Türkiye kamuoyunun yakından bildiği bir kişidir. Şöyle ki 5 Haziran 2015 Diyarbakır HDP Mitingi Eylemi, 20 Temmuz 2015 Suruç Eylemi ve 10 Ekim 2015 Ankara Eylemini gerçekleştiren faillerin tamamı Adıyaman'daki İslam Çay Ocağı etrafında örgütlenmişti. İslam Çay Ocağı'nı çalıştıran kişi Yunus Emre Alagöz'dü fakat örgütlenmenin merkezindeki kişi, 2008'de Vasat üyeliği iddiasıyla soruşturma geçiren Mustafa Dokumacı'ydı. Hatta Emniyet, Adıyaman'da örgütlenip DEAŞ'e giden gençler için Dokumacı Grubu ifadesini kullanmaktaydı.

Nusret Yılmaz'ın ölümünden sonra DEAŞ'in Türkiye yapılanmasında lider olan Mustafa Dokumacı'nın beyin takımı Şahap Variş ve Kasım Güler gibi isimlerden oluşuyordu. Dokumacı dönemindeki en dikkat çekici gelişme, iller örgütlenmesindeki idari değişimdi. Emni biriminden gelen talimat doğrultusunda, Mustafa

Dokumacı 2018'de Mekteb-i Faruk adı altında yeni yapılanmaya gitti. Mekteb-i Faruk direk olarak Emni'ye bağlıydı, Mekteb-i Faruk şemsiyesi altındaysa, Kasım Güler'e göre Türkiye, Rusya, Ukrayna, Azerbaycan gibi ülkelerin yanı sıra güvenlik gerekçesiyle isimleri Kasım Güler'den bile gizlenen üç-dört Avrupa ülkesi vardı. Yani 10'a yakın ülke Mekteb-i Faruk isimli bu yeni yapıya bağlanmıştı, Mustafa Dokumacı tüm bu örgütlenmenin lideri olarak örgüt adına hareket ediyordu.

Dokumacı döneminde DEAŞ Türkiye'deki örgütlenmeyi finanse etmekte oldukça zorlanmıştır. Kasım Güler'e göre, DEAŞ'in Türkiye yapılanmasının komuta merkezi Deyrezor'dan İdlib'e taşındığı zaman Mustafa Dokumacı yanında 300 bin dolar civarında bir parayla gelmişti. Bu kaynakla bir süre maaşlar ödendi ve silah temin edildi. Bu kaynağın bitmesinden sonra kısa süreli olarak DEAŞ'in Emni teşkilatından birkaç ayda bir 25, 30, 40 bin dolar gibi destekler gönderilmişti. Ancak Kasım Güler Emni'nin bir noktada, "Para yok, herkes kendi başının çaresine baksın" dediğinden bahsediyor. Bunun üzerine DEAŞ Türkiye yapılanmasına kaynak temini için Türkiye'deki çevrelere başvurdu. Kasım Güler'in anlttığına göre Türkiye içinde irtibatlı olunan gruplardan bağış yapmaları ve kampanyalar düzenlemek suretiyle para toplamları istendi. Türkiye'deki grupların topladığı, yardımlar çoğu zaman birkaç bin dolar tutarındaki bağışlar, hawala yöntemi kullanılarak DEAŞ'ın Türkiye teşkilatına gönderildi. Güler, güvenlik nedeniyle Türkiye'den gelen paraların hawala sistemine, Suriyeli kişiler ve Suriyeli sarraflar vasıtasıyla sokulduğunu belirtiyor. Ancak bu yolla sürdürülebilir bir kaynak akışı sağlanmış oluyordu.

Yine aynı şekilde DEAŞ'ın Gaziantep hücrelerine bağlı 150 kişiye canlı bomba eğitimi verdiği ve kişileri 120 dolar ile 690 dolar arasında değişen miktarlarda maaşa bağladığı ve Yunus Durmaz'ın Suriye'deki komuta kademesinden 50 bin ile 100 bin dolar para aldığı ve bu paranın 25 bin dolarını aylık olarak 40 ile 73 kişi arasında değişen kişilere maaş olarak ödediği polis tarafından ele geçirilen notlarda yazmaktadır.(Acarer, 2017, s. 220)

Kasım Güler dönemi

Mustafa Dokumacı'nın bir üst kuruluş haline gelen Mekteb-i Faruk'un liderliğine atanmasının ardından 2019'un ilk aylarında Türkiye yapılanmasının başına Kasım Güler getirildi. Ancak Güler'in görevi yaklaşık dört ay devam edebildi. Türkiye içinde bir şiddet eylemi düzenlenebilmesi için Emni birimi Mekteb-i Faruk'a, Mekteb-i Faruk da Türkiye teşkilatına baskı yapıyordu. Bu gelişme üzerine Kasım Güler Mekteb-i Faruk'a, Türkiye'de eylem gerçekleştirebilecek düzeyde donanımlı güçlerinin bulunmadığını bildirdi. Kasım Güler, bu raporu yüzünden görevden alındı.

Kasım Güler'in Türkiye içinde eylem düzenlemeyi başaramaması üzerine görevden alınması sonrasında, sırasıyla Ebu Ahmet el-Şami ve Şahap Variş DEAŞ'ın Türkiye yapılanmasının başında görev aldılar. Ancak bu isimlerde daha önceki yönetimler gibi başarısız oldular.(Eroğlu, 2022)

DEAŞ'ın Türkiye'de Gerçekleştirdiği Eylemler

DEAŞ'ın Türkiye'ye yönelik düzenlemiş olduğu intihar saldırıları birçok sivil vatandaşın yaralanmasına ve hayatını kaybetmesine neden olmuştur. DEAŞ ülkemizde ve dünyada gerçekleştirmiş olduğu intihar saldırılarıyla ülkelerin sosyal fay hatlarını hedef alarak kaotik bir ortam yaratmayı hedeflemiştir. Türkiye'nin DEAŞ'a karşı aldığı sert önlemler karşısında DEAŞ terör örgütü lideri Ebubekir el-Bağdadi, 03.11.2016 tarihinde yayımlanan açıklamasında; "Türkiye'nin, DEAŞ'ın kafirlerle olan savaşından yararlanarak kendilerine saldırdığı, artık Türkiye'nin DEAŞ eylemleri kapsamına girdiği, (sözde) mücahidlerin Türkiye'yi korkuya ve dehşete boğması gerektiği" ifadelerini kullanmıştır. Aynı isim DEAŞ yayın organlarından "Rumiyah Dergisi" nin Kasım 2016 ayı sayısında; "DEAŞ'lıların Türkiye (sözde) tağutuna ve mürtedlerine saldırmaları gerektiği, öncelikli hedeflerin (sözde) küfrün önderleri ve tağut başkanları olduğu, sonrasında asker, polis ve hâkimlerin geldiği, Örgüt mensuplarının bulundukları yerde sözde tağutların âlimlerine, destekçilerine, onunla dostluk kuran diğer partilerin üyelerine saldırmaları gerektiği, Batı ülkelerinin vatandaşlarının da öldürülmesinin önemli olduğu" şeklinde ifadelerde bulunmuştur. Bu kapsamda, tüm propaganda organları eliyle mensuplarını Türkiye'ye yönelik saldırılara teşvik eden örgüt,(T.C. İçişleri Bakanlığı, 2017, s. 66) Türkiye'de 14 önemli terör saldırısı gerçekleştirilmiştir. İstatiksel olarak örgütün Türkiye'de gerçekleştirdiği eylemler şu şekildedir:

10 canlı bomba,

1 bombalı saldırı,

3 silahlı saldırı,

Saldırılar sonucu 10'u polis ve 1'i asker olmak üzere toplam

304 kişi hayatını kaybetmiş,

62'si polis ve 7'si asker olmak üzere toplam 1.338 kişi yaralanmıştır.

DEAŞ'ın gerçekleştirmiş olduğu eylemler tahlil edildiğinde, saldırılarda önemli günler ve stratejik yelerlerin seçilmiş olduğu tespit edilmiştir. DEAŞ mensubu yabancı terörist savaşçıların ülkemizde gerçekleştirdiği intihar saldırılarının üçü İstanbul'da, diğer beşi ise Diyarbakır, Suruç, Ankara ve Gaziantep gibi insan yoğunluğunun fazla olduğu şehirlerde gerçekleştirilmiş olması da dikkat çeken diğer bir özelliktir. Saldırıların yaşandığı dönemlere bakıldığında örgütün hedef tespit etme ve o dönemin hassasiyetlerine uygun hedef seçme yeteneğinin yüksek olduğunu söylemek mümkün gözükmektedir. İntihar saldırılarının cihat ve şehitlik gibi dini kavramlar istismar edilerek yorumlanması DEAŞ'ın amacını meşrulaştırmak için dini nasıl araç yaptığını yansıtmaktadır. Kutsal metinler, hadisler, dini otoriteler ve fakihlerin oluşturduğu dini evren, örgüt tarafından motivasyon ve meşrulaştırma kaynağı olarak kullanılmıştır. DEAŞ dini kavramların kapsamlarını amacı doğrultusunda genişletip daraltarak intihar eylemcilerinin motivasyonlarını artırmada kullanmıştır. İstismar edilen bu kavramları ve dayanaklarını irdelemek, dini görünümlü terör örgütleriyle mücadele açsından önem arz etmektedir.(T.C. İçişleri Bakanlığı, 2017, s. 70)

DEAŞ Türkiye'de irili ufaklı yirmiye yakın eylem gerçekleştirmiştir. Ancak biz burada makalemizin fazlaca uzayacağını düşündüğümüz için örgütün gerçekleştirdiği eylemlerin sadece başlı çalarından bahsettik. DEAŞ'ın Türkiye'de gerçekleştirdiği belli başlı eylemler sırayla şu şekildedir:

Türkiye'nin Irak/Musul Başkonsolosluğuna Yönelik Eylem

Örgütün Türkiye'ye yönelik ilk büyük eylemi ise 11 Haziran 2014 tarihinde gerçekleştirdiği Musul Türk Konsolosluğu baskınıdır. Örgüt, 49 kişiden oluşan Musul Türk Konsolosluğu personelini rehin almıştır. 20 Eylül 2014'de hükümetin girişimleri sonucu rehineler serbest bırakılmış, TBMM 2 Ekim'de kabul ettiği Bakanlar kurulu tezkeresi ile Irak ve Suriye'ye girebilmenin yolunu açmıştır. Öte yandan 14 Eylül 2014'te DEAŞ'in Kobani'yi kuşatması sonucu 200 bin civarı mülteci bölgeden kaçarak Türkiye'ye gelmiştir. DEAŞ, 6 Ekim 2014'de Kobani'ye girerek 3 bölgede hakimiyeti ele geçirmiştir. Ardından ise YPG ile sokak savaşlarına başlamıştır. Kobani'nin DEAŞ tarafından kuşatılmasının Türkiye'ye yansıyan olumsuz etkilerinden biri de 6-7 Ekim olayları olmuştur. PKK/KCK ve HDP'nin işbirliği ile halka "süresiz eylem çağrısı" yapılması yaklaşık 40 ilde sokaklara dökülen insanlardan yüzlercesinin yaralanmasına, 50 civarında kişinin de ölümüne sebep olmuştur.(Erdoğan & Deligöz, 2015, s. 7)

İstanbul Sultanahmet İntihar Eylemi

12 Ocak 2016 tarihinde saat 10.30 sıralarında Sultanahmet Dikilitaş'ta Alman Çeşmesi'ne yakın bir alanda DEAŞ terör örgütü mensupları tarafından intihar eylemi gerçekleştirilmiştir. Olay yerinde biri parçalanmış Canlı Bomba eylemcisine ait olmak üzere toplam 13 kişi hayatını kaybetmiş ve 16 kişi yaralanmıştır. Hayatını kaybedenlerden 12'si Alman turistlerden oluşmaktadır. Eylemcinin ise Rusya vatandaşı olduğu ve uyuyan hücre ya da geri dönen bir yabancı savaşçının eşi olabileceği belirlenmiştir.(Yalçınkaya, 2015, ss. 9-11)

İstanbul Reina Gece Kulübüne Yönelik Eylem

01 Ocak 2017 günü saat 01.15 sıralarında İstanbul İli Beşiktaş ilçe'sinde faaliyet gösteren 'REİNA' isimli eğlence mekânına yönelik DEAŞ terör örgütü mensubu bir şahıs tarafından uzun namlulu silahla saldırı eylemi gerçekleştirilmiştir. Saldırıda 1'i polis memuru olmak üzere 39 kişi hayatını kaybetmiş, 95 kişi yaralanmıştır.

Diyarbakır Güvenlik Güçlerine Yönelik Eylem

Diyarbakır İli Cumhuriyet Başsavcılığınca yürütülen bir soruşturma kapsamında, çatışma bölgeleriyle irtibatlı oldukları belirlenen toplam 16 şüphelinin yakalanmasına yönelik 26 Ekim 2015 tarihinde 14 farklı adreste güvenlik güçlerince operasyon gerçekleştirilmiştir. Operasyon gerçekleştirilen Kayapınar İlçe'sinde meydana gelen patlama ve çatışma sonucunda 2 Polis Memuru hayatını kaybetmiş, 7 Polis Memuru yaralanmıştır. DEAŞ terör örgütü mensubu olan 7 terörist ölü olarak ele geçirilmiş ve 19 terör örgütü mensubu gözaltına alınmıştır.

Şanlıurfa/Suruç İntihar Eylemi

Türkiye'nin çeşitli illerinden gelerek, bir kampanya kapsamında toplanılan yardımları Ayn el Arab bölgesine götürmek amacıyla 260 kişi 19 Temmuz 2015 tarihinde Şanlıurfa ili Suruç ilçesine gelmiştir. İlçeye gelen bu gruptan yaklaşık 200 kişi bekleme yapmak, ihtiyaç gidermek için DBP İlçe Yönetimince Amara Kültür Merkezinde ağırlanmıştır. 20 Temmuz 2015 tarihinde grubun bulunduğu Amara Kültür Merkezi bahçesinde DEAŞ terör örgütü mensubu bir şahıs tarafından intihar eylemi gerçekleştirilmiştir. Eylem neticesi eylemcinin de aralarında bulunduğu 34 Türk Vatandaşı hayatını kaybetmiş ve 86 Türk Vatandaşı yaralanmıştır.

Ankara Tren Garı İntihar Eylemleri

10 Ekim 2015 tarihinde çeşitli sivil toplum kuruluşlarının düzenlediği gösteri yürüyüşü hazırlıkları esnasında buluşma noktası olan Ankara Tren Gar'ında 10:04'te bir patlama meydana gelmiş, 3 saniye sonra 50 metre mesafede ikinci bir patlama daha meydana gelmiştir. İntihar eylemi neticesinde 2 örgüt mensubu olmak üzere toplam 102 kişi hayatını kaybetmiş, güvenlik kuvvetleri de dâhil olmak üzere 417 Türk vatandaşı yaralanmıştır. (T.C. İçişleri Bakanlığı, 2017)

Gaziantep Polise Silahlı Saldırı ve İhtihar Eylemleri

Gaziantep İl Emniyet Müdürlüğü görevlilerince 13 Temmuz 2016 günü DEAŞ terör örgütü mensuplarının faaliyetlerinin deşifresine yönelik olarak yapılan çalışmalarda; DEAŞ terör örgütü mensubu tarafından gerçekleştirilen silahlı saldırı sonucu Polis Memuru Hüseyin Gümüş ağır yaralanmış, tedavisi için kaldırıldığı hastanede 23 Temmuz 2016 tarihinde hayatını kaybetmiştir.

DEAŞ, Gaziantep'te polise yönelik düzenlediği bu saldırıdan sonra 20 Ağustos 2016 tarihinde saat 22.50 sıralarında Gaziantep/Şahinbey İlçesi Beybahçe Mahallesindeki Sokak düğününde "Canlı Bomba Eylemi" gerçekleştirilmiştir. Meydana gelen patlamada tamamı sivil şahıslardan oluşan 56 kişi hayatını kaybetmiş, 94 kişi yaralanmıştır.

Yine aynı şekilde 16 Ekim 2016 tarihinde Şahinbey İlçesi'nde bir hücre evi olduğu, buraya açık kimlik bilgisi tespit edilemeyen bir şahıs tarafından bir çanta bırakıldığı öğrenilmiştir. Hücre evine yönelik olarak düzenlenen operasyon esnasında DEAŞ terör örgütüne mensup bir şahıs tarafından intihar eylemi gerçekleştirilmiştir. Eylem neticesinde; 3 Polis Memuru hayatını kaybetmiş, 9 Polis Memuru ve 4 Suriye uyruklu sivil kişi yaralanmıştır.(T.C. İçişleri Bakanlığı, 2017; Teltik, 2020)

Ayrıca DEAŞ ülkemizde görev yapan El Cezire isimli haber ajansı muhabirleri İbrahim Abdulkadir ve Firaz Hamadi'ye, örgüt aleyhine belgesel sunan gazeteci Naji Alajarf'a ve Muhammed Zahir El Şarkat gibi gazetecilere de suikastlar düzenleyerek düşünce özgürlüğünü kısıtlamak ve kendi aleyhinde yazı yazan, haber yapan çevreleri sindirmek istemiştir.(T.C. İçişleri Bakanlığı, 2017, s. 45; Teltik, 2020)

DEAŞ'in Türkiye'ye karşı yapmış olduğu eylemlerin de kısmı olsa da bir başarı elde etmesi, özellikle İsrail'e ve Amerikan politikalarına düşmanca hisler besleyen bazı Müslüman Türklerde sempati oluşturmuş ve böylece örgüt Türkiye'de yandaş kazanmayı başarabilmiştir. Bunun yanı sıra Türkiye'yi "darul harp" veya "kafir ülke" olarak tanımlayan DEAŞ, İstanbul'un (Konstantiniye'nin yeniden fethi) yeniden fethi çağrısında bulunacak kadar ileriye gidebilmiştir. Örgüt bu söylemiyle bir mit oluşturmak istemiş ve bu kutsal değerler üzerine oluşturmuş olduğu mit ile Türkiye aleyhinde propaganda yaparak kendisine taraftar toplamayı hedeflemiştir.(Koru, 2015, ss. 2-3)

DEAŞ'in yönetici kadrosunun dâhil olduğu eylem sayısı bakımından Türkiye'ye yönelik düzenlenen saldırıların, Batı'ya oranla daha fazla olduğu tespit

edilmiştir. Bu durum DEAŞ'in "yakın düşman" olarak tanımladığı ve diğer Müslüman ülkeleri öncelikli hedef alan stratejisini göz önüne sermektedir.(Yalçınkaya, 2015, ss. 9-11)

Ayrıca DEAŞ, Türkiye' de etnik kimlikler üzerinden bir çatışma iklimi yaratmaya çalışmıştır. Bu doğrultuda örgüt Alevi vatandaşlarımızın cem evlerine ve ülkemizde yaşayan gayr-i Müslümlerin ibadethanelerine saldırmayı din adamlarını suikastlar yoluyla öldürmeyi hedeflemiştir.(Acarer, 2017, ss. 258-259)

Türkiye Fırat Kalkanı Operasyonu'na kadar DEAŞ ile doğrudan karşı karşıya gelecek askeri bir tehdit ile karşılaşmamıştır. Ancak dolaylı yoldan maruz kaldığı tehdit ve zorluklar sebebiyle, aynı zamanda olası bir doğrudan tehdide karşı Türkiye, DEAŞ unsurunu gündeminin öncelikli konuları arasına almış ve DEAŞ karşı siyasi, askeri, dini ve ekonomik alanda karşı bir atağa geçmiştir.(Aras, 2014, ss. 12-13)

Türkiye'nin DEAŞ'a Karşı Yürüttüğü Mücadele

Türkiye'nin DEAŞ'a karşı yürüttüğü mücadeleyi doğru okuyabilmek ve mücadelenin haklılığını ortaya koyabilmek için öncelikle DEAŞ'ın Türkiye'ye yönelik oluşturduğu güvenlik tehdidinin boyutlarının, başka hiçbir ülkeye olmadığı kadar çeşitli ve derinlikli olduğunun altını çizmemiz gerekmektedir. İlk olarak yayın organları ve yönetici kadrosunun söylemlerindeki "düşman Türkiye" olgusunun, pratikte somut bir düşmana çekilmek suretiyle fiili ve reel bir güvenlik tehdidi olarak Türkiye'nin karşısında duran bir terör yapısından söz ettiğini bilmeliyiz. Üstelik sistematik ve stratejik bir aklın mahsulü olarak ortaya çıkan bu devletimsi yapı edindiği fiziksel-lojistik-finansal-askeri imkânları ile diğer terör yapılarından büyük ölçüde ayrışan bir tehdidi bünyesinde barındırmaktadır. DEAŞ'ın varlığı ve izlediği çizginin, Türkiye'nin bölgesel politikalarına yansıması, kültürel ve dini kodlarını tahrip etmesi de haliyle bu paralelde oldukça yıkıcı sonuçlar doğurabilmektedir. Örneğin dış politika perspektifinden bakıldığında DEAŞ'ın Türkiye'nin Suriye ve Irak'taki tüm bölgesel müttefiklerinin düşmanı olduğu gerçeği ile karşılaşırız. DEAŞ bir taraftan Suriye Milli Ordusu (SMO), bir taraftan ılımlı diğer muhalif unsurlar, bir taraftan da Bayır-Bucak ve Halep Türkmenlerini Suriye'de hedefe koymuştur. Aynı zamanda Türkiye'nin Irak'ta enerji, ticaret, güvenlik ve siyasi alanlarda ilişki içerisinde olduğu Kuzey Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi'nin de düşmanıydı DEAŞ. Buraya kadar saydığımız durumlar Türkiye'nin bölgesel güç dinamiklerinin altını oyan ve etki gücünü yıkıcı etkilere maruz bırakan bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira DEAŞ, Suriye'de ılımlı muhalif güçlerle savaşmak suretiyle Türkiye'nin etki gücünü azaltmanın yanı sıra, azınlıklara (Hristiyanlar, Arap Alevileri, Dürziler ve Ermeniler) yönelik gerçekleştirdiği katliamlar dolayısıyla da aynı zamanda Esed rejimine popüler bir destek kanalının açılmasına yarayan bir zeminde oturmaktadır. Dolaysıyla, Türkiye'nin DEAŞ ile olan mücadelesini tüm boyutlarıyla incelediğimizde karşımıza üç ana başlık çıkmaktadır: Güvenlik, yabancı terörist savaşçılar (YTS) meselesi ve radikalleşme. Güvenlik başlığını biraz detaylandıracak olursak, bombalı intihar eylemleri, sınır güvenliği ve sınır ötesinden gelen saldırılar üzerinde durulması gerek önemli konulardır. Burada özellikle örgüt tarafından son dönemlerde gerçekleştirilen eylemlere bakıldığında ise Türkiye'ye saldırı konseptini profesyonellik bakımından daha derinlikli içerik ve formda daha çeşitli bir biçime dönüştürdüğü görülmektedir. DEAŞ'ın Türkiye'yi diğer ülkelere oranla somut hedefi olarak görmesinin nedenleri arasında; Türkiye'nin Suriye'ye olan uzun sınır komşuluğu ve iç çatışmaların doğrudan Türkiye'ye sıçrama riski ile Türkiye'nin DEAŞ karşıtı uluslararası koalisyona sunduğu direkt ve dolaylı (lojistik destek, İncirlik Askeri Üssü'nün kullandırılması) fayda zikredilebilir. DEAŞ'ın Türkiye'ye yönelik saldırılarının biçim ve boyutlarındaki çeşitliliğe bakıldığında bu husus çok net şekilde karşımıza çıkmaktadır. İçişleri Bakanlığı verilerine göre bu parametreler; intihar saldırısı, bombalama, füze saldırıları, sınır karakollarına saldırılar, sivil cinayetleri ve adam kaçırma şeklinde vuku bulan çok boyutlu bir saldırı konseptini oluşturmaktadır. Yine Türkiye'deki sosyolojik yapıda hassaslık arz eden etnik ve mezhebi hususlardaki kırılganlıkların üzerine oynayan ve siyasi, dini, etnik ve mezhebi meseleleri merkeze alan bir eylem biçiminin varlığı da göz ardı edilmemelidir. DEAŞ'ın Türkiye'ye yönelik eylemlerindeki dikkatleri çeken diğer bir husus saldırganların tamamının Suriye'de eğitim almış olmaları. Bu yönüyle Türkiye'deki eylemler, Avrupa'dakilere oranla daha profesyonel bir özelliğe sahiptir.

Bahsi geçen tüm bu nedenlerden dolayı Türkiye DEAŞ'la çok yönlü bir mücadele yürütmektedir. Türkiye'nin tüm bu riskler karşısında mücadele stratejisini ise ulusal ve uluslararası ölçekte iki temel üzerine kurduğu görülmektedir. Ulusal ölçekte teröre karşı önleyici mücadele politikası izlenirken uluslararası ölçekte Türkiye, DEAŞ karşıtı koalisyona askeri-siyasi destek ile birlikte Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kapsamında alınan terörle mücadele eylem planında aktif bir rol ve görev üstlenmiştir.

Bu bağlamda mücadelenin stratejik noktalarını belirtmek gerekirse temel olarak şu hususlar belirtilebilir:

Ülke içinde emniyet-güvenliğin sağlanmasına yönelik mücadele

Bilindiği üzere, uluslararası kuruluşlar ya da devletler "terör örgütü ilan etme" ya da "terör örgütü listesi yayınlama" gibi konularda farklı kriterlere sahiptirler. Yabancı devletlerin ilgili ulusal mevzuatlarına bakıldığında, bazı ülkelerin Ceza Kanunu'nun ilgili maddelerinde "terör örgütü" tanımının açıkça yapıldığı, bazılarında ise sadece "terör suçu teşkil eden fiiller'in sayılarak bu amaç doğrultusunda kolektif bir girişimin terör örgütü şeklinde ifade edildiği görülmektedir. Nitekim uluslararası hukuk çerçevesinde üzerinde uzlaşılmış bir "terör örgütü" tanımının bulunmadığı gerçeği de göz önüne alındığında, DEAŞ'ın terör örgütü olarak ilan edilmesine ilişkin çeşitli ülke ve kuruluşlarca farklı uygulamalara gidilmektedir. Bu kapsamda DEAŞ terör örgütüne yönelik ülkelerce terör örgütü listesine alma, terör örgütü olarak kabul etme, cezaî yaptırımlar uygulama ve somut bir tehdit oluşturmadıkça herhangi bir yaptırım uygulamama gibi davranışlar sergilenmiştir. Bununla birlikte, BMGK kararları uyarınca oluşturulan terör örgütleri yaptırım listesine ve Avrupa Birliği Konseyi kararları ile oluşturulan AB terör yaptırım listesine bakıldığında DEAŞ'ın 2013

yılında "Irak El-Kaidesi" adı altında listeye alındığı görülmektedir.(T.C. İçişleri Bakanlığı, 2017)

Uluslararası hukuka uygun hareket eden Türkiye, 30/09/2013 tarih ve 5428 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile DEAŞ'ı bir terör örgütü kabul etmiş ve 21/05/2014 tarihli Bakanlar Kurulu Kararıyla da bu konudaki tutumumuz yinelenmiştir. 2014 yılı içinde Niğde ve Bayburt Ağır Ceza Mahkemelerinden alınan iki farklı kararla DEAŞ'ın terör örgütü olarak kabul edildiği yargı kararlarına girmiştir. 2015 yılında ise Yargıtay 16.Ceza Dairesi'nin 15.07.2015 tarih, 2015/3515 esas, 2015/2323 karar no.lu kararıyla DEAŞ'ın terör örgütü olduğuna yönelik içtihat oluşmuştur.

Türkiye'nin DEAŞ ile olan mücadelesi sadece onu terör örgütü olarak tanımakla kalmamış İçişleri Bakanlığı'nın verilerine göre 2016'dan bugüne düzenlenen 4 bin den fazla operasyonda 13 bin 696 şüpheli gözaltına alınırken bunlardan 4 bin 517'si tutuklanmıştır. Bin 18 örgüt mensubu etkisiz hale getirilmiştir. Beraberinde 30 ilde 64 noktada terör ve istihbarat birimlerinden uzmanları bünyesinde bulunduran "risk analiz birimleri" oluşturularak, örgüte yönelik tüm gelişmeler ve örgüt mensuplarının yurt içi ve dışındaki faaliyetleri düzenli olarak takip edilmiştir. 75 bin 480 yabancı uyrukluya Türkiye'ye giriş yasağı konulmuştur. Polis, jandarma, MİT ve sınır birimlerince bu kişilerin sınırlarda takibi yapılarak illegal olarak ülkeye girişlerinin engellenmesi için ortak çalışmalar yürütülmeye devam etmekte etkisiz hale getirilen ve tutuklanan DEAŞ terör örgütünün mensuplarının sayısı günden güne artış göstermiştir.

Sınır güvenliğinin sağlanması için alınan önlemler

Dünyanın birçok bölgesinden DEAŞ'a katılmaya gelen yabancı terörist savaşçıların (YTS), Türkiye üzerinden geçerek çatışma bölgelerine ulaşmaya çalıştıkları görülmektedir.

- Bu kişiler genellikle havayolu ile İstanbul (Sabiha Gökçen ve Atatürk Havalimanları) ve Antalya üzerinden Türkiye'ye giriş yapmaktadır.
- Ayrıca bazılarının Yunanistan, Bulgaristan, Azerbaycan ve Gürcistan üzerinden (Edirne, Ardahan, Artvin) karayolu ile Türkiye'ye geldiği anlaşılmaktadır.
- Çok az olmakla beraber bir kısım YTS'nin ise deniz yolu (İzmir ve Mersin) ile geldiği ve Türkiye'yi transit ülke olarak kullanmaya çalıştığı görülmektedir.

Türkiye'ye gelen bu kişilerin karayolu veya havayolunu kullanarak çatışma bölgelerine yakın olan illere (Gaziantep, Hatay, Adana, Şanlıurfa) gitmeye çalıştıkları anlaşılmaktadır. Elde edilen bilgilerden Türkiye içerisindeki seyahatlerde özellikle karayolunun tercih edildiği ortaya çıkmıştır. Çatışma bölgelerine ulaşmaya çalışan YTS'lerin Türkiye'den geçerken yakalanma ihtimallerine karşı alternatif güzergâhlar kullandıkları bilinmektedir. Bazı durumlarda bu kişilerin Türkiye'de turistik/iş amaçlı bulunduklarını beyan ettikleri anlaşılmaktadır. DEAŞ militanlarının da içinde bulunduğu YTS'lerle mücadelede, ilk etapta uluslararası alanda işlevsel ve hızlı bir istihbarat işbirliğinin temin edilmesinin şart olduğu görülmektedir. Aynı zamanda sorunun bulunduğu yerde çözülmesi kaynak ülkelerin, Suriye'deki çatışma bölgelerine giderek daha da radikalleşme durumu bulunan unsurlara yönelik ülkeden ayrılmalarını önleyici tedbirler almalarının gerekli olduğu bilinmektedir. Suriye'ye intikal eden şahısların, genellikle illegal yollardan bölgeye geçiş yapmaları ve sahte dokümanlar kullanabilmeleri nedeniyle tespitlerinde güçlükler yaşanabilmektedir. Bu durum uluslararası işbirliğini ve kaynak ülkelerin gerekli tedbirleri almasının önemini ortaya koymaktadır.(T.C. İçişleri Bakanlığı, 2017, ss. 51-54)

2014 Nisan ayında hazırlanan Yabancı Terörist Savaşçılar konulu İçişleri Bakanlığı Genelgesi ile hava ve kara hudut kapıları ile otogarlar başta olmak üzere 33 İlde 66 Noktada Risk Analiz Grupları oluşturulmuştur. Risk analiz grupları tarafından 07 Haziran 2017'ye kadar; Türkiye'ye giriş yapmak isteyen yaklaşık 17.500 yabancı şüpheli şahıs kontrol edilmiş, bunlardan 10.232'si özel mülakata tabi tutulmuş ve 4.550'si hakkında ise geri gönderme (inad)/sınır dışı (deport) işlemleri uygulanmıştır.

YTS'lerin gerek Türkiye'den çatışma bölgelerine geçişleri, gerekse ülkelerine geri dönüşleri esnasında ortaya çıkarabilecekleri güvenlik tehdidinin önüne geçmek amacıyla otogar, kara, deniz ve hava hudut kapıları ile halkın yoğun olarak bulunduğu yerler olmak üzere 33 ilde 66 noktada Emniyet Genel Müdürlüğü bünyesindeki TEM/ İSTİHBARAT/KOM birimlerinden oluşan ekipler marifetiyle Risk Analiz Birimleri görevini ifa etmektedir. Şüphelenilen kişilere Türkiye'ye geliş amacı, nerede kalacağı, yanında taşıdığı para miktarı, dönüş bileti alıp almadığı, daha önce Türkiye'ye ya da Ortadoğu ülkelerine gidip gitmediği gibi sorular yöneltilmektedir. Söz konusu görüşmeler sonunda DEAŞ ile bağlantılı olabileceği değerlendirilen kişilerin ülkeye girmesine izin verilmemekte ve bunlar geldikleri ülkeye geri gönderilmektedir.(T.C. İçişleri Bakanlığı, 2017, ss. 55-61)

Sınır ötesine yönelik askeri harekâtlar

Türkiye'nin sınır ötesinde düzenlediği askeri operasyonlar ile DEAŞ'a büyük darbeler vurmuş ve gerektiğinde sınırları dışında da önlemler almaktan geri durmamıştır. İlk olarak, DEAŞ tarafından Türkiye'ye düzenlenen saldırıları bertaraf etmek, Suriye'den Türkiye'ye yönelik insan göçünü engellemek ve Suriye'nin kuzeyindeki DEAŞ güçlerini yok etmek için, 26 Ağustos 2016'da "Fırat Kalkanı" ismini verdiği harekâtı düzenlemiştir. Toplamdan 7 ay süren operasyonlar sonunda Rai, Dabık, Cerablus, Kabasin ve El-Bab gibi şehirler DEAŞ'den kurtarılmıştır. Operasyon 216 günde tamamlanmış, 71 Türk askeri şehit olmuş ve 2647'si ölü toplamda 3060 DEAŞ mensubu öldürülmüştür.(Taşdemir & Özer, 2017, ss. 55-56)

Türkiye'nin DEAŞ ile mücadele kapsamında bir diğer sınır ötesi operasyonu ise Zeytin Dalı Operasyonu olmuştur. 20 Ocak 2018 – 24 Mart 2018 arası gerçekleştirilen harekât ile Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK), Suriye'nin Kuzey batısında yer alan Halep'in Afrin ilçesi ile Azez'e bağlı Tel Rifat bölgesine, tehdit olarak tanımladığı PKK, YPG/PYD ve DEAŞ unsurlarını etkisiz hale getirmek için askeri operasyon düzenlemiştir. Özgür Suriye Ordusu unsurlarının da TSK ile katıldığı harekât sonunda Türkiye, Afrin şehir merkezi ve kırsalını bütün terör unsurlarından temizlemiştir. Türkiye bu operasyonla daha önce gerçekleştirdiği Fırat Kalkanı Operasyonu ile ele geçirdiği alanı, Afrin ile birleştirmiş ve bölgeden kendisine karşı gelebilecek terör saldırılarına karşı önlem almıştır. TSK, harekât süresince 54 şehit, 236 yaralı vermiş, ÖSO unsurları ise 604 kayıp vermiştir.(Özçelik & Acun, 2018, ss. 16-32)

Terörizmin finansal kaynaklarının engellenmesine yönelik alınan tedbirler

Türkiye, DEAŞ'in finans kaynaklarını yok etmeye yönelikte girişimlerde bulunmuştur. Bu bağlamda örgütün bankacılık sistemine eklemlenmesinin, YTS'ler aracılığıyla örgüte para akışının ve örgüt bağlantılı şahıslar aracılığıyla yapılan her türlü kaçakçılığın önlenmesi konularında çeşitli tedbirler uygulamaktadır. Türkiye 2013 Şubat'ında 6415 sayılı 'Terörizmin Finansmanının Önlenmesi Hakkında Kanunu yürürlüğe sokmuştur. Sadece Türkiye'ye yönelik eylemlerle sınırlandırılmaksızın BM Sözleşmesinde yer alan eylemlere fon sağlanması ve toplanması, terörizmin finansman suçu olarak yeniden tanımlanmış, mal varlıklarının dondurulmasına dair her türlü işlem Maliye Bakanlığı'nın yetki alanına bağlanmıştır. Türkiye, kaçakçılığa yönelik katı yaptırımlar ve cezalar getirmiş, sınır kontrollerini sıkılaştırmıştır.(T.C. İçişleri Bakanlığı, 2017, ss. 64-69)

Terörizmin finansal kaynaklarının engellenmesine yönelik bir dizi uluslararası iş birliği kapsamında çalışmalar yapmıştır:

- DEAŞ bağlantılı kişiler aracılığıyla gerçekleşen kaçakçılık faaliyetlerinin önlemiştir.
- YTS'ler aracılığıyla DEAŞ'ın finansal kaynaklara erişiminin engellenmiştir.
- DEAŞ'ın çeşitli yollarla bankacılık sistemini kullanmasının önüne geçilmiştir.

Ayrıca Türkiye'de Şubat 2013'te yürürlüğe giren Terörizmin Finansmanının Önlenmesi Kanunu ile birlikte BM Terörizmin Finansmanının Önlenmesi Hakkında Uluslararası Sözleşme'nin hükümlerinin iç hukukla entegrasyonu için Terörle Mücadele Kanunu'nda düzenlemeler gerçekleştirilerek terörizmin finansmanı suçu yeniden tanımlanmış oldu. Nitekim FATF'in (Financial Action Task Force) periyodik yayımladığı raporlarda kara para aklama ve terörizmin finansmanıyla mücadelede Türkiye'nin sahip olduğu yüksek ivme vurgulanmakta. Yine YTS'lerin finansal profilinin ortaya çıkarılması ve bunlar üzerinden terörizmin finanse edilmesinin önlenmesi bağlamında iş birliğini öngören EGMONT Grubu'nun çalışmalarına aktif katkı da, Türkiye'nin konu dâhilinde izlediği stratejilerden birisi. Bunlar Türkiye'nin söz konusu mücadelede kapsamında gerçekleştirdiği fiili eylemlerdir

DEAŞ üzerinden inşa edilmeye çalışılan radikalleşme eğilimleri ile mücadele

DEAŞ bir zihniyetin ürünü olmasından dolayı meselenin köklü çözümüne dönük çalışmalar önem arz etmektedir. Bu konuda devletlerin özelikle de konunun bizzat mağduru ülkelerin konun DEAŞ boyutu üzerinde kuşatıcı ve kapsayıcı yaklaşımlar sergilemesi bir zorunluluk olarak görünmektedir. Son tahlilde Suriye'de ve Irak örneğinde olduğu gibi istikrarsızlıktan nemalanarak büyüyen bu farklı yapıların önüne geçmek için askeri, siyasi, ekonomik ve dini alanda köklü çözümler üretilerek halkın probleminin çözülmesi bir zorunluluktur. Çünkü DEAŞ, gibi yapılar yalnızca askeri teçhizatı, finansal kaynakları ve organizasyonel-siyasi-ideolojik unsurlarıyla değil, var olan bölge dinamiklerindeki istikrarsızlık ve siyasal-sosyal yapıdaki güçsüzlükten beslenmektedir. Söz konusu dinamiklerdeki kırılganlığın çözümü ise emperyal devletlerin politikalarından değil, ancak bölgedeki halkların kendi iradi tercihlerin neticesinde ortaya koyacakları siyasi-sosyal yapı perspektiflerinden doğabilir. Bu bağlamda Suriye'de DEAŞ tarzı yapılanmaların ortaya çıkış ve serpilme zeminine bakıldığında görülen şey, siyasi otoritenin dışlayıcı ve baskıcı politikalarından kaynaklanan haklı halk hareketlenmelerinin, emperyal müdahalelerin manipülasyonuyla enfekte edilerek çok boyutlu bir sorunlar yumağına dönüşmesidir. Bunun engellenmesi ise ancak ilgili siyasi-sosyal yapıdaki kırılgan ve yumuşak noktaların, -bugün aynı zamanda DEAŞ tehdidiyle en fazla yüzleşen ülke olarak Türkiye'nin süreç başından bu yana resmi devlet politikası ve söyleminde savunduğu- halkın iradesi temelinden hareket eden bir perspektif eliyle güçlendirilmesi ile mümkün olabilir.(Babacan, t.y.)

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Geleneksel olarak Hanefî-Maturidî çizgisinde bir din anlayışının benimsendiği, bunun yanı sıra özellikle halk dindarlığında tasavvufî eğilimlerin ve tarikat kültürünün yaygın olduğu bir coğrafya olan Anadolu, yaklaşık elli-altmış yıldır irili ufaklı selefi gruplara ev sahipliği yapmaktadır. Ancak selefiliğin ülkemizdeki tarihçesi diğer Arap ülkelerine oranla oldukça geçtir. Bunda konuşulan dil farkının etkisi olduğu kadar tarikat menşeli Anadolu irfanın yanı sıra imam-hatip okulları ve İlahiyat fakültelerinde okutulan müfredatta etkili olmuştur.

Ancak 1960 yılların başına tarihlendirilebilen Selefî davet, ülkemizde görülen siyasi atmosferin durumuna göre inişli çıkışlı bir durum gösterse de bugün Türkiye'nin çeşitli illerinde çok sayıda yayınevi, dernek, vakıf, medrese, yatılı Kur'an kursu gibi oluşumlarla temsil edilmektedir. Davet faaliyetleri kapsamında sosyal medyanın yoğun ve etkin bir şekilde kullanılması da, bu hareket için kayda değer bir yayılma potansiyeli yaratmaktadır. Bu durum, Türkiye'deki selefîlik olgusunu akademik çalışmaların konusu yapmak için haklı bir gerekçe teşkil etmektedir.

Bununla beraber selefîliğin aşırılık ifade eden dinî bir yanı olduğu da inkâr edilemez bir gerçektir. Tekfirci selefilik diyebileceğimiz bu grup zaman zaman devlete ve topluma açık bir şekilde cephe alarak toplumun huzurunu bozmayı milleti parçalamayı hedeflemektedir. Bununla birlikte, İslam dünyasının sair bölgelerinde olduğu gibi Türkiye'de de selefîliğin ılımlı bir temsilinin bulunduğunun görmezlikten gelinmesi ve aşırılığın Selefî düşüncenin tamamına teşmil edilmesi, kanaatimizce bir başka aşırılığı ifade etmektedir.

2003 yılında Amerika'nın Irak'ı işgaliyle yeni bir boyut kazanan cihadi selefilik hareketi bünyesinden DEAŞ gibi bir terör örgütü çıkarmıştır. Selefi kökenli olan bu örgüt, İslam Devleti kurma vaadiyle duyarlı Müslümanları kullanmakla kalmamış birçok devletin ve nihayetinde Türkiye'nin güvenliğini tehdit edebilecek hala gelmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin emperyalist güçler tarafından kurulan kâfir bir devlet olduğunu düşünen DEAŞ, Türkiye'ye karşı eylem yapmayı da cihat olarak görmüştür. "en-Nebe" dergisi dâhil örgütün diğer yayın organları tarafından Türkiye için laik/seküler devlet vurgusu yapılmaktadır. Özellikle "en-Nebe" Dergisi'nin 14.

Sayısında Türkiye'nin Batı sistemine bağlılığı vurgulanmıştır. Türkiye'nin Birleşmiş Milletler üyeliği, NATO üyeliği, Avrupa Birliği üyeliğine aday ülke statüsü, Batı bloğuna bir bağlılık olarak sunulmuştur. Türkiye'de ABD üslerinin olması ve tarihte dış politika konusunda ABD ile uyumlu hareket ettiği dönemleri olması, örneğin Afganistan'da, Türkiye'yi DEAŞ gözünde yoldan sapmış bir ülke olarak görülmesine yol açmıştır. Ayrıca anayasada yer alan laiklik ilkesinden de olumsuz bir öğe olarak söz edilmiştir. Çünkü laik ülkelerde medeni hukuk geçerli olur ve Tekfir Doktrininde görüldüğü gibi bu DEAŞ'a göre küfürdür.

Bunların yansıra DEAŞ'ın Türkiye halkını tekfir etmek için kullandığı argümanların başında; oy kullanmak, demokratik bir ülkede yaşayıp kamu kurumlarında görev almak, türbe ziyaret etmek, namaz kılmamak gibi fiiller gelmektedir. DEAŞ terör örgütünün yayın organı "Rumiyah Dergisi" nin 9. sayısında (Mayıs 2017); (sözde) müşrikleri ve kâfirleri tekfir etmeme küfrünün Türkiye'de çok sık görüldüğü" hususu işlenerek Türk halkının neredeyse tamamına yakını (sözde) kâfir olmakla itham edilmiştir. DEAŞ terör örgütünüm, bu yolla elde etmek istediği sonuç, Türk halkını (sözde) kâfir addederek, doğrudan sivillere yönelik saldırıları, müzahir kitlesi nezdinde meşrulaştırmaktır.

Bahsi geçen nedenlerden ötürü Türkiye'yi kendisine düşman ilan eden DEAŞ ülkemizde özellikle Güneydoğu Anadolu bölgesinde Gaziantep, Diyarbakır, Hatay, Adıyaman gibi illerle yapılanmaya çalışmış ve bu yapılar üzerinden bir takım kanlı eylemler gerçekleştirmiştir. DEAŞ'ın ülkemizde gerçekleştiği 10 canlı bomba, 1 bombalı saldırı, 3 silahlı saldırı sonucu 10'u polis ve 1'i asker olmak üzere toplam 304 kişi hayatını kaybetmiştir.

Türkiye'nin DEAŞ ile mücadelesini 2013 yılından itibaren başlatmamız mümkündür. Çünkü Türkiye Cumhuriyeti 30.09.2013 tarih ve 5428 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile DEAŞ'ı bir terör örgütü olarak tanımış ve bu tarihten sonra gerek sınır içerisinde gerekse sınır dışında büyük bir mücadeleye girmiştir. Türkiye'nin sınır ötesinde düzenlediği askeri operasyonlar ile DEAŞ'a büyük darbeler vurmuş ve gerektiğinde sınırları dışında da önlemler almaktan geri durmamıştır. İlk olarak, DEAŞ tarafından Türkiye'ye düzenlenen saldırıları bertaraf etmek, Suriye'den Türkiye'ye yönelik insan göçünü engellemek ve Suriye'nin kuzeyindeki DEAŞ güçlerini yok etmek için, 26 Ağustos 2016'da "Fırat Kalkanı" ismini verdiği harekâtı düzenlemiştir. Toplamdan 7 ay süren operasyonlar sonunda Rai, Dabık, Cerablus, Kabasin ve El-Bab gibi şehirler DEAŞ'den kurtarılmıştır. Operasyon 216 günde tamamlanmış, 71 Türk askeri şehit olmuş ve 2647'si ölü toplamda 3060 DEAŞ mensubu öldürülmüştür.

DEAŞ'la mücadeleyi sadece askeri alanda yeterli görmeyen Türkiye Cumhuriyeti Devleti, örgütün finansal bağlarına da büyük darbe indirmiştir. Aynı zamanda DEAŞ'la yapılan mücadeleyi bir zihniyet ile yapılan mücadele kapsamından değerlendiren ülkemiz, bu bağlamda "Din İstismarıyla Mücadele" başlığı altında okullarda, üniversitelerde ve resmi kurumlarda seminerler, konferanslar düzenleyerek toplumun bilinçlenmesi noktasında ciddi çalışmalar gerçekleştirmiştir.

Kaynaklar

Acarer, E. (2017). IŞİD ve Türkiye. Ayrıntı Yayınları.

Altun, B. (2015). Selefîlik-Vehhabîlik Ve Türkiye'deki Faaliyetler. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Aras, B. (2014). Arap Baharı Sonrası Jeopolitik: DEAŞ ve Türkiye. Ortadoğu, 6(65).

Babacan, A. (t.y.). Türkiye'nin DEAŞ ile Mücadelesi: Zemini ve Hakikati Okuma. https://kriterdergi.com/file/88/turkiyenin-deas-ile-mucadelesi-zemini-ve-hakikati-okumak%2072-73.

Baz, İ. (2019). Kadızâdeliler Sivasîler Tartışması. Otto Yayınları.

Çakır, R. (2001). Derin Hizbullah. Metis Yayınları.

Çalışkan, M. (2016). Türkiye'de Selefi Faaliyetler. Çanakkale 18 Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Dağcı, T. (2023). Selefî Grupların Sosyalleşme Alanları. International SOCIAL SCIENCES STUDIES Journal Open Access Refereed E-Journal & Indexed & Publishing.

Demir, M. (2019). Tebliğ Cemaati: Türkiye Örneği. Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Erdoğan, Ş., & Deligöz, E. (2015). Irak Şam İslam Devleti (IŞİD): Gücü ve Geleceği. Savunma Bilimleri Dergisi, 14(1), Art. 1.

Eroğlu, D. (2022, Şubat 11). IŞİD'in "Türkiye Vilayeti"ne içeriden ilk bakış: IŞİD militana, silaha ve paraya erişemiyor, Türkiye'deki eski ağına ulaşamıyor. Medyascope. https://medyascope.tv/2022/02/11/isidin-turkiye-vilayetine-iceriden-ilk-bakis-isid-militana-silaha-ve-paraya-erisemiyor-turkiyedeki-eski-agina-ulasamiyor/

Guraba Yayıncılık. (t.y.). Hakkımızda | guraba.com.tr. Geliş tarihi 03 Aralık 2023, gönderen https://www.guraba.com.tr/sayfa/hakkimizda

Hablemitoğlu, N. (2003). Şeriatçı Terör'ün ve Batının Kıskacındaki Ülke, 1. B. Toplumsal Dönüşüm Yayınları.

İşcan, M. Z. (2014). Selefiliğin Temel Esasları ve Sosyo-Politik Arka Planı-Tarihte ve Günümüzde Selefilik. Ensar Neşriyat.

İşte Emniyet'in selefi raporu: Türkiye tabanları 20 bine ulaştı, bu bir tehdit—Son Dakika Haberleri. (t.y.). Geliş tarihi 03 Aralık 2023, gönderen https://www.hurriyet.com.tr/gundem/iste-emniyetin-selefi-raporu-turkiye-tabanlari-20-bine-ulasti-bu-bir-tehdit-40094417

Koru, S. (2015). Türkiye'nin Militan Selefiliğe Karşı Mücadelesi. TEPAV.

Onat, H. (2010). Bir Halkla İlişkiler Uygulama Alanı Olarak Sosyal Medya Kullanımı: Sivil Toplum Örgütleri Üzerine Bir İnceleme. Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Kavram ve Araştırma Dergisi, 31, 101-122.

Osman Arslan. (2018). Anadolu'nun Hayat Müdafaasında Gerçek Cephe: Dini Aşırılıklar ve Selefi Akım. SFN Yayıncılık.

Özçelik, N., & Acun, C. (2018, Nisan 2). Rapor: Terörle Mücadelede Yeni Safha | Zeytin Dalı Harekatı. SETA. https://www.setav.org/rapor-terorle-mucadelede-yeni-safha-zeytin-dali-harekati/

Salihi, E. (2019). Işid, Şiddet ve Propaganda: En-Nebe Dergisi İncelemesi. Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 12(3), Art. 3. https://doi.org/10.25287/ohuiibf.553236

Tapan, Y. E. (2019). Turkish Salafism On Twitter: Social Network Analysis. Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Taşdemir, F., & Özer, A. (2017). Kuvvet Kullanma Hukuku Açısından Fırat Kalkanı Operasyonu / The Operation Euphrates Shield from the Perspective of use of Force Law. Akademik Hassasiyetler, 4(7), Art. 7.

T.C. İçişleri Bakanlığı. (2017). Türkiye'nin DEAŞ ile Mücadelesi.

Teltik, M. (2020). DEAŞ'ın Kodları. Gece Kitaplığı Yayınevi.

Uzun, N. (2011). Türkiye'de İslâmcı Hareket Gelişimi, İlişkileri, Ayrılıkları Ve Dönüşümü. Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Uzunçarşılı, İ. H. (1995). Osmanlı Tarihi (C. 3). Türk Tarih Kurumu.

Ünal, M. A., & Cengiz, O. (2019). Osmanlı Selefiliği İddiası: Çivizâde ve Birgivî Üzerine Bir Tetkik-Osmanlı Düşüncesi Kaynakları ve Tartışma Konuları. Mahya Yayıncılık.

Weimann, G. (2004). Terror on the Internet: The New Arena, the New Challenges. Paper for the International Studies Association Convention.

Yalçınkaya, H. (2015). Yabancı Terörist Savaşçılar ve Türkiye", ORSAM Bölgesel Gelişmeler Değerlendirmesi. ORSAM-Ortadoğu Araştırmaları Merkezi. https://orsam.org.tr/tr/son-gelismeler-isiginda-terorle-mucadele-kuresel-forumu-ve-islevi/

Turkish Research Journal of Academic Social Science, 6(2): 225-232, 2023
DOI: https://doi.org/10.59372/turajas.1394285

Turkish Research Journal of Academic Social Science

Available online, ISSN: 2667-4491 | www.turkishsocialscience.com | Turkish Science and Technology Publishing (TURSTEP)

Performance Analysis of Insurance Companies Traded on BIST: MARCOS Method

Burhan Erdoğan[1,a,*], Yüksel Aydın[1,b]

[1]*Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Sivas, Türkiye*
**Corresponding Author*

ARTICLE INFO

Research Article

Received : 22.11.2023
Accepted : 03.01.2024

Keywords:
Insurance
Financial Performance
MCDM
CRITIC
MARCOS

ABSTRACT

Insurance companies are seen as the locomotive of the financial system and fulfill vital activities for all countries. Especially in developing economies such as Turkey, they contribute to the functionality of the financial sector by performing important activities alongside the banking sector. In this study, it is aimed to evaluate the financial performance of 6 insurance companies operating in BIST (Borsa Istanbul), namely Agesa Hayat Emeklilik AŞ, Ak Sigorta AŞ, Anadolu Anonim Türk Sigorta AŞ, Anadolu Hayat Emeklilik AŞ, Ray Sigorta AŞ and Türkiye Sigorta AŞ for the period 2019-2022 with Criteria Importance Through Intercritera Correlation (CRITIC) and Measurement Alternatives and Ranking according to Compromise Solution (MARCOS) models. CRITIC method was preferred in order to objectify the weights of Short-Term Debt/Total Assets, Net Profit for the Period/Total Assets, Current Assets/Total Assets, Operating Expenses/Total Assets, Equity/Total Assets, Return on Assets Ratio, Net Profit/Equity and Net Premium Received/Gross Premium Received criteria. After the determined weight scores, the MARCOS method was used in the second part of the study. According to the results of the CRITIC method analysis, the most important financial performance determinant criterion for insurance companies in the analyzed period was Operating Expense/Total Assets. According to the results obtained by using CRITIC and MARCOS methods, Anadolu Hayat Emeklilik was the company with the highest financial performance among the companies analyzed, while Agesa Sigorta was the company with the worst performance in all years.

Türk Akademik Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 6(2): 225-232, 2023

BİST'te İşlem Gören Sigorta Şirketlerinin Performans Analizi: MARCOS Metodu

MAKALE BİLGİSİ

Araştırma Makalesi

Geliş : 22.11.2023
Kabul : 03.01.2024

Anahtar Kelimeler:
Sigorta
Finansal Performans
ÇKKV
CRITIC
MARCOS

ÖZ

Sigorta şirketleri finansal sistemin lokomotifi olarak görülen ve tüm ülkeler için hayati faaliyetlerini yerine getiren kurumlardır. Özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ekonomilerde bankacılık sektörü yanında önemli faaliyetleri icra ederek finansal sektörün işlevsel olmasına katkı sağlamaktadır. Bu çalışmada BİST'te (Borsa İstanbul) faaliyet gösteren Agesa Hayat Emeklilik AŞ, Ak Sigorta AŞ, Anadolu Anonim Türk Sigorta AŞ, Anadolu Hayat Emeklilik Aş, Ray Sigorta AŞ ve Türkiye Sigorta AŞ olmak üzere 6 sigorta şirketinin 2019-2022 dönemindeki finansal performansının Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) tekniklerinden Criteria Importance Through Intercritera Correlation (CRITIC) ve Measurement Alternatives and Ranking according to Compromise Solution (MARCOS) modelleri ile değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Analiz kapsamında belirlenen Kısa Vadeli Borçlar/Toplam Aktifler, Dönem Net Kârı/Toplam Aktif, Cari Varlık/Toplam Varlık, Faaliyet Gideri/Toplam Varlıklar, Özkaynaklar/Toplam Aktifler, Aktif Karlılık Oranı, Net Kâr/Özsermaye ve Alınan Prim Net/Alınan Prim Brüt kriterlerinin ağırlıklarının objektif olması amacıyla CRITIC metodu tercih edilmiştir. Belirlenen ağırlık skorlarından sonra çalışmanın ikinci kısmında MARCOS metodu ile analizler gerçekleştirilmiştir. CRITIC yöntemi analiz sonuçlarına göre incelenen dönemde sigorta şirketleri için en önemli finansal performans belirleyici kriter Faaliyet Gideri/Toplam Varlıklar olmuştur. CRITIC ve MARCOS yöntemleri kullanılarak elde edilen sonuçlara göre Anadolu Hayat Emeklilik şirketi incelenen şirketler içinde finansal performansı en yüksek şirket olurken Agesa Sigorta şirketi tüm yıllarda en kötü performansa sahip firma olarak tespit edilmiştir.

[a] *burhanerdogan@cumhuriyet.edu.tr* *https://orcid.org/0000-0002-6171-0554* | [b] *yaydin@cumhuriyet.edu.tr* *https://orcid.org/0000-0001-8966-7781*

This work is licensed under Creative Commons Attribution 4.0 International License

Giriş

Finansal sektör bankalar, sigorta şirketleri, varlık yönetim şirketleri, finansal kiralama ve faktoring şirketleri, menkul yatırım ortaklıkları, gayrimenkul yatırım ortaklıkları ve diğer mali aracı firmalardan oluşan büyük bir sistemi ifade etmektedir. Bu büyük sistem, ülkelerin makro düzeyde kalkınmaları için hayati bir rol üstlenmektedir (Ray, vd. 2020:1).

Günümüz sosyal ve ekonomik yaşamı içerisinde gelişen ve değişen bilgi teknolojileri birçok kolaylığı getirmekle birlikte aynı zamanda birçok risk faktörlerini de yaşamımız içine entegre etmektedir. Bu risk faktörleri başlıca bireyleri olmak üzere tüm şirketleri de olumsuz yönde etkileyerek faaliyetlerini yerine getirmesini engellemektedir (Peleckiené, vd. 2019: 1139). Gelişmiş bir sigorta sektörü yerine getirdiği faaliyetler vesilesiyle ülke ekonomilerinde olası risklere karşı kaynakların korunmasını mümkün kılmaktadır (Din, vd., 2017: 2).

Sigorta sektörü Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde her ne kadar bankacılık sektörü kadar yüksek hacme sahip olmasa da ekonomik işlevi bakımından önemi oldukça yüksektir. Yapılan çalışmalara göre gelişmiş ekonomilerde sigorta harcamaları %8-11 aralığında iken gelişmekte olan ülkelerde bu oran %2-4 aralığındadır. 2005 yılından beri gelişmiş ekonomilerin prim payı %67-88 düzeyinde azalma gösterirken gelişmekte olan ekonomilerde artış olduğu görülmüştür (Swiss-Re, 2016).

Pandemi döneminde küresel anlamda birçok sektörde daralmalar meydana gelmesi sigorta sektörünü de oldukça etkilemiş ve özellikle 2019-2020 yıllarında büyüme anlamında beklentiler yeterince gerçekleşememiştir. Türk sigorta sektörü pandemi sonrası dönemde hızlı toparlanma eğilimleri göstermiş, 2021 yılı sonu itibariyle 400 Milyar TL ve 2022 yılı sonunda 781 Milyar TL büyüklüğe ulaşarak finansal sektör içinde %4,7 paya sahip olmuştur (Sigortacılık ve Özel Emeklilik Düzenleme ve Denetleme Kurumu Faaliyet Raporu, 2022).

Sigorta sektörünün hem hayatın olağan akışındaki riskleri azaltması hem mikro hem de makro düzeyde ekonomik kalkınmanın sağlanmasındaki önemi açısından sürekli izlenmesi ve performansının ölçülmesi oldukça gereklidir. Özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ekonomilerde kaynakların korunması ve ülke ekonomisinin kalkınması için performansın sürekli izlenerek tedbirler alınması önemlidir.

Bu çalışmada Türk sigorta sektöründe faaliyet gösteren ve BİST'te (Borsa İstanbul) işlem gören Agesa Hayat ve Emeklilik, Ak Sigorta, Anadolu Anonim Sigorta, Anadolu Hayat ve Emeklilik, Ray Sigorta ve Türkiye Sigorta şirketlerinin 2019-2022 yılları arasındaki performansının ölçülmesi amaçlanmıştır. Çalışma kapsamında BİST'te faaliyet gösteren tüm şirketler çalışmaya dahil edilmiş ve önceki çalışmalardan faydalanılarak belirlenen kriterler çerçevesinde analizler gerçekleştirilmiştir.

Çalışma sonucunda elde edilen bulgular finansal sektörün diğer tüm sektörleri yakından ilgilendiren bir sektör olması, performansı analiz edilen şirketlerin sektörün büyük bir bölümünü oluşturması ve pandemi dönemi gibi sigorta sektörünü çok yakından ilgilendiren bir krizi barındırmasından dolayı tüm paydaşlara şirketlerin nasıl bir finansal performans gösterdiğini ifade etmesi bakımından önemlidir.

Diğer taraftan borsada işlem gören sigorta şirketi sayısının sınırlı olması çalışma sonuçlarının tüm sektöre genellenebilirliği açısından bir kısıtlamaya sebep olmaktadır. İlerde yapılacak çalışmalarda kriterler değiştirilerek ve farklı yöntemler tercih edilerek daha farklı sonuçlar elde edilebilir.

Literatür

Bu çalışmada sigorta şirketlerinin gösterdiği performansın ölçülmesi amacıyla CRITIC ve MARCOS yöntemlerini içeren analizler gerçekleştirilmiştir. Elde edilen sonuçların literatürde yer alan sonuçlarla karşılaştırılarak izlenmesi amacıyla yapılan çalışmalardan bazıları bu bölümde ele alınacaktır.

Aydın Ünal ve Taşçı (2022) tarafından yapılan çalışmada katılım sigortacılığının performans analizi gerçekleştirilmiştir. Çalışmada ÇKKV tekniklerinden SD ve WASPAS yöntemi tercih edilmiş analizler sonucunda performans üzerinde en etkili kriterin kısa vadeli borçlar / toplam aktifler olduğu ve ayrıca Bereket Katılım Sigortanın incelenen dönemlerde performansı en yüksek olan şirket olduğu tespit edilmiştir.

Bilbao-Terol ve ark. (2022) tarafından yapılan çalışmada hayat dışı sigorta şirketlerinin performans analizi gerçekleştirilmiştir. Yapılan çalışmada ÇKKV tekniklerinden EBW – MRP metodları tercih edilmiştir. Elde edilen sonuçlar önerilen hibrid yöntemin İspanyol sigorta sektörünün performans analizinin yapılmasında başarılı olduğunu göstermiştir.

Puska ve ark. (2023) tarafından tarımda sigorta şirketi seçimi için yapılan çalışmada Sırbistan'da faaliyet gösteren 5 sigorta şirketinin verileri bulanık LMAW metodu ile analiz edilmiştir. Elde edilen sonuçlar fiyat kriterinin en önemli kriter olduğunu ve ayrıca önerile modelin sigorta şirketi seçiminde oldukça olumlu sonuçlar verdiğini tespit etmiştir.

Erdebilli ve ark. (2023) tarafından yapılan çalışmada özel sağlık sigortası seçim analizlerinde karşılaştırmalı bir ÇKKV yöntemi tercih edilmiştir. Yapılan çalışma sonucunda önerilen hibrid metodun sigorta seçiminde olumlu sonuçlar gösterdiği tespit edilmiştir.

Ishan (2023) tarafından yapılan ve Hindistan'da sigorta satın almada mobil uygulama kullanımının analiz edildiği çalışmada ÇKKV tekniklerinden AHP metodu tercih edilmiştir. Elde edilen sonuçlar sigorta müşterilerinin mobil uygulamaları az kullandığını ve kullanımın artırılarak daha olumlu sonuçlara ulaşılabileceği ifade edilmiştir.

Widya Mawarni ve ark. (2023) tarafından yapılan ve Endonezya sağlık sektörünün performansının analiz edildiği çalışmada ÇKKV tekniklerinden BWM metodu tercih edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre önerilen model şirketlerin performans analizinde olumlu sonuçlar vermektedir.

Lukić (2023) tarafından Sırbistan'da sigorta şirketlerinin verimliliğinin analiz edildiği çalışmada ÇKKV tekniklerinden PROMETHEE metodu tercih edilmiştir. Çalışma sonucunda sektörün yıllar itibariyle iyi bir gidişat sergilediği ve en iyi dönemini 2020 yılında gösterdiği ifade edilmiştir.

Aydın (2021) tarafından sigorta şirketlerinin piyasa performans analizi amacıyla yapılan çalışmada SV-EDAS tekniklerinden oluşan hibrid bir model tercih edilmiştir. Çalışma sonucunda Anadolu Sigorta şirketinin en iyi performası gösterirken Ak Sigortanın en kötü performansa sahip şirket olduğu tespit edilmişir.

Pala (2022) yaptığı çalışmada sigorta şirketlerinin performansını analiz etmek amacıyla CRITIC ve MULTIMOOSRAL metodlarını tercih etmiştir. Çalışma sonuçlarına göre önerilen hibrid model şirketlerin performans ölçümünde kullanılabilirliğinin yüksek olduğu ifade edilmiştir.

Aydın Ünal (2019) tarafından yapılan ve BİST'te işlem gören sigorta şirketlerinin performansının analiz edildiği çalışmada ÇKKV tekniklerinden Entropi ve EDAS metdoları tercih edilmiştir. Çalışmada elde edilen sonuçlara göre Anadolu Hayat Emeklilik şirketinin en iyi performansa sahip şirket iken Ray Sigortanın en kötü performans gösteren şirket olduğu ifade edilmiştir.

Çalışmanın Metodolojisi

Çalışma kapsamında ÇKKV tekniklerinden CRITIC ve MARCOS metodu tercih edilmiştir. Bu metodlar son yıllarda özellikle finansal performans ölçümlerinde sıklıkla tercih edilerek literatürde çok fazla yer almıştır. İlgili metodlar kullanılırken öncelikle CRITIC yöntemi ile kriterlerin ağırlıkları belirlenmiştir. Sonrasında bu kriter ağırlıkları kıstas alınarak, MARCOS yöntemi ile analizler gerçekleştirilmiştir. Çalışmada kullanılan CRITIC ve MARCOS yöntemlerinin uygulama adımları ve bu yöntemler sonucunda elde edilenler aşağıda sunulmuştur.

CRITIC Metodu Uygulama Esasları

CRITIC metodu ÇKKV tekniklerinde çok fazla tercih edilen ve çalışma kapsamında belirlenen kriterlerin ne denli etkili olduğunu tespit etmeye yarayan bir metod olarak Diakoulaki vd., (1995) tarafından literatüre kazandırılmıştır. CRITIC metodunun uygulama esasları aşağıdaki gibi ifade edilebilir (Diakoulaki vd., 1995:764-765; Gao vd., 2017:7):

Adım 1: CRITIC metodunda öncelikle Denklem (1) kapsamında karar problemine ait (X) başlangıç karar matrisi oluşturulmaktadır.

$$X = [x_{ij}]_{m*n} = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \cdots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \cdots & x_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} & \cdots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad (1)$$

$i = 1,2, \dots m$ ve $j = 1,2, \dots n$

Adım 2: Metodun ikinci adımında değerlendirme kriterlerinin ortak bir birime dönüştürülmesi için normalizasyon işlemi uygulanır. Tercih edilen kriterlerin fayda ve maliyet durumlarına göre Denklem (2) veya Denklem (3) kullanılarak hesaplamalar yapılır.

$$r_{ij} = \frac{x_{ij} - x_j^{min}}{x_j^{max} - x_j^{min}} \quad (2)$$

$$r_{ij} = \frac{x_j^{max} - x_{ij}}{x_j^{max} - x_j^{min}} \quad (3)$$

Adım 3: Değerlendirme kriterleri arasındaki ilişki düzeylerinin belirlenmesi amacıyla Denklem (4) kullanılarak korelasyon katsayıları matrisi oluşturulur.

$$\rho_{jk} = \frac{\sum_{i=1}^{m} (r_{ij} - \bar{r_j})(r_{ik} - \bar{r_k})}{\sqrt{\sum_{i=1}^{m} (r_{ij} - \bar{r_j})^2 \sum_{i=1}^{m} (r_{ik} - \bar{r_k})^2}} \quad (4)$$

Adım 4: Bu adımda her bir kriterin içerisinde barındırdığı bilgi miktarını gösteren C_j değeri Denklem (5) ile ve Denklem (5)'te gösterilen her bir kritere ilişkin standart sapma değerini gösteren σ_j değeri ise Denklem (6) yardımıyla hesaplanır.

$$C_j = \sigma_j \sum_{k=1}^{n} (1 - \rho_{jk}) \quad (5)$$

$$\sigma_j = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^{m} (r_{ij} - \bar{r_j})^2}{m}} \quad (6)$$

Adım 5: Metodun son aşamasında kriterlere dair ağırlık skorları Denklem (7) kullanılarak tespit edilmektedir.

$$w_j = \frac{c_j}{\sum_{k=1}^{n} c_k} ; \sum_{j=1}^{n} w_j = 1 \quad (7)$$

Bu adımda elde edilen ağırlıklar içinde en yüksek w_j değerine sahip olan kriter performans üzerinde en çok etki gösteren kriter olarak ifade edilmektedir.

MARCOS Yöntemi Uygulama Esasları

MARCOS metodu ilk olarak Stevic, Pamucar, Puska ve Chatterjee (2020) tarafından kullanılmıştır. Bu metodda aşağıdaki adımlar gerçekleştirilerek elde edilen sonuçlara göre alternatifler (sigorta şirketleri) sıralanmaktadır (Stevic vd., 2020:5).

Adım 1: Karar matrisi oluşturulur.

Adım 2: Bu adımda Denklem (8)'de gösterildiği gibi Genişletilmiş bir başlangıç matrisi oluşturulur. Bu matris ideal (AI) ve ideal olmayan (AAI) çözümlerin matrise eklenmesi ile oluşturulur.

$$X = \begin{array}{c} AAI \\ A_1 \\ A_2 \\ \dots \\ A_M \\ AI \end{array} \begin{bmatrix} x_{aa1} & x_{aa2} & \cdots & x_{aan} \\ x_{11} & x_{12} & \cdots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ x_{m1} & x_{22} & \cdots & x_{mn} \\ x_{ai1} & x_{ai2} & \dots & x_{ain} \end{bmatrix} \quad (8)$$

Matriste yer alan *AAI* değeri en kötü alternatifi ifade ederken *AI* en iyi alternatifi ifade etmektedir. Kriterlerin fayda ve maliyet yönüne göre *AAI* ve *AI* sırasıyla Denklem (9) ve Denklem (10) kullanılarak hesaplanır.

$$AAI = \min_i x_{ij} if j \in B \text{ and } \max_i x_{ij} \text{ if } j \in C \quad (9)$$

$$AI = \max_i x_{ij} \text{ if } j \in B \text{ and } \min_i x_{ij} \text{ if } j \in C \quad (10)$$

Denklemlerde yer alan B fayda grubunu temsil ederken C maliyet grubunu temsil etmektedir.

Adım 3: Bu adımda Genişletilen karar matrisi Denklem (11) veya Denklem (12) kullanılarak normalize edilir.

$$n_{ij} = \frac{x_{ai}}{x_{ij}} \text{ maliyet yönlü kriter.} \quad (11)$$

$$n_{ij} = \frac{x_{ij}}{x_{ai}} \text{ fayda yönlü kriter.} \quad (12)$$

Adım 4: Bu adımda Ağırlıklı normalize edilmiş matris Denklem (13) kullanılarak oluşturulur.

$$v_{ij} = n_{ij} * w_j \quad (13)$$

Adım 5: Her bir alternatife ait fayda derecesi (K_i) Denklem (14) ve Denklem (15) kullanılarak hesaplanır.

$$K_i^- = \frac{S_i}{S_{aai}} \quad (14)$$

$$K_i^+ = \frac{S_i}{S_{ai}} \quad (15)$$

Denklemlerde yer alan S_i ağırlıklı matrisin (V) toplamını ifade etmektedir ve Denklem (16) kullanılarak hesaplanmaktadır.

$$S_i = \sum_{i=1}^{n} v_{ij} \quad (16)$$

Adım 6: Her bir alternatif için fayda fonksiyonunu ifade eden $f\ (K_i)$ Denklem (17) kullanılarak hesaplanır.

$$f\ (K_i) = \frac{K_i^+ + K_i^-}{1 + \frac{1-f\ (K_i^+)}{f\ (K_i^+)} + \frac{1-f\ (K_i^-)}{f\ (K_i^-)}} \quad (17)$$

$f\ (K_i^+)$ve $f\ (K_i^-)$ ideal ve ideal olmayan çözümle alakalı fayda fonksiyonunu ifade etmektedir ve Denklem (18) ile Denklem (19) kullanılarak hesaplanmaktadır.

$$f\ (K_i^-) = \frac{K_i^+}{K_i^+ + K_i^-} \quad (18)$$

$$f\ (K_i^+) = \frac{K_i^-}{K_i^+ + K_i^-} \quad (19)$$

Adım 7: Elde edilen sonuçlara göre alternatifler sıralanır ve en yüksek değere sahip olan alternatif ilk sırada yer alır.

Çalışma Verisi ve Analiz Sonuçları

Çalışma kapsamında BİST'te işlem gören sigorta şirketlerinin 2019-2022 yılları arasındaki verileri Türkiye Sigorta Birliği (TSB) resmi istatistiklerinden elde edilmiş ve belirlenen kriterler çerçevesinde analizler gerçekleştirilmiştir. Çalışmada kullanılan sigorta şirketleri Çizelge 1'de gösterilmiştir. Çalışmada ele alınan şirketlerin performansının ölçülebilmesi amacıyla şirketlere dair bazı kriterler belirlenmiş ve bu kriterler üzerinden verilere ulaşılmıştır. İlgili kriterler daha önce gerçekleştirilen çalışmalardan faydalanılarak elde edilmiştir. Kullanılan kriterlere dair bilgiler Çizelge 2'de ifade edilmiştir.

CRITIC Analiz Sonuçları

Çalışmada 2019-2022 yıllarına ait veriler kullanılmış ve 2022 yılına ait başlangıç karar matrisi Çizelge 3.'te gösterildiği gibi oluşturulmuştur. Kriterlerin belirtilen fayda/maliyet özellikleri dikkate alınarak elde edilen normalize karar matrisi Çizelge 4.'te gösterildiği şekilde oluşturulmuştur. Kriterler arasındaki ilişkinin tespit edilmesi amacıyla yapılan korelasyon matrisi Çizelge 5.'te gösterilmiştir.

Korelasyon matrisi hesaplamasından sonra tüm kriterler için Cj değerleri hesaplanmış ve Çizelge 6.'da sunulmuştur. CRITIC metodunu son aşamasında belirlenen kriter ağırlıkları Çizelge 7.'de sunulmuştur. Elde edilen sonuçlara göre çalışmada ele alınan ve performans üzerinde en etkili olan kriter K4 kodlu faaliyet gideri/toplam varlıklar kriteri olmuştur.

MARCOS Analiz Sonuçları

CRITIC metodu kullanılarak elde edilen ağırlık skorları dikkate alınarak MARCOS analizleri gerçekleştirilmiştir. Elde edilen sonuçlar aşağıda tablolar halinde ifade edilmiştir. MARCOS metodu neticesinde sigorta şirketlerinin analiz döneminde gösterdiği performansın nasıl bir değişim gösterdiği ifade edilmiştir.

MARCOS metodunun ilk aşamasında Çizelge 8.'de gösterildiği gibi genişletilmiş karar matrisi oluşturulmuştur.

Çizelge 1. Çalışmada Kullanılan Sigorta Şirketleri
Table 1. Insurance Companies Used in the Study

Şirket Adı	Borsa Kodu	Kısaltma
Agesa Hayat ve Emeklilik A.Ş.	AGESA	S1
Ak Sigorta A.Ş.	AKGRT	S2
Anadolu Anonim Türk Sigorta Şirketi	ANSGR	S3
Anadolu Hayat Emeklilik A.Ş.	ANHYT	S4
Ray Sigorta A.Ş.	RAYSG	S5
Türkiye Sigorta A.Ş.	TURSG	S6

Çizelge 2. Finansal Kriterler
Table 2. Financial Criteria

Sıra	Finansal Kriterler	Kod	Optimizasyonun Yönü
1	Kısa Vadeli Borçlar / Toplam Aktifler	K1	Min
2	Dönem Net Kârı / Toplam Aktif	K2	Maks
3	Cari Varlık / Kısa Vadeli Borç	K3	Maks
4	Faaliyet Gideri / Toplam Varlıklar	K4	Min
5	Özkaynaklar / Toplam Aktifler	K5	Maks
6	Aktif kârlılık Oranı	K6	Maks
7	Net Kâr / Özsermaye	K7	Maks
8	Alınan Prim Net/ Alınan Prim Brüt	K8	Maks

Kaynak: (Acar, 2019:143; Aydın, 2019:111; Aydın Ünal, 2019:561)

Çizelge 3. 2022 Yılı Karar Matrisi
Table 3. 2022 Decision Matrix

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8
S1	0,1373	0,0000	0,1681	0,8695	0,6363	0,0000	0,0000	0,5339
S2	0,1670	0,9162	0,1653	0,7721	0,6929	0,9162	0,4751	0,4148
S3	0,1919	1,0000	0,0000	1,0000	0,8526	1,0000	0,4492	0,6242
S4	0,2149	0,6547	0,1638	0,7185	1,0000	0,6547	0,2772	0,4465
S5	0,0000	0,5090	0,1491	0,0948	0,0869	0,5090	0,7928	0,0000
S6	1,0000	0,4092	1,0000	0,0000	0,0000	0,4092	1,0000	1,0000

Çizelge 4. Normalize Karar Matrisi (2022 Yılı İçin)
Table 4. Normalized Decision Matrix (for 2022)

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8
S1	1,0000	0,4092	1,0000	0,0000	0,0000	0,4092	1,0000	1,0000
S2	0,1373	0,0000	0,1681	0,8695	0,6363	0,0000	0,0000	0,5339
S3	0,1919	1,0000	0,0000	1,0000	0,8526	1,0000	0,4492	0,6242
S4	0,0000	0,5090	0,1491	0,0948	0,0869	0,5090	0,7928	0,0000
S5	0,1670	0,9162	0,1653	0,7721	0,6929	0,9162	0,4751	0,4148
S6	0,2149	0,6547	0,1638	0,7185	1,0000	0,6547	0,2772	0,4465

Çizelge 5. Korelasyon Matrisi (2022 Yılı İçin)
Table 5. Correlation Matrix (for 2022)

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8
K1	1,0000	-0,1534	0,9522	-0,5175	-0,4778	-0,1534	0,5798	0,8553
K2	-0,1534	1,0000	-0,3240	0,2822	0,3822	1,0000	0,2108	-0,0846
K3	0,9522	-0,3240	1,0000	-0,7122	-0,6738	-0,3240	0,6513	0,6873
K4	-0,5175	0,2822	-0,7122	1,0000	0,9101	0,2822	-0,8417	-0,0133
K5	-0,4778	0,3822	-0,6738	0,9101	1,0000	0,3822	-0,7829	-0,0588
K6	-0,1534	1,0000	-0,3240	0,2822	0,3822	1,0000	0,2108	-0,0846
K7	0,5798	0,2108	0,6513	-0,8417	-0,7829	0,2108	1,0000	0,1627
K8	0,8553	-0,0846	0,6873	-0,0133	-0,0588	-0,0846	0,1627	1,0000

Çizelge 6. Cj Değerleri
Table 6. Cj Values

K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8
1,9344	1,8941	2,2245	2,9277	2,7364	1,8941	2,2214	1,6401

Çizelge 7. Kriter Ağırlıkları
Table 7. Criter Weights

K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8
0,1107	0,1084	0,1273	0,1676	0,1566	0,1084	0,1271	0,0939

Çizelge 8. Genişletilmiş Başlangıç Matrisi (2022 Yılı İçin)
Table 8. Extended Initial Matrix (for 2022)

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8
S1	0,0202	0,0095	6,2809	0,0100	0,0193	0,0095	0,4933	0,8330
S2	0,8316	-0,0094	1,1553	-0,0823	0,1519	-0,0094	-0,0622	0,3621
S3	0,7802	0,0369	0,1197	-0,0961	0,1970	0,0369	0,1874	0,4533
S4	0,9607	0,0141	1,0381	0,0000	0,0374	0,0141	0,3782	-0,1773
S5	0,8036	0,0330	1,1379	-0,0720	0,1637	0,0330	0,2017	0,2418
S6	0,7585	0,0209	1,1287	-0,0663	0,2277	0,0209	0,0918	0,2738
AI	0,9607	0,0369	6,2809	0,0100	0,2277	0,0369	0,4933	0,8330
AAI	0,0202	-0,0094	0,1197	-0,0961	0,0193	-0,0094	-0,0622	-0,1773

Denklem (11) ve Denklem (12) kullanılarak elde edilen normalize karar matrisi Çizelge 9.'da gösterilmiştir.

Normalize karar matrisinde elde edilen her bir değer CRITIC ağırlık skorları ile çarpılarak Çizlege 10.'da gösterildiği gibi ağırlıklandırılmış karar matrisi oluşturulmuştur.

Ağırlıklandırılmış karar matrisi ile metodun son aşamasında Denklem (14), Denklem (15), Denklem (16), Denklem (17), Denklem (18) ve Denklem (19) kullanılarak sonuçlar elde edilmiştir. Sonuçlar Çizelge 11.'de gösterilmiştir.

Çizelge 9. Normalize Karar Matrisi
Table 9. Normalized Decision Matrix

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8
S1	1,0000	0,2580	1,0000	-9,5868	0,0848	0,2580	1,0000	1,0000
S2	0,0243	-0,2558	0,1839	1,1684	0,6671	-0,2558	-0,1260	0,4347
S3	0,0259	1,0000	0,0191	1,0000	0,8651	1,0000	0,3798	0,5442
S4	0,0211	0,3834	0,1653	2744,5657	0,1643	0,3834	0,7667	-0,2128
S5	0,0252	0,8948	0,1812	1,3363	0,7189	0,8948	0,4090	0,2903
S6	0,0267	0,5664	0,1797	1,4510	1,0000	0,5664	0,1861	0,3287
AI	1	1	1	1	1	1	1	1
AAI	47,4560	-0,2558	0,0190	-0,1043	0,0847	-0,2558	-0,1260	-0,2128

Çizelge 10. Ağırlıklandırılmış Karar Matrisi
Table 10. Weighted Decision Matrix

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8
S1	0,1107	0,0280	0,1273	-1,6064	0,0133	0,0280	0,1271	0,0939
S2	0,0027	-0,0277	0,0234	0,1958	0,1045	-0,0277	-0,0160	0,0408
S3	0,0029	0,1084	0,0024	0,1676	0,1355	0,1084	0,0483	0,0511
S4	0,0023	0,0416	0,0210	459,8806	0,0257	0,0416	0,0975	-0,0200
S5	0,0028	0,0970	0,0231	0,2239	0,1126	0,0970	0,0520	0,0272
S6	0,0030	0,0614	0,0229	0,2431	0,1566	0,0614	0,0237	0,0309
AI	0,1107	0,1084	0,1273	0,1676	0,1566	0,1084	0,1271	0,0939
AAI	5,2539	-0,0277	0,0024	-0,0175	0,0133	-0,0277	-0,0160	-0,0200

Çizelge 11. MARCOS Metodu Sonuçları (2022 Yılı İçin)
Table 11. MARCOS Method Results (for 2022)

	S_i	K_i^+	K_i^-	$f(K^+)$	$f(K^-)$	$f(K)$
S1	-1,0781	-1,0781	-0,2089	0,8377	0,1623	-0,2025
S2	0,2957	0,2957	0,0573	0,8377	0,1623	0,0555
S3	0,6245	0,6245	0,1210	0,8377	0,1623	0,1173
S4	460,0903	460,0903	89,1541	0,8377	0,1623	86,4354
S5	0,6356	0,6356	0,1232	0,8377	0,1623	0,1194
S6	0,6029	0,6029	0,1168	0,8377	0,1623	0,1133
AI	1,0000					
AAI	5,1606					

Çizelge 12. Sıralama Sonuçları
Table 12. Ranking Results

Şirket Adı	2022	2021	2020	2019
S1	6	6	6	6
S2	5	4	3	3
S3	3	3	4	4
S4	1	1	1	1
S5	2	5	5	5
S6	4	2	2	2

Çalışma kapsamında 2022 yılına ait hesaplamalar yukarıda verilmiştir. Bununla birlikte diğer yıllara ait hesaplamalar da benzer şekilde yapılmış olup elde edilen sıralama sonuçları Çizelge 12.'de verilmiştir.

Çizelge 12'de elde edilen sonuçlara göre S1 olarak ifade edilen Agesa Sigorta tüm yıllarda performans açısından en son sırada yer almıştır. S2 olarak tanımlanan Ak Sigorta yıllar itibari ile performans düşüşü yaşamakta ve 2022 yılında en kötü performansı göstermiştir. S3 kodlu Anadolu Anonim Sigortanın genel olarak sabit bir performans izlemekle birlikte son iki yılda daha iyi bir duruma geldiği gözlemlenmiştir. S4 kodlu Anadolu Hayat Emeklilik firması tüm yıllar itibariyle performansı en iyi şirket unvanına sahip olmuştur. S5 kodlu Ray Sigortanın 2022 yılı itibari ile düşük olan performansını daha iyi bir seviyeye getirdiği görülmüştür. Son olarak S6 kodlu Türkiye Sigortanın 2019-2021 döneminde iyi olan performansının 2022 itibariyle daha düşük bir seviyeye geldiği görülmüştür.

Sonuç

Ekonomik sistemler içinde tüm finansal kuruluşlar aktif bir rol alır ve bu sayede daha sürdürülebilir bir ekonomik görünüm ve rekabet gücü açığa çıkar. Günümüz rekabet yoğun ortamında sadece işletmeler değil ülke ekonomileri de zorlu bir rekabet ortamında faaliyet gerçekleştirir. Ticaretin hızla büyüdüğü, ar-ge faaliyetlerinin sürekli arttığı ve bilgi teknolojilerinin yaşamın içine bu denli nüfuz ettiği sistem içinde tüm kurumlar etkin ve verimli bir

faaliyet gösterebilirse sağlıklı bir ekonomik yapıya ulaşılabilir aksi takdirde değişen ekonomik koşullar ülkeleri az gelişmiş ülkeler arasında kalmaya mecbur bırakacaktır.

Türkiye gelişmekte olan ülke konumundan gelişmiş bir ülke konumuna ulaşmak için yoğun bir gelişim ve değişim süreci yaşamaktadır. Bu değişimin ve gelişimin ana aktörleri hiç şüphesiz finansal kurumlardır. Türkiye'de finansal sistemin büyük bir bölümünü oluşturan özellikle bankalar ve sigorta şirketleri ekonominin sağlıklı büyümesi adına çok önemli bir faaliyeti icra etmektedir.

Günümüz ticari yaşamanında birçok yeni teknoloji iş yapış anlamında kolaylık sağlamış ve maliyetleri düşürmüş olsa da aynı doğrultuda risk faktörleri de çeşitlenmiş ve COVID-19 gibi yeni problemler yaşama dahil olmuştur. Bu risk faktörleri işletmeleri bir kere daha risk odaklı politikalar üretmeye ve olası zorlu durumlara karşı daha hazırlıklı olmaya mecbur bırakmıştır. Şirketler ve ülke ekonomileri ancak olası risklere karşı hazırlıklı olarak daha sistemli işleyen bir yapıya sahip olabilirler. Bu sebeple işletmelerin performansının sürekli ölçülmesi ve buna göre önlemler alınması çok önemlidir.

Bu çalışmada BİST'te işlem gören sigorta şirketlerinin performansının ölçülmesi amaçlanmıştır. Borsada işlem gören 6 sigorta şirketinin verileri ÇKKV tekniklerinden CRITIC ve MARCOS metodları kullanılarak analiz edilmiştir.

CRITIC metodu analizlerinden elde edilen sonuçlara göre performansa etkisi en yüksek olan kriter faaliyet gideri/toplam varlıklar olmuştur. MARCOS sonuçlarında ise tüm yıllarda performansı en yüksek olan sigorta şirketinin Anadolu hayat emeklilik şirketi olduğu tespit edilmiştir. Türkiye sigorta firmasının çalışma döneminin çoğunda istikrarlı bir performans göstererek en iyi performans gösteren ikinci şirket olduğu fakat pandemi sonrası dönemde performansının düştüğü gözlemlenmiştir.

Ray sigorta firmasının 2019-2021 yıllarında performans açısından problem yaşadığı fakat 2022 yılı itibari ile bir toparlanma eğilimi gösterdiği izlenmiştir. Bu açıdan Ray sigortanın pandemi riskine karşı daha hazırlıklı olduğu ifade edilebilir. Ak sigorta ve Anadolu anonim sigortanın tüm yıllarda dalgalı bir performans sergilediği ve sürdürülebilir bir performansa sahip olmadığı görülmüştür. Son olarak Agesa sigortanın tüm yıllar itibariyle en kötü performansa sahip şirket olduğu görülmüştür.

Sonuçlar incelendiğinde şirket bazlı olarak performans düşüşü veya artışı olduğu gözlemlenmiştir. Bu durum bazı şirketlerin olası risk faktörlerine hazırlıklı durumda olmadığını göstermektedir. Bu açıdan özellikle şirketlerin risk odaklı düşünerek buna uygun politikalar üretmesi ayrıca düzenleyici ve denetleyici kurumların gerekli adımları atması önemlidir.

Elde edilen sonuçlar literatürde yer alan çalışmalarla kıyaslandığında aynı teknikleri kullanan bir çalışma bulunmadığı için farklı ÇKKV teknikleri kullanan aşağıdaki çalışmalarla kıyaslanmıştır.

Aydın Ünal (2019) tarafından yapılan çalışma sonuçları ile benzer olarak Anadolu hayat emeklilik şirketinin en iyi Ray sigorta şirketinin en kötü performans sergilediği,

Taşçı (2023) tarafından yapılan çalışma sonucunda ise Ray sigortanın en iyi performansa sahip olduğu fakat yapılan bu çalışmada Ray sigortanın 2019-2021 arası dönemde olumsuz bir performans sergilediği pandemi sonrası dönemde iyileşme eğilimleri gösterdiği görülmüştür.

Yapılan çalışma Türkiye gibi gelişmek olan ekonomilerde çok önemli faaliyetleri yerine getiren sigorta sektörünü analiz etmesi ve bunun yanında pandemi gibi sigorta sektörünü yakından ilgilendiren bir süreci kapsaması bakımından önemlidir. Analiz sonuçlarından elde edilen hususların öncelikle sektörde yer alan şirketlere, sektör birliklerine ve diğer tüm paydaşlara fayda sağlaması beklenmektedir.

Kaynaklar

Acar, M. (2019). Finansal performansın belirlenmesinde ve sıralanmasında TOPSIS çok kriterli karar verme yönteminin kullanılması: BIST sigorta şirketleri uygulaması. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi,* 11 (21), 136-162. DOI: 10.14784/marufacd.623385.

Aydın, Y. (2019). Türkiye'de hayat\emeklilik sigorta sektörünün finansal performans analizi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(1) , 107-118 . DOI: 10.29106/fesa.536729.

Aydın, Y. (2021). Bütünleşik bir ÇKKV modeli ile sigorta şirketlerinin piyasa performansının analizi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (32), 53-66. DOI: 10.18092/ulikidince.880912.

Aydın Ünal, E. (2019). Bütünleşik ENTROPI ve EDAS yöntemleri kullanılarak BIST sigorta şirketlerinin performansının ölçülmesi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4 (4), 555-566. DOI: 10.29106/fesa.649946.

Aydın Ünal, E., ve Taşcı, M. Z. (2022). Türk katılım sigortacılığı sektörünün SD-Waspas modeliyle analizi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 25 (2), 781-792.

Bilbao-Terol, A., Arenas-Parra, M., Quiroga-García, R., ve Bilbao Terol, C. (2022). An Extended best–worst multiple reference point method: application in the assessment of non-life insurance companies. O*per Res Int J* 22, 5323–5362.

Diakoulaki, D., Mavrotas, G., ve Papayannakis, L. (1995). Determining objective weights in multiple criteria problems: The CRITIC method. *Computers & Operations Research*, 22(7), 763-770.

Din, S. M. U., Abu-Bakar, A., ve Regupathi, A. (2017). Does insurance promotes economic growth: A comparative study of developed and emerging/developing economies. *Cogent Economics & Finance*, 5 (1), 1390029.

Erdebilli, B., Gecer, E., Yılmaz, İ., Aksoy, T., Hacıoğlu, U., Dinçer, H., ve Yüksel, S. (2023). Q-ROF Fuzzy TOPSIS and VIKOR methods for the selection of sustainable private health insurance policies. *Sustainability*, 15(12), 9229. https://doi.org/10.3390/su15129229.

Gao, R., Nam, H. O., Ko, W. I., ve Jang, H. (2017). National optionsfor a sustainable nuclear energy system: MCDM evaluation using an improved integrated weighting approach. *Energies*, 10(12), 1-24.

Ishan, L. (2023). The Use of mobile application to buy insurance: an AHP-based study. *International Journal of Operational Research*, 46(3), 323-342.

Lukić, R. (2023). Uporaba metode PROMETHEE pri ocenjevanju učinkovitosti zavarovanja v Srbiji. Revija Za Ekonomske in Poslovne Vede, 10(1), 3–19. https://doi.org/10.55707/eb.v10i1.121.

Pala, O. (2022). BIST sigorta endeksinde CRITIC ve MULTIMOOSRAL tekniklerine dayalı finansal analiz. *İzmir İktisat Dergisi*, 37 (1), 218-235. DOI: 10.24988/ije.939532.

Peleckienė, V., Peleckis, K., Dudzevičiūtė, G. i K. ve Peleckis, K. (2019). The Relationship between ınsurance and economic growth: Evidence from the European union countries. *Economic research - Ekonomska istraživanja,* 32 (1), 1138-1151. https://doi.org/10.1080/1331677X.2019.1588765.

Puška, A., Lukić, M., Božanić, D., Nedeljković, M., ve Hezam, I. M. (2023). Selection of an ınsurance company in agriculture through hybrid multi-criteria decision-making. *Entropy*, 25(6), 959. https://doi.org/10.3390/e25060959.

Ray, S., Thakur, V., ve Bandyopadhyay, V. (2020). India's insurance sector: Challenges and opportunities. *Indian Council for Research on International Economic Relations.*

Stević, Z., Pamučar, D., Puška, A., ve Chatterjee, P. (2020). Sustainable supplier selection in healthcare industries using a new MCDM Method: measurement alternatives and ranking according to compromise solution (MARCOS), *Computers & Industrial Engineering*, 140, pp. 1-15.

Taşçı, M. Z. (2023). Piyasa çarpanlarıyla performans analizi: BİST sigorta şirketleri. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13 (2), 1211-1224. DOI: 10.30783/nevsosbilen.1277228.

Widya Mawarni, A., Gustiawaty Dewi, F., ve Dharma, F. (2023). Performance measurement of the insurance industry ın Indonesia using the best-worst method (BWM). *Asia Pacific Journal of Business Economics and Technology*, 3(05), 79-104. https://doi.org/10.98765/apjbet.v3i05.191.

Sigortacılık ve Özel Emeklilik Düzenleme ve Denetleme Kurumu Faaliyet Raporu, 2022, https://seddk.gov.tr/upload/SEDDK%202022%20Y%C4%B1l%C4%B1%20Faaliyet%20Raporu.pdf.